



Istanbul Arel University  
Graduate School  
Journal of  
**I**nterdisciplinary  
Innovation Studies

İstanbul Arel Üniversitesi  
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü  
Disiplinlerarası Yenilik  
Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 1 2024



ISSN 2791-609X



## Editörden...

**İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi** olarak Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılında yedinci sayımız ile siz değerli okurlarımızın karşısına çıkıyoruz.

Dergimizin diğer indekslerde yer alması açısından çaba sarf ettiğimizi bunun ilk meyvelerinden biri olarak ASOS indekste taranmaya başladığımızı siz değerli okurlarımıza duyurmaktan mutluluk duymaktayız. Bir önceki sayımızdan bu yana DOAJ indekslerine başvurularını da tamamladığımızı ve bununla beraber Index Copernicus, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Citefactor gibi diğer indekslerde taranma için başvurularımızı yaptığımızı siz değerli okurlarımıza bildirmekten mutluluk duyuyoruz. Dergimiz TRDizin sürecinin de devam ettiğini ve olumlu sonuç almayı umduğumuzu hatırlatmak isteriz.

Yedinci sayımızda Mühendislik-Mimarlık, Güzel Sanatlar, Sağlık ve Sosyal alanlarının çeşitli bilim dallarında olmak üzere 7 araştırma, 1 derleme ve 1 düzeltme makalesi ile karşınıza çıkıyoruz. Bu sayımızda desteklerini eksik etmeyen siz değerli araştırmacılarımıza ve makalelerin kalitesinin artırılması noktasında önemli yeri olan tüm hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

Haddad ve Oymael [1] çalışmasında plastik ünitelerle yapılan boşluklu döşemeler ile zemine oturan Cobiax döşemelerin karşılaştırılmasını yapmıştır. Zemine oturan ve yerden havalandırmaya sahip döşeme sistemlerinin kesiti, serbest hava sirkülasyonunu ve bu havanın bir havalandırma borusu aracılığıyla atmosfere salınmasını ortaya koyarak zemine yerleşen levhalarla ilgili olarak zeminden kaynaklanan ve insan sağlığına zararlı su, nem ve radon gazının olumsuz etkilerinin önüne geçilebileceğini savunmuştur.

Özdal [2] çalışmasından yapay zekâ tarafından oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularındaki hukuki ve etik meseleleri ayrıntılı bir şekilde ele alarak mevcut sorunları ve eksiklikleri ortaya koymuştur. Yapay zekâ'nın sanatsal üretim ve veri işleme yeteneklerinin hukuki ve etik çerçevede düzenlenmesi ile sanatçıların ve kullanıcıların haklarının korunmasını sağlayacak adil bir ortamın oluşturulması gerekliliğine ve sonucuna ulaşmıştır.

Karahasan ve Arslan [3] çalışmasında Samsun ilinin Vezirköprü ilçesine ait olan geleneksel bir dokuma kültürü olan Susuz bezi dokumasını incelemiştir. Dokuma kültürünün gelecek kuşaklara aktarılıp yaşatılabilmesi ve sürdürülebilirlik kapsamında yeni kullanım alanlarının açılmasını sağlamak amacıyla Susuz bezi dokumasının teknik özellikleri incelenerek, dokumada kullanılan yöresel motifler analiz edilmiştir. Bu kapsamda geliştirilen projenin, yeni kullanım alanlarının açılmasına olanak sağladığı ve özgün moda trendleri önerisi ile tekstil sektörü dizgesindeki gelişime uyum sağladığı belirtilmiştir.

Aytan Akca ve diğ. [4] akut hemiplejili hastalarda yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamasının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusu üzerine etkisini araştırmıştır. Çalışmada yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulaması yapılan hastalarda ve kontrol grubunda mobilite, fonksiyonellik, denge ve düşme korkusu bakımından olumlu sonuç gözlenmiştir. Her iki grupta Brunnstrom alt ve üst ekstremité motor değerlendirmesinde iyileşme gözlenmediği ve tedavi sonunda çalışma grubunun kontrol grubuna üstünlüğünün bulunmadığı belirtilmiştir.

Kalay Tan ve Özşasılar [5] beyaz tahta kullanımı ile ilgili hastaların görüşlerini incelemek amacıyla özel bir hastanenin Kadın Hastalıkları ve Doğum Servisi'nde gerçekleştirdiği çalışmada hastaların beyaz tahta kullanımı ile ilgili görüşlerin genel olarak olumlu olduğunu göstermiş ve beyaz tahta kullanımının hastaları ve ailelerini amaçlarına yönlendirmeye, ortamın günlük kullanımını ve beyaz tahta etrafında hemşire-hasta katılımını teşvik etmeye, iletişim ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmaya yardımcı olabileceği vurgulanmıştır.

Kurt ve Tatar [6] çalışmasında kuruluşundan günümüze Türkiye'nin, göç alan ve veren ülke olma durumunda yaşanan değişimlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Tarih boyunca Türkiye'nin göç alan ülke olduğu dönemler olmasına rağmen, bu göçmenler sayılarının belirli düzeyde olmasının, genellikle ciddi derecede sorun yaratmadığı, bununla birlikte Türk sınırları içerisinde Suriyelilerin sayılarının 3,5 milyonu aşmasından ve Suriyelilerin sosyal ya da ekonomik olarak adaptasyonunun sınırlı olmamasından ötürü, ciddi sorunlar yaşandığı vurgulanmıştır. Sorunun çözümü için geri dönüşün önünü açacak planlamaların yapılmasıyla birlikte, Türkiye'nin mevcut göçmenlerin uyumlaştırma politikalarını hayata geçirebilmesinin önemli olduğu belirtilmiştir.

Altınova ve diğ. [7] çalışmasında Klasik Türk edebiyatında çocuk kavramının detaylıca incelendiğini fakat farklı disiplinlerle olan ilişkisi konusunda herhangi bir çalışma yapılmadığını belirterek daha önce yapılan çalışmaların tamamlayıcısı olması amacıyla çalışmada klasik Türk edebiyatı kapsamında yer alan divanlarda çocuk ve çocukla ilgili kelimeler taranmıştır. Klasik Türk şiirinde çocuk ve çocukla ilgili kelimelerin olduğu beyitler "Çocukla İlgili Benzetmeler", "Çocukla İlgili Kültürel Ögeler" ve "Çocuğun Gelişim Özellikleri" olmak üzere üç ana başlık altında tasniflenmiş ve beyitler incelenirken alt başlıklar oluşturulmuştur.

Yılmaz ve Oktav [8] çalışmasında tarihsel süreçten günümüze sınırların yapısal özelliği değiştikçe sınırlar arasındaki (uluslararası) göç eyleminin bu değişimlerden etkilendiğini örneklerle açıklamayı hedeflemiştir. Dünya tarihi içinde iktidar dönüşümleri neticesinde devletler yapısal değişiklikler geçirdikçe, sınırların anlam ve işlevinin değişmeye devam edeceğini ve benzer şekilde göçlerin de insan medeniyeti üzerindeki akıbet belirleyici misyonunu koruyacağı belirtilmiştir. Yeni devlet sistemleri ortaya çıksa bile, sınır göç ilişkisinin yeni duruma uygun bir forma bürünerek varlığını sürdürmeye devam edeceği vurgulanmıştır.

2022 yılında Cilt 2, Sayı 1 olarak yayımlanan sayımızda, Güzel tarafından “*The importance of reading activities in reading comprehension*” başlıklı çalışmada Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı bölümündeki eksik bilgi giderilmiş ve çalışma için düzeltme makalesi [9] oluşturulmuştur.

**Doç. Dr. Mehmet PALANCI**  
**İnşaat Mühendisliği Öğretim Üyesi**  
**Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi**  
**Editör**  
**30 Ocak 2024**

## Kaynaklar

- [1] Dehgan Haddad M, Oymael S. “The examination of the slabs formed with hollow plastic modules”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-6, 2024.
- [2] Özdal MA. “Yapay zekâ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-31, 2024.
- [3] Karahasan B, Arslan S. “Vezirköprü yöresinin kültürel mirası susuz bezi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 32-50, 2024.
- [4] Aytan Akca N, Özkurt S, Köksal A. “Akut hemiplejili hastalarda yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamasının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusu üzerine etkisi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 51-63, 2024.
- [5] Kalay Tan F, Özşaşıl NC. “Beyaz tahta kullanımı ile ilgili hasta görüşlerinin incelenmesi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 64-72, 2024.
- [6] Kurt M, Tatar V. “Kaynak ülkeden hedef ülkeye dönüşen Türkiye ve hedef ülke olmanın getirdiği dezavantajlar”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 73-81, 2024.
- [7] Altınova M, Karakaplan B, Karakaplan M. “Klasik Türk şiirinde çocuk”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 82-112, 2024.
- [8] Yılmaz F, Oktav ÖZ. “Tarihsel süreçten günümüze sınırların evrimi ve sınır-göç ilişkisi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 113-126, 2024.
- [9] Güzel S. “Düzeltilme: The importance of reading activities in reading comprehension”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 127-127, 2024.



**İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**  
**Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi**

**Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 1 2024**

**ISSN 2791-609X**

**Dergi Yayın Kurulu/Editorial Board**

**Sahibi/Owner**

**İstanbul Arel Üniversitesi Adına/On Behalf of Istanbul Arel University**

**Rektör/Rector**

Prof. Dr. Ahmet Ercan GEGEZ

**Koordinatör Editör/Coordinator Editor**

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü/*Director of Graduate School*

Prof. Dr. Ali AKDEMİR, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

**Baş Editör/Editor in Chief**

Doç. Dr. Mehmet PALANCI, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

**Yardımcı Editörler/Associate Editors**

Dr. Öğr. Üyesi Gözde ZEYTİN ÇAĞRI, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Berna DOĞAN, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

**Alan Editörleri/Section Editors**

**Alan ve ada göre alfabetik sırayla/Section and names in alphabetical order**

**Fen–Edebiyat/Science and Literature**

- Prof. Dr. Duran ÇAKMAK İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi Halit ALKAN Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye  
*Mardin Artuklu University, Türkiye*
- Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Doç. Dr. Mustafa BENER İstanbul Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul University, Türkiye*
- Prof. Dr. Özlem TARI İLGİN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

**Güzel Sanatlar/Fine Arts**

- Doç. Dr. Ceyhun BERKOL İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi Simge YÜCEEL DİNÇ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi Turan ASAN İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Topkapı University, Türkiye*

**İktisadi ve İdari Bilimler/*Economics and Administrative Sciences***

- Prof. Dr. Ayşe AKYOL İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye  
*Mugla Sıtkı Kocman University, Türkiye*
- Prof. Dr. Nazan YELKİKALAN Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye  
*Canakkale Onsekiz Mart University, Türkiye*
- Doç. Dr. Volkan HACIOĞLU İstanbul Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul University, Türkiye*
- Doç. Dr. Volkan TATAR İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Doç. Dr. Yağmur ÖZYER AKSOY İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

**İletişim/*Communication***

- Dr. Öğr. Üyesi Hasan YAMAN İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkiye  
*Istanbul University-Cerrahpasa, Türkiye*
- Prof. Dr. Mehmet Murat MENGÜ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Doç. Dr. Mehmet YAKIN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

**Mühendislik–Mimarlık/*Engineering–Architecture***

- Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda GÜNEY Haliç Üniversitesi, Türkiye  
YÜKSEL *Haliç University, Türkiye*
- Doç. Dr. Gülferah ÇORAPÇIOĞLU İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Doç. Dr. Haşim Özgür TABAKOĞLU İzmir Bakırçay Üniversitesi, Türkiye  
*Izmir Bakırçay University, Türkiye*
- Prof. Dr. Hızır ÖNSOY İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Timuçin İNCE İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi Oben DAĞ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Prof. Dr. Nurdan ÇOLAKOĞLU İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Doç. Dr. Mahmut PEKEDİS Ege Üniversitesi, Türkiye  
*Ege University, Türkiye*

**Sağlık Bilimleri/*Health Sciences***

- Dr. Öğr. Üyesi Ayda KEBAPÇI Koç Üniversitesi, Türkiye  
*Koc University, Türkiye*
- Doç. Dr. Cem ERÇALIK İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Prof. Dr. Enver DURAN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi Esmâ Nur OKATAN İstinye Üniversitesi, Türkiye  
*Istinye University, Türkiye*

- Dr. Esra ALBAL İstanbul Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları  
Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Türkiye  
*Istanbul Bakirkoy Prof. Dr. Mazhar Osman Mental and Nervous Diseases  
Training and Research Hospital, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi Gizem Şahin BAYINDIR İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkiye  
*Istanbul University-Cerrahpasa, Türkiye*
- Prof. Dr. Hikmet KOÇAK Üsküdar Üniversitesi, Türkiye  
*Uskudar University, Türkiye*
- Prof. Dr. Mustafa Cem UZAL İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Prof. Dr. Yıldız İYİDOĞAN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

### **Yayın Koordinatörleri/Publication Coordinators**

- Doç. Dr. İsmail Cengiz YILMAZ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Prof. Dr. Metin ATEŞ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*
- Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ferit ÇETİNTAŞ Haliç Üniversitesi, Türkiye  
*Halic University, Türkiye*
- Doç. Dr. Ülger BULUT KARACA İstanbul Kent Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Kent University, Türkiye*

### **Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager**

Arş. Gör. Melda ÖZDEMİR

### **Sekretarya ve Lojistik/Secretariat and Logistics**

- |                               |                        |
|-------------------------------|------------------------|
| Arş. Gör. Çağla AYDIN         | Arş. Gör. Deniz KAYNAK |
| Arş. Gör. Eray KARA           | Arş. Gör. Merve KÖSE   |
| Arş. Gör. Rumeysa OĞUZ        | Arş. Gör. Serhat POLAT |
| Arş. Gör. Uzay Geysu YAŞA     | Öğr. Gör. Burcu HIŞMAN |
| Enstitü Sekreteri Fırat KOŞAR |                        |
| Enstitü Uzmanı Burcu BALIM    |                        |

### **Yazışma Adresi/Correspondence Address**

- |  |   |
|--|---|
| İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye<br>Sefaköy Yerleşkesi<br>Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi No:101<br>34295 Sefaköy – Küçükçekmece<br>İstanbul – Türkiye<br>Telefon: 0850 850 2735 | Istanbul Arel University<br>Sefaköy Campus<br>Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi No:101<br>34295 Sefaköy – Küçükçekmece<br>Istanbul – Türkiye<br>Telephone: 0850 850 2735 |
|--|---|

**E-posta/E-mail** : [dyad@arel.edu.tr](mailto:dyad@arel.edu.tr); [jiis@arel.edu.tr](mailto:jiis@arel.edu.tr)

**İnternet sayfası/Web Page** : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dyad>

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi hakemli bir dergidir.  
*Istanbul Arel University Graduate School Journal of Interdisciplinary Innovation Studies is a peer reviewed journal.*

**Bilim ve Danışma Kurulu (Bölüm ve Ada göre alfabetik sırayla)**

*Scientific and Advisory Board (Programmes and Names in Alphabetical Order)*

**Fen – Edebiyat/Science and Literature**

Doç. Dr. Hayriye Gökçen ÇETİNKAYA	Fizik <i>Physics</i>	Gazi Üniversitesi, Türkiye <i>Gazi University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Şemsettin ALTINDAL	Fizik <i>Physics</i>	Gazi Üniversitesi, Türkiye <i>Gazi University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Gülhayat Gölbaşı ŞİMŞEK	İstatistik <i>Statistics</i>	Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ahmet Turan GÜRKANLI	Matematik <i>Mathematics</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Vladimir TOLSTYKH	Matematik <i>Mathematics</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AYANLAR	Matematik-Bilgisayar <i>Mathematics-Computer</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ergül BERBER	Moleküler Biyoloji ve Genetik <i>Molecular Biology and Genetics</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YALÇIN ÇAPAN	Moleküler Biyoloji ve Genetik <i>Molecular Biology and Genetics</i>	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye <i>Tekirdag Namik Kemal University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Yelda BİRİNCİ KUDU	Moleküler Biyoloji ve Genetik <i>Molecular Biology and Genetics</i>	İstinye Üniversitesi, Türkiye <i>Istinye University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin BAKIRCI	Mütercim-Tercümanlık <i>English Translation-Interpreting</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Senem ÖNER BULUT	Mütercim-Tercümanlık <i>English Translation-Interpreting</i>	Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Alp Giray KAYA	Psikoloji <i>Psychology</i>	Fenerbahçe Üniversitesi, Türkiye <i>Fenerbahce University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞAHİN	Psikoloji <i>Psychology</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Serap ÇAKICI ALPARSLAN	Psikoloji <i>Psychology</i>	İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Rumeli University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Tubanur BAYRAM KUZGUN	Psikoloji <i>Psychology</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Bahadır VURAL	Sosyoloji <i>Sociology</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Efe ARIK	Sosyoloji <i>Sociology</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Feryal Delfin GÜNDÜZ	Sosyoloji <i>Sociology</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi İlkay ÖZKÜRALPLİ	Sosyoloji <i>Sociology</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ali TAŞTEKİN	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Bahanur GARAN GÖKŞEN	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Beyhan UYGUN AYTEMİZ	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Harun AKÇAM	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye <i>Nigde Omer Halisdemir University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Muhammet YELTEN	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Songül YAĞCIOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

Doç. Dr. Ürün ŞEN SÖNMEZ Türk Dili ve Edebiyatı  
*Turkish Language and Literature*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

**Güzel Sanatlar/Fine Arts**

Doç. Dr. Gül YILMAZ Gastronomi ve Mutfak Sanatları  
*Gastronomy and Culinary Arts*

Dr. Öğr. Üyesi Özlem YALÇINÇIRAY Gastronomi ve Mutfak Sanatları  
*Gastronomy and Culinary Arts*

Prof. Dr. Güler ERTAN Grafik Tasarımı  
*Graphic Design*

Prof. Dr. Selahattin GANİZ Grafik Tasarımı  
*Graphic Design*

Doç. Dr. Şeyda ÜSTÜNİPEK Grafik Tasarımı  
*Graphic Design*

Dr. Öğr. Üyesi Evrim DEMİR ÖZTÜRK Moda ve Tekstil Tasarımı  
*Fashion and Textile Design*

İstanbul Topkapı Üniversitesi,  
Türkiye  
*Istanbul Topkapı University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

Haliç Üniversitesi, Türkiye  
*Halic University, Türkiye*

**İktisadi ve İdari Bilimler/Economics and Administrative Sciences**

Dr. Öğr. Üyesi Ali Orhan YALÇINKAYA Bankacılık ve Finans  
*Banking and Finance*

Prof. Dr. Evren AYRANCI Bankacılık ve Finans  
*Banking and Finance*

Prof. Dr. Hüsnü Levent DALYANCI İktisat  
*Economics*

Doç. Dr. Ahmet TERZİ İşletme  
*Business Administration*

Prof. Dr. Ayşe Yiğit ŞAKAR İşletme  
*Business Administration*

Prof. Dr. Bahtişen KAVAK İşletme  
*Business Administration*

Prof. Dr. Ebru GÖZÜKARA İşletme  
*Business Administration*

Prof. Dr. Emine İzlem GÖZÜKARA YILDIZ İşletme  
*Business Administration*

Doç. Dr. Esra AYDIN GÖKTEPE İşletme  
*Business Administration*

Prof. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ İşletme  
*Business Administration*

Prof. Dr. İsmail Melih BAŞ İşletme  
*Business Administration*

Doç. Dr. Gülden TURHAN İşletme  
*Business Administration*

Prof. Dr. Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ İşletme  
*Business Administration*

Doç. Dr. Niray TUNÇEL İşletme  
*Business Administration*

Doç. Dr. Seçil GÜRÜN KARATEPE İşletme  
*Business Administration*

Doç. Dr. Sena Erden AYHÜN İşletme  
*Business Administration*

İstanbul Sağlık ve Teknoloji  
Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Health and Technology  
University, Türkiye*

Beykent Üniversitesi, Türkiye  
*Beykent University, Türkiye*

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,  
Türkiye  
*Çanakkale Onsekiz Mart University,  
Türkiye*

Kayseri Üniversitesi, Türkiye  
*Kayseri University, Türkiye*

İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Rumeli University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

Marmara Üniversitesi, Türkiye  
*Marmara University, Türkiye*

Isparta Uygulamalı Bilimler  
Üniversitesi, Türkiye  
*Isparta University of Applied  
Sciences, Türkiye*

Hacettepe Üniversitesi, Türkiye  
*Hacettepe University, Türkiye*

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye  
*Istanbul Arel University, Türkiye*

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,  
Türkiye  
*Çanakkale Onsekiz Mart University,  
Türkiye*



Doç. Dr. Özlem ATAN	İşletme <i>Business Administration</i>	Haliç Üniversitesi, Türkiye <i>Halic University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Pınar DALOĞLU	İşletme <i>Business Administration</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü ÖZBAY	İşletme <i>Business Administration</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Cüneyt DİRİCAN	Muhasebe ve Finans Yönetimi <i>Accounting and Financial Management</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Emine DEMİR	Muhasebe ve Finans Yönetimi <i>Accounting and Financial Management</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ACAR UĞURLU	Muhasebe ve Finans Yönetimi <i>Accounting and Financial Management</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Vildan DURMAZ	Sivil Havacılık Yönetimi <i>Civil Aviation Management</i>	Eskişehir Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Eskişehir Technical University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Eyüp Cüneyt AKALIN	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Political Science and Public Administration</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Fatma Ashı KELKİTLİ	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Political Science and Public Administration</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Political Science and Public Administration</i>	İstanbul Kent Üniversitesi <i>Istanbul Kent University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Sanem BERKÜN	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Political Science and Public Administration</i>	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye <i>Bilecik Şeyh Edebali University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Ali Bilgin VARLIK	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Aşkın İnci SÖKMEN ALACA	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZCAN ELİAÇIK	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Celil Uğur ÖZGÖKER	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	Ordu Üniversitesi <i>Ordu University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Oktay BİNGÖL	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Selma ŞEKERCİOĞLU BOZACIOĞLU	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÇETİNOĞLU	Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık <i>International Logistics and Transportation</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi İsmet Bihter Karagöz TAŞKIN	Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık <i>International Logistics and Transportation</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Selva STAUB	Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık <i>International Logistics and Transportation</i>	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Türkiye <i>Bandırma Onyediy Eylul University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ayşe AKYOL	Uluslararası Ticaret ve Finans <i>International Trade and Finance</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Meltem GÜRÜNLÜ	Uluslararası Ticaret ve Finans <i>International Trade and Finance</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Murat AKKAYA	Uluslararası Ticaret ve Finans <i>International Trade and Finance</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

**İletişim/Communication**

Doç. Dr. Duygu DUMANLI KÜRKÇÜ	Gazetecilik <i>Journalism</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Göksel BASMACI	Gazetecilik <i>Journalism</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi İnci TARI	Gazetecilik <i>Journalism</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Begümhan GÖKTÜRK	Görsel İletişim Tasarımı <i>Visual Communication Design</i>	Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye <i>Nişantaşı University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Kenan DUMAN	Görsel İletişim Tasarımı <i>Visual Communication Design</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Betül AYÇA	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık <i>Public Relations and Advertising</i>	Trakya Üniversitesi, Türkiye <i>Trakya University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Duygu KOTAN TÜRKDEN	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık <i>Public Relations and Advertising</i>	Altınbaş Üniversitesi, Türkiye <i>Altınbaş University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Hatice Burcu ÖNDER MEMİŞ	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık <i>Public Relations and Advertising</i>	Serbest Araştırmacı, Türkiye <i>Free Researcher, Türkiye</i>
Doç. Dr. Mehmet YAKIN	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık <i>Public Relations and Advertising</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Dilge KODAK	Sinema ve Televizyon <i>Cinema and Television</i>	Istanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Ticaret University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ayhan BİBER	Yeni Medya ve İletişim <i>New Media and Communication</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Güven ÖZDOYRAN	Yeni Medya ve İletişim <i>New Media and Communication</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

**Mühendislik-Mimarlık/Engineering-Architecture**

Dr. Öğr. Üyesi Ferzan YALKUT	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Pınar KARADAYI ATAŞ	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Mohammad Ahmad SHAH	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	iSecurity <i>iSecurity</i>
Doç. Dr. Nazife ÇEVİK	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Serkan GÜLLÜOĞLU	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Seda KARATEKE	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Aydın University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Vehbi BÖLAT	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Dilek GÖKSEL DURU	Biyomedikal Mühendisliği <i>Biomedical Engineering</i>	Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye <i>Turkish-German University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Hamid ASADI DERESHGI	Biyomedikal Mühendisliği <i>Biomedical Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÇAKIR HATIR	Biyomedikal Mühendisliği <i>Biomedical Engineering</i>	İstinye Üniversitesi, Türkiye <i>Istinye University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Yeşim Müge ŞAHİN	Biyomedikal Mühendisliği <i>Biomedical Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Emrah KOÇ	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Esra ULUOCAK	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Evrim TETİK	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Gökalg TULUM	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Istanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Topkapı University, Türkiye</i>

Dr. Öğr. Üyesi Kübra EROĞLU	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Topkapı University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i> Düzce Üniversitesi, Türkiye <i>Düzce University, Türkiye</i> Altınbaş Üniversitesi, Türkiye <i>Altınbaş University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> Serbest Araştırmacı, Türkiye <i>Free Researcher, Türkiye</i> Kastamonu Üniversitesi, Türkiye <i>Kastamonu University, Türkiye</i> Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> Pamukkale Üniversitesi, Türkiye <i>Pamukkale University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Kent Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Kent University, Türkiye</i> Haliç Üniversitesi, Türkiye <i>Haliç University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i> İstanbul Kent Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Kent University, Türkiye</i> İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Oben DAĞ	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Oya DEMİRER	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	
Prof. Dr. Ozan ERDİNÇ	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	
Dr. Öğr. Üyesi İrem DÜZDAR ARGUN	Endüstri Mühendisliği <i>Industrial Engineering</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YİĞİT	Endüstri Mühendisliği <i>Industrial Engineering</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih USLU	Endüstri Mühendisliği <i>Industrial Engineering</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Ahu ERBAYDAR	İç Mimarlık <i>Interior Architecture</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Hayal MERİÇ	İç Mimarlık <i>Interior Architecture</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Hamdi TEKİN	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	
Doç. Dr. İsmail Cengiz YILMAZ	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	
Prof. Dr. İsmail İlhan SUNGUR	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	
Prof. Dr. Mahmut BİLGEHAN	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	
Prof. Dr. Mücteba UYSAL	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZAY	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	
Prof. Dr. Şevket Murat ŞENEL	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	
Prof. Dr. Ahmet TOPUZ	Makine Mühendisliği <i>Mechanical Engineering</i>	
Doç. Dr. Deniz YILMAZ	Makine Mühendisliği <i>Mechanical Engineering</i>	
Prof. Dr. Remzi ASLAN	Makine Mühendisliği <i>Mechanical Engineering</i>	
Prof. Dr. Ahmet Mete TAPAN	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Dr. Azadeh REZAFAR	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Devran BENGÜ	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Doç. Dr. Gülferah ÇORAPÇIOĞLU	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen Pelin OLCAY	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ferit ÇETİNTAŞ	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Prof. Dr. Sabit OYMAEL	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Dr. Öğr. Üyesi Selda KABULOĞLU KARAOSMAN	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Doç. Dr. Ülger BULUT KARACA	Mimarlık <i>Architecture</i>	
Prof. Dr. Yıldız SEY	Mimarlık <i>Architecture</i>	

**Sağlık Bilimleri/Health Sciences**

Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZÇELİK ERSÜ	Beslenme ve Diyetetik <i>Nutrition and Dietetics</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Fitnat Şule ŞAKAR	Beslenme ve Diyetetik <i>Nutrition and Dietetics</i>	Haliç Üniversitesi, Türkiye <i>Halic University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Özlem PERSİL ÖZKAN	Beslenme ve Diyetetik <i>Nutrition and Dietetics</i>	Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Türkiye <i>Bandırma Onyedli Eylül University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ali Ender OFLUOĞLU	Cerrahi Tıp Bilimleri <i>Surgical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Köksal ÖNER	Cerrahi Tıp Bilimleri <i>Surgical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Uğur ÇEVİKBAŞ	Cerrahi Tıp Bilimleri <i>Surgical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mazlum ÇÖPÜR	Çocuk Gelişimi <i>Child Development</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Vedat BAŞ	Çocuk Gelişimi <i>Child Development</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ayşe YÜKSEL	Dahili Tıp Bilimleri <i>Internal Medicine Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ercan ABAY	Dahili Tıp Bilimleri <i>Internal Medicine Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Gülden KAFALI	Dahili Tıp Bilimleri <i>Internal Medicine Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Hüseyin SÜRÜCÜ	Dahili Tıp Bilimleri <i>Internal Medicine Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Özge UZUN	Dahili Tıp Bilimleri <i>Internal Medicine Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ali Akın UĞRAŞ	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon <i>Physiotherapy and Rehabilitation</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Seçil ÖZKURT	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon <i>Physiotherapy and Rehabilitation</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Begüm YALÇIN	Hemşirelik <i>Nursing</i>	Istanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkiye <i>Istanbul University-Cerrahpaşa, Türkiye</i>
Doç. Dr. Gül DİKEÇ	Hemşirelik <i>Nursing</i>	Fenerbahçe Üniversitesi, Türkiye <i>Fenerbahçe University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Sefa DEREKÖY	Kulak Burun Boğaz <i>Otorhinolaryngology</i>	Medipol Üniversitesi, Türkiye <i>Medipol University, Türkiye</i>
Prof. Dr. İbrahim Halil CANKUL	Sağlık Yönetimi <i>Health Management</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Suat PEKER	Sağlık Yönetimi <i>Health Management</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Pınar AKKUŞ	Sosyal Hizmet <i>Social Work</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün SAHİP	Temel Tıp Bilimleri <i>Basic Medical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Niyazi ACER	Temel Tıp Bilimleri <i>Basic Medical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç MİS	Temel Tıp Bilimleri <i>Basic Medical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Tuba MUTLU TURGUT	Temel Tıp Bilimleri <i>Basic Medical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

## İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

### Mühendislik-Mimarlık ve Doğa Bilimleri/ *Engineering, Architecture and Natural Sciences*

- The examination of the slabs formed with hollow plastic modules (Review)  
*Boşluklu plastik ünitelerle yapılan döşemelerin incelenmesi (Derleme)*  
Mina DEHGAN HADDAD, Sabit OYMAEL 1-6
- 

### Güzel Sanatlar/ *Fine Arts*

- Yapay zekâ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği (Araştırma Makalesi)  
*Copyright and personal data security of visual and illustration works produced with artificial intelligence (Research Article)*  
Mehmet Akif ÖZDAL 7-31
- 

- Veziirköprü yöresinin kültürel mirası susuz bezi (Araştırma Makalesi)  
*Susuz cloth, the cultural heritage of Veziirköprü region (Research Article)*  
Büşra KARAHASAN, Sevim ARSLAN 32-50
- 

### Sağlık Bilimleri/ *Health Sciences*

- Akut hemiplejili hastalarda yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamasının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusu üzerine etkisi (Araştırma Makalesi)  
*The effects of semi-immersive virtual reality applications on mobility, functionality, balance, fear of falling in patients with acute hemiplegia (Research Article)*  
Nuray AYTAN AKCA, Seçil ÖZKURT, Ayhan KÖKSAL 51-63
- 

- Beyaz tahta kullanımı ile ilgili hasta görüşlerinin incelenmesi (Araştırma Makalesi)  
*Examination of patient opinions about whiteboard use (Research Article)*  
Feyza KALAY TAN, Nurten Cansu ÖZŞAŞILAR 64-72
- 

### Sosyal Bilimler/ *Social Sciences*

- Kaynak ülkeden hedef ülkeye dönüşen Türkiye ve hedef ülke olmanın getirdiği dezavantajlar (Araştırma Makalesi)  
*Türkiye: transforming from a source country to a target country and the disadvantages of being a target country (Research Article)*  
Mehmet KURT, Volkan TATAR 73-81
- 

- Klasik Türk şiirinde çocuk (Araştırma Makalesi)  
*The child in classical Turkish poetry (Research Article)*  
Mehmet ALTINOVA, Bayram KARAKAPLAN, Merve KARAKAPLAN 82-112
- 

- Tarihsel süreçten günümüze sınırların evrimi ve sınır-göç ilişkisi (Araştırma Makalesi)  
*The evolution of borders from historical processes to the present and the relationship between borders and migration (Research Article)*  
Feride YILMAZ, Özden Zeynep OKTAV 113-126
-



**İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**  
**Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi**

**Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 1 2024**

**ISSN 2791-609X**

**Düzeltilme/ *Erratum***

Düzeltilme: The importance of reading activities in reading comprehension (Düzeltilme)

*Erratum to: Okuduğunu anlamada okuma alıştırmalarının önemi (Erratum)*

Serda GÜZEL

127-127

---



**İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**  
**Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi**

**Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 1 2024**

**ISSN 2791-609X**

**ÖZETLENME-DİZİNLENME (*ABSTRACTING-INDEXING*)**



**ASOS**  
indeks



## The examination of the slabs formed with hollow plastic modules

### *Boşluklu plastik ünitelerle yapılan döşemelerin incelenmesi*

Mina DEHGAN HADDAD <sup>1\*</sup>, Sabit OYMAEL <sup>2</sup>

<sup>1</sup> Department of Architecture, Graduate School, Istanbul Arel University, Istanbul, Türkiye.

[min.architect85@yahoo.com](mailto:min.architect85@yahoo.com)

<sup>2</sup> Department of Architecture, Faculty of Architecture, Istanbul Arel University, Istanbul, Türkiye.

[sabitoymael@arel.edu.tr](mailto:sabitoymael@arel.edu.tr)

Geliş Tarihi/Received: 25.07.2023

Bölüm/Section: Engineering, Architecture and  
Natural Sciences/Architecture

Kabul Tarihi/Accepted: 24.11.2023

Derleme/Review

#### Abstract

There are various slab systems in reinforced concrete buildings, and these are slabs settling on beams or shear walls and operating in one or two ways, one- or two-way ribbed (cassette) slabs, t-beam slabs, mushroom slabs, and pre-tensioned or post-tensioned slabs. Apart from these, the hollow core slabs are of distinct importance. Among these slabs that settle on the ground, there are ones with hollow cores and also ones with closed-cells. Such slabs are able to protect human health against the negative effects of water, moisture, and ground gases. In this study, the difference between Cobiax slabs (bubble deck slabs) and hollow core slabs settling on the ground was revealed. The principle of the systems in question is pouring of concrete on open-cell or closed-cell voided plastic components in the slab. Both in the open-cell module slab systems or in closed-cell module systems concreted by placing plates on them, advantages such as prevention of moisture through ground ventilation, reduction of building's load, contribution to sound and heat insulation, and release to atmosphere of radon ground gases, which are hazardous to human health, are ensured.

**Keywords:** Structure, slabs settling on the ground, hollow core slabs, hollow core plastic modules, hollow plastic modules.

#### Özet

Betonarme binalarda çeşitli döşeme sistemleri vardır. Bunlar; bir doğrultuda ya da iki doğrultuda çalışan kirişlere veya perdelerle oturan döşemeler olabildiği gibi tek veya çift yönde nervürlü (kaset) döşemeler, tablalı kirişli döşemeler, mantar döşemeler, ön gerilmeli ya da art gerilmeli döşemelerdir. Bunların dışında boşluklu döşemeler ayrı bir öneme sahiptir. Zemine oturan bu döşemelerin, altı boş olanları ve ayrıca kapalı hücreli olanları da vardır. Bu tür döşemeler, zeminden gelecek su-rutubet ile zemin gazlarının olumsuz etkilerinden insan sağlığını koruyabilmektedir. Bu çalışmada, zemine oturan kapalı boşluklu (Cobiax döşeme sistemi) plastik ünitelerle yapılan döşemelerin, altı açık döşemelerle olan farkı ortaya konulmuştur. Söz konusu sistemlerin esası, döşemede açık hücreli veya kapalı hücre boşluklu plastik elemanlar üzerine beton dökülmesidir. Gerek açık hücreli modül döşeme sistemlerinde ve gerekse üzerine plak konularak betonlanmış kapalı hücreli modüllü sistemlerde zeminin havalandırılarak rutubetin önlenmesi, yapının yükünün azaltılması, ses, ısı yalıtımına katkı sağlanması ve insan sağlığı için zararlı olduğu belirtilen Radon zemin gazlarının havaya atılması gibi yararlar sağlanmış olmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Strüktür, zemine oturan döşemeler, boşluklu döşemeler, altı boş plastik modüller, içi boş plastik modüller.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Mina DEHGAN HADDAD

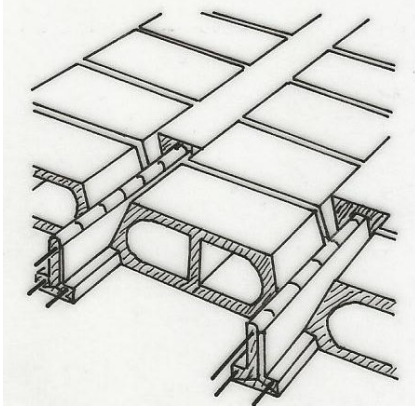
<sup>1</sup> orcid.org/ 0000-0001-9878-5616; <sup>2</sup> orcid.org/ 0000-0003-2632-1139

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1332842>

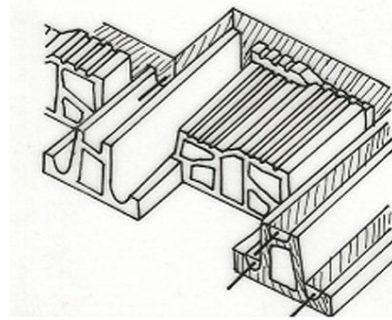


## 1. Introduction

Reinforced concrete slabs have varieties. These are slabs settling on beams or shear walls and operating in one or two ways, one or two-way ribbed (cassette) slabs, t-beam slabs, flat slabs, mushroom slabs, pre-tensioned or post-tensioned hollow core slabs, and truss slabs or space truss slabs. The referred slabs have positive and negative features compared to each other. Designers trying to build long-span buildings have used special hollow blocks on the roof (Figure 1) in order to prevent the formation of an overload for the building [1].



a. Rabbit Reks slabs; prefabricated reinforced concrete beam slab; filler components have no effect.



b. Slab assembly consisting of prefabricated reinforced concrete voided beam and hollow brick components.

Figure 1. Samples of hollow core slab [2].

## 2. Material and method

This study was carried out through literature review using the open sources. The content of the study covers applied/applicable technology, and sensitivity to human health.

## 3. Findings

The most serious issue with slabs settling on the ground is the threat to human health that they pose due to water, moisture, and ground gases (radon gas). The principle is the ability to release the radon gas and the moisture into the atmosphere, which form in the gaps to be formed under the slab and are hazardous to human health (Figure 2). For this purpose, hollow core slabs can be built using single-use, open-celled plastic disposable formwork modules with ground ventilation. Another hollow core slab system is the closed-cell voided Cobiax slab system. The principle of the system is placing plates on Cobiax slab components and pouring concrete on them. Thus, the earthquake resistance of the building is increased by decreasing its load, and high flexibility regarding the change of use is ensured. The Cobiax plate system is a suitable alternative for making the slab less costly and improving its behavior. This system is very popular worldwide, and it is deemed ideal for faster and more economic post-tensioning practices [3]. The Cobiax system consists of hollow (closed-cell) slab components, plastic components that are circular and torus-molded hollow molders, and top and bottom support layers of a concrete slab with light metalworking.

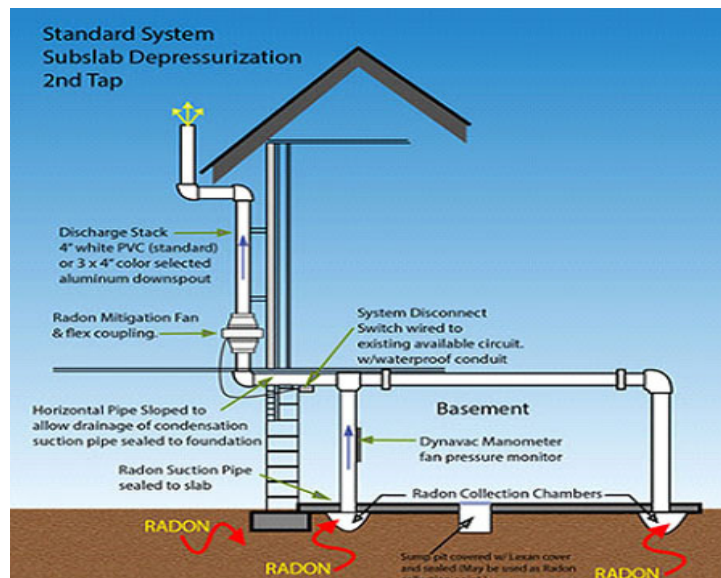
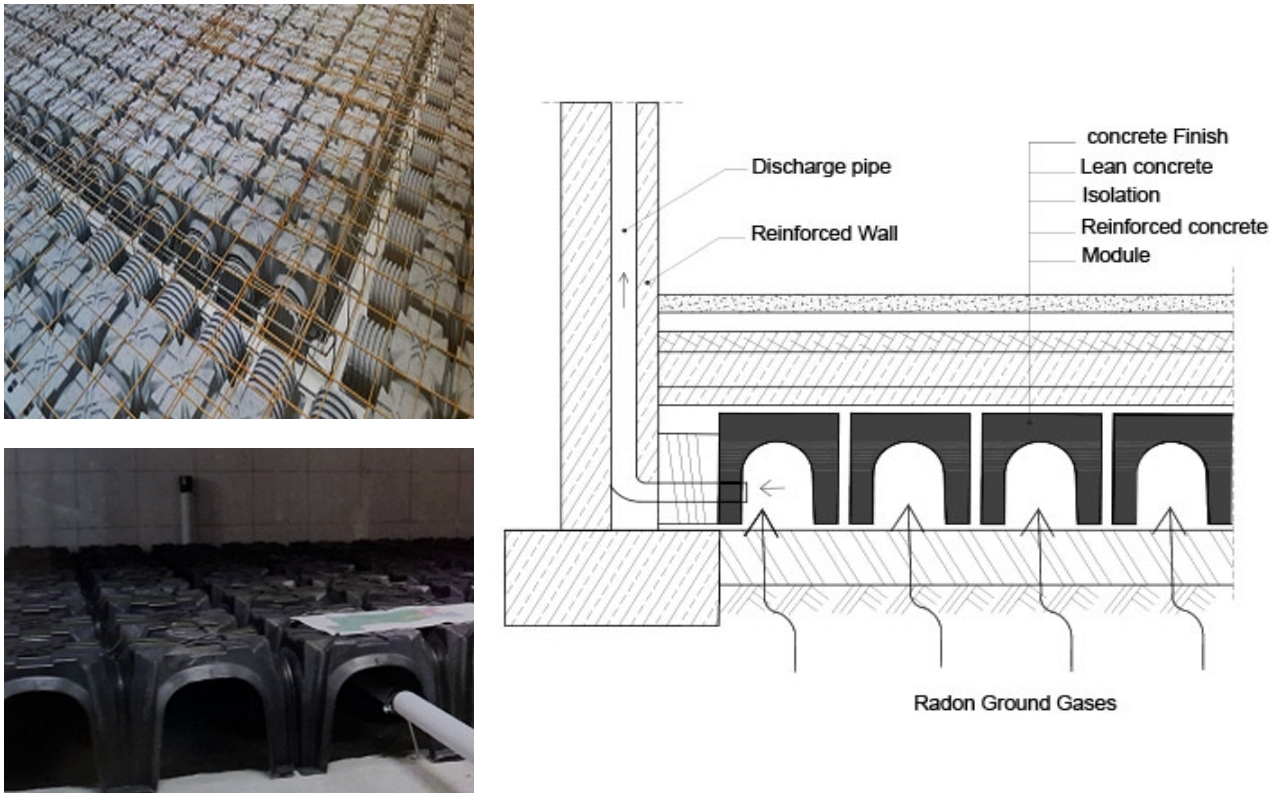


Figure 2. Release of Radon gas from the ground into atmosphere [4].

The most extensive research on plastic voided beamless slab systems was done by Albrecht et al. [5] and by Schnellenbach-Held and Aldejohann [6]. In the referred studies, the shear strength, the punch strength, and the rigidity of the plastic voided beamless slab system under the bending effect, its frequencies under dynamic loading, and its sound and heat conductivity were examined [7].

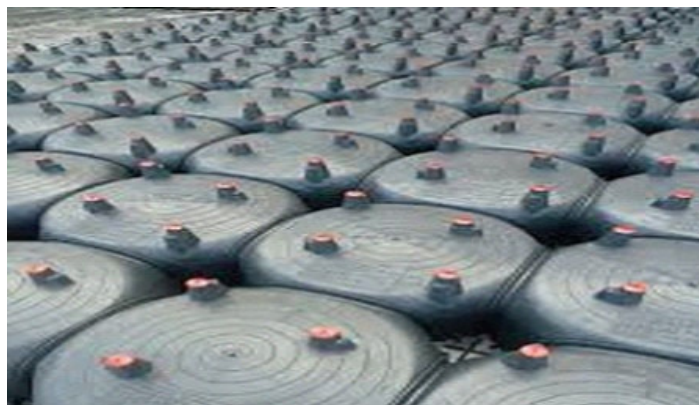
### 3.1. Application of reinforced concrete hollow core slabs settling on the ground and having ground ventilation

As there are various methods concerning elevated hollow core slabs with ground ventilation, two different types of applications are given in this section. The first one is the system in which the modules produced from recycled plastic are assembled side by side on the ground and which includes disposable formwork by which the air pockets under the modules are connected to the atmosphere through a vent pipe. Thus, the radon gas, which arises from the ground and is hazardous to human health (it is a colorless, odorless, radioactive gas that is present in the earth and can cause lung cancer), and moisture are released out to the atmosphere, and a healthier environment is formed. This system can also be used in gardens formed by landscaping earthfill on a reinforced concrete slab (Figure 3). Installations such as electrical installations, air-conditioning installations, and ventilation installations may pass through the elevated slabs. Moreover, it also contributes to soundproofing in multi-story buildings. The size of the modules is about 50x50 cm [8].



**Figure 3.** Elevated slab with air pockets between the ground and the concrete/reinforced concrete slab [8].

The second one is the system consisting of slabs with disposable formwork that are produced from Eolo constructed with recycled plastics, and that are formed with convex modules on four feet (Figure 4).



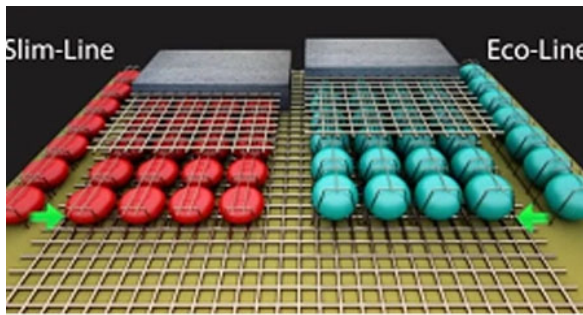
**Figure 4.** Slabs with disposable formwork which are produced from Eolo constructed with recycled plastics, and which are formed with convex modules on four feet [7].

In this system, porous floors are formed to eliminate odors through ventilation and bio-filtration. Such slabs can be used in composting, waste leveling, and ventilation of food product storage from the slab by the nozzles punched axially, vertically, and asymmetrically. It is based on the principle of releasing air under the slab through the slab holes. It is also statistically resistant to heavy vehicles [7]. The third one is the system of application of Cobiax slabs.

### 3.2. Application of Cobiax slabs

The most significant disadvantage of conventional slab systems is their excess weight when transversing the long-spans. The new generation slab systems developed to address this issue are 35% lighter than the traditional slabs. In the studies on the plastic voided beamless slab system, which is a new generation slab system, it was observed that this system provides excellent advantages [9].

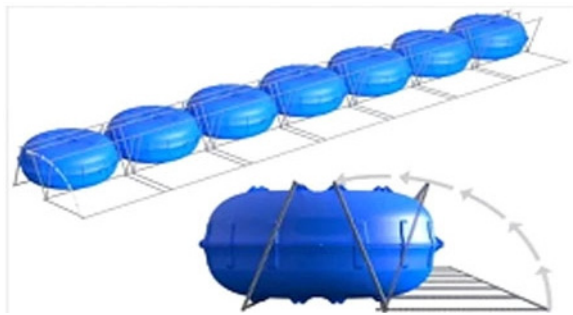
Cobiax is a closed-cell module material produced from recycled plastics. Circular and torus-molded hollow plastic components are assembled on the slab with the help of light metals between the top and bottom support layers of a concrete plate. The referred materials have two types: slim-line with an elliptic (oval) shape and eco-line with a spherical shape (Figure 5a,5b). The molds with an oval shape make possible the laying of slabs with hollow double-sided plates of lower thickness. For ease of assembly of fittings between the Cobiax components, there is a new mold type named “Slim-Line-Click” (Figure 5c), and another model named CLS. The outer shape of the CLS molds is square, but when combined together, the pockets in the concrete structure take an elliptic shape (Figure 5d).



a) Cobiax Slim-Line Cage Modules



b) Cobiax Eco-Line Cage Modules



c) Slim-Line-Click type



d) Cobiax slab modules and their positions

**Figure 5.** CLS type Cobiax slab modules [9].

These Cobiax slab materials may be used on ceilings, walls, and columns. Moreover, due to economic reasons, they may be used at office buildings, hospitals, schools, car parks, trade centers, and multiple-star block residences [1]. Long-spans and complex column distributions are optimized, as is dead weight reduction, with the Cobiax slabs. Moreover, they provide an advantage in adding floors to a building designed with a specific number of floors. It is also possible to lay the Cobiax slab modules on mold on the terrace roof. In the picture, the black ones indicate the points where the molds are assembled. Mesh reinforcement intermediate components were used at the bottom and top parts of the Cobiax slab components. The system has steel “carriers” and “pins or seam hooks” that interconnect and hold together the Cobiax slab modules. X-shaped void spaces resistant to loads form between the two Cobiax slabs. Regarding the hollow core slab system in the construction industry, generally, holes form in the slab, and the optimization of the performance of concrete is neglected. To prevent the displacement and elevation of modules on the mold, the pouring of concrete is performed in two stages. However, the two-stage concreting is not required in applications with semi-prefabricated modules [10]. In Figures 6a, 6b, and 6c, the interior of the Cobiax slab arrangements is shown; in Figure 7, concreting on Cobiax modules is shown.

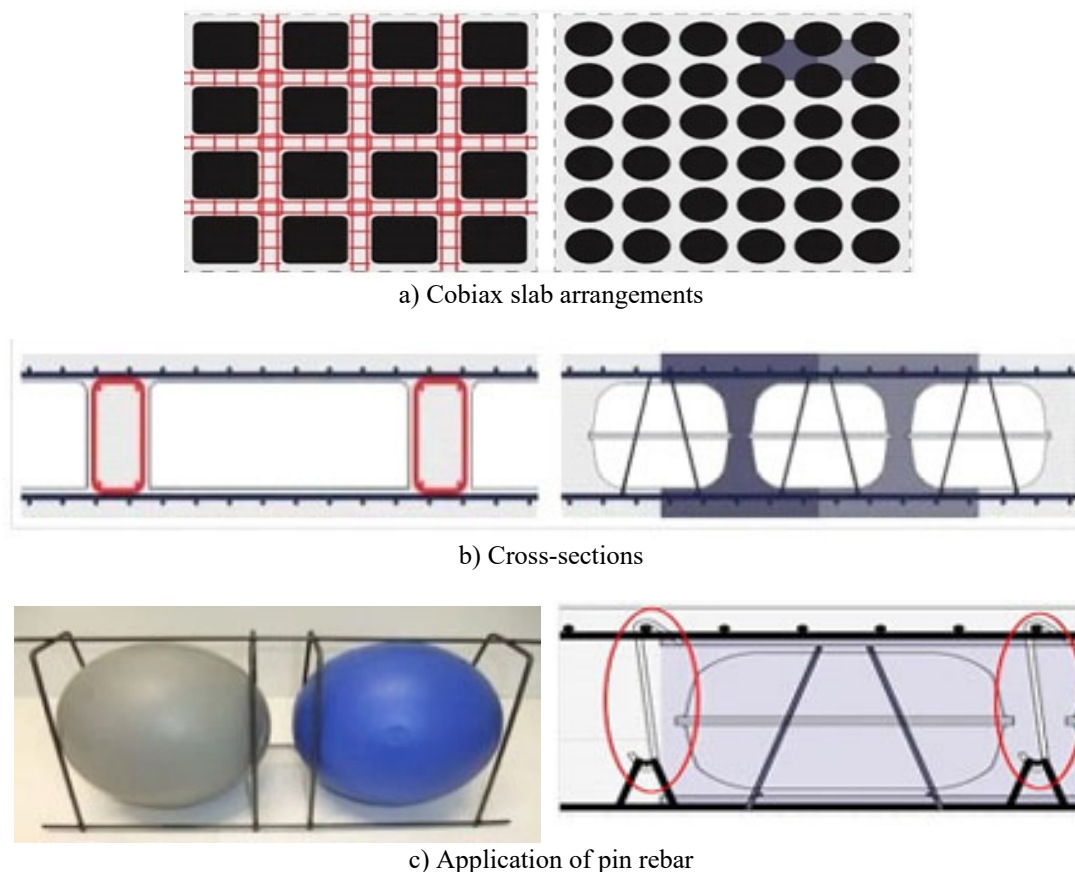


Figure 6. Cobiax slab cell modules arrangements and cross-section on slab [9].



Figure 7. Concreting on Cobiax modules [11].

#### 4. Conclusions

In this study, the comparison of hollow core slabs made with plastic units and Cobiax slabs both settling on the ground was made. The cross-section of slab systems settling on the ground and having ground ventilation reveals free air circulation and the release of such air to the atmosphere via a vent pipe. Thus, concerning the slabs settling on the ground, the adverse effects of water, moisture, and radon gas, which arise from the ground and are hazardous to human health, can be prevented.

In Cobiax slab systems formed with closed-cell modules, free-moving air between the top and bottom plates is not a subject, and they provide advantages such as reduction of slab weight by about 35%, reduction of column size by about 40%, and fast and easy assembly on the mold. Through this application, the costs can be reduced [3]. Using recycled plastics with closed-cell modules, an energy saving of about 22% is obtained, and long-spans are formed in the designs. Thus, the adverse effects of conventional slab systems on the environment are reduced (reduction of CO<sub>2</sub> consumption by about 20%).

#### 5. Author contribution statement

Mina Deghan Haddad and Sabit Oymael have contributed equally in writing, preparation, and revision of this manuscript.

## 6. Ethics committee approval and conflict of interest statement

This study does not need ethics committee approval and authors declared that this article has no conflict of interest.

## 7. References

- [1] Yadav MS, Srinath G, Dongre A. "A comparative analysis of Cobiax-bubble deck system, over other". *Indian Journal of Applied Research*, 17(2), 293-297, 2018.
- [2] Neufert E. *Neufert Yapı Tasarımı*. 41. baskı. İstanbul, Türkiye, Beta Yayınları, 2014.
- [3] Kannas H, Alhassan M, Wafi AM. "Cobiax and post-tension slabs: A comparative study based on the construction duration time and cost". *International Journal of Advanced Engineering, Sciences and Applications*, 1(4), 1-6, 2020.
- [4] SWAT. "Second Tab Sub-Slap System". <https://swat-radon.com/> (21.10.2022).
- [5] Albrecht C, Albert A, Pfeffer K, Schnell J. "Design and construction of two-way spanning reinforced concrete slabs with flattened rotationally symmetrical void formers". *Beton- und Stahlbetonbau*, 107, 590-600, 2012.
- [6] Schnellenbach-Held M, Aldejohann M. "Biaxial hollow slabs, theory and tests". *BFT-Betonwerk Fertigteil Technik*, 71(10), 50-59, 2005.
- [7] Yapıpedia. "EOLO Kör Kalıp Nedir?". <https://www.yapipedia.com/son-eklenenler/eolo-kör-kalıp-nedir?> (01.11.2022).
- [8] ABS Yapı. "Kör Kalıp". <https://www.absyapi.com.tr/tr/#referanslar/> (06.10.2022).
- [9] Cobiax. "Voided can do more". <https://www.cobiax.com/intl/en/technology/> (06.10.2022).
- [10] Viana JCM. "COBIAX" Voided Slabs and Post-Tensioned Flat Slabs: Competitive Analyses. MSc Thesis, Instituto Superior Técnico, Lisboa, Portugal, 2017.
- [11] Enka Technologies. "Cobiax". <https://enkatechnologies.com.gr/> (02.01.2023).

## Yapay zekâ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği

### *Copyright and personal data security of visual and illustration works produced with artificial intelligence*

Mehmet Akif ÖZDAL <sup>1\*</sup>

<sup>1</sup> Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Eğitim Fakültesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, Türkiye.

[mehmetakfozdl@gmail.com](mailto:mehmetakfozdl@gmail.com)

Geliş Tarihi/Received: 20.07.2023

Bölüm/Section: Güzel Sanatlar/Tasarım

Kabul Tarihi/Accepted: 14.12.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

#### Özet

Yapılmış olan çalışma, yapay zekâ kullanılarak oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularında ortaya çıkan problemleri ayrıntılı olarak ele almaktadır. Yapay zekâ'nın artan yaratıcı kapasitesi ve sanatsal üretim potansiyeli, teknolojinin hızlı ilerlemesi karşısında, telif hukuku ve kişisel veri güvenliği konularında yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın merkezine, yapay zekâ tarafından yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin sahipliği ve bu eserlerin telif hukuku çerçevesinde nasıl değerlendirileceği konuları alınmıştır. Bunun yanı sıra, yapay zekânın veri işleme yeteneği ve kişisel veri güvenliği meselelerine de yoğunlaşmıştır. Yapay zekâ'nın teknik olanaklarının ve görsel işleme yeteneğinin illüstrasyon üretimine de katkı sağladığı görülmektedir. Bu yönüyle görsel işleme teknolojisinin ürettiği illüstratif görsel veri işleme ve hukuki yönleri konu alınmaktadır. Bu nedenle, çalışma sürecinde, Yapay zekâ ile üretilen eserlerin telif hukukundaki durumu incelenmiş, mevcut düzenlemelerin yetersiz olduğu ve bu alanda özgün çözümler gerektiği sonucuna varılmıştır. Yeni teknolojik ve sanatsal uygulamaların hızla gelişmesi, mevcut yasal çerçevenin genişlemesini ve yeniden yapılandırılmasını gerektirir hale getirmiştir. Bu bağlamda, çalışma, Yapay zekâ ile oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularında yapılacak düzenlemelere rehber olmayı hedeflemiştir. Araştırma yöntemi olarak, literatür taraması yapılarak, Yapay zekâ teknolojilerinin görsel ve illüstrasyon eserlerine etkisine ve kişisel veri koruma konularında mevcut literatür incelenmiştir. Bu tarama ile konularla ilgili güncel durum belirlenmiş, ilgili yasal mevzuat ve uygulamalar değerlendirilmiş ve Yapay zekâ ile oluşturulan eserlerin yasal durumları incelenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Yapay zekâ, illüstrasyon eserleri, telif hakları, kişisel veri güvenliği, düzenlemeler.

#### Abstract

The work that has been done, the copyrights of the visual and illustration works created using artificial intelligence and personal data it addresses in detail the problems that arise in security issues. The increasing creative capacity of artificial intelligence and the potential of artistic production is new in the face of the rapid progress of technology, copyright law and personal data security issues it has brought difficulties with it. The center of this study is the ownership of visual and illustration works created by artificial intelligence and the copyright of these Works issues of how to evaluate within the framework of the law have been taken. In addition, the ability of artificial intelligence to process data and personal data security issues have also been focused on. The technical possibilities of Artificial Intelligence and the ability of visual processing it is seen that he also contributes to the production of illustrations. In this aspect, the illustrative visual produced by the visual processing technology data processing and legal aspects are discussed. Therefore, during the study process, the copyright of the works produced by artificial intelligence the situation in the law has been examined, the current regulations are insufficient and original solutions are needed in this area it has been concluded. The rapid development of new technological and artistic applications, the expansion of the existing legal framework and it has made it necessary to

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Mehmet Akif ÖZDAL

<sup>1</sup> orcid.org/0000-0003-3148-8988

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1330177>

restructure. In this context, the study shows that visual and to be a guide to the regulations to be made on the copyright of illustration works and personal data security issues he aimed. As a research method, by conducting a literature search, the visual and illustration works of artificial intelligence technologies are the current literature on the impact and personal data protection issues has been examined. The current situation related to the issues with this scan the legal situations of the works created with artificial intelligence have been determined, the relevant legal legislation and practices have been evaluated and examined.

**Keywords:** Artificial intelligence, illustration works, copyright, personal data security, regulations.

## 1. Giriş

Yapay zekâ (YZ) teknolojisi, son yıllarda büyük ilerlemeler kaydetmiş ve birçok alanda kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu teknolojinin yaratıcı süreçlerde kullanılmasıyla birlikte, YZ tarafından üretilen eserlerin telif hakkı ve kişisel veri güvenliği gibi hukuki ve etik konular da ön plana çıkmaktadır. Bu makalenin amacı, YZ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularını incelemek ve bu alanda mevcut yasal düzenlemeleri ve etik sorunları tartışmaktır.

YZ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserleri, geleneksel olarak insan yaratıcılığına dayanan eserlerden farklı bir yaratıcı sürecin ürünüdür. YZ, derin öğrenme ve makine öğrenme gibi tekniklerle büyük veri kümelerini analiz ederek eserleri oluşturur [1]. Bu durumda, eserin yaratıcılığına ilişkin sorular ortaya çıkmaktadır. YZ'nin eserdeki yaratıcı katkısı ne kadar kabul edilebilir ve telif hakkı sahipliği konusunda kim hak sahibi olarak kabul edilmelidir? Bu sorular, geleneksel telif hakkı kavramını ve fikri mülkiyet hukukunu sorgulamaktadır.

Bununla birlikte, YZ ile üretilen eserlerin yaratıcılığına yönelik belirsizliklerin yanı sıra, kişisel veri güvenliği de önemli bir konudur. YZ, eserlerini oluşturmak için genellikle büyük miktarda veriyi analiz eder ve işler. Bu veriler, kullanıcıların veya toplumun kişisel bilgilerini içerebilir [1]. YZ'nin bu verileri doğru bir şekilde kullanması, gizlilik ve veri güvenliği açısından önem taşır. Kişisel verilerin korunması ve yetkisiz erişimlere karşı güvenliğin sağlanması, YZ ile üretilen eserlerin etik bir şekilde kullanılması için önemli bir gerekliliktir.

Bu makalede, YZ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularına dair mevcut yasal düzenlemeler ve etik sorunlar ele alınacaktır. Ayrıca, yapay zekâ teknolojisinin hızla ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkan zorluklar ve bu alandaki geleceğe dair öngörüler de tartışılacaktır. Böylece, YZ ile üretilen illüstrasyon eserlerinin yasal korunması ve etik kullanımı konularında daha kapsamlı bir anlayış sağlanarak, bu alanda ilgili tarafların bilinçlenmesi ve gerekli adımların atılması hedeflenmektedir [2].

Yapay zekâ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları konusu, geleneksel telif hakkı kavramının YZ ile üretilen eserlerde nasıl uygulanacağına dair zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Yaratıcılığın insan katkısı olmaksızın gerçekleştiği durumlarda, telif hakkının kimin tarafından talep edileceği ve sahipliğinin nasıl belirleneceği konusunda belirsizlikler ortaya çıkabilir. Geleneksel olarak, telif hakkı bir eserin yaratıcısına aittir ve bu durumda YZ'nin yaratıcı bir katkısı olmadığı düşünülebilir. Ancak, YZ'nin programlama, algoritma ve verilere dayalı olarak eserleri oluşturma yeteneği, yaratıcı bir sürecin parçası olarak kabul edilebilir. Bu durumda, YZ'nin yaratıcı katkısının tanınması ve telif hakkı sahipliğinin belirlenmesi önemlidir [3].

Öte yandan, YZ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin kişisel veri güvenliği konusu da dikkate alınmalıdır. YZ, eserlerini oluşturmak için büyük veri kümelerini analiz eder ve bu veriler arasında kullanıcıların veya toplumun kişisel bilgileri yer alabilir. Bu verilerin doğru ve güvenli bir şekilde kullanılması, gizlilik ve veri güvenliği açısından önem taşır. Kişisel verilerin korunması ve yetkisiz erişimlere karşı güvenliğin sağlanması, YZ ile üretilen eserlerin etik bir şekilde kullanılması ve toplumun güvenliğini koruması açısından kritik bir faktördür.

Mevcut yasal düzenlemelerin YZ ile üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularını yeterince ele almadığı önemli bir sorudur. Teknolojik ilerlemeler ve yapay zekânın hızla gelişmesi, mevcut yasal düzenlemelerin bu yeni gerçekliği tam olarak kapsamamasına neden olabilir. Bu durumda, hukuk sisteminin ve yasal düzenlemelerin bu alanda hızla adapte olması ve YZ ile üretilen eserlerin telif hakları ve kişisel veri güvenliği açısından korunması için uygun çözümler üretilmesi gerekmektedir [3].

## 2. Telif hakkı

Telif hakkı, yaratıcı bir çalışmanın yazarına veya yaratıcısına, eserlerinin kullanımı ve dağıtımını üzerinde belirli haklar veren bir yasal düzenlemeyi ifade eder [4]. Bu hükümler genellikle edebi ve sanatsal eserler, müzik, film, fotoğraf ve diğer görsel sanatlar, yazılım ve diğer dijital medya gibi çeşitli biçimlerdeki yaratıcı çalışmalara uygulanır [5]. Telif hakkı, eserlerin kullanımı, yayınlanması, dağıtılması ve satılması üzerinde belirli denetim sağlar. Ayrıca, bu haklar genellikle eserin yazarına veya yaratıcısına aittir [5].

Telif hakkının kapsamı genellikle iki ana bileşene ayrılır: mali haklar ve manevi haklar. Mali haklar, eserin yazarının veya yaratıcısının, eserlerini kopyalama, yayınlama, performans gösterme, çevirme, uyarlama ve diğer yollarla kullanma hakkını içerir [6]. Bu haklar genellikle eser sahibinin eserinin çeşitli biçimlerdeki kullanımından ekonomik fayda

sağlamasını sağlar. Manevi haklar ise eserin yazarının veya yaratıcısının eserin bütünlüğünü koruma ve eserinin belirli kullanımlarına itiraz etme hakkını içerir. Bu haklar genellikle eser sahibinin eserinin yanıltıcı veya aşağılayıcı bir biçimde kullanılmasını engeller. Ayrıca, eser sahibine eserin yazarı veya yaratıcısı olarak tanınma hakkını da verir [6].

Telif hakkı kavramı, 1709'da İngiltere'deki "Statute of Anne" adlı yasa ile ilk kez tanımlanmış ve o zamandan beri evrensel bir hukuk normu haline gelmiştir [6]. Bu yasa, yaratıcı çalışmaların yazarlarına belirli bir süre boyunca eserlerinin özel kullanımı üzerinde monopol hakkı verdi ve bu hakların zamanla diğer kişi veya kuruluşlara devredilebileceğini belirtti [6]. Telif hakkı süreleri esas olarak eserin yaratıcısının yaşam süresine bağlıdır. Berne Konvansiyonu'na göre, telif hakkı koruması eser sahibinin ölümünden sonra en az 50 yıl süreyle devam etmelidir. Ancak, birçok ülke bu süreyi genellikle yazarın yaşam süresi artı 70 yıl şeklinde uzatmıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa Birliği ülkelerinde telif hakkı süresi genellikle yazarın yaşam süresi artı 70 yıldır.

Berne Konvansiyonu'nun telif hakkı süreleriyle ilgili olan kısmı 7. Madde 'de yer almaktadır. Bu madde, telif hakkının süresini ve eser sahibinin ölümünden sonraki koruma süresini düzenlemektedir. Madde, üye ülkelerin telif hakkı koruma süresini eser sahibinin yaşam süresi artı 50 yıl olarak uygulamalarını gerektirir. Bununla birlikte, ülkeler arasında bu süreye dair farklı uygulamalar bulunabilir çünkü Berne Konvansiyonu, üye ülkelerin telif hakkı koruma süresini daha da uzatma hakkını tanımaktadır [7].

Maddenin tam metni şu şekildedir

#### **Article 7: Term of Protection**

1. *"The term of protection granted by this Convention shall be the life of the author and fifty years after his death."* [7].
2. *"Farklı ülkelerde veya bölgelerdeki ulusal telif hakkı yasalarını kontrol etmek de önemlidir, çünkü her ülke, Berne Konvansiyonu'ndan daha uzun bir koruma süresi sağlama hakkına sahiptir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde "Copyright Term Extension Act" veya halk arasında bilinen adıyla "Sonny Bono Copyright Term Extension Act" ve Avrupa Birliği'nde "Directive 2006/116/EC" ile telif hakkı koruma süreleri sırasıyla düzenlenmiştir. Bu yasalar genellikle yazarın ölümünden sonraki koruma süresini 70 yıla çıkarmaktadır"* [7].

Örnekle ifade edecek olursak, eğer bir yazar 1950 yılında doğdu ve 2020 yılında öldüyse, eserleri 2090 yılına kadar telif hakkı koruması altında kalır (2020 [yazarın ölüm yılı] + 70 [yıl] = 2090). Bu süre zarfında, eserler üzerindeki telif hakkı genellikle yazarın varislerine veya atadığı kişi veya kuruluşa aittir. Bu sürenin sonunda eser, kamu malı haline gelir ve herkes tarafından serbestçe kullanılabilir.

Ancak, telif hakkı yasalarının da bazı sınırlamaları ve istisnaları vardır. Örneğin, "adil kullanım" prensibi, telif hakkıyla korunan bir eserin belirli koşullar altında, örneğin eğitim veya araştırma amaçlı olarak, izinsiz olarak kullanılmasına izin verir. FSEK kapsamında, eserlerin izinsiz olarak kullanımına izin veren durumlar genellikle 35-37. maddeler ve 41-44. maddeler arasında düzenlenmiştir.

Özellikle

Madde 35: Eserin özgün bir biçimde çoğaltılmasını düzenler.

Madde 36: Alıntı yapma hakkını düzenler.

Madde 37: Eserin eğitim ve öğretimde serbestçe kullanılabilmesine dair hükümleri içerir [8].

Bu maddeler, eser sahibinin izni olmaksızın eserlerin kullanılmasına ilişkin sınırlı izinleri düzenler. Bu hükümler, adil kullanım veya hakkaniyet kurallarına uygun kullanım prensiplerine benzer şekillerde eserlerin kullanılmasına izin verir. Bununla birlikte, bu kullanımın sınırları ve koşulları bu maddelerde detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Bu ve diğer istisnalar, toplumun yaratıcı çalışmalara erişimini sağlarken, aynı zamanda yaratıcıların haklarını korumayı dengelemeyi amaçlar. [9].

Son olarak, telif hakkı yasaları dijital çağda daha karmaşık hale gelmiştir. İnternet ve dijital teknolojiler, eserlerin kopyalanmasını ve dağıtılmasını kolaylaştırdığı için, telif hakkı yasaları bu yeni teknolojik gelişmeleri ve bunların eser sahiplerinin hakları üzerindeki potansiyel etkilerini düzenlemeye çalışmaktadır. Bu nedenle, telif hakkı yasaları, eser sahiplerinin haklarını korurken toplumun genel çıkarlarını dikkate alarak sürekli olarak gelişmekte ve uyarlanmaktadır [10].

#### **2.1. Telif hakkının çeşitleri**

Telif hakkı, yaratıcıların eserlerini koruma altına alarak onlara belirli haklar tanıyan bir hukuki düzenlemeyi ifade eder. İki ana boyutu bulunan bu düzenleme, yaratıcıya mali ve manevi olmak üzere farklı türde ayrıcalıklar sağlar. Her bir boyut, eser üzerindeki kullanım haklarını ve kontrolünü yaratıcıya verir.

Telif hakkı hukuku, mali ve manevi hakları tanımlayan genel bir çerçeve sağlar. Ancak, telif hakkı yasalarının uygulanması ve korunması ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Her ülkenin kendi telif hakkı yasaları ve düzenlemeleri bulunmaktadır [11].



Mali haklar, eser sahibinin eserinin ekonomik değerini korumasını ve kontrol etmesini sağlar [12]. Bu haklar, aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanan çeşitli alt hakları içerir.

#### 2.1.1. Temsil hakkı

Eserin halka açık olarak sergilenmesini, performansını, yayını veya diğer türden halka açık gösterimini kontrol eder. Bu hak, eserin kamuya sunulması ve genel erişim sağlanmasıyla ilgilidir [13].

#### 2.1.2. İşleme hakkı

Eserin değiştirilmesini, uyarlamasını veya türetilmiş eserlerin oluşturulmasını kontrol eder. Bu hak, eserlerin farklı biçimlerde yeniden yaratılmasına veya uyarlanmasına izin verir. Örneğin, bir kitabın film senaryosuna uyarlanması veya bir şarkının remix'i gibi [14].

#### 2.1.3. Çoğaltma hakkı

Eserin kopyalarının oluşturulmasını ve dağıtılmasını kontrol eder. Bu hak, hem fiziksel kopyaları (örneğin, kitapların basılı kopyaları) hem de dijital kopyaları (örneğin, e-kitaplar veya film indirmeleri) kapsar [15].

#### 2.1.4. Temsil hakkı

Eserin halka açık bir yerde kullanılmasını kontrol eder. Bu, eserin sahnelenmesi, gösterilmesi, seslendirilmesi veya herhangi bir şekilde yayınlanması anlamına gelebilir [16].

#### 2.1.5. Yayma hakkı

Eserin radyo, televizyon vb. araçlarla umuma iletilmesini kontrol eder. Bu hak, eserin çeşitli mecralar aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlar [17].

Manevi Haklar ise eser sahibinin eseriyle olan kişisel ve duygusal bağını koruma hakkını sağlar. Manevi haklar genellikle devredilemez ve eser sahibinin ölümünden sonra bile var olmaya devam eder. Bu haklar aşağıdaki şekillerde ifade edilir.

#### 2.1.6. Adın belirtilmesi hakkı

Eser sahibinin, eserin yazarı veya yaratıcısı olarak tanınma hakkını sağlar. Bu hak, eser sahibinin isminin belirtilmesini ve itibarının korunmasını amaçlar. [18].

#### 2.1.7. Eserin bütünlüğünü koruma hakkı

Eser sahibinin, eserinin çarpıtılmasını, bozulmasını veya başka bir şekilde zarar görmesini engelleme hakkını sağlar. Eser sahibi, eserinin bütünlüğünü koruma ve değiştirilmemesini sağlama hakkına sahiptir. Bu hak, eserin yanlış yorumlanmasını veya çarpıtılmasını önlemek için önemlidir [19].

Telif hakkı hukuku, yaratıcı eserleri ve bu eserlerin yaratıcılarını korumak için tasarlanmış bir hukuk dalıdır. Eser sahipleri, orijinal çalışmalarını koruma altına almak ve ekonomik haklarını güvence altına almak için telif hakkı yasalarına güvenir.

Ayrıca, telif hakkı yasaları, kamuoyunun bu eserlere erişimini sınırlayabilir, bu durum ise sıklıkla bilgi ve kültürün serbest dolaşımı ile yaratıcılığın korunması arasındaki hassas dengeyi koruma ihtiyacını gündeme getirir [20].

Bu bağlamda, dijital teknolojilerin yükselişi ve internetin eserlerin kopyalanması ve dağıtımında oynadığı rolle ilgili zorluklara dikkat çeker. Bu, telif hakkı yasalarının sadece eser sahiplerinin haklarını korumakla kalmayıp, aynı zamanda halkın yaratıcı eserlere erişimini sağlama amacını da taşıdığı vurgular. Eser sahiplerinin haklarını koruma ve genel halkın erişimini sağlama arasındaki bu dengeleme çabası, hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve endüstri temsilcilerinin sürekli olarak telif hakkı yasalarını güncelleme ve uygulama şeklindeki çalışmalarını gerekli kılmaktadır [21].

### 2.2. Telif hakkı elde etmek için izlenecek yol

Telif hakkı, bir kişi veya kuruluşun özgün bir eseri yaratma, yayınlama ve çoğaltma haklarına işaret eder. Yaratıcı çalışmalar genellikle otomatik olarak telif hakkıyla korunur, ancak belirli bir telif hakkı koruması elde etmek için izlenmesi gereken bazı adımlar vardır [21].

#### 2.2.1. Eserin yaratılması

İlk adım, özgün ve yaratıcı bir eser yaratmaktır. Telif hakkı, yazılı eserler, müzik, filmler, resimler, yazılımlar ve daha pek çok türde eser için geçerlidir. Telif hakkı, fikirleri değil, fikirlerin ifade edildiği somut eserleri korur. Dolayısıyla, bir eser telif hakkı koruması elde etmek için somut bir biçimde ifade edilmelidir [22].

#### 2.2.2. Eserin dokümantasyonu

Eserin dokümantasyonu süreci, eserin yaratıldığı tarihin belgelenmesiyle başlar. Bu, bir anlaşmazlık durumunda eserin orijinalliğini kanıtlamak için önemlidir. Eserin bir kopyası fiziksel veya dijital bir formatta saklanabilir [22].

### 2.2.3. Telif hakkı bildirimini

Eserin üzerine bir telif hakkı bildirimini eklemek, eserin telif hakkı koruması altında olduğunu ve izinsiz kullanılmayacağını belirtir. Telif hakkı bildirimini genellikle "© [yıl] [eser sahibinin adı]" formatında yapılır ve eserin görünür bir yerinde bulunur. Ancak, bu adım Türkiye'deki hukuki zorunluluklar arasında yer almaz da, eser sahibinin haklarını korumada yardımcı olur [23].

### 2.2.4. Telif haklarının korunması

Telif hakkı koruması, bir yaratıcının (yazar, ressam, müzisyen vb.) eserini yaratma çabalarını, fikri emeğini ve maddi çıkarlarını korumak için telif hakkı yasaları aracılığıyla sağlanır. Türkiye'de telif hakkı koruması, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre düzenlenir.

Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre, bir eser sahibi yaratıcının eseri, yani yazılı metin, müzik, resim, film, fotoğraf, mimari tasarım gibi bir çalışma, eser sahibinin hayatı boyunca ve ölümünden itibaren 70 yıl süresince telif hakkı koruması altında kalır. Bu süre boyunca, eser izinsiz olarak kullanılamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz veya ticari amaçlarla kullanılamaz. Bu durum, yaratıcının eseri üzerinde hak ve kontrol sahibi olmasını ve maddi çıkarlarını korumasını sağlar.

Telif hakkı, yaratıcıları teşvik ederek yeni eserlerin üretilmesini destekler ve kültürel ve sanatsal zenginliğin korunmasına katkı sağlar. Aynı zamanda, telif hakkı sahibine eserini istediği şekilde kullanma ve dağıtma hakkı verirken, diğer taraftan izinsiz kullanımlara karşı hukuki koruma sunar.

Telif hakkı kanunlarına uymak, yaratıcıların emeklerini ve haklarını korumanın yanı sıra, kültürel mirasın ve bilginin devamlılığını sağlamak için toplumun genel çıkarına hizmet eder. Bu nedenle, telif hakkı sahiplerinin eserlerinin izinsiz kullanılmaması ve telif hakkı ihlallerine karşı hukuki yollara başvurulması önemlidir.

Ancak, telif hakkı korumasının yanı sıra, kullanım hakları ve hukuki süreçlerin de denge ve adil bir şekilde yönetilmesi önemlidir. Bu, telif hakkı sahipleriyle kullanıcılar, lisans verenler ve lisans alanlar arasında uygun bir denge sağlayarak sanat ve kültürün ilerlemesine katkıda bulunur.

Türkiye'de telif hakkı koruması, öncelikle Türk Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile düzenlenir. Bununla birlikte, telif hakkı ile ilgili diğer mevzuatlar da bulunmaktadır. Bu mevzuatlar, telif hakkı sahiplerinin haklarını korumak ve telif hakkı ihlalleriyle mücadele etmek için kullanılır. Telif hakkı sahipleri, eserlerinin izinsiz kullanımı veya kopyalanması gibi durumlarda bu mevzuatlar aracılığıyla hukuki yollara başvurabilirler. Aynı zamanda, bu mevzuatlar kullanıcıların ve toplumun çıkarlarını da gözeten dengeli bir telif hakkı koruması sağlamayı amaçlar [23].

Türkiye'de telif hakkı koruması ile ilgili temel mevzuatlar şu şekildedir:

#### 5846 Sayılı fikir ve sanat eserleri kanunu

FSEK m. 1'e göre, "Eser, sahibinin özgün yaratıcılığı sonucu meydana getirdiği fikir ve sanat ürünleridir."

Bu madde, fikir ve sanat eserlerinin tanımını ve eserin özgün yaratıcılık gerektirdiğini belirtir.

FSEK m. 21'e göre, "Eser sahibi, bir eserin işlenmesi hakkını başkasına devredebilir veya işlenmesi için izin verebilir."

Bu madde, eser sahibinin eser üzerindeki haklarını, başka bir kişi veya kuruma devretme veya kullanım izni verme hakkına sahip olduğunu belirtir.

FSEK m. 43'e göre, "Kanunla korunan fikir ve sanat eserlerinden yararlanma yetkisi başkasına ait olan bir eseri, bu yetkiyi haiz olmaksızın çoğaltan, dağıtan, umuma ileten veya işleyen kimseye hapis cezası ve adli para cezası verilir."

Bu madde, fikir ve sanat eserlerine ilişkin hak ihlalleri durumunda uygulanacak cezaları düzenler [24].

#### Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda, fikri mülkiyet haklarına özel olarak atıfta bulunan bir madde bulunmamaktadır. Bununla birlikte, mülkiyet hakları ve bu hakların korunması ile ilgili genel hükümler içeren maddeler bulunmaktadır.

İlgili maddelerden bazıları şunlardır

#### Türkiye Cumhuriyeti Anayasası

Madde 13'e göre, "Temel hak ve hürriyetler, ancak kanunla sınırlanabilir." [25]

Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.

Madde 35'e göre, "Herkes, kanun önünde eşittir ve kanun çerçevesinde başka bir organ ayırım yapamaz." [25].

Bu madde, mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin genel bir ilkeyi ifade eder.

Madde 48'e göre, "Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hakkına sahiptir." [25].

Bu madde, fikri mülkiyet hakları kapsamında, eser sahiplerinin eserlerini ekonomik olarak değerlendirebilme haklarına dolaylı olarak atıfta bulunabilir [25].

Madde 73'e göre, "Milletvekilleri, kamu hizmetlerinin gerektirdiği zorunluluklar dışında, devlet ve diğer kamu tüzel kişilerine, kamu iktisadi teşebbüslerine, yarıdan fazla hissesi devlete ait olan diğer şirketlere, kooperatiflere ve bunların işletmelerine, vakıflara ve bunlardan bir veya birkaçı tarafından doğrudan doğruya veya dolaylı olarak kurulan şirketlere ve işletmelere ortak olamazlar ve bu tür kuruluşlardan dolaylı veya doğrudan herhangi bir çıkar sağlayamazlar." [26].

Bu maddeler, Anayasa'nın genel hükümleri olup, fikri mülkiyet haklarının korunması ve bu hakların kullanımı ile dolaylı olarak ilişkilendirilebilir. En kesin ve güncel bilgi için Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın tam metnine başvurmanız önerilir.

### 2.3. Telif hakkı ihlali ve yaptırımlar

Telif hakkı ihlalleri, genellikle eserin izinsiz çoğaltılması, yayınlanması veya dağıtılması olarak görülür. Türkiye'de telif hakkı ihlali hem cezai hem de hukuki yaptırımlara tabidir. 5846 sayılı FSEK'e göre, telif hakkı ihlali, eser sahibinin hukuki ve maddi tazminat talep etme hakkını içerir. Cezai yaptırımlar genellikle para cezası ve hapis cezasını içerir.

#### 2.3.1. Eserin izinsiz kullanımı ve çoğaltılması

FSEK m. 71 uyarınca, *“eser sahibinin izni olmadan eseri çoğaltan, dağıtan, halka arz eden veya işleyen kişilere bir yıldan beş yıla kadar hapis ve adli para cezası verilir.”*

#### 2.3.2. Çoğaltma ve işleme yetkisinin izinsiz devri

FSEK m. 72'ye göre, *“eser sahibinin çoğaltma ve işleme yetkisi olmasına rağmen, bu yetkileri izinsiz olarak üçüncü bir kişiye devreden veya kiraya veren kişilere altı aydan iki yıla kadar hapis ve adli para cezası uygulanır.”*

#### 2.3.3. Eserin izinsiz satışı ve dağıtımı

FSEK m. 73 hükmüne göre, *“eser sahibinin rızası olmadan eserin veya eserin çoğaltılmış nüshalarının satışını, kiralamasını, dağıtımını yapan veya bu amaçlarla elinde bulunduran, halka sunan veya halka açık yerde sergileyen kişilere altı aydan iki yıla kadar hapis ve adli para cezası verilebilir.”* [25].

Bu maddelerin ışığında, *“Telif hakkı ihlal edildiğinde, eser sahibi hukuki ve maddi tazminat talep edebilir. İhlal durumlarında uygulanacak para ve hapis cezaları, ilgili yargı mercileri tarafından belirlenir.”*

### 2.4. Lisanslama ve hakların devri

Eser sahibi, telif hakkını kısmen veya tamamen başka bir kişi veya kuruluşa devredebilir. Bu, genellikle bir lisans anlaşması veya telif hakkı devir anlaşması aracılığıyla gerçekleştirilir. Hakların devri, eserin sahibinin eserin kullanımına ilişkin belirli haklarını başkasına devrettiği anlamına gelir. Örneğin, bir yazar, bir yayıncıya eserin basım ve dağıtım hakkını devredebilir. Lisanslama, eser sahibinin eserin belirli bir şekilde kullanılmasına izin verdiği, ancak eserin telif hakkını başkasına devretmediği bir durumdur [27].

#### 2.4.1. Hakların devri örneği

Bir yazarın özgün bir romanı var ve bu romanı bir yayınevi tarafından basılıp dağıtılmak isteniyor. Bu durumda, yazar ve yayınevi arasında bir telif hakkı devir anlaşması yapılabilir. Yazar, romanın basım ve dağıtım hakkını yayınevine devrederken, telif haklarını korur ve belirli bir telif ücreti alır. Bu durum, yazarın haklarını korurken, eserin daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlar [27].

### 2.5. Yürürlükteki telif hakkı mevzuatları ve uygulama örnekleri

Telif hakkı yasaları, bir bireyin veya kuruluşun özgün bir eser yaratma, yayınlama ve çoğaltma haklarını korur. Bu kanunlar, küresel olarak çeşitlilik gösterir, ancak çoğu durumda, eserler genellikle yaratılır yaratılmaz otomatik olarak telif hakkı koruması altına girer. Bu belgede, özellikle Türkiye'deki telif hakkı yasaları ve bunlarla ilgili örnek durumlar detaylandırılmaktadır [27].

#### 2.5.1. FSEK'nin temel hükümleri

FSEK'nin temel hükümleri, eser sahiplerinin haklarını, eserlerin korunmasını ve telif hakkı ihlallerine ilişkin yaptırımları düzenler.

#### 2.5.2. Eser sahiplerinin mali ve manevi hakları

FSEK m. 1 uyarınca, *“Kanun, yazarın ve eser sahiplerinin eserlerden doğan mali ve manevi haklarını ve bu eserlerin korunmasını düzenler.”*

#### 2.5.3. Eserin çoğaltma ve umuma iletim hakkı

FSEK m. 21 uyarınca, *“eser sahibinin eserini çoğaltma, işleme, temsil veya umuma iletim hakkını haiz olduğunu belirtir. Eser sahibi, eserini bir başkasının adı altında veya adı anılmadan kullanma hakkına sahiptir.”*

#### 2.5.4. Eserin çoğaltılmasına yetki

FSEK m. 45'e göre, *“Bir eserin çoğaltılmasına sadece eser sahibi karar verir ve bu yetki eser sahibinin iznine tabidir.”*

#### 2.5.5. Eserin işlenmesi hakkı

FSEK m. 51 uyarınca, *“Bir eserin işlenmesi hakkını eser sahibine tanır ve eser sahibinin izni olmadan bir eser, başka bir eserin unsuru olarak kullanılamaz.”*

### 2.5.6. Hak ihlallerine karşı başvuru

FSEK m. 68, fikir ve sanat eserlerinden doğan hakların ihlal edilmesi durumunda hukuk mahkemelerine başvurulmasını hükme bağlar.

### 2.5.7. Telif hakkı ihlalleri ve cezai yaptırımlar

FSEK m. 71 ile 73 arasında, telif hakkı ihlallerine ilişkin cezai yaptırımlar detaylı olarak düzenlenmiştir.

## 3. Yapay zekâ

Bilgisayar sistemlerinin veya diğer türden makinelerin, genellikle insan zekâsı tarafından gerçekleştirilen görevleri öğrenme, anlama, düşünme ve karar verme gibi yeteneklerle gerçekleştirebilme kapasitesidir. Yapay zekâ, bilgisayar bilimleri, psikoloji, dil bilimleri, sinir bilimleri ve matematik gibi birçok disiplinin kesişiminde yer alan geniş bir alandır [28].

Yapay zekâ, birçok alt dalı ve yaklaşımı kapsar. İki önemli alt dal, sembolik (veya bilişsel) modellemeye dayalı “zayıf” yapay zekâ ve sinir ağlarına dayalı “güçlü” yapay zekâdır [30]. Zayıf yapay zekâ, belirli bir görevi gerçekleştirmek üzere programlanmış sistemlere dayanır. Bu tür bir yapay zekâ, örneğin bir satranç oyununda veya bir navigasyon sisteminde kullanılabilir. Diğer yandan, güçlü yapay zekâ, genel problem çözme yeteneği olan ve belirli bir görev dışında da öğrenebilen, genel yapay zekâ (AGI) olarak da adlandırılan sistemlere işaret eder [29].

Yapay zekâ, çeşitli yaklaşımlar ve tekniklerle uygulanabilir. Bunlar arasında makine öğrenmesi (machine learning), derin öğrenme (deep learning), doğal dil işleme (natural language processing), bilgisayarlı görü (computer vision) ve bilgi temsili (knowledge representation) yer alır [29].

Makine öğrenmesi, bilgisayarların verileri analiz ederek öğrenmesi ve öğrendikleri bilgiyi yeni görevleri gerçekleştirmek veya kararlar vermek için kullanması sürecidir. Algoritmalara önceden programlanmış kurallar yerine veri sağlanarak, bu algoritmaların verileri analiz etmesi ve belirli bir çıktıyı üretmek için en iyi yolu bulması sağlanır [30].

Derin öğrenme, makine öğrenmesinin bir alt kümesi olup yapay sinir ağlarından faydalanır. Derin öğrenme modelleri, genellikle görüntü ve ses tanıma gibi karmaşık problemleri çözme yeteneğine sahip olan, birden çok katmana sahip yapay sinir ağlarına dayanır [31].

Doğal dil işleme, bilgisayarların insan dili anlama ve oluşturma yeteneğini geliştirmeye yönelik bir alanıdır. Bu, bir bilgisayarın insanlarla doğal dilde iletişim kurabilmesini ve dil tabanlı verileri analiz edebilmesini sağlar [32].

Bilgisayarlı görü, bilgisayarların görüntü ve video verilerini anlamasını sağlar. Bu, nesne tanıma, yüz tanıma ve hareket algılama gibi bir dizi uygulamaya olanak sağlar. Bilgisayarlı görü, otonom araçlar gibi alanlarda önemli bir rol oynamaktadır, çünkü bu araçların çevrelerini algılamaları ve doğru şekilde tepki verme yeteneklerini geliştirmek için kullanılır [33].

Bilgi temsili, (İşçi & Doğan, 2019, s. 457-468) bir bilgisayarın bilgiyi nasıl sakladığı ve manipüle ettiği ile ilgilidir. Bilgi temsili teknikleri, bilgisayarların daha karmaşık problemleri çözmesine yardımcı olabilir. Çünkü bu teknikler, bilgisayarın belirli bir problemle ilgili bilgiyi işlemek ve anlamak için gereken bilgiyi hızlı ve etkili bir şekilde saklamasına ve kullanmasına olanak sağlar [34].

Yapay zekânın, toplum ve endüstri üzerinde önemli bir etkisi vardır ve her türlü sektörde, tıptan finansa, eğitimden tarıma kadar birçok uygulamada bulunabilir. Yapay zekâ, kanser tespitinden, hava durumu tahminine, kişiselleştirilmiş öğrenme sistemlerinden, otomatik sürüş sistemlerine kadar geniş bir yelpazede kullanılmaktadır.

Yapay zekânın, bu kadar geniş bir yelpazede ve etkileyici uygulamalarda bulunabilmesi, onun potansiyel olarak toplum üzerinde büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ancak, yapay zekânın gücü ve potansiyeli, aynı zamanda etik ve güvenlikle ilgili bir dizi sorunu da beraberinde getirir. Bu nedenle, yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesi ve uygulanması, sadece teknik ve bilimsel bir meydan okuma olmayıp, aynı zamanda etik ve sosyal bir meydan okuma da olmuştur [35].

Bu kapsamda, yapay zekâ, insanların ve toplumların hayatlarını derinden etkileyebilecek güçlü bir teknolojidir. Bu teknolojinin olumlu bir şekilde kullanılabilmesi ve olumsuz etkilerinin azaltılabilmesi için, bilim adamları, mühendisler, politikacılar ve toplumun diğer üyeleri arasında sürekli bir diyalog ve işbirliği gerekmektedir. Yapay zekânın geleceği, bu teknolojiye yönelik anlayışımızın ve nasıl yöneteceğimize dair politikalarımızın geliştirilmesine bağlı olacaktır [36].

### 3.1. Yapay zekâ'nın tarihsel evrimi

Yapay zekâ 20. yüzyılın ortalarından bu yana önemli bir ilerleme kaydetmiş bir teknoloji ve bilim dalıdır. Bu alanda yapılan ilerlemeler, bilgisayar bilimindeki genel gelişmelerle paralel olarak, teorik ve pratik uygulamaları önemli ölçüde genişletmiştir. Yapay zekânın tarihsel evrimi, genellikle bir dizi 'dalgalar' veya 'kış dönemleri' aracılığıyla incelenir [37]. Bu dönemler, genellikle belirli teknolojik gelişmelerin etkisi altında olmuş ve aynı zamanda umutların ve beklentilerin aşırı hızlanmasının ardından gelen hayal kırıklıklarını da yansıtmıştır.

### 3.1.1. 1950'ler ve 1960'lar: Yapay zekâ ilk dönem

Yapay zekâ, 1956 yılında Dartmouth Konferansı'nda ilk kez resmi bir şekilde tanımlanmış ve kabul edilmiştir. Bu önemli toplantı, yapay zekâ alanının önde gelen öncülerinden olan John McCarthy, Marvin Minsky, Allen Newell ve Herbert Simon tarafından organize edildi ve bu alandaki bilimsel çalışmaların ilerleyişine dair bir çerçeve oluşturdu. Bu dönem, çeşitli önemli ilerlemelere sahne oldu, genel amaçlı problem çözme algoritmaları, bilgisayar tabanlı satranç programları ve ilk dil işleme sistemlerinin geliştirilmesi gibi yenilikler bu dönemde ortaya çıkmıştır [38].

### 3.1.2. 1970'ler: İlk kış

1970'lerin başında, yapay zekânın ilk dönemini takiben, genellikle 'ilk kış' olarak adlandırılan bir dönem başladı [39]. Bu dönemde, yapay zekâdaki gelişmeler beklenildiği kadar hızlı gerçekleşmedi ve birçok projenin maliyeti ve karmaşıklığı beklenenden çok daha yüksekti. Bu durum, yapay zekâyâ yönelik fonlamanın azalmasına ve ilginin düşmesine yol açtı [40].

### 3.1.3. 1980'ler: Uzman sistemlerin yükselişi

1980'ler, 'uzman sistemler' olarak adlandırılan yapay zekâ uygulamalarının yükselişiyle bilinir. Uzman sistemler, belirli bir konuda uzman olan bir insanın bilgi ve yeteneklerini taklit etmeyi amaçlayan bilgisayar programlarıdır. Ancak, 1980'lerin sonunda, uzman sistemlerin karmaşıklığı ve maliyeti nedeniyle, yapay zekâyâ yönelik ilgi ve fonlama bir kez daha düştü [41].

### 3.1.4. 1990'lar ve 2000'ler: İstatistiksel yöntemler ve büyük veri

1990'ların başlangıcı, yapay zekânın evriminde önemli bir dönüm noktasıydı. Bu dönemde, istatistiksel yöntemlerin ve büyük verinin önemi öne çıkmaya başladı. Geleneksel simgesel Yapay zekâ yaklaşımlarının yerini, veriden öğrenme yeteneğine sahip algoritmalar almaya başladı. Bu, birçok farklı uygulamada yapay zekâyı daha geniş bir şekilde kullanılabilir hale getirdi ve yeni araştırma ve uygulama olanaklarını ortaya çıkardı [41].

Bu dönemin başlıca itici gücü, dijital verinin hızla artan miktarı ve erişilebilirliği oldu. İnternetin yükselişi, bilgi teknolojilerinin ilerlemesi ve otomasyonun artması, önceki dönemlerden çok daha fazla verinin toplanmasını ve analiz edilmesini mümkün kıldı. Bu 'büyük veri' patlaması, özellikle derin öğrenme gibi veriye dayalı Yapay zekâ tekniklerinin gelişimine yardımcı oldu [42].

1990'lar ve 2000'ler, yapay zekâ teknolojilerinde önemli teknik ilerlemelerin yaşandığı bir dönemdi. Yapay sinir ağları, genetik algoritmalar ve destek vektör makineleri gibi teknikler, bu dönemde büyük ilerleme kaydetti. Bu tekniklerin birleşik kullanımı, hava durumu tahmini, finansal analiz, otomatik çeviri ve daha pek çok alanda gelişmiş Yapay zekâ uygulamalarının oluşturulmasına olanak sağladı [43].

Bu dönem ayrıca, yapay zekânın bilimsel ve akademik araştırmalarda daha belirgin bir yer almasını sağladı. Yapay zekâ, daha önce bilgisayar bilimleri ve matematik gibi belirli disiplinlerle sınırlıyken, sosyal bilimler, biyoloji, tıp ve diğer birçok alanda geniş ölçüde kullanılmaya başladı. Bu geniş kullanım, yapay zekânın uygulamalarının ve etkilerinin çeşitlenmesine ve daha kapsamlı hale gelmesine yol açtı [44].

Sonuç olarak, 1990'lar ve sonrası, yapay zekânın evriminde belirgin bir şekilde yeni bir aşamayı temsil eder. Bu dönem, veriye dayalı yaklaşımların, yeni tekniklerin ve büyük verinin yükselişiyle karakterize edildi ve yapay zekâ, hem teknik hem de uygulama açısından önemli ilerlemeler kaydetti [45].

### 3.1.5. 2010'lar: Derin öğrenmenin yükselişi

2010'lar, derin öğrenmenin yükselişi ile tanınır. Yapay sinir ağlarına dayanan bu yaklaşım, büyük miktarda veriyi işleyebilme ve daha karmaşık görevleri gerçekleştirebilme yeteneği ile dikkat çekti. Derin öğrenme teknikleri, özellikle görüntü ve ses tanıma gibi alanlarda önemli başarılar elde etti. Bu dönemde, yapay zekâ, Google, Facebook, Amazon ve diğer teknoloji devleri tarafından daha yoğun bir şekilde benimsendi ve ticari uygulamalar genişledi [46].

### 3.1.6. 2020'ler: Yapay zekânın çeşitlenmesi ve etkinleşmesi

2020'ler, yapay zekânın daha fazla çeşitlendiği ve etkinleştiği bir dönem olmuştur. YZ, genellikle özel amaçlar için tasarlanmış olan dar (veya zayıf) YZ'den, geniş yelpazede görevleri gerçekleştirebilen genel (veya güçlü) YZ'ye doğru evrimleşmiştir. Aynı zamanda, YZ'nin etik ve toplumsal etkileri üzerine odaklanma da artmıştır [46].

Yapay zekâ, bilgisayar bilimlerinin ve özellikle de makine öğrenmesinin kapsamlı bir alt alanıdır. Tarihsel süreçte, yapay zekânın evrimi hem teknolojik ilerlemeler tarafından desteklenmiş hem de toplumsal, ekonomik ve politik dinamiklerle şekillenmiştir. Bu karmaşık etkileşimler, yapay zekânın gelişiminin kesintili ve döngüsel bir doğası olmasına yol açmıştır; bu döngüler genellikle 'Yapay zekâ kışları' ve 'Yapay zekâ yazları' olarak adlandırılır.

Her 'yaz' dönemi, genellikle yeni teknolojilerin, algoritmaların veya teorilerin ortaya çıkışı ve büyük beklentilerin oluşumuyla karakterize edilir. Bu dönemlerde, yapay zekâyâ olan ilgi ve yatırımlar genellikle artar. Örneğin, 1950'ler ve 1960'lar ilk 'Yapay zekâ yazı' olarak kabul edilir. Bu dönemde, yapay zekânın ilk başarıları, dil işleme, problem çözme

ve bilgisayarlı çizim gibi alanlarda görüldü ve bu başarılar, yapay zekânın gelecekteki potansiyeli konusunda büyük umutlar uyandırdı [47].

Ancak, her 'yaz' dönemi genellikle bir 'kış' dönemiyle son bulur. 'Kış' dönemleri, genellikle teknik sınırlamaların, finansal sorunların veya aşırı beklentilerin gerçekleşmemesi nedeniyle yapay zekâya olan ilgi ve yatırımlarda belirgin bir düşüşle karakterize edilir. Yapay zekâ 'kış' terimi, bu dönemleri tanımlamak için 1980'lerde ortaya çıkmıştır [48].

Her ne kadar 'kış' dönemleri genellikle hayal kırıklığı ve ilgi kaybı ile ilişkilendirilse de, bu dönemler genellikle yapay zekânın daha derin ve sağlam bir anlayışının geliştirilmesi için önemli fırsatlar sunar. Çünkü bu dönemlerde, araştırmacılar genellikle daha önce görmezden gelinen temel sorunlara odaklanır ve bu sayede teknolojiyi daha da ileriye taşıyacak yeni fikirler ve yaklaşımlar geliştirirler [48].

Bu bağlamda, yapay zekânın tarihsel evrimi, hem teknik ilerlemelerin hem de toplumsal, ekonomik ve politik dinamiklerin bir sonucudur. Her 'kış' dönemi, yeni 'yaz' dönemlerinin temelini hazırlar ve yapay zekânın sürekli ilerlemesine yardımcı olur. Bu nedenle, yapay zekânın geçmişteki ve mevcut gelişmelerini anlamak, bu teknolojinin gelecekte nasıl evrileşebileceği konusunda önemli içgörüler sağlayabilir [49].

Bu kapsamda olarak, yapay zekâ, hem teknik ilerlemeler hem de toplumsal etkiler açısından dinamik bir alan olmuştur. Bu tarihsel evrim, yapay zekânın gelecekteki gelişimini anlamak ve yönlendirmek için önemli bir çerçeve sağlar.

### 3.2. Yapay zekâ tarafından üretilen eserler

Yapay zekâ teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte, YZ'nin ürettiği eserlerin telif hakkı konusu giderek daha önemli hale gelmekte ve birçok tartışmaya neden olmaktadır. Yapay zekâ tarafından üretilen eserler, müzikten edebiyata, sanattan bilim ve mühendislik uygulamalarına kadar geniş bir yelpazede yer bulmaktadır. Ancak bu eserlerin telif hakkı durumu, birçok ülkede halen belirsizdir [50].

**Müzik:** Algoritmalar, belirli stillerde ya da belirli sanatçıların tarzlarını taklit ederek yeni müzik parçaları üretebilmektedir. Örneğin, OpenAI'nin MuseNet adlı projesi, çok sayıda müzik tarzında kompozisyon yapabilen bir yapay zekâ modelidir [50].

**Sanat:** Yapay zekâ, resim ve diğer görsel sanatlar üretmek için de kullanılmaktadır. Örneğin, DeepDream ve GANs (Generative Adversarial Networks) teknolojisi ile oluşturulan tablolar, açık artırmalarda yüksek fiyatlarla satılmıştır [50].

**Edebiyat:** Yapay zekâ, kısa hikayeler, şiirler ve diğer edebi metinler üretmek için de kullanılabilir. OpenAI'nin GPT serisi modelleri, bu konuda öne çıkan örneklerdendir [50].

**Oyun ve eğlence:** Yapay zekâ, oyun karakterlerinin davranışlarından, oyun tasarımına kadar birçok alanda kullanılmaktadır [50].

### 3.3. Yapay zekâ ve sanatsal eser yaratım süreci

YZ, geniş bir teknoloji ve bilim alanıdır ve bu alanın uygulamaları sürekli olarak genişlemektedir. Bu uygulamalar arasında, birçokları için oldukça tartışmalı olan, sanatsal eserlerin yapay zekâ tarafından yaratılması da bulunmaktadır. Bu sorunun yanıtı, sanatın ve yaratıcılığın ne olduğuna dair temel felsefi ve estetik soruları gündeme getirir.

Öncelikle, teknik olarak, yapay zekânın belirli bir derecede 'sanatsal' eserler oluşturabilme yeteneği bulunmaktadır. Örneğin, derin öğrenme algoritmaları, insan yüzlerini, manzaraları ve hatta ünlü ressamın stillerini taklit eden resimler oluşturabilir. Bu teknoloji, ayrıca müzik kompozisyonu, şiir ve öykü yazma gibi diğer sanatsal uygulamalarda da kullanılmıştır [50].

Bununla birlikte, bu teknolojilerin 'sanat' yarattığını söylemek, sanatın ve yaratıcılığın ne olduğuna dair daha geniş bir tartışmayı beraberinde getirir. Yapay zekâ algoritmaları genellikle, önceden verilmiş veri setlerini analiz ederek ve bu verilere dayanarak yeni çıktılar üretmek için çalışır. Bu, algoritmanın 'yaratıcı' olduğu anlamına mı gelir, yoksa sadece var olan verilere dayanarak yeni kombinasyonlar mı oluşturur? Ayrıca, bir sanat eserinin değeri, sadece teknik yetkinlikle mi, yoksa onu yaratanın amacı, niyeti ve duygusal ifadesiyle de mi belirlenir? [44].

Bu sorular, genellikle sanat, felsefe ve bilgisayar bilimi gibi farklı disiplinlerin kesişiminde ele alınır.

Google'ın "DeepDream" projesi, yapay zekânın sanat yaratabileceğini iddia edenlerin sıklıkla başvurduğu bir örnektir. Bu proje, bir derin öğrenme ağına dayanır ve ağı, tanımlayıcı özellikler veya nesnelere bulmak için bir resmi 'rüya' olarak işlemeye zorlar. Sonuçlar, genellikle hayal gücüne dayalı görüntülerdir [51].

Sanatçı ve bilgisayar bilimci Harold Cohen, yapay zekâ yardımıyla resimler çizen ve programlamayı öğrenen bir robot olan AARON'u yarattı. Cohen, sanat ve yapay zekânın birleşimini araştırarak, algoritmanın yaratıcılığını da sorguladı [52].

İngiliz sanatçı Anna Ridler, yapay zekâ ve veri bilimi arasındaki bağlantıyı keşfeden projeler üretmektedir. Mimarlık eğitilmiş olan Ridler, çeşitli yapay zekâ tekniklerini kullanarak, algoritmaların sanatsal eserler oluşturabileceğini göstermiştir [53].

Buna rağmen, birçok insan yapay zekânın gerçekten yaratıcı olup olamayacağı konusunda şüphelerini korumaktadır. Birçoklarına göre, algoritmalar ancak önceden tanımlanmış bir çerçevede 'yaratıcı' olabilirler ve bu, insanların sahip olduğu türden serbest yaratıcılığı temsil etmez. Bunun yerine, algoritmaların 'sanatı' genellikle, algoritmayı eğiten ve yönlendiren insan yaratıcının bir uzantısı olarak görülür [54].

Bu bağlamda, yapay zekânın sanat üretebilme yeteneği, sanat, felsefe ve bilgisayar bilimi gibi disiplinler arasındaki bu kesişimde, oldukça karmaşık ve derin bir tartışmayı temsil etmektedir.

Özetlersek, yapay zekânın sanatsal eser yaratma kabiliyeti hem teknik hem de felsefi açıdan karmaşık bir konudur. Teknik düzeyde, yapay zekâ algoritmaları, insanların genellikle yaratıcı bir süreç olarak gördüğü görevleri yapabilirler. Ancak felsefi düzeyde, bu türden bir 'yaratıcılığın' gerçekten sanat olarak kabul edilip edilemeyeceği, sanatın ve yaratıcılığın doğasına dair derinlemesine soruları gündeme getirir.

Yapay zekâ tarafından oluşturulan sanatın estetik değerini belirleme girişimleri, genellikle insanlar tarafından yapılan sanatla doğrudan karşılaştırmaları içerir. Bununla birlikte, bu türden bir karşılaştırma, genellikle, yapay zekânın insan yaratıcılığını tam anlamıyla taklit edemeyeceğine dair bir ön kabulü içerir. Yapay zekânın yaratıcılığı, belki iyi, insan yaratıcılığının bir uzantısı veya bir tür ortağı olarak görülebilir. Ayrıca, yapay zekâ tarafından yaratılan 'sanatın değerinin' belirlenmesi, genellikle, bu eserlerin alıcılara bağlıdır. Tıpkı insan yaratıcılığı tarafından üretilen sanatta olduğu gibi, bir eserin 'sanat' olarak kabul edilmesi, büyük ölçüde, bu eseri deneyimleyen ve değerlendiren bireylerin ve toplulukların yanıtlarına bağlıdır. Yapay zekâ tarafından yaratılan eserler, çoğu zaman, teknolojik yenilik ve algoritmalara dayalı bir tür yaratıcılığın kutlanması olarak değerlendirilir [55].

Bu bağlamda, yapay zekâ tarafından yaratılan sanat, hem teknik hem de felsefi düzeyde çeşitli meydan okumaları gündeme getirir. Bu alanda devam eden tartışmalar, sanatın ve yaratıcılığın doğası hakkındaki daha geniş tartışmalara ışık tutmaktadır. Yapay zekâ tarafından oluşturulan sanatın geleceği, bu alandaki teknolojik ilerlemelerin yanı sıra, bu tür sanatın sosyal ve estetik değerinin nasıl algılandığına bağlı olacaktır.

#### 3.4. Yapay zekâ'nın görsel ve illüstrasyon oluşturulurken kullanılan kaynaklar

Yapay zekâ özellikle derin öğrenme algoritmaları, illüstrasyonlar gibi görsel eserler oluştururken genellikle geniş ve çeşitli veri setlerinden bilgi alır. Bu veri setleri, yapay zekânın çıktısının şekillenmesinde kritik bir role sahip olan 'eğitim' süreci sırasında kullanılır. Eğitim süreci, yapay zekânın belirli bir görevi nasıl gerçekleştireceğini 'öğrenmesi' için gereklidir ve bu süreç, genellikle önceden oluşturulmuş veri setlerine dayanır [56].

**Genelleme kapasitesi:** Büyük ve çeşitli veri setleri, yapay zekâ modelinin daha genel ve esnek olmasını sağlar. Öğrenme sırasında daha fazla örnek gören model, karşılaşmadığı yeni durumlarla daha iyi başa çıkabilir.

**Öğrenme derinliği:** Derin öğrenme, adından da anlaşılacağı üzere, çok katmanlı sinir ağlarından oluşur. Bu katmanlar, karmaşık özellikleri ve ilişkileri modelleyebilmek için geniş veri setlerine ihtiyaç duyar.

**Özgün çıktılar:** Geniş ve çeşitli veri setleri kullanıldığında, daha özgün ve çeşitli çıktılar üretebilir. Bu, özellikle sanatsal eserlerde istenen bir özelliktir.

**Karmaşıklığın yönetimi:** Görsel eserlerin oluşturulması genellikle karmaşıktır ve birçok özelliği içerir. Geniş veri setleri, bu karmaşıklığın modelleme sürecinde daha iyi yönetilmesini sağlar.

**Kalite ve ayrıntı:** Yüksek kaliteli görsel çıktılar üretmek için, modelin eğitildiği veri setinin de yüksek çözünürlüklü ve detaylı olması gerekmektedir.

**Tarihsel ve kültürel referanslar:** Sanat, genellikle tarihsel ve kültürel referansları içerir. Geniş ve çeşitli veri setleri, yapay zekânın bu referansları öğrenmesine ve eserlerinde kullanmasına yardımcı olabilir [57].

Örneğin, bir YZ algoritması, Van Gogh veya Picasso gibi belirli bir ressamın stiline dayalı bir illüstrasyon oluşturmak üzere eğitilebilir. Bu durumda, algoritmanın eğitimi, bu ressamın eserlerinden oluşan geniş bir veri setine dayanacaktır. Algoritma, bu eserlerdeki özellikleri 'öğrenir' ve sonra bu özellikleri, yeni bir illüstrasyon oluşturmak için kullanır [57].

Algoritmanın veri setinden nasıl 'öğrendiği', genellikle derin öğrenme ve özellikle yapay sinir ağları adı verilen teknolojilere dayanır. Yapay sinir ağları, insan beyninin sinir hücreleri ağına benzer şekilde çalışır. Yapay sinir ağı, bir dizi 'katmandan oluşur ve her katman, bir öncekine dayanarak bilgiyi işler. Bu sayede, algoritma, veri setindeki karmaşık özellikleri ve desenleri tanıyabilir.

Bu süreç, yapay zekânın geniş veri setlerinden karmaşık özellikleri ve desenleri 'öğrenme' yeteneğini temel alır. Ancak, bu süreçte algoritmanın 'öğrendiği' bilgi, genellikle belirli bir amaç doğrultusunda kullanılır. Örneğin, bir ressamın stiline dayalı bir illüstrasyon oluşturmak gibi. Bu, algoritmanın kendi 'yaratıcılığı' veya 'anlamı' olmadığı anlamına gelir; bunun yerine, algoritma, veri setindeki bilgileri belirli bir şekilde işlemek için programlanmıştır [58].

Özetlersek, yapay zekâ illüstrasyon eseri oluştururken kaynaklarını, genellikle geniş ve çeşitli veri setlerinden alır. Bu veri setleri, yapay zekânın 'öğrenme' yeteneğini temel alır ve algoritmanın, belirli bir amaca yönelik olarak, veri setindeki özellikleri ve desenleri tanıma ve kullanma yeteneğini sağlar. Bu süreç bir dizi karmaşık işlem ve analiz gerektirir.

### 3.4.1. Yapay zekâ'nın görsel illüstrasyon eseri oluştururken kullandığı geniş ve çeşitli veri setlerinin önemi

**Konvolüsyonel sinir ağları (Convolutional Neural Networks - CNN):** CNN'ler, özellikle görsel verinin işlenmesinde kullanılır ve bir resmin farklı özelliklerini (örneğin kenarları, renkleri, doku vb.) öğrenirler. Bu süreç, özellik çıkarımı, aktivasyon fonksiyonları, ara katmanlar ve son katmanlar arasındaki karmaşık ilişkileri içerir. CNN'ler genellikle görsel YZ projelerinde kullanılır ve Google'ın DeepDream projesi gibi görsel 'sanat' oluşturmak için kullanılır [59].

**Generative adversarial networks (GANs):** GAN'ler, bir 'üretici' ve bir 'ayırt edici' olmak üzere iki ayrı ağıdan oluşur. Üretici ağ, gerçek verileri taklit eden yeni veriler üretmeye çalışırken, ayırt edici ağ, üretilen verinin gerçek mi yoksa sahte mi olduğunu belirlemeye çalışır. Bu süreç, karmaşık ve dinamik bir öğrenme döngüsünü gerektirir [59].

**Veri hazırlığı:** YZ'nin illüstrasyonları oluşturabilmesi için genellikle büyük miktarda veriye ihtiyaç duyulur. Bu veri setleri, karmaşık bir ön işleme süreci gerektirir. Çünkü verilerin algoritmanın 'anlayabileceği' bir formatta olması gerekir. Bu, genellikle görsel verilerin sayısallaştırılması, normalleştirilmesi ve hatta bazen de 'etiketlenmesi' anlamına gelir [59].

**Model eğitimi ve optimizasyonu:** Bir YZ modeli eğitirken, modelin performansını en iyi hale getirmek için bir dizi karmaşık karar verilmesi gerekmektedir. Öğrenme oranı, aktivasyon fonksiyonları, kayıp fonksiyonları ve optimizasyon algoritmaları gibi birçok parametre ve hiper parametre ayarlanmalıdır. Bunun yanı sıra, modelin aşırı uyumunu (overfitting) önlemek ve genelleştirme yeteneğini korumak için düzenleme teknikleri uygulanmalıdır [59].

Yani, yapay zekânın illüstrasyon oluşturabilmesi için gereken süreç, gerekli matematiksel ve bilgisayar bilimleri kavramlarından dolayı oldukça karmaşıktır. ve bu süreçlerin sonucunda, algoritmanın, önceden belirlenmiş parametreler ve hedefler doğrultusunda, belirli bir stil veya desene dayalı bir illüstrasyon oluşturabilmesi mümkün hale gelir [59]. Bu durum, bir yapay zekânın 'yaratıcı' olup olmadığı veya gerçekten 'anlam' oluşturup oluşturmadığı sorusunu gündeme getirir. Bu soruların yanıtları büyük ölçüde, sanatın, yaratıcılığın ve anlamın ne olduğuna dair kişisel ve felsefi inançlara bağlıdır. Ancak, teknik açıdan, yapay zekânın illüstrasyonları ve diğer görsel eserleri oluştururken kullandığı kaynaklar genellikle geniş veri setleridir. Bu veri setleri, genellikle insanların yarattığı ve daha sonra bir yapay zekâ tarafından analiz edilen ve öğrenilen eserlerdir [60]. Öte yandan, bir yapay zekânın bir illüstrasyonu nasıl oluşturduğunu anlamak için, onun nasıl 'eğitildiğini' ve nasıl 'öğrendiğini' anlamak önemlidir. Bu süreçler, belirli bir amaca hizmet eder ve genellikle belirli bir sonuç üretmek için önceden belirlenmiş parametreler ve kısıtlamalar tarafından yönlendirilir. Bu nedenle, bir yapay zekâ tarafından oluşturulan bir illüstrasyon, aynı zamanda bu algoritmayı eğiten ve programlayan insanların yaratıcılığının ve vizyonunun bir ifadesi olarak da görülebilir [59].

Bir diğer açıdan Yapay zekâ (YZ) tarafından yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin temelini genellikle geniş ve çeşitli veri setleri oluşturur.

### 3.4.2. Yapay zekâ ile üretilen illüstrasyon eserlerde veri setlerinin rolü

**İnternet kaynakları:** Çeşitli internet kaynakları, YZ'nin eğitiminde kullanılan geniş veri setlerinin birincil kaynağıdır. Bu kaynaklar, Google Images, Wikimedia Commons, Flickr ve daha pek çok yer olabilir. Bu tür veri setleri genellikle çok çeşitlidir ve YZ'nin belirli bir tarzı, doku türünü veya renk paletini öğrenmesini sağlar [60].

**Sanat veri tabanları:** Sanat veri tabanları, YZ'nin eğitiminde kullanılan bir başka önemli kaynaktır. Bu veri tabanları, çeşitli ressamın ve sanat tarzlarının eserlerini içerir ve bu sayede YZ, belirli bir sanat tarzını veya ressamın tekniklerini öğrenebilir. Örneğin, "The Next Rembrandt" projesinde, YZ modeli Rembrandt'ın eserlerinden oluşan geniş bir veri seti kullanılarak eğitildi [61].

**Fotoğraf arşivleri:** Fotoğraf arşivleri, özellikle portre veya manzara gibi belirli türlerdeki illüstrasyonları oluşturmak için YZ'nin eğitilmesinde kullanılan başka bir veri kaynağıdır. Bu arşivler, genellikle belirli bir tür veya tarzda fotoğraflar içerir ve bu sayede YZ, bu tür veya tarzı öğrenebilir [62].

**Kullanıcı yüklemeleri:** Bazı durumlarda, kullanıcıların yüklediği görüntüler de YZ'nin eğitiminde kullanılır. Bu özellikle, DeepArt veya Runway ML gibi platformlarda geçerlidir, burada kullanıcılar kendi görüntülerini yükleyip, YZ'nin bu görüntüleri dönüştürmesini sağlarlar [63].

Bu veri kaynakları, YZ'nin geniş veri setlerinden öğrenme yeteneğini temel alır ve YZ'nin, veri setindeki özellikleri ve desenleri belirli bir amaç doğrultusunda tanıma ve kullanma yeteneğini sağlar. Bununla birlikte, veri kaynaklarından alınan bilgilerin niteliği, çıktının son kalitesi üzerinde belirleyici bir rol oynar. Bu nedenle, YZ modelinin başarısı büyük ölçüde kullanılan veri setinin kalitesine ve çeşitliliğine bağlıdır [64].

Her bir veri kaynağının, YZ'nin görsel ve illüstrasyon eserleri oluşturma yeteneğini geliştirmede kendi benzersiz avantajları vardır. İnternet kaynakları, çok geniş ve çeşitli bir dizi görüntü sağlar. Bu, YZ'nin karmaşık desenler ve biçimler konusunda geniş bir anlayış geliştirmesine yardımcı olur. Ayrıca, YZ'nin belirli bir tarzı veya estetiği öğrenmesi ve taklit etmesi için genellikle yeterli miktarda örnek sağlar [65].

### 3.5. Görsel sanatlar alanında yaratıcı yapay zekâlar

Yapay zekâ, geniş bir veri setinden özellikleri 'öğrenir' ve bu özelliklerden yeni bir eser oluşturur. Bu, genellikle derin öğrenme algoritmaları veya genetik algoritmalar aracılığıyla gerçekleştirilir. Derin öğrenme, genellikle bir yapay sinir ağı



kullanır ve bu ağı eğitmek için geniş bir veri seti gerektirir. Bu veri seti, belirli bir tarzı, deseni veya görsel özelliği öğrenmek için kullanılır. Genetik algoritmalar, evrimsel biyolojiyi taklit eder ve bir dizi 'nesil' boyunca sürekli olarak geliştirilen ve ayıklanan çıktılar oluşturur [65]. Bu teknolojik yaklaşımların sonuçları, birçok durumda etkileyici olmuştur. Örneğin, 2018'de bir YZ, bir Fransız sanat kolektifi tarafından oluşturulan ve 'Obvious' olarak adlandırılan bir eseri sattı. Bu eser, bir derin öğrenme algoritması tarafından oluşturulan ve 'Edmond de Belamy' olarak adlandırılan bir portreyi içeriyordu. Bu satış, yapay zekânın görsel sanatlarda potansiyelini vurgulayan bir dönüm noktası oldu ve yapay zekânın yaratıcılık yetenekleri hakkındaki tartışmaları da alevlendirdi [66].

Ayrıca, bir yapay zekâ tarafından oluşturulan bir sanat eseri, gerçekten bir 'sanat eseri' olarak kabul edilebilir mi? Sanatın değeri genellikle sanatçının niyeti, duygusal ifadesi ve yaratıcı süreci ile ilişkilendirilir. Ancak, yapay zekâ algoritmaları bu özelliklere sahip değildir; onlar, belirlenmiş parametreler ve algoritmalar doğrultusunda hareket ederler. Bu nedenle, bir yapay zekâ tarafından oluşturulan bir eserin sanatsal değeri, ne ölçüde ve hangi kriterlere göre değerlendirilmeli [67]?

Bu sorular, yapay zekânın görsel sanatlardaki rolünün önemli bir şekilde tartışılmasına yol açmıştır. Bazıları, yapay zekânın yaratıcılığına şüpheyle yaklaşır ve onun asla 'gerçek' bir sanatçı olamayacağını iddia ederler. Örneğin;

Jerry Saltz, 2019 yılında New York Magazin'de yayınlanan bir makalede, Yapay zekâ'nın sanatsal yaratıcılık sürecine dahil olmasını eleştirmiştir. Saltz, Yapay zekâ'nın duygusal karmaşıklığı ve anlam derinliğini yansıtabilecek bir 'iç Dünya'ya sahip olmadığını belirtmiştir [68].

John Danaher, Philosophical Disquisitions blogunda, Yapay zekâ'nın sanatsal yaratıcılığı konusunu tartışmış ve Yapay zekâ'nın 'gerçek' bir sanatçı olarak kabul edilip edilemeyeceği konusuna şüpheyle yaklaşmıştır. Danaher, Yapay zekâ'nın yaratıcı sürecinin, insanların sanatsal süreçten farklı olduğunu ve bu yüzden eserlerinin sanat olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda soru işaretleri oluşturduğunu belirtmiştir [69].

Galen Strawson, The Guardian'da Yapay zekâ ve sanat üzerine yazdığı bir makalede, Yapay zekâ'nın hiçbir zaman 'gerçek' bir sanatçı olamayacağını savunmuştur. Strawson'a göre, sanat yaratma sürecinde, bilinç, düşünce, duygular ve insan deneyimi gibi özelliklerin önemi büyüktür ve bu özellikler Yapay zekâda yoktur [69].

Bu örnekler, bazılarının Yapay zekâ'nın sanatını eleştiren ve sorgulayan görüşlerini temsil eder. Her biri, sanatın, insan deneyimine, duygusal karmaşıklığa ve yaratıcılığa bağlı olduğu ve bu özelliklerin Yapay zekâda olmadığı düşüncesini savunur [70].

Bu örneklerdeki yaklaşımlara göre, yapay zekânın sanatı, özünde insan yaratıcılığının bir uzantısıdır. Bu algoritmaları oluşturan ve eğiten insanlar, aynı zamanda bu 'sanat eserlerini' yaratmak için gereken parametreleri ve kısıtlamaları belirlerler. Bu nedenle, yapay zekâ ile oluşturulan sanatın, geleneksel sanat kadar değerli ve anlamlı olabileceği savunulur [71].

### 3.6. Yapay zekâ ile hazırlanmış illüstrasyon örnekleri

Günümüzde yapay zekâ teknolojileri, farklı alanlarda pek çok uygulama bulmuştur. Bu uygulamalardan biri de illüstrasyon tasarımıdır. Yapay zekâ ile hazırlanmış illüstrasyonlar, sanatçıların yaratıcılığını destekleyen ve süreci kolaylaştıran araçlar olarak değerlendirilebilir. Bu makalede, Yapay zekâ ile hazırlanmış illüstrasyon örneklerinin uzun ve ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

Bir yapay zekâ ile hazırlanmış illüstrasyon örneği olarak, stil transferi yöntemi kullanılarak üretilen eserleri ele alabiliriz. Stil transferi, bir sanat eserinin tarzını başka bir görsel üzerine uygulama işlemidir. Yapay zekâ algoritmaları, öğrendikleri stil bilgisini kullanarak bir görselin tarzını başka bir görselin üzerine uygulayabilir. Bu sayede, örneğin Van Gogh'un tarzını taklit eden bir illüstrasyon, Yapay zekâ ile oluşturulabilir [72]. Bunun yanı sıra, yapay zekâ ile hazırlanmış illüstrasyonlar, gerçeklik algısını da dikkate alabilir. Örneğin, bir Yapay zekâ aracılığıyla oluşturulan bir illüstrasyon, 3D modelleme ve hiper realistik görselleştirme teknikleri kullanılarak bilinen paradigmalardan dışarıda nesnelere ayrıntılı bir şekilde yansıtılabilir. Bu, tasarımcıların gerçek dünya materyalleriyle çalışma zorunluluğunu azaltarak, yaratıcılık sınırlarını genişletmelerini sağlar [73].

Yapay zekâ ile hazırlanmış illüstrasyonlar, sadece sanat dünyasında değil, aynı zamanda pazarlama ve reklamcılık alanlarında da kullanılmaktadır [73]. Örneğin, bir ürünün tanıtım afişinin yapay zekâ ile oluşturulması, tasarım sürecini hızlandırabilir ve maliyetleri düşürebilir. Ayrıca, yapay zekâ temelli illüstrasyonlar, hedef kitleye daha etkileyici ve çekici bir görsel sunum sağlayarak markanın tanıtımını güçlendirebilir.

Yapay zekâ ile hazırlanan illüstrasyonlar, aynı zamanda kullanıcıların ihtiyaçlarına göre özelleştirilebilir. Algoritmalara kullanıcının tercihlerini ve isteklerini aktaran bir arayüzle, yapay zekâ illüstrasyon aracı, kişiye özel tasarımlar oluşturabilir. Bu, kullanıcıların kendi tarzlarını yansıtan ve kişiselleştirilmiş illüstrasyonlara ulaşmalarını sağlar [74].

Bununla birlikte, öngörüm kapsamında, yapay zekâ ile hazırlanmış illüstrasyonlar, yaratıcı süreçte sanatçılar ve tasarımcılar için birer yardımcı araç olarak da kullanılabilir. Yapay zekâ algoritmaları, büyük veri setlerini analiz ederek trendleri belirleyebilir ve gelecekteki tasarım eğilimlerini tahmin edebilir. Bu bilgi, sanatçılara ve tasarımcılara ilham kaynağı olabilir ve daha yenilikçi ve özgün çalışmalar ortaya çıkarmalarını sağlayabilir [74].

Ancak, yapay zekâ ile hazırlanan illüstrasyonların bazı sınırlamaları da vardır. Örneğin, algoritmaların tamamen otomatik olması nedeniyle, insan dokunuşu ve sanatsal yaratıcılık bazen eksik kalabilir. Yapay zekâ, insanların duygusal anlamda bağ kurduğu özgün bir sanat eserinin yerini tam olarak dolduramayabilir. Ayrıca, yapay zekâ tarafından üretilen illüstrasyonların etik ve telif hakları gibi konular da dikkate alınmalıdır [74].

**"Edmond de Belamy" portresi:** Yapay zekânın görsel sanatlarda kullanılmasının en ünlü örneklerinden biri, Obvious adlı bir Fransız sanat kolektifi tarafından oluşturulan "Edmond de Belamy" adlı portredir. Bu eser, bir derin öğrenme algoritması kullanılarak, tarihsel portrelerden öğrenilen özelliklerle oluşturulmuştur. Eser, 2018'de Christie's müzayedesinde 432.500 dolarlık rekor bir fiyata satılmıştır [70].

**DeepArt ve DeepDream:** Google'ın DeepDream projesi ve DeepArt gibi web hizmetleri, kullanıcıların kendi görüntülerini yükleyip, bu görüntüleri belirli bir sanat stili ile dönüştürmelerini sağlamıştır. Bu hizmetler, genellikle Convolutional Neural Networks (CNN) adı verilen derin öğrenme teknolojilerini kullanır. Bu teknoloji, belirli bir sanat stilini öğrenmek ve sonra bu stili bir görüntüye uygulamak için kullanılmıştır [70].

**"The Next Rembrandt":** Bu proje, bir YZ algoritmasını kullanarak, 17. yüzyıl Hollandalı ressam Rembrandt'ın stiline benzer bir portre oluşturmuştur. Proje, Rembrandt'ın eserlerinin geniş bir veri setini kullanarak, ressamın stiline ve tekniklerine özgü detayları öğrenen bir YZ algoritması üzerine kurulmuştur. Sonuç, Rembrandt'ın tarzını taklit eden etkileyici bir portre olmuştur [70].

**Runway ML:** Bu platform, kullanıcıların bir dizi YZ modelini kullanarak kendi illüstrasyonlarını veya görsellerini oluşturmasını sağlamıştır. Bu modeller, belirli bir tarzı, doku tipini veya renk paletini öğrenebilir ve bu bilgiyi kullanarak kullanıcının yüklediği bir görüntüyü dönüştürebileceği olağandır [70].

Bu örnekler, yapay zekânın illüstrasyon oluşturmada nasıl kullanılabileceğini gösterir. Ancak, bu teknolojilerin kullanımı aynı zamanda bir dizi etik ve felsefi soruyu da gündeme getirir. Bu sorunlar, yapay zekânın yaratıcılığı, orijinal sanat eseri oluşturma yeteneği ve sanatın doğası hakkında sorular içerir.

### 3.7. Yapay zekâ tarafından üretilen illüstrasyon eserlerinin yasal durumu

Yapay zekâ (YZ) tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin yasal durumu, son yıllarda artan bir şekilde önem kazanmıştır. Fikri mülkiyet hukuku, telif hakkı ve kişisel veri koruma yasaları, bu yeni ve hızla gelişen alanda karmaşıklık ve belirsizlik yaratmaktadır. Bu yasal konular, YZ'nin görsel sanatlar ve illüstrasyon oluşturma kapasitesinin geliştirilmesi ve genişletilmesi sürecinde önemli rol oynar.

Fikri mülkiyet hukuku, YZ tarafından oluşturulan illüstrasyonların yasal durumu ile doğrudan ilgilidir. Mevcut hukuk çerçevesinde, bir eserin telif haklarının sahibi genellikle eserin yaratıcısı olarak kabul edilir. Ancak, bir YZ tarafından oluşturulan bir illüstrasyonun durumunda, 'yaratıcı' kimdir? YZ'nin programını yazan yazılımcı mı, yoksa eserin son halini belirleyen ve ayarları düzenleyen kişi mi? Bu konu, yargı organları ve hukukçular arasında halen tartışılmaktadır [75].

Fikri mülkiyet hukuku, Yapay zekâ tarafından oluşturulan illüstrasyonların yasal durumuyla ilgili karmaşık ve tartışmalı bir konudur. Bu konuda farklı görüşler ve örnek kararlar mevcuttur. İşte bazı yaygın görüşler ve örnekler.

**Yazılımcıya telif hakkı:** Bazı görüşlere göre, bir Yapay zekâ programını yazan yazılımcı, programın temel altyapısını oluşturduğu için eserin telif haklarının sahibi olarak kabul edilmelidir. Yapay zekâ sadece bu altyapıyı kullanarak eserleri oluşturur. Bu yaklaşım, Yapay zekâ'nın bir araç olarak kullanılmasını vurgular [75].

**Yapay zekâyâ telif hakkı:** Diğer bir görüşe göre, Yapay zekâ doğrudan eserleri oluşturan bir yaratıcıdır ve telif hakkı ona aittir. Yapay zekâ, kendi içinde belirli bir öğrenme süreci ve özgün kararlar yapar. Bu görüş, Yapay zekâyı bir tür yaratıcı olarak kabul eder [75].

**İnsan yönlendirmesi ve katkısı:** Bazı kararlar, Yapay zekâ tarafından oluşturulan eserlerde insan yönlendirmesi ve katkısının önemli olduğunu vurgular. Örneğin, bir kişi Yapay zekâ'nın ayarlarını belirler veya son eseri düzenlerse, bu kişiye telif hakkı sahibi olma hakkı tanınabilir [75].

**Hukuki belirsizlik ve değişen yasalara ihtiyaç:** Bu konudaki belirsizlik, hukukçular arasında halen tartışılan bir konu olmuştur. Bazı ülkeler bu konuda yeni yasalar ve yönetmelikler geliştirmeye çalışmaktadır, ancak konu hala netleşmemiştir [75].

Örnek kararlar;

2018'de ABD'de "Monkey Selfie" davası, bir maymunun bir fotoğraf makinesini kullanarak çektiği bir selfie'nin telif hakkını tartışmıştır. Mahkeme, maymunun telif hakkına sahip olamayacağını ancak bu tür durumların yasal çerçevesinin netleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir [76].

2019'da Avustralya Federal Mahkemesi, bir yapay zekâ tarafından oluşturulan bir eserin telif hakkının sahibinin Yapay zekâ olamayacağını belirtmiştir ve telif hakkını yazılımcıya vermiştir.

Bu örnekler, yapay zekâ'nın yaratıcılığına ve fikri mülkiyet haklarına ilişkin karmaşıklığı göstermektedir. Konu, hukuk sistemlerinde ve uluslararası düzeyde daha fazla dikkate alınması gereken bir alandır, çünkü teknoloji ilerledikçe bu tür durumlar daha yaygın hale gelebilir [76].

Bazı hukuk sistemleri, YZ tarafından oluşturulan eserlerin telif haklarına sahip olamayacağını belirtmiştir. Bu durumda, eserler genellikle kamuya mal olarak kabul edilir. Ancak, bu çözüm diğer sorunları beraberinde getirir. Örneğin, bir sanatçı, bir YZ tarafından oluşturulan bir eseri ticari amaçlarla kullanabilir mi? Bu tür durumlar, mevcut hukuk çerçevelerinin sınırlarını zorlar ve yeni yasal çözümler gerektirir [77].

Birleşik Krallık gibi bazı hukuk sistemlerinde, Yapay zekâ tarafından oluşturulan eserler, "*bilgisayar tarafından oluşturulan eserler*" kategorisine girer ve telif hakkı koruması altına alınabilir. Ancak bu durumda bile, eserin "yaratıcısı" olarak bir insan belirlenmelidir [78].

Bu durum, YZ'nin sanat ve diğer yaratıcı alanlarda giderek daha fazla rol oynadığı bir dünyada önemli hukuki ve etik sorunları gündeme getiriyor. YZ. tarafından oluşturulan bir eserin telif haklarına kimin sahip olduğu, bu eserlerin nasıl kullanılabilieceği ve YZ'nin yaratıcılık rolünün ne olduğu gibi konular, mevcut hukuk çerçevelerinin sınırlarını zorlar ve yeni yasal çözümler gerektirir [78].

Kişisel veri koruma yasaları da YZ'nin görsel ve illüstrasyon eserleri oluşturmasında önemli bir rol oynar. Ancak, unutulmamalıdır ki bu yasaların etkisi ulusal sınırların ötesine geçmeyebilir. Örneğin, eğer bir YZ, bir illüstrasyon oluşturmak için kişisel verileri kullanıyorsa, bu verilerin korunması ve kullanılması, Genel Veri Koruma Yönetmeliği (GDPR) gibi yasalar tarafından düzenlenir. GDPR, Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde uygulanır ve AB dışındaki ülkeleri bağlamaz. Bu yasalar, kişisel verilerin nasıl toplanabileceğini, saklanabileceğini ve işlenebileceğini belirler [79].

Bu bağlamda, YZ tarafından oluşturulan illüstrasyonların yasal durumu, bir dizi karmaşık ve çözülmemiş sorunu beraberinde getirir. Bu sorunlar, fikri mülkiyet hukuku, telif hakkı ve kişisel veri koruma yasaları çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu sorunların çözülmesi, YZ'nin görsel sanatlar ve illüstrasyon oluşturma kapasitesini ve gelişimini desteklemek için yeni yasal çerçevelerin oluşturulmasını gerektirebilir. Hukuk alanındaki uzmanlar, bu konular üzerinde çalışmakta ve yeni düzenlemeler ve yasalar önermektedir [80].

Bu süreçte, YZ tarafından oluşturulan eserlerin yaratıcılığının sahipliği ve telif hakları konusunda açık ve net bir hukuki çerçeve oluşturulması önemlidir. Bu çerçeve, YZ'nin programını yazan yazılımcıyı mı yoksa eserin son halini belirleyen ve ayarları düzenleyen kişiyi mi yaratıcılığın sahibi olarak kabul edeceğini belirlemelidir. Bu karar, YZ'nin hangi aşamada insan müdahalesine ihtiyaç duyduğunu ve ne kadar özerk olduğunu da dikkate almalıdır [80].

YZ tarafından oluşturulan eserlerin telif haklarına ilişkin farklı yaklaşımlar ve hukuk sistemleri, özellikle ABD ve Avrupa ülkelerinde farklılık göstermektedir.

**Amerika Birleşik Devletleri (ABD):** ABD'de, YZ tarafından oluşturulan eserlerin telif haklarına sahip olması için eseri yaratıcılık gerektiren ve insan tarafından yaratılmış bir eser olması şartı aranır. Yani, eserin insan tarafından yaratılmış olduğu düşünülüyorsa, telif hakkı sahibi olarak bu eseri yaratan YZ'nin sahibi yerine insan yaratıcının hakları korunur. ABD hukuku, YZ'nin telif haklarını talep etme yeteneğine sahip olmadığını vurgular [81].

**Avrupa ülkeleri:** Avrupa'da ise bazı ülkeler, YZ tarafından oluşturulan eserleri telif hakkı sahibi olarak kabul etme eğilimindedir. Bu eğilim, Avrupa ülkelerindeki farklı yasal düzenlemelere dayanmaktadır. Örneğin, İngiltere ve Almanya gibi bazı Avrupa ülkeleri, YZ tarafından oluşturulan eserlerin insan yaratımı olarak kabul edilebileceğini ve dolayısıyla telif hakkına sahip olabileceğini düşünür. Bu ülkelerde, eserlerin sahibi olarak Yapay zekâ'nın sahibi olan kişi veya kuruluşlar kabul edilebilir. Bu yasal düzenlemeler, Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerin ulusal yasalarına dayanmaktadır ve AB'nin genel yasal çerçevesine uyumlu olarak geliştirilmiştir [81].

### 3.8. Yapay zekâ ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları

Yapay zekâ teknolojileri görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları, günümüzde önemli bir hukuki tartışma konusu haline gelmiştir. Bu tartışma, YZ'nin giderek daha gelişmiş hale gelmesi ve karmaşık illüstrasyonları üretebilme yeteneğiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Illüstrasyon eserlerinin yaratıcı olduğu kabul edilen sanatçılar tarafından oluşturulmasının aksine, YZ tarafından üretilen eserlerde yaratıcılığın kimin tarafından sağlandığı ve telif haklarının kime ait olduğu belirsizliklerle doludur [82].

Algoritmalar konusuna gelirsek, Yapay zekâ tarafından illüstrasyonlar ve diğer görsel eserlerin üretilmesinde kullanılan en yaygın algoritma türleri genellikle derin öğrenme ve generative adversarial networks (GANs) gibi tekniklerdir.

Derin öğrenme, özellikle sinir ağlarına dayalı olan ve veri setlerinden karmaşık özellikler öğrenebilen bir makine öğrenmesi alt dalıdır. Bu özellikler daha sonra yeni veriye genelleştirilebilir. Bu algoritmalar, özellikle büyük görsel veri setlerinin analizinde ve anlaşılmasında etkilidir [82].

Generative Adversarial Networks (GANs) ise, birbirine karşı antrenman yapan iki ayrı sinir açından oluşur. Bir sinir ağı (üreteç) gerçeği görünen yeni veri üretmeye çalışırken, diğer sinir ağı (ayırt edici) gerçeğk veriye üretilen veriden ayırt etmeye çalışır. Bu teknik, özellikle sanatsal üretimlerde ve yaratıcı uygulamalarda etkilidir [82].

Bu tür algoritmalar, belirli komutlar ve yönergeler altında işleyerek görsel verilerden karmaşık özellikler çıkarabilir ve bu özellikleri kullanarak yeni ve benzersiz illüstrasyonlar üretebilirler. Ancak, bu "illüstrasyonların tam anlamıyla illüstrasyon olup olmadığı konusu tartışmalıdır [83].

Akademik tanımına göre, bir illüstrasyon belirli bir mesajı iletmek için özel olarak oluşturulmuş bir resimdir. Dolayısıyla, bir YZ'nin ürettiği görsel eserin bir illüstrasyon olarak kabul edilebilmesi için, bu eserin belirli bir mesajı amaçladığı ve bu mesajı etkili bir şekilde ilettiği kanıtlanmalıdır.

Bu, çeşitli disiplinlerin birleştiği bir alan olan bilgisayar bilimleri, sanat ve hukukta daha geniş bir tartışmayı gerektirir. Her ne kadar YZ tarafından üretilen görsel eserlerin teknik ve estetik açıdan ilgi çekici olduğu kabul edilebilir olsa da, bu eserlerin gerçek anlamda bir "illüstrasyon" olup olmadığını belirlemek için daha fazla bilimsel ve hukuki çalışma yapılmalıdır [83].

Telif hakkı, bir eserin yaratıcısına özgü bir hak tanır ve eserin kullanımının ve dağıtımının kontrolünü sağlar. Geleneksel olarak, bir eserin yaratıcısı olarak kabul edilen kişi telif hakkına sahip olur. Ancak, Yapay zekâ tarafından üretilen illüstrasyon eserlerinde, yaratıcılığın belirli bir insan tarafından sağlanmadığı argümanı ortaya atılmaktadır. YZ, programlandığı algoritmalara dayanarak karmaşık hesaplamalar yapar ve sonuç olarak illüstrasyonlar üretebilir. Bu durumda, telif hakkının kimin tarafından talep edileceği belirsizleşir [83].

Örneğin, bir insan tarafından yaratılan bir resim için telif hakkı sahibi belirli bir sanatçıdır. Ancak bir YZ tarafından üretilen bir illüstrasyon için bu durum karmaşılaşır. YZ'nin yaratıcı olup olmadığı, sadece programlandığı algoritmaların sonucu olan bir ürün üretip üretmediği tartışmalı bir konudur. Bazıları YZ'yi bir araç olarak görürken, diğerleri onu bir yaratıcı olarak kabul eder [83]. Telif hakkı sorununa dair yaklaşım öngörülerden oluştuğunu göz önünde bulundurursak, görselin telif hakları sorunu 2000'li yıllardan beri tartışılan ve belli bir düzlemde ilerleyen bir konudur. Özellikle internetin bilgiyi paylaşma manifestosu ve Microstock görsel sektörünün yükselmesi gibi faktörler, bu sorunların derinleşmesine neden olmuştur [83].

Ayrıca, dijital üretim biçimleri ve kolektif üretim konusunda önemli değişiklikler yaşanmaktadır. YZ gibi Yapay zekâ sistemleri, birden fazla veri kaynağını kullanarak eserler üretebilir ve bu eserlerin telif hakları konusu daha karmaşık hale gelir. İlgili gelişmeler, Amerika, Avrupa Birliği gibi topluluklarda dikkat çekmekte ve yasal zeminlerin tartışılmasına neden olmaktadır [84]. Bazı hukuk sistemleri, YZ tarafından üretilen eserlerin telif haklarının sahibi olarak yalnızca insan yaratıcıları tanımlamıştır. Bu yaklaşıma göre, YZ'nin sadece bir araç olduğu ve eserin yaratıcılığının insan müdahalesi olmadan gerçekleşmediği düşünülmektedir. Bu durumda, YZ tarafından üretilen eserler kamuya ait olabilir ve herkesin kullanımına açık olabilir. Ancak, bu görüş, YZ'nin potansiyel olarak büyük bir yaratıcı katkı sağlayabileceği ticari ve sanatsal alanlarda çeşitli sorunları beraberinde getirir [83].

**Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hukuk sistemi:** ABD hukuk sistemi, YZ ile üretilen eserlerin telif haklarına sahip olması için eserin yaratıcılık gerektiren ve insan tarafından yaratılmış bir eser olması şartı arar. Yani, eseri oluşturan YZ'nin sahibi olarak kabul edilmez ve telif hakları insan yaratıcının hakları olarak korunur [84].

**Avrupa ülkeleri hukuk sistemleri:** Bazı Avrupa ülkeleri, üretilen eserleri telif hakkı sahibi olarak kabul edebilir. Bu ülkelerde, Yapay zekâ'nın yaratıcılığına, programlamaya ve algoritmalara dayanarak ürettiği eserlerde belirli bir özgünlük ve yaratıcılık olduğu düşünülür. Dolayısıyla, Yapay zekâ eserlerin telif hakkı sahibi olarak kabul edilebilir [84].

Diğer bir yaklaşım ise, YZ tarafından üretilen eserlerin telif haklarına sahip olabileceğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, YZ'nin yaratıcılığına, programlamaya ve algoritmalara dayanarak ürettiği eserlerde belirli bir özgünlük ve yaratıcılık olduğu düşünülmektedir. Bu durumda, YZ'nin eserin yaratıcısı olarak kabul edilmesi ve telif hakkına sahip olması gerektiği savunulmaktadır. Ancak, bu görüş de tartışmalıdır ve bazıları, YZ'nin sadece bir araç olduğunu ve gerçek yaratıcılığın insan müdahalesiyle gerçekleştirildiğini iddia etmektedir [85].

Bu telif hakkı tartışmaları, YZ'nin illüstrasyon oluşturma sürecine ne kadar müdahil olduğunu ve eserin yaratıcılığını ne ölçüde sağladığını anlamaya çalışırken, bir dizi faktörü göz önünde bulundurmaya gerektirir. Öncelikle, YZ'nin programlandığı algoritma ve yazılım tarafından belirlenen sınırlamalara tabi olduğu düşünülmektedir. Yaratıcı bir illüstrasyonun ortaya çıkması için programlama ve algoritma tarafından sağlanan bir çerçeve bulunur. Ancak eser, bu çerçevenin ötesine geçebilir ve beklenmedik özgünlükler ve yaratıcılık sergileyebilir [86].

İkinci olarak, YZ'nin illüstrasyon oluşturma sürecinde insan müdahalesinin varlığı da tartışma konusudur. YZ'nin bir insan programcı tarafından yazıldığı ve ayarlandığı göz önüne alındığında, insanın yaratıcılık sürecinde belirli bir rolü olduğu savunulabilir. Programcı, YZ'nin çalışmasını yönlendiren ve sonuçlarını etkileyen parametreleri belirler. Bu durumda, YZ'nin yaratıcı bir ortak olarak kabul edilmesi ve telif hakkına sahip olması tartışmalı olabilir [86].

Ayrıca, YZ tarafından üretilen illüstrasyonların telif hakları konusunda toplumsal ve ekonomik etkiler de göz önüne alınmalıdır. YZ'nin yaratıcı katkı sağlayabileceği alanlarda, eserlerin telif haklarının tamamen kamuya ait olması ticari teşvikleri azaltabilir ve yaratıcılığı teşvik etmek için uygun bir ortam yaratmayabilir. Bu durumda, YZ tarafından üretilen eserlerin telif haklarının belirli koşullar altında korunması ve insan sanatçıların da etkilerinin dikkate alınması gerekebilir.

Bu durum, YZ'nin ürettiği eserlerin telif haklarının belirli şartlar altında korunması gerekliliğini gündeme getirir ve "insan sanatçı" kavramını da dikkate almamızı gerektirir. İnsan sanatçı kavramı, insanın yaratıcı ve estetik ifade kapasitesini temsil eder. Bu kapasite, hem biyolojik ve bilişsel yeteneklerimizin, hem de kültürel ve sosyal çevrelerimizin bir sonucudur. İnsan sanatçı, eserlerini yaratırken, kendine özgü duygularını, düşüncelerini ve deneyimlerini ifade eder ve bu, YZ tarafından taklit edilemeyen bir özelliktir [86].

Bu telif hakları tartışmaları, mevcut hukuki çerçevelerin ve uluslararası anlaşmaların YZ'nin görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif haklarını nasıl ele aldığını değerlendirmeyi gerektirir. Yapay zekâ ile ilgili telif hakları tartışmaları, mevcut hukuki çerçeveler ve uluslararası anlaşmaların YZ'nin görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif haklarını nasıl ele aldığını değerlendirmemizi gerektirir.

Bern Sözleşmesi, telif haklarıyla ilgili uluslararası hukuki normları belirlemek amacıyla 1886 yılında oluşturulmuş bir uluslararası anlaşmadır. Bu sözleşme, genellikle insanlar tarafından yaratılan eserlerin telif haklarını korurken, Yapay zekâ (YZ) tarafından yaratılan eserlerin telif hakları konusunda belirsizlikler içermektedir. Bern Sözleşmesi, eserlerin telif haklarını yaratıcılara tanırken, YZ gibi yapay zekâ sistemlerinin eserlerinin telif hakları konusunda net kurallar içermez. Bu nedenle, YZ tarafından üretilen eserlerin telif haklarının nasıl ele alınması gerektiği konusunda uluslararası düzeyde bir düzenleme eksikliği vardır [86].

Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu'nun (WIPO) telif haklarına dair anlaşmaları, genellikle fikri mülkiyet hakları ile ilgili uluslararası standartları belirler. Ancak, bu anlaşmalar da genellikle insanlar tarafından yaratılan eserleri ele alır ve YZ tarafından yaratılan eserlerle ilgili hukuki normlar belirsizdir. WIPO'nun mevcut düzenlemeleri, YZ tarafından üretilen eserlerin telif hakları konusunu spesifik olarak ele almamaktadır [86].

Özetle YZ tarafından üretilen eserlerin telif hakları konusu hala belirsizlik içermekte ve uluslararası düzeyde net bir çerçeve eksikliği bulunmaktadır. İnsanlar tarafından yaratılan eserlerin telif hakları uzun bir süredir düzenlenmiş olsa da, teknolojik gelişmelerle birlikte YZ'nin eser üretme yeteneği, bu alandaki mevcut yasal düzenlemeleri sorgulamayı gerektirmektedir. Bu konu, uluslararası hukukun gelecekteki tartışmalarının ve düzenlemelerinin merkezinde yer almaktadır.

Bu nedenle, YZ'nin ürettiği eserlerin telif hakları ile ilgili mevcut hukuki çerçeve ve uluslararası anlaşmaların yeniden değerlendirilmesi ve bu konuda yeni normların belirlenmesi gerekmektedir. Bu, hem insan sanatçıların haklarının korunması hem de YZ'nin yaratıcılığının teşvik edilmesi için önemlidir [86]. Geleneksel telif hakkı kanunları, insan yaratıcıları temel alırken, YZ'nin yaratıcı katkısını ve yaratıcılık sürecindeki insan müdahalesini tanımak için adapte edilmelidir. Yeni yasal çerçeveler, YZ'nin yaratıcılığına, algoritmalara ve programlamaya dayanan illüstrasyonların telif haklarına adil bir şekilde yaklaşmalı ve sanatçıların haklarını korumalıdır.

Bu bağlamda, telif hakkı konusunda uluslararası işbirliği de önemlidir. YZ'nin sınırları ötesinde çalışabilme yeteneği, farklı ülkelerdeki telif hakkı yasalarının etkileşimini karmaşıklaştırır. Uluslararası anlaşmalar ve standartlar, YZ tarafından üretilen illüstrasyon eserlerinin telif haklarının korunmasında tutarlılık sağlamak ve sanatçıların haklarını uluslararası düzeyde korumak için önemlidir [86].

Farklı bir şekilde ifade edersek. Telif hakkı konusunda uluslararası işbirliği, Yapay zekâ (YZ) uygulamalarının farklı yargı bölgelerinde üretim yapabilme kapasitesi nedeniyle kritik öneme sahiptir. YZ'nin coğrafi sınırlar ötesinde faaliyet gösterme yeteneği, farklı ülkelerin telif hakkı yasalarının etkileşimini karmaşık hale getirir. Bu, uluslararası anlaşmalar ve standartların, YZ tarafından üretilen illüstrasyonların telif haklarının korunması konusunda bir tutarlılık sağlama ve sanatçıların haklarını uluslararası düzeyde koruma ihtiyacını ortaya çıkarır.

Bir örnek olarak, bir YZ uygulaması ABD'de geliştirilip eğitilmiş olabilir. Ancak bu uygulama, bir Avrupa ülkesinde bir sanat eseri yaratmak için kullanılabilir. Bu durumda, eserin telif hakları hakkında hangi yargı alanının kuralları geçerli olacaktır? ABD'de mi, yoksa o eserin yaratıldığı Avrupa ülkesinde mi? İşte bu tip durumlar, uluslararası hukuki çerçevenin ve standartların belirlenmesini gerektirir.

Bir başka örnek, YZ'nin hızla gelişen bir alan olan "stil transferi" teknolojisiyle ilgili olabilir. Bu teknoloji, bir sanat eserinin stilini alıp, bu stili başka bir görüntüye uygulayabilir. Ancak, bu durumda, stili alınan sanat eserinin telif haklarına ihlal olup olmadığı konusu gündeme gelir. Stilin özgün sanatçıya ait olduğunu kabul edersek, YZ'nin bu stili başka bir görüntüye uygulaması bir telif hakkı ihlali olarak kabul edilebilir. Ancak, mevcut uluslararası hukuki çerçeve bu tür durumları kapsamamaktadır ve bu nedenle bu konuda yeni normların belirlenmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla, uluslararası işbirliği ve standartlaştırma, YZ'nin illüstrasyonları ve diğer sanatsal üretimleri için telif hakları yasalarının etkili bir şekilde uygulanabilmesi için gereklidir. Bu, hem sanatçıların haklarını korurken hem de YZ'nin yaratıcı kapasitesini teşvik ederken bir denge sağlamamıza yardımcı olacaktır [86].

### 3.9. Yapay zekâ üretimleri için telif hakkı elde etme sürecine yönelik öngörüler ve illüstrasyon

Yapay zekâ (YZ) tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserleri için telif hakkı elde etme süreci, mevcut hukuki çerçeve ve telif hakkı yasaları bağlamında incelenmelidir. Ancak, YZ'nin görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları konusunda

henüz net bir hukuki çerçevenin oluşmadığını belirtmek önemlidir. Bununla birlikte, aşağıda genel prensipler ve süreçler üzerinde durulabilir:

### 3.9.1. Yaratıcılığın belirlenmesi

Telif hakkı, yaratıcılığın bir eserin oluşturulmasındaki rolünü tanıır. YZ tarafından üretilen bir illüstrasyonun telif hakkı için, yaratıcılığın kim veya ne tarafından sağlandığı belirlenmelidir. Bu noktada, YZ'nin programlaması ve algoritmalarıyla illüstrasyonu oluşturan yazılımcı veya sonuçları yönlendiren kişi gibi faktörler değerlendirilebilir [83].

### 3.9.2. İnsan müdahalesi

YZ tarafından üretilen illüstrasyonlarda insan müdahalesinin rolü ve ölçüsü, telif hakkı konusunda belirleyici olabilir. İnsanın YZ'nin sonuçlarını etkilemek veya ayarlamak için müdahalede bulunması, yaratıcılık sürecinde insan faktörünün varlığını gösterebilir ve telif hakkı taleplerine dayanak olabilir [83].

### 3.9.3. Programlama ve algoritma

YZ'nin görsel ve illüstrasyon eserlerinin oluşturulmasında kullanılan programlama ve algoritmaların kendisi, yaratıcılığa ve özgünlüğe sahip olabilir. Programlama ve algoritma, YZ'nin illüstrasyonlarının belirli bir tarzda veya özellikte üretilmesini sağlayabilir. Bu durumda, YZ'nin programlaması ve algoritması da telif hakkı talepleri için değerlendirilebilir.

**Stil transfer algoritmaları:** Farklı tarzda resimleri birleştiren ve illüstrasyonları belirli bir tarza dönüştüren algoritmalar olabilir. Örneğın, bir sanatçının tarzı analiz edilerek, YZ'nin girdi olarak verdiğı resimler bu tarza uygun hale getirilebilir [87].

**Jeneratif modeller:** GAN (Generative Adversarial Network) gibi jeneratif modeller, özgün görüntüler üreten algoritmalar olabilir. YZ, bu tür algoritmaları kullanarak özgün ve yaratıcı eserler oluşturabilir [88].

**Evrimsel algoritmalar:** Rastgele varyasyonlar yaparak en iyi sonuçları bulan algoritmalarlardır. YZ, bu tür algoritmaları kullanarak farklı illüstrasyonların kombinasyonlarından özgün eserler oluşturabilir [89].

**İnsan yaratıcısı iddiası:** Bazı durumlarda, YZ tarafından üretilen bir illüstrasyonun telif haklarına sahip olmak için bir insan yaratıcının iddiası gerekebilir. Bu durumda, YZ'nin bir araç veya araç seti olarak kullanıldığı ve gerçek yaratıcılığın insan tarafından sağlandığı savunulabilir. İnsan yaratıcı, eseri oluşturan veya YZ'nin sonuçlarını etkileyen kişi olarak telif hakkını talep edebilir [89].

### 3.9.4. Yapay zekâ ve telif haklarında Copyright©:

Akademik ve bilimsel çalışmalarda telif hakkı, yaratıcıların eserlerini koruma ve kontrol etme hakkıdır ve bu, çoğaltma, dağıtma ve türev eserler oluşturma yetkilerini içerir [90]. Ancak, yapay zekâ teknolojisinin ortaya çıkışı ve gelişimi, telif haklarına dair hukuki çerçeveyi ve uygulamaları karmaşıklaştırmış ve yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.

YZ tarafından üretilen eserler, telif hakkı yasaları ve uygulamalarını sorgular hale getirmiştir. YZ'nin yarattığı illüstrasyonlar ve diğeri sanatsal eserler, orijinal yaratıcı olarak kimin kabul edileceğı konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Bu, özellikle algoritmanın bağımsız olarak eser üretmesi durumunda daha da belirginleşmektedir.

Akademik yayınlamada, yazarlar ve araştırmacılar, kendi çalışmalarını oluştururken ve yayınlarken telif haklarına riayet etmelidirler. Bu, bir yandan eserlerinin korunmasını sağlarken, diğeri yandan da bilimsel bilgi ve fikirlerin etik bir şekilde paylaşılmasını ve yayılmasını destekler. Ancak, YZ ile üretilen eserlerin telif hakları konusunda hâlâ belirsizlikler ve hukuki açıklığa ihtiyaç duyulan alanlar bulunmaktadır [91].

Bu bağlamda, YZ tarafından üretilen eserlerin telif haklarına ilişkin daha açık ve tutarlı yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu, hukukçular, sanatçılar, yazılımcılar ve diğeri paydaşların, adil ve tutarlı bir yaklaşım benimseyerek işbirliği yapmalarını gerektirir. Yeni hukuki çerçeveler, YZ'nin katkılarını ve inovasyonunu desteklerken, aynı zamanda yaratıcıların haklarını ve bilimsel etik kurallarını koruyacak şekilde düzenlenmelidir.

### 3.10. Yapay zekâ teknolojilerine dair yasal düzenlemeler ve uygulamalar

Yapay zekâ teknolojileri, hızla gelişen bir alan olduğundan, yasal düzenlemeler ve uygulamalar henüz tam olarak oturmuş değildir. Ancak, YZ'nin etkilerini ve potansiyel riskleri ele almak için çeşitli ülkelerde ve uluslararası düzeyde bazı adımlar atılmıştır. Bu adımlar, YZ'nin etik, mahremiyet, sorumluluk ve telif hakları gibi konularını düzenlemeyi amaçlamaktadır. Aşağıda, YZ teknolojilerine dair yasal düzenlemeler ve uygulamalar hakkında bilgiler sunulmuştur [92].

**Genel veri koruma yönetmeliğı (GDPR):** GDPR, Avrupa Birliğı'nde kişisel verilerin korunmasını düzenleyen kapsamlı bir düzenlemeyi içermektedir. YZ'nin kişisel verilerin işlenmesinde rol aldığı durumlarda, GDPR'nin gereklilikleri ve sınırlamaları dikkate alınmalıdır. Kişisel verilerin toplanması, saklanması ve işlenmesi gibi konularda belirli standartlar ve kullanıcı hakları belirlenmiştir [93].

**Veri koruma ve gizlilik yasaları:** Birçok ülkenin, YZ teknolojilerinin kullanımıyla ilgili veri koruma ve gizlilik yasaları bulunmaktadır. Bu yasalar, kişisel verilerin korunması, veri güvenliği, veri ihlallerinin bildirimi gibi konuları kapsamaktadır. YZ'nin veri analizi ve işleme süreçlerinde, bu yasal düzenlemelerin gerekliliklerine uyulması önemlidir [94].

**Etik kurallar ve ilkeler:** YZ'nin kullanımıyla ilgili etik kurallar ve ilkeler, YZ teknolojilerinin geliştirilmesi, dağıtılması ve kullanılmasında rehberlik sağlar. Etik çerçeveler, insan haklarına saygı, adil uygulama, algoritma şeffaflığı, ön yargısızlık, güvenlik ve güvenilirlik gibi konuları ele alır. Bazı ülkeler ve kuruluşlar, YZ etiği üzerine ilkeler ve yönergeler geliştirmiştir.

Yapay zekâ etiği konusunda dünya genelinde birçok ülke ve uluslararası kuruluş, mevzuat ve politikalar geliştirmek için çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda, aşağıda bazı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar ile ilgili mevzuat ve madde bilgileri yer almaktadır.

**Avrupa Birliği:** Yapay zekâ ve robotik için etik ilkeler üzerine çalışmış ve 2021'de Yapay zekâ Yönetmeliği'ni kabul etmiştir. Bu yönetmelik, Yapay Zekâ sistemlerinin kullanımını düzenler ve özellikle yüksek riskli alanlarda şeffaflık, hesap verilebilirlik ve insan haklarına saygı gibi prensiplere odaklanır [95].

**ABD:** Federal düzeyde henüz kapsamlı bir Yapay Zekâ mevzuatı bulunmamakla birlikte, birçok eyalet Yapay zekâ kullanımını düzenlemeye yönelik yasalar çıkarmıştır. Özellikle teknoloji şirketleri, Yapay zekâ kullanımı için etik rehberlikler sunma çabasıdadır [95].

**Kanada:** Yapay zekâ etiği konusunda farkındalığı artırmak ve rehberlik sağlamak amacıyla çeşitli etik ilkeler ve etik kurallar üzerine çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca, Kanada'nın Montreal şehrinde "Montreal Declaration for Responsible AI" gibi önemli girişimler bulunmaktadır [95].

**Singapur:** Singapur, Yapay Zekâ teknolojilerinin etik kullanımını teşvik etmek için etik rehberlikler ve çerçeveler geliştirmiştir. Ülke, bu konuda ulusal bir strateji oluşturmuş ve etik Yapay Zekâ uygulamalarını teşvik etmektedir [95].

**Birleşmiş Milletler (BM):** Yapay zekâ'nın insan haklarına uygun olarak geliştirilmesi ve kullanılması için etik prensipleri içeren raporlar ve bildirimler yayınlamıştır. BM, yapay zekâ etiği konusunda uluslararası işbirliğini teşvik etmektedir.

Bu örnekler, Yapay zekâ etiği konusunda dünya genelindeki çeşitli mevzuat ve politika gelişmelerini yansıtmaktadır. Bu alan, hukuki düzenlemelerin ve etik çerçevelerin sürekli olarak güncellenmesi ve geliştirilmesi gereken dinamik bir alandır [95].

**Sorumluluk ve hukuki sorunlar:** YZ teknolojileriyle ilgili sorumluluk ve hukuki sorunlar da ele alınmalıdır. Özellikle otonom sistemlerin ve karar alma süreçlerinin yasal sorumluluğu belirlenmelidir. YZ'nin ürettiği kararlar, kazalar veya hatalar gibi durumlarda kimin sorumlu olduğu konusu önemlidir. Bu alanda hukuki çerçeveler ve sorumluluk modelleri geliştirilmektedir [96].

**Telif hakları:** YZ'nin yaratıcı eserler üretebilme yeteneği, telif hakları açısından da önemli bir tartışma konusudur. Geleneksel olarak, bir eserin telif hakları sahibi genellikle eserin yaratıcısı olarak kabul edilir. Ancak, YZ tarafından üretilen eserlerde yaratıcılığın kaynağı ve telif hakkının sahibi belirsiz olabilir. Bazı hukuk sistemleri, YZ tarafından üretilen eserlerin telif haklarına sahip olamayacağını belirtmiştir ve bu eserleri kamuya mal olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte, diğer hukuk sistemleri ve uluslararası düzenlemeler, YZ'nin yaratıcı katkısını ve özgünlüğünü kabul ederek telif hakkı sahipliği için belirli koşulların yerine getirilmesini gerektirebilir. YZ'nin yaratıcılığının tanınması ve telif haklarının korunması için hukuki çerçeveler ve düzenlemelerin geliştirilmesi önemlidir [97].

Bu yasal düzenlemeler ve uygulamalar, YZ teknolojilerinin etik, mahremiyet, sorumluluk ve telif hakları gibi konularını düzenlemeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte, YZ'nin hızla gelişen ve karmaşık doğası, hukukun bu alanlarda sürekli olarak güncellenmesini gerektirmektedir. İleriye dönük olarak, YZ teknolojilerine dair yasal düzenlemeler ve uygulamaların, adalet, etik ve toplumun çıkarlarını korumak için geliştirilmesi ve güncellenmesi gerekmektedir. Ayrıca, uluslararası işbirliği ve standartlar oluşturulması, farklı ülkeler ve bölgeler arasındaki uyumun sağlanmasına yardımcı olacaktır [97].

Bu kapsamda, yapay zekâ teknolojileri, hukuki düzenlemeler ve uygulamaların sürekli olarak yeniden değerlendirildiği ve geliştirildiği bir alandır. YZ'nin etik, mahremiyet, sorumluluk ve telif hakları gibi konuları ele almak için mevcut yasal çerçeveler ve düzenlemeler üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmaların, adil ve sürdürülebilir bir YZ kullanımını teşvik etmek ve toplumun çıkarlarını korumak için önemli olduğu söylenebilir.

### 3.11. Yapay zekâ ile yaratılan illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri koruma üzerindeki etkisi

Yapay zekâ ile yaratılan illüstrasyon eserleri, telif hakları ve kişisel veri koruması gibi konularda çeşitli etkiler ve zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu eserlerin telif hakları ve kişisel verilerin korunması konuları, teknolojik gelişmeler ve dijital ortamın yaygınlaşmasıyla birlikte yeni sorunlar ve tartışmaları beraberinde getirmiştir.

### 3.11.1. Telif hakları

YZ tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları, yaratıcılığın kaynağı ve insan müdahalesi gibi faktörlerin belirlenmesiyle ilgili karmaşık bir konudur. Geleneksel olarak, telif hakkı insan yaratıcılara tanınmıştır ve eserlerin yaratıcısı olarak kabul edilen kişilere aittir. Ancak, YZ ile üretilen eserlerde yaratıcılığın kaynağı belirsizdir. YZ'nin programlama ve algoritmalara dayalı olarak illüstrasyonlar üretmesi, yaratıcılığın insan faktöründen bağımsız olarak ortaya çıkabileceğini göstermektedir [98].

Bu durumda, YZ tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları konusunda çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Telif haklarının korunması ve YZ ile yaratılan eserlerin telif hakkı sahiplerinin haklarını kullanabilmesi için bazı adımlar atılabilir. Bunlar arasında, telif hakkı kaydının yapılması, lisans ve sözleşmelerin düzenlenmesi, eserlerin izinsiz kullanımına karşı koruma sağlayan teknolojik çözümlerin geliştirilmesi ve farkındalık çalışmalarının yapılması yer alabilir.

### 3.11.2. Kişisel veri koruması

YZ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin üretim sürecinde kullanılan veriler, kişisel verilerin korunmasıyla ilgili önemli bir konudur. Veri koruma ve gizlilik yasaları çerçevesinde korunmalıdır. YZ, veri analizi ve işleme yetenekleriyle kullanıcıların kişisel verilerine erişebilir ve bu verileri kullanarak görsel ve illüstrasyon eserlerini üretebilir. Bu durum, kişisel veri korumasıyla ilgili bazı sorunları beraberinde getirebilir [99].

Kişisel verilerin korunması için, YZ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin üretiminde kullanılan verilerin gizliliğinin sağlanması önemlidir. Bu, veri toplama ve depolama süreçlerinde uygun güvenlik önlemlerinin alınması, verilerin yetkisiz erişime karşı korunması ve gizlilik politikalarının uygulanması anlamına gelir. Veri sahiplerine, ne tür verilerin toplandığı, nasıl kullanıldığı ve kimlerle paylaşıldığı gibi konularda açık ve anlaşılır bilgi sağlanmalıdır. Ayrıca, veri sahiplerinin verilerini istedikleri zaman silme veya düzeltme hakkına sahip olmaları gerekmektedir [100].

YZ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin kullanımı sırasında, kullanıcıların rızası ve izni önemlidir. Kullanıcıların kişisel verilerinin, görsel ve illüstrasyon eserleri üretimi için kullanılması için açık bir rıza alınmalıdır. Ayrıca, bu verilerin izinsiz olarak ticari amaçlarla veya başka bir amaçla kullanımının önüne geçmek için düzenlemeler yapılmalıdır.

Diğer bir önemli konu ise veri anonimleştirme ve şifrelemedir. YZ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinde kullanılan veriler, anonimleştirme veya şifreleme teknikleriyle kişisel verilerden ayrıştırılabilir veya korunabilir. Bu, kullanıcıların gizliliğini ve kişisel verilerinin güvenliğini sağlamak açısından önemlidir [101].

Bu kapsamda, YZ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri koruması gibi konular, hukuki düzenlemeler ve etik standartlarla ele alınmalıdır. Yaratıcılığın kaynağı, insan müdahalesi, telif hakkı sahipliği, veri koruması ve kullanıcı izni gibi faktörler dikkate alınarak uygun yasal çerçeveler oluşturulmalıdır. Ayrıca, YZ teknolojilerinin etik ilkeleri ve kullanımıyla ilgili farkındalığı artırmak ve kullanıcıları korumak için bilinçlendirme çalışmaları yürütülmelidir [102].

### 3.12. Yapay zekâ ile oluşturulan illüstrasyon eserlerinin yasal korunma şartları

Yapay zekâ ile oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin yasal korunma şartları, fikri mülkiyet hukuku, telif hakları ve diğer ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde ele alınmalıdır. Günümüzde, YZ tarafından üretilen eserlerin yasal statüsüne ilişkin net bir hukuki çerçeve henüz tam olarak oluşmamış olsa da, bazı önemli faktörler ve şartlar vardır.

#### 3.12.1. Telif hakkı ve yaratıcılığın tanınması

Yapay zekâ tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakkı ve yasal korunması, eserin yaratıcılığının tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Geleneksel olarak, telif hakkı bir eserin yaratıcısına aittir ve eser yaratıcılığı insanlara atfedilir. Ancak, YZ tarafından üretilen eserlerde yaratıcılığın kaynağı belirsizleşmektedir. YZ'nin programlama, algoritma ve verilere dayanarak eserler üretmesi, insan yaratıcılığından bağımsız bir yaratıcılığın varlığını göstermektedir. Bu nedenle, yapay zekâ tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerindeki yaratıcılığın tanınması ve telif hakkının kimin tarafından talep edileceği konusunda netlik sağlanması gerekmektedir [103].

#### 3.12.2. İnsan müdahalesi ve kontrolü

YZ tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin yasal korunmasında, insan müdahalesi ve kontrolünün rolü de dikkate alınmalıdır. YZ, eserleri programlama ve algoritmalar aracılığıyla üretirken, insan müdahalesiyle eserin son şeklini belirlemek mümkün olabilir. Özellikle, YZ tarafından üretilen eserlerde insan tasarımı, yönlendirmesi veya düzenlemesi gibi unsurlar varsa, bu unsurların telif hakkı sahipliği açısından dikkate alınması gerekmektedir. Bu, YZ tarafından üretilen eserlerin yaratıcı ve orijinal bir katkıya sahip olmasını sağlamak amacıyla yapılmalıdır [104].

#### 3.12.3. Yasal düzenlemeler ve hukuki çerçeve

YZ tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin yasal korunması için mevcut yasal düzenlemelerin gözden geçirilmesi ve gerektiğinde güncellenmesi önemlidir. Telif hakları, fikri mülkiyet hukuku, dijital sanat ve yapay zekâyla ilgili yasal düzenlemeler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu düzenlemeler, yapay zekâ ile oluşturulan illüstrasyon eserlerinin telif hakkı sahipliği, kullanım hakları, lisanslama süreci, koruma önlemleri ve ihlallerle ilgili hükümleri



içermelidir. Ayrıca, dijital ortamda eserlerin yayılması ve paylaşılması gibi dijital sanatın özelliklerini de dikkate almalıdır [104].

#### 3.12.4. Yaratıcılığın kanıtlanması ve belgelendirilmesi

YZ tarafından üretilen görsel ve illüstrasyon eserlerinin yaratıcılığının kanıtlanması ve belgelendirilmesi önemlidir. Bu, eserin yaratıcısı, oluşum süreci ve YZ'nin rolünün belirlenmesine yardımcı olur. Yaratıcılığın kanıtlanması için eserin oluşum sürecinin kaydedilmesi, kullanılan algoritmaların ve veri setlerinin belgelenebilmesi gerekmektedir. Bu belgeler, eserin yaratıcılığının ve özgünlüğünün tespiti için kanıt niteliği taşır [105].

#### 3.12.5. Telif hakkı kaydı ve bildirim

YZ ile oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakkının korunması için telif hakkı kaydı ve bildirim yapılması önerilir. Telif hakkı kaydı, eserin yaratıcısını ve telif hakkı sahiplerini belgelemek amacıyla yapılır. Telif hakkı bildirim ise eserin üzerinde veya dijital olarak yer alacak bir etiket, metin veya sembol aracılığıyla telif hakkının korunduğunu belirtir [106].

#### 3.12.6. Lisanslama ve sözleşmeler

YZ ile oluşturulan illüstrasyon eserlerinin kullanımı için lisanslar ve sözleşmeler düzenlenmelidir. Bu belgeler, eserin telif hakkı sahibi tarafından belirlenen kullanım koşullarını, izinleri ve sınırlamaları belirler. Lisanslar ve sözleşmeler, eserin ticari kullanımı, yayınlanması, çoğaltılması veya diğer hakların devri gibi konuları düzenler [107].

#### 3.12.7. Yasal çözüm süreçleri

YZ ile oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif haklarına ilişkin ihlal durumlarında, yasal çözüm süreçleri belirlenmelidir. Bu süreçler, telif hakkı sahiplerinin haklarını korumak, ihlalleri bildirmek ve yasal yaptırımları talep etmek için kullanılır. İhlallerin tespiti, kanıtların toplanması ve ilgili yargı mercileriyle işbirliği yapılması önemlidir [108].

Bu şartlar ve faktörler, yapay zekâ ile oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin yasal korunmasını desteklemek amacıyla uygulanmalıdır. Ancak, hukuki düzenlemelerin hızla gelişen teknolojiye ayak uydurması ve yeni durumları ele alması gerekmektedir. Bu nedenle, yapay zekâ tarafından üretilen eserlerin yasal statüsü ve korunma şartları konusunda sürekli olarak güncellenen bir hukuki çerçeve oluşturulması önemlidir [109].

### 3.13. Yapay zekâ ile yaratılan illüstrasyon eserlerinin yasal koruma dışında kalabileceği durumlar

Yapay zekâ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserleri, kamusal mal kavramına tabi olabilir. Kamusal mal, herkesin serbestçe kullanabileceği, telif hakkı veya mülkiyet hakkıyla korunmayan eserlerdir. YZ tarafından üretilen eserlerde, yaratıcılığın tamamen YZ'ye ait olduğu ve insan müdahalesi olmadığı durumlar söz konusu ise, eserler kamusal mal olarak kabul edilebilir [110].

**Yaratıcılığın olmadığı veya sınırlı olduğu durumlar:** Bazı YZ sistemleri, sadece belirli bir veri setini veya kalıpları takip ederek eserler üretebilir. Bu durumda, yaratıcılığın düşük olduğu veya sınırlı olduğu iddia edilebilir. Yaratıcılık düşük olduğunda veya insan müdahalesi yoksa, eserlerin telif hakkı korunması dışında kalması mümkündür [111].

**Kullanımın genel ilkelerine uygun olmayan durumlar:** YZ tarafından üretilen eserler, bazı kullanım koşullarına uymadığı veya genel kullanım ilkelerine aykırı olduğu durumlar da olabilir. Örneğin, eserin telif hakkı sahibi tarafından belirli kullanım kısıtlamaları getirilmişse veya eserlerin toplumun genel ahlaki veya etik değerlerine aykırı olduğu düşünülüyorsa, telif hakkı korunması sınırlı olabilir veya tamamen ortadan kalkabilir [111].

**Hukuki belirsizlikler:** YZ ile yaratılan eserlerin yasal koruma dışında kalmasına neden olan bir diğer faktör, hukuki belirsizliklerdir. Yapay zekâ teknolojisi hızla ilerlerken, hukuki düzenlemelerin bu gelişmelere ayak uydurması zor olabilir. Yasal düzenlemelerdeki boşluklar veya eksiklikler, YZ ile üretilen eserlerin telif hakkı korunmasını belirsiz hale getirebilir. Bu durumlar, yapay zekâ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin yasal koruma dışında kalabileceği potansiyel durumları kapsamaktadır. Ancak, telif hakkı ve fikri mülkiyet yasaları, yerel yasalara ve uluslararası sözleşmelere göre değişiklik gösterebilir. Bu nedenle, spesifik bir ülkenin yasalarına ve ilgili hukuki çerçevelere başvurmak önemlidir [111].

**Yaratıcılığın insan katkısı olmadan gerçekleştiği durumlar:** Yapay zekâ, derin öğrenme ve makine öğrenme gibi teknikler kullanarak verilerden öğrenme yapar ve yeni eserler oluşturabilir. Bu durumda, insan müdahalesi olmaksızın tamamen YZ tarafından üretilen eserlerin yaratıcılığı tartışmalı hale gelebilir. Eğer eserin yaratıcılığı tamamen YZ'ye ait kabul edilirse, telif hakkı sahipliği konusunda belirsizlikler ortaya çıkabilir [111].

**Kamusal mal olarak kabul edilen durumlar:** Yaratılan eserin yaratıcılığından ziyade, kamunun genel kullanımına sunulmasının tercih edildiği durumlarda, eserler kamusal mal olarak kabul edilebilir. Bu durumda, eserlerin telif hakkı korunması dışında kalması ve herkesin serbestçe kullanabilmesi mümkün olabilir [111].

**Özgünlük ve yenilik kriterlerini karşılamayan durumlar:** YZ tarafından üretilen eserler, genellikle büyük miktarda veriye dayanarak oluşturulur. Bu durumda, eserlerin özgünlük ve yenilik kriterlerini karşılamadığı iddia edilebilir. YZ, verilerdeki kalıpları veya benzerlikleri takip ederek eserler üretebilir, ancak tam anlamıyla yeni ve orijinal bir yaratıcılık

örneği olmayabilir. Bu durumda, eserlerin telif hakkı koruması dışında kalması veya sınırlı bir koruma sağlanması mümkün olabilir [111].

**İnsan yaratıcının tanınmasının zorlaştığı durumlar:** YZ'nin karmaşık algoritmalar ve derin öğrenme yöntemleri kullanması nedeniyle, eserin tam olarak hangi insan yaratıcının etkisinde olduğunu belirlemek zor olabilir. İnsan müdahalesinin ne kadar ve nasıl olduğunu ayırt etmek, telif hakkının kimin tarafından talep edileceği konusunda belirsizliklere yol açabilir. Bu durumda, eserin telif hakkının belirsiz kalması veya telif hakkının paylaşılması konusunda sorunlar ortaya çıkabilir. Hukuki Çerçevenin Eksikliği veya Yetersizliği: Yapay zekâ teknolojisi hızla ilerlerken, mevcut hukuki çerçeveler bu teknolojinin yaratıcı eserler üzerindeki etkilerini tam olarak kapsayacak şekilde güncellenmeyebilir. Yasal düzenlemelerin yapay zekâ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerini kapsamak için yetersiz veya eksik olması, eserlerin yasal koruma dışında kalabileceği bir boşluk yaratabilir. Bu durumda, eserlerin telif hakkı veya fikri mülkiyet hakları açısından belirsizlikler ortaya çıkabilir [111].

**Etik tartışmalar:** YZ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserleriyle ilgili etik tartışmalar da yasal koruma dışında kalan durumları etkileyebilir. Örneğin, bir YZ modeli, eserler üretmek için çeşitli kaynaklardan verileri kullanırken, bu verilerin izinsiz veya etik dışı bir şekilde elde edilmiş olması durumunda, eserlerin yasal olarak korunması sorgulanabilir. Ayrıca, YZ tarafından üretilen eserlerin telif hakkı sahipliği konusunda adaletli bir dağılımın sağlanması ve insan yaratıcılara saygı gösterilmesi gibi etik konular da gündeme gelebilir [111].

**Kamusal fayda ilkesi:** Bazı durumlarda, yapay zekâ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin kamusal faydaya daha fazla katkı sağlanması için telif hakkı korumasından feragat edilebilir. Örneğin, araştırma, eğitim veya yenilikçi projeler gibi alanlarda eserlerin serbestçe kullanılması ve paylaşılması teşvik edilebilir. Bu durumda, telif hakkı korumasının sınırlı olması veya eserlerin kamuya açık hale getirilmesi söz konusu olabilir [111].

Yapay zekâ ile yaratılan görsel ve illüstrasyon eserlerinin yasal koruma dışında kalabileceği durumlar karmaşık ve çok yönlüdür. Yasal düzenlemelerin güncellenmesi, etik kuralların belirlenmesi ve teknolojinin ilerlemesine uyum sağlanması, bu konuda daha net bir çerçeve oluşturmak için önemlidir. Bu çerçevenin oluşması hem eserlerin yaratıcıları hem de diğer ilgili taraflar için adil ve sürdürülebilir bir çözümler sağlayabilir [111].

#### 4. Sonuçlar

Bu alışma, Yapay zekâ tarafından oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularındaki hukuki ve etik meseleleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İncelenen konuların ışığında elde edilen bulgular, mevcut durumu anlamada ve gelecekteki düzenlemelerine rehberlik sağlayabilir.

Sanat ve teknoloji arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan yeni oluşumlar, telif hukuku ve kişisel veri güvenliği alanlarında ciddi zorlukları da beraberinde getirmiştir. Yapay zekâ tarafından oluşturulan eserlerin hukuki sahipliği konusu, geleneksel telif hukuku anlayışı çerçevesinde ele alındığında belirsizliklere. Sanat eserlerinin yaratılmasında insandan bağımsız bir şekilde çalışabilen ve eser üretebilen bu teknolojik araçların telif hakları konusunda mevcut hukuki düzenlemelerin yetersiz kaldığı görülmüştür. Eserlerin telif haklarının kim veya hangi kurum tarafından sahiplenileceği konusunda belirsizlik hakimdir. Bu durum görsel oluşurmada olduğu kadar, illüstratif değerlerin oluşumunda da geçerli olduğu sonucuna götürmektedir. Bununla birlikte, Yapay zekâ ile görsel ve illüstrasyon oluşurma araçlarının telif hakkı sorunlarının yasarlarla kontrol altına alınacağı öngörülmektedir.

Yapay zekâ'nın büyük veri kümelerini işleme yeteneği, kişisel veri güvenliği konusunda da bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Yapay zekâ'nın veri işleme ve öğrenme yeteneği, kişisel verilerin korunması açısından önemli riskleri beraberinde getirmektedir.

Bu durumlar, telif hukuku ve kişisel veri güvenliği konularında yeni ve daha etkin düzenlemelerin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yapay zekâ ve sanatın birleşiminden doğan bu yeni teknolojik ve sanatsal uygulamaların hızla gelişimi, mevcut yasal çerçevenin bu değişime adapte olmasını ve gerektiğinde yeniden yapılandırılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Araştırmanın sonuçlarına göre, mevcut hukuki düzenlemelerin Yapay zekâ tarafından oluşturulan illüstrasyon eserlerinin telif haklarına ilişkin belirsizlikleri çözümede yetersiz kaldığı ortaya çıkmıştır. Eserlerin telif haklarının kim veya hangi kurum tarafından sahiplenileceği konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bu nedenle, yeni düzenlemelerin yapılması ve Yapay zekâ'nın eserlerin telif haklarını nasıl etkileyeceğini açıkça tanımlaması gerekmektedir.

Bu kapsamda, Yapay zekâ tarafından oluşturulan görsel ve illüstrasyon eserlerinin telif hakları ve kişisel veri güvenliği konularında yapılan bu çalışma, mevcut sorunları ve eksiklikleri ortaya koymaktadır. Gelecekteki düzenlemelerin şekillendirilmesinde katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte makalede, Yapay zekâ'nın sanatsal üretim ve veri işleme yeteneklerinin hukuki ve etik çerçevede düzenlenmesi, sanatların ve kullanıcıların haklarının korunmasını sağlayacak adil bir ortamın oluşturulması gerekliliğine ve sonucuna ulaşılmaktadır.

#### 5. Yazar katkı beyanı

Çalışmada literatür taraması, makalenin yazımı, yazım denetimi ve düzenleme Mehmet Akif ÖZDAL tarafından yapılmıştır.

## 6. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Çalışma için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Bu çalışmanın bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

## 7. Kaynaklar

- [1] şahin O, Yıldırım P. “Yapay Zekâ Destekli İllüstrasyon Eserlerinin Yasal Durumu”. *Fikri Mülkiyet ve Teknoloji Hukuku Dergisi*, 2(1), 112-129, 2015.
- [2] Zorlutuna H. “Yapay zekâ ile oluşturulan eserlerin telif hakları sorunları”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 189-202, 2021.
- [3] Zorlu H. “Yapay zekâ destekli illüstrasyon eserlerinin telif hakları sorunları”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 21-34, 2020.
- [4] şahin M, Yılmaz, S. “Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda Değişiklikler ve Telif Hakları”. *İş ve İnsan Dergisi*, 7(2), 869-889, 2020.
- [5] Karaman A, Doğan E. “Dijital Çağda Telif Hakları ve Dijital Müzik Pazarı”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(7), 61-75, 2019.
- [6] Zeytinoğlu İ. “Yapay zekâ ile oluşturulan eserlerin telif hakları sorunları”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 59-74, 2021.
- [7] WIPO (Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü). “Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works”. <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/> (20.07.2023).
- [8] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. “Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu”. <https://www.ktb.gov.tr/TR-9854/fikir-ve-sanat-eserleri-kanunu.html> (20.07.2023).
- [9] Demir T, Yılmaz U. “Yapay Zekâ ile Üretilen Sanatsal İfade ve Telif Hakkı Sorunları”. *Hukuk ve Sanat Dergisi*, 5(2), 23-37, 2013.
- [10] Aksoy S. “Sanatın dijital dönüşümü: Yapay zekâ destekli sanat eserleri”. *Art-Sanat Dergisi*, 8(15), 155-176, 2020.
- [11] Yücel İ. “Yapay zekâ ve telif hakları sorunları”. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 105-118, 2020.
- [12] Kılıç F, Yıldırım H. “Yapay zekâ ile Oluşturulan Eserlerin Telif Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30(3), 210-225, 2022.
- [13] Aydoğdu N, şahin İ. “Sanal Gerçeklik ve Telif Hakkı Sorunları”. *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 41(2), 78-92, 2023.
- [14] Can A, Yılmaz B. “Türkiye'de Telif Hakkı Uygulamalarının İncelenmesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71(2), 345-360, 2022.
- [15] Özdemir S, Aydın E. “Dijital Ortamda Yapılan Paylaşımarda Telif Hakkı İhlali Sorunları”. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 45-58, 2023.
- [16] Durmuş M, Tekin E. “Dijital Dönemde E-Kitap Telif Hakları”. *Bilgi Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 23(3), 390-405, 2021.
- [17] Yılmaz D, Erdoğan M. “Yaratıcı İşlerde Telif Hakları ve Dijital Ortamdaki Uygulamalar”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 30-45, 2022, 2023.
- [18] Zuhâl S, Köklü A. “Yapay zekâ ve telif hakları sorunları”. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(3), 71-88, 2020.
- [19] Aydın R, Kaya S. “Yapay Zekâ ile Yaratılan İllüstrasyon Eserlerinin Yasal Koruma Dışında Kalma Durumları”. *Sanat ve Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 45-62, 2014.
- [20] Aktaş R, Aktaş M. “Yapay zekâ destekli illüstrasyonlar ve telif hakları”. *Uluslararası Yaratıcı ve Sanatsal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 46-55, 2020.
- [21] Açıkgöz F, Turan G. “Sanat Eserlerinin Dijital Ortamda Kullanımı ve Telif Hukuku Sorunları”. *Sanat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 78-95, 2022.
- [22] Ersöz İ, Çakmak F. “Telif Hakkı Kavramı ve Telif Hakları İhlalleri”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 78(2), 150-165, 2022.
- [23] Zengin B. “Yapay zekâ destekli sanat eserlerinin telif hakları sorunları”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 221-242, 2020.
- [24] Altun A. “Yapay zekâ ve telif hakları”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 37-52, 2021.
- [25] T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. “Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu”. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5846&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3> (20.07.2023).
- [26] T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. <https://www.mevzuat.gov.tr/> (20.07.2023).
- [27] Ünal E. “Yapay zekâ ile oluşturulan eserlerin telif hakları sorunları”. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(2), 403-414, 2021.
- [28] Zümrüt E. “Yapay zekâ destekli sanat eserlerinin telif hakları sorunları”. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 135-156, 2021.

- [29] Çevik B, Kav S, Akgün Çıtak E, Akyüz E, Abbasoğlu A. "Challenges of providing nursing care to patients with dementia: A qualitative study". *European Journal of Geriatrics and Gerontology*, 4(3), 205-211, 2022.
- [30] Turgay G, Çevik B, Kav S, Akgün Çıtak E. "1465P Exploring the spiritual needs of palliative care patients and their caregivers". *Annals of Oncology*, 32, S1083, 2021.
- [31] Kav S, Akgün Çıtak E, Çevik B. "A qualitative systematic review exploring spirituality perception and experiences of cancer patients". *Journal of Health and Spirituality*, 15(2), 123-135, 2019.
- [32] Rodgers CM, Ellingson SR, Chatterjee P. "Open Data and transparency in artificial intelligence and machine learning: A new era of research". *F1000Research*, 12, 387, 2023.
- [33] Jin J, Gayatri S, Sun Y. "An artificial intelligence URL parser for safer web browsing and detection of suspicious links". *International Journal on Computational Science & Applications*, 11(04), 01-10, 2021.
- [34] Vasiliev AA, Pechatnova YV, Mamychiev AY. "Digital ecology: Artificial intelligence impact on legal and environmental sphere". *Ukrainian Journal of Ecology*, 10(5), 150-154, 2020.
- [35] Balcı E. "Yapay zekâ destekli illüstrasyonların telif hakları açısından değerlendirilmesi". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(50), 285-302, 2021.
- [36] Uğurlu M, Demirtaş İ. "Yapay zekâ ile üretilen eserlerin telif hakları sorunları". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 105-118, 2021.
- [37] Oliver M, Smallwood S, Moore S, Carpenter JR, Cohn J. "Dissecting my Data Body". *Proceedings of the ACM in Computer Graphics and Interactive Techniques*, 5(4), 1-9, 2022.
- [38] Hayes CM. "Generative artificial intelligence and copyright: Both sides of the black box". *SSRN Electronic Journal*. <https://ssrn.com/abstract=4517799> (20.07.2023).
- [39] Bysaga YM, Byelov DM, Zaborovskiy VV. "Artificial intelligence and copyright and related rights". *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 2(76), 299-304, 2023.
- [40] Karabacak U, Balcı Ö. "Yapay Zekâ ve Bilgisayar Bilimleri: Tarihsel Bir Analiz". *Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 15(2), 100-113, 2020.
- [41] Taşkın S, Yılmaz Ö. "Türkiye'de Telif Hakkı Kanunları ve Uygulamaları". *Yıldız Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 32(4), 290-305, 2023.
- [42] Turgut G, Yılmaz M. "Yapay zekâ'nın Gelişimi ve Tarihsel Süreci". *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi*, 14(1), 34-47, 2020.
- [43] Yaman S, Seçkin A. "Yapay zekâ'nın Tarihsel Evrimi: Bir Literatür İncelemesi". *Yeni Medya Çalışmaları Dergisi*, 11(2), 68-83, 2021.
- [44] Prylypko D. "Artificial intelligence and copyright". *Theory and Practice of Intellectual Property*, 2, 15-22, 2021.
- [45] Vitor de Souza P. "Artificial Intelligence And Copyright". *Revista De Direito Da Universidade Lusófona Lisboa*, (1), 125-136, 2021.
- [46] Erdem A. "Yapay zekâ Tarihi: İlk Yapay zekâ Çalışmaları". *Bilgisayar Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 300-315, 2017.
- [47] Kılıç M, Gür E. "Yapay zekâ Teknolojileri: Geçmişi, Bugünü ve Geleceği". *Teknoloji Dergisi*, 21(1), 59-70, 2018.
- [48] Ihalainen J. "Computer creativity: artificial intelligence and copyright". *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 13(9), 724-728, 2018.
- [49] Şahin Y, Atasoy H. "Yapay zekâ Uygulamaları: Evrim, Mevcut Durum ve Beklentiler". *Bilgi Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 22(3), 79-90, 2021.
- [50] Erdem A. "Yapay zekâ Tarihi: İlk Yapay zekâ Çalışmaları". *Bilgisayar Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 300-315, 2017.
- [51] Çetin A, Durdu İ. "İstatistiksel Yöntemler ve Büyük Veri: Yeni Teknikler ve Yaklaşımlar". *Veri Bilimleri ve Teknolojisi Dergisi*, 13(2), 55-67, 2017.
- [52] Gök E, Özel B. "Büyük Veri ve Yapay zekâ: 1990'lar ve 2000'ler". *Bilgi Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 15-29, 2021.
- [53] Öztürk N, Akyol M. "İstatistiksel Yöntemlerin Yapay zekâ Uygulamalarında Kullanımı: 1990'lar ve 2000'ler". *Yapay zekâ ve Veri Bilimi Dergisi*, 6(1), 34-48, 2019.
- [54] Serin G, Aydın Z. "Büyük Veri ve Yapay zekâ: İstatistiksel Yöntemlerin Evrimi". *Bilgisayar Bilimleri ve Mühendislik Dergisi*, 11(2), 77-89, 2020.
- [55] Batur E. Yapay zekâ ile oluşturulan illüstrasyon eserlerinin telif hakları. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 30(1), 149-162, 2021.
- [56] Yılmaz H, Eren E. "1990'lar ve 2000'lerde Büyük Veri: Yapay zekâ ve İstatistiksel Yöntemlerin Gelişimi". *Bilgi Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 33-46, 2021.
- [57] Tunç M, Kaya G. "Yapay zekâ ile oluşturulan illüstrasyonların telif hakları sorunları". *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 124-137, 2021.
- [58] İnan M, Kızılkaya G. "Telif Hakkı ve Akademik Çalışmalar". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(3), 200-215, 2023.

- [59] Özdal MA. “Yapay Zekâ İle Oluşturulan Eserlerin Telif Hakkı Ve Kişisel Verilerin Korunması”. *Hakkari Review*, 7(1), 90-110, 2023.
- [60] Sarı E. “Yapay zekâ ve Resim: Yeni Medya Sanatında Yapay zekâ'nın Rolü”. *Yeni Medya Eleştirmenliği Dergisi*, 12, 22-35, 2020.
- [61] Sipahi Y. “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Toplumsal Değişim Karşısında Kadının Dönüşüm Meselesi -1”. *Turkish academic research review*, 8(3), 1295-1326, 2023.
- [62] Kılıç A. “Yapay zekâ ve Sanat: Algoritmalara Dayalı Yaratıcılık”. *Felsefe ve Sanat Dergisi*, 27, 1-12, 2020.
- [63] Dağdelen A, İşcan H. “Yapay zekâ ve telif hakları”. *International Journal of Law and Human Sciences*, 2(1), 79-98, 2021.
- [64] Doğan B. “Yapay zekâ ve Dijital Resim: Teknolojik İnovasyonlar ve Görsel Sanatlar”. *Teknoloji Dergisi*, 13, 33-44, 2019.
- [65] Tiryakioğlu F, Yüksel M. “Yapay zekâ destekli illüstrasyonlar ve telif hakları sorunları”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 35-46, 2020.
- [66] Uğur S. “Yapay zekâ ve telif hakları sorunları”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 217-232, 2020.
- [67] Öztürk M. “Yapay zekâ Destekli İllüstrasyon Teknikleri ve Geleceği”. *Teknoloji ve Tasarım Dergisi*, 15(1), 44-56, 2022.
- [68] Farago J. “A.I. Can Make Art That Feels Human. Whose Fault Is That?”. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/12/28/arts/design/artists-artificial-intelligence.html> (28.12.2023).
- [69] Chung S. “Where Does A.I. End and We Begin?”. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/12/07/special-series/artificial-intelligence-art.html> (07.12.2023).
- [70] Karabel EG, Aydemir D. “Medeni Usul Hukukunda Yargılamanın Hızlandırılması ve Adalete Erişim Hakkı Bakımından Çevrimiçi Yargılama ve Yapay Zekanın Kullanımı”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 29(1), 530-573, 2023.
- [71] Bektaş M. “Yapay zekâ destekli illüstrasyonlar ve telif hakları”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 21(2), 259-270, 2020.
- [72] Gürsel İ. “Yapay zekâ ve Görsel Sanatlar: Dijital İllüstrasyonlarda Yeni Bir Dönem”. *Anadolu Sanat Dergisi*, 10(2), 78-89, 2018.
- [73] Tekin G, Karahan ř. “Yapay zekâ ile oluşturulan eserlerin telif haklarına etkisi”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(3), 1143-1162, 2021.
- [74] Ermiş İpek S. “Sözlü ve yazılı dile eşlik eden illüstrasyonun geleceği ve Yapay Zekâ”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 168-185, 2023.
- [75] Karabel EG, Aydemir D. “Medeni Usul Hukukunda Yargılamanın Hızlandırılması ve Adalete Erişim Hakkı Bakımından Çevrimiçi Yargılama ve Yapay Zekanın Kullanımı”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 29(1), 530-573, 2023.
- [76] Öztürk P. “Sanat ve Teknoloji: Yapay zekâ'nın Sanatsal Uygulamaları”. *Teknoloji ve Sanat Dergisi*, 7(1), 11-22, 2021.
- [77] Dost S. “Yapay Zekâ ve Uluslararası Hukukun Geleceği”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1271-1313, 2023.
- [78] Öztürk A. “Yapay zekâ ve Fikri Mülkiyet Hukuku: İllüstrasyonların Yasal Durumu”. *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 45-58, 2020.
- [79] Aktan G. “Yapay zekâ ve Heykel: 3D Modelleme ve Tasarım Teknikleri”. *Sanat ve Teknoloji Dergisi*, 6, 67-80, 2022.
- [80] Elçin M. “Yapay zekâ destekli illüstrasyonlar ve telif hakları”. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 20(2), 423-436, 2021.
- [81] Arslan M, Gülmez E. “Sanatta Yapay zekâ: Teknoloji ve Yaratıcılığın Kesişim Noktası”. *Teknoloji ve Yaratıcılık Dergisi*, 4, 28-41, 2021.
- [82] Picht PG, Thouvenin F. “AI and IP: Theory to policy and back again – policy and research recommendations at the intersection of artificial intelligence and Intellectual Property”. *IIC - International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 54(6), 916-940, 2023.
- [83] Birştonas R. “Risks to employees' intellectual property rights posed by artificial intelligence”. *Juridiskā Zinātne*, 16, 49-59, 2023.
- [84] Deltorn J, Macrez F. “Authorship in AI-generated Art: A legal perspective”. *Computers & Law Journal*, 30, 49-66, 2019.
- [85] Collins L, Makridakis S. “The Legal Framework of Artificial Intelligence”. *AI & Society Journal*, 33, 317-328, 2018.
- [86] Guadamuz A, Cabell D. “Are AI-generated Works Protected by Copyright?”. *Artificial Intelligence & Intellectual Property Journal*, 22, 153-172, 2019.
- [87] Pearlman A. “Authorship and Ownership of AI Generated Art: A Creative Analysis”. *Columbia Journal of Law & the Arts*, 43, 179-200, 2020.

- [88] Sag M. "AI and Copyright: The Case of Automated Visual Arts". *Yale Journal of Law & Technology*, 21, 36-52, 2019.
- [89] Schwabach A. "Copyright and Computer-Generated Works: Authorship and Originality". *Harvard Journal of Law & Technology*, 32, 68-89, 2019.
- [90] Hart T. "Artificial Intelligence and Creativity: Can AI produce Art?". *AI & Law Journal*, 29, 75-96, 2021.
- [91] Erdoğan B, Kara A. "Yapay zekâ ile oluşturulan sanat eserlerinin telif hakları sorunları". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 23-40, 2021.
- [92] İnan M. "Yapay zekâ destekli illüstrasyonların telif hakları sorunları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 69(4), 395-414, 2020.
- [93] Triaille J, De Meeüs d'Argenteuil J, De Francquen A. "Who is an author in AI-generated Works?". *International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 51, 29-46, 2020.
- [94] West D. "The Impact of Artificial Intelligence on Copyright". *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 13, 860-868, 2018.
- [95] Wu T. "Artificial Intelligence and Intellectual Property". *Journal of Technology Law & Policy*, 35, 1-22, 2020.
- [96] Zech H. "Artificial Creativity: The Case for Non-Human Copyright". *Journal of Intellectual Property, Information Technology and Electronic Commerce Law*, 12, 110-125, 2021.
- [97] Özdemir B, Yılmaz S. "Türkiye'de Telif Hakları ve Yayıncılık Sektörünün Dijital Dönüşümü". *Edebiyat ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 78-92, 2021.
- [98] Stockton-Brown M. "Inking cultures: Authorship, AI-generated art and copyright law in tattooing". *International Journal for the Semiotics of Law - Revue Internationale de Sémiotique Juridique*, 36(5), 2037-2065, 2023.
- [99] Kaya N, Aydın E. "Telif Hakları ve Eser Sahiplerinin Dijital Ortamdaki Hakları". *Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 7(3), 112-129, 2022.
- [100] Demir H, Şensoy I. "Yapay Zekâ ile Üretilen Sanat Eserlerinin Yasal Durumu". *Fikri Mülkiyet ve Teknoloji Hukuku Dergisi*, 1(1), 56-71, 2007.
- [101] Özcan S. "Yapay zekâ ve illüstrasyonların telif hakları sorunları". *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1), 181-194, 2020.
- [102] Şahin M, Çelik F. "Dijital Yayıncılıkta Telif Hakları ve Eserlerin Korunması". *İletişim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 45-62, 2019.
- [103] Yıldırım A, Demir İ. "Yapay zekâ'nın Telif Hakları Üzerindeki Etkisi". *Bilim ve Teknoloji Hukuku Dergisi*, 8(2), 23-37, 2020.
- [104] Demiray E, Erdoğan M. "Dijital Ortamda Telif Hakları İhlalleri ve Hukuki Mücadele". *Medeni Hukuk ve İnsan Hakları Dergisi*, 4(3), 56-71, 2018.
- [105] Tekin S, Aydın M. "Yapay Zekâ Destekli İllüstrasyonların Fikri Mülkiyet Hukuku Perspektifinden İncelenmesi". *Fikri ve Sınai Haklar Hukuku Dergisi*, 5(2), 78-92, 2020.
- [106] Şensoy G, Korkmaz B. "Yapay Zekâ Tarafından Oluşturulan Eserlerin Hukuki Statüsü". *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 112-129, 2019.
- [107] Demir İ, Yıldırım A. "Yapay Zekâ ile Üretilen Sanatsal İfade ve Telif Hakkı Sorunları". *Felsefe ve Teknoloji Dergisi*, 4(4), 23-37, 2018.
- [108] Özkara A, Kaya R. "Yapay zekâ destekli illüstrasyon eserlerinin telif hakları sorunları". *Mersin Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1), 155-170, 2020.
- [109] Akın M, Kara N. "Yapay Zekâ ile Oluşturulan İllüstrasyonların Telif Hakları Sorunları". *Sanat ve Bilim Dergisi*, 1(1), 78-92, 2016.
- [110] Şeker S, Demirtaş İ. "Yapay zekâ ile üretilen eserlerin telif hakları". *Adalet Dergisi*, 19(2), 249-262, 2020.
- [111] Yavuz S, Kara F. "Yapay Zekâ ile Oluşturulan Sanat Eserlerinin Telif Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Bilim ve Sanat Dergisi*, 9(1), 45-62, 2022.

## Vezirköprü yöresinin kültürel mirası susuz bezi *Susuz cloth, the cultural heritage of Vezirköprü region*

Büşra KARAHASAN<sup>1\*</sup>, Sevim ARSLAN<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Moda ve Tekstil Tasarımı, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[busra.gece@hotmail.com](mailto:busra.gece@hotmail.com)

<sup>2</sup> Geleneksel Türk Sanatları, Güzel Sanatlar Fakültesi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[sevimars@gmail.com](mailto:sevimars@gmail.com)

Geliş Tarihi/Received: 30.10.2023

Bölüm/Section: Güzel Sanatlar/Moda ve Tekstil  
Tasarımı

Kabul Tarihi/Accepted: 06.12.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

### Özet

Susuz bezi dokuması Samsun ilinin Vezirköprü ilçesine ait olan geleneksel bir dokuma kültürüdür. Bu dokuma kültürünün gelecek kuşaklara aktarılıp yaşatılabilmesi ve sürdürülebilirlik kapsamında yeni kullanım alanlarının açılmasını sağlamak amacıyla Susuz bezi dokumasının teknik özellikleri incelenerek, dokumada kullanılan yöresel motifler analiz edilmiştir. Yöresel motiflerle tasarlanan özgün kumaş ve çağdaş giysi tasarımları yapılan çalışmadaki araştırılan ve çözümlenen kısımları içermektedir. Çalışma kapsamındaki bilgiler literatür taraması yapılarak kitap, tez, makale, arkeolojik buluntular ve görsellerden oluşturulmuştur. Ayrıca internet, yerel gazete ve dergilerden incelemeler yapılmıştır. Literatür çalışmasının yanı sıra saha (alan) çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın tasarım sürecinde, betimsel yöntem kapsamında çalışma metodu uygulanmıştır. Yapılan araştırmalar ve çalışmalar sonucu tasarlanan ve dokuması yapılan kumaşlar, çağdaş kadın giysisi alanında sürdürülebilirlik anlamında yeni alanların açılmasına olanak sağlayacak proje önerisi geliştirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Dokuma, susuz bezi, yöresel motifler.

### Abstract

Susuz cloth weaving is a traditional weaving culture belonging to Vezirköprü district of Samsun province. In order to ensure the transfer of this weaving culture to future generations and to open new areas of use within the scope of sustainability, the technical characteristics of Susuz cloth weaving were examined and the local motifs used in weaving were analysed. The original fabric and contemporary garment designs designed with local motifs include the parts researched and analysed in the study. The information within the scope of the study was created from books, theses, articles, archaeological finds and visuals by reviewing the literature. In addition, the internet, local newspapers and magazines were analysed. In addition to the literature study, a field study was also carried out. During the design process of the research, the study method was applied within the scope of the descriptive method. As a result of the research and studies, a project proposal has been developed that will allow the fabrics designed and woven to open new areas in terms of sustainability in the field of contemporary women's clothing.

**Keywords:** Weaving, susuz cloth, local motifs.

<sup>1</sup> Bu makale Büşra Karahasan'ın "Susuz Bezi Dokumasının Güncel Kullanımı ve Sürdürülebilirliği" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Büşra KARAHASAN

<sup>1</sup> orcid.org/0009-0001-1652-2159; <sup>2</sup> orcid.org/0000-0001-8227-1012

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1383039>

## 1. Giriş

Dokuma sanatı, üretildiği bölgenin yaşam stilini ve geleneksel yapısını yansıtan kültürel öğelerden biridir. Dokunan ürünler ait oldukları yörenin yerel öz kimliğinin temsilcileridirler. Dokuma sanatı aynı zamanda duyguların dokuma tezgâhında şekillenerek anlatıldığı ve bu anlatım sonucu üretimin gerçekleştiği bir ifade biçimidir. Bir ihtiyacı karşılayabilmek için ortaya çıkan dokuma eylemi, sürekli gelişim gösteren teknoloji ve değişen sanat anlayışı ile zaman içerisinde estetik ve teknik bir özellik kazanmıştır. El sanatlarının geleneğe bağlı bir özellik taşıması, gerek geçim kaynağı gerekse bir uğraş olarak meşgul olunması gibi birçok yönü vardır [1]. Susuz bezi dokuması geleneksel dokuma kültürü içerisinde yerel halk tarafından varlığı sürdürülmeye çalışılan bir dokumadır. Bu dokuma kültürünün gelecek kuşaklara aktarılıp yaşatılabilmesi için kayda alınıp çalışmalar yapılması son derece önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda “Susuz Bezi Dokumasının Güncel Kullanımı ve Sürdürülebilirliği” başlıklı tez çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada amaç ve hedef; Susuz bezi dokuma türünün orijinal dokumalar üzerinden dokuma tekniklerinin, malzeme, motif ve kompozisyon özelliklerinin saptanması, kullanım alanlarına göre sınıflandırılması ile kayıt altına alınması ve sürdürülebilirlik bağlamında güncel kullanım alanları açan proje önerisi geliştirilmesidir.

Çalışma kapsamında ortaya konulan bilgiler literatür taraması yapılarak kitap, tez, makale, arkeolojik buluntular ve görsellerden oluşturulmuştur. Ayrıca internet, yerel gazete ve dergilerden incelemeler yapılmıştır. Literatür çalışmasının yanı sıra saha (alan) çalışması da gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın tasarım sürecinde, betimsel yöntem kapsamında çalışma metodu uygulanmıştır.

Geliştirilen proje, susuz bezinin teknik özellikleri incelenerek, dokumada kullanılan yöresel motiflerin orijinal yapılarına zarar vermeden, yeni tasarımlar ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöresel motiflerle tasarlanan özgün kumaş ve çağdaş giysi tasarımları, yapılan çalışmada araştırılan ve çözümlenen kısımdır. Tarihsel bir geçmişe sahip olan Susuz bezi dokumasının özgün yapısına zarar vermeden, sürdürülebilirlik kapsamında, moda sektöründe yeni kullanım alanlarının açılmasını öneren bu çalışma, aynı zamanda Susuz bezi dokuma kültürünü gelecek nesillere aktarmak adına öncü bir proje niteliğindedir.

## 2. Susuz bezi

Susuz bezi dokuması, Samsun ilinin Vezirköprü ilçesine ait olan bir dokuma türüdür. Vezirköprü yöresindeki dokuma eylemi, yapılan arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucu bulunan tezgâh ağırlıkları (Şekil 1), dokuma kültürünün Tunç Çağı’ndan beri süregeldiğini göstermektedir [2]. Vezirköprü yöresindeki Roma dönemine ait mezar taşlarında bulunan yün eğirmede kullanılan malzemeler, Adatepe ve Oymaağaç köylerinde yapılan araştırmalar, yöredeki dokumacılığın tarih öncesi çağlara dayandığını, yoğun bir şekilde dokumacılıkla ilgilendiklerini ve hem üretim hem de ticaretini yaptıklarını göstermektedir [3].



Şekil 1. Vezirköprü yöresinde bulunmuş antik tezgâh ağırlıkları [3]-[4].

Susuz Bezi dokumalarında hammadde olarak pamuk lifi kullanılmaktadır. Genel olarak zemin kullanılan malzemenin doğal rengidir. Desenlerde renkli iplikler kullanılmıştır. Bezayağı örgü tekniği kullanılan Susuz bezi dokumalarında desenler renkli atkı ipleri ile atkı takviyesi tekniğinde dokunmuştur. Desenleri oluşturan atkı iplikleri, motif alanları içerisinde çalışan takviye atkı iplikleri ile dokunmaktadır.

Dokuma işleminde ilk aşama çözüğü hazırlama işlemidir. Çözğü; birçok sayıdaki ipliğin çözünerek tek bir sistem üzerinde toplanmasıdır. Çözğü ipliklerinin, çözğü levendine sarılıma işlemine çözğü hazırlama denilmektedir [5]. Bu işlem için ilk olarak kullanılacak bobinler çağlık denilen çözğü dolabına yerleştirilir (Şekil 2). Bobinlerden alınan uçlar, birbirlerine paralel iki çerçevedeki gücü telleri içerisinde ön ve arka şeklinde geçirilip alınarak çözğü levendine aktarılır, bu işleme



apraza alma denilmektedir (Şekil 3). özgünün hazırlanma iŐlemi istenilen dokuma eni için gerekli tel sayısına ulaŐmaya kadar devam eder (1 cm de 12 tel). İŞlem bittikten sonra özgü farklı ve kalın bir iplikle bağlanıp, apraza alma aparatından çıkartılır ve özgü levendine sarılır.



Şekil 2. özgü dolabı ve özgü levendi [6].



Şekil 3. apraza alma iŐlemi [6].

Dokuma hazırlık aşamasındaki bir sonraki aşama tahardır. Tahar, belli kurallar içerisinde özgü ipliklerinin g¼c¼ tellerinin g¼zlerinden ve tarak diŐlerinden geçirilme iŐlemdir (Şekil 4) [5]. özgü iplikleri ilk olarak g¼c¼ tellerinin g¼zlerinden, sonrasında tarak diŐ boŐlukları arasından geçirilir. Daha sonra gered¼reye yani dokuma kumaŐının yapılıp sarıldığı b¼l¼me sabitlenir.



Şekil 4. G¼c¼ taharı ve tarak taharı [6].

özg¼ hazırlama, apraza alma, tahar planları ve özg¼ levendine özg¼ sarma işlemleri bittikten sonra dokuma iŐlemi için diğer aŐamaya geçilmektedir. Bu aşamada önceden planlanan atkı desenleri için kullanılacak olan iplikler, ıkırıktaki masuraya sarılır (Şekil 5). Masuraya sarılan ipler mekik içine alınarak tezgâh üzerindeki mekik atma tertibatına yerleştirilir.



şekil 5. ıkırıktas masuraya atkı ipi hazırlama işlemi [6].

Dokuma işleminde dokumayı yapacak kişi tezgâhın tam ortasına oturur. Hazırlık aşamasında sarmış olduğu masurayı mekik içerisine yerleştirip, tezgâhın sağ tarafında bulunan mekik atma tertibatına yerleştirir. Atkı ipinin ucu mekik boncuğunun deliğinden dışarı çıkarılıp, kenar kısımdan özgü ipliklerinden birine bağlanır. Dokuyucu sol eli ile tefeyi orta tarafından, sağ eli ile de kamının tutamağından tutar. Tefeyi öne doğru itip, pedallara bastığı sırada ağızlık açılmış olur. Dokuma sırasında özgü ipliklerinin aşağı ya da yukarı hareket ettirilmesi sonucu özgü iplikleri iki gruba ayrılır. Atkı ipliğinin geçmesi için burada oluşan üçgen şeklindeki boşluğa “ağızlık” adı verilmektedir (şekil 6). Pedallara bastığı anda kamıyı hızla çekip, elinden bırakmadan tekrar yukarı çıkmasını sağlar. Bu sayede mekik, sol yuvaya geçmiş ve ilk atkı ipi atılmış olur. Daha sonra dokuyucu tefeyi hızla kendine doğru çekip yapılan atkıyı sıkıştırır. Desenleri oluşturan atkı iplikleri ise elle kontrol edilir ve motif alanları içinde çalışılır. Bu işlemler istenilen ölçü ve desene ulaşılana kadar devam eder.



şekil 6. Dokuma sırasında açılan ağızlık [6].

Dokuma tezgâhında istenilen uzunlukta kumaş dokunduktan sonra özgü iplikleri çerçevelerin önünden kesilerek, gücü gözlerinden ve tarak dişlerinden çıkarılır. Kumaş levendi düzgün bir şekilde döndürölerek levant üzerine bağlanmış olan özgü ipleri kesilir ve dokunan kumaş tezgâhtan alınır. Atkı iplerinin sökülmemesi için kumaş uçlarındaki çözgüler bağlanır. Dokunan kumaşın son ütüşü yapılır. Dokuma işlemi sonrası kenarlarda kalan ipler temizlenir.

Susuz bezi dokuma yüzeyinde yöreye ait olan tarak dişi, mühür, koyungözü, ay yarımı, zincir, baygın, ayna, gök kuşağı ve demir kırat motifleri işlenmektedir. Orijinal susuz bezleri incelendiğinde bu motiflerin; sarı, yeşil, kırmızı, turuncu, pembe ve mor gibi canlı renklerle oluşturulduğu görölmüştür. Dokumalar, bazen eyizlik bazen gündelik kullanım amaçlı yapılmaktadır [7]. Susuz bezi, göynek olarak isimlendirilen i kıyafetler, başörtü, sofra bezi, perde, çarşaf, masa örtüsü, çanta, şal, kravat, atkı gibi ürünlerin üretiminde kullanılmaktadır (şekil 7).



şekil 7. Susuz bezi dokuması ile yapılan alışmalar [6].

### 3. Proje (Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları)



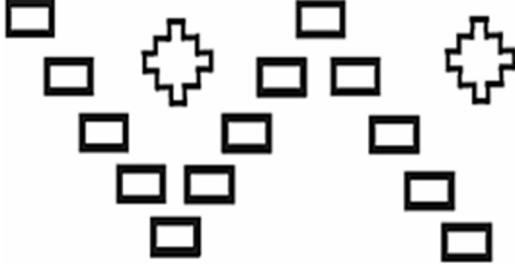

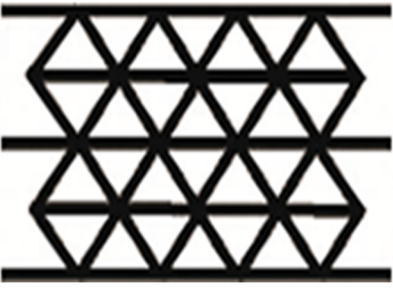
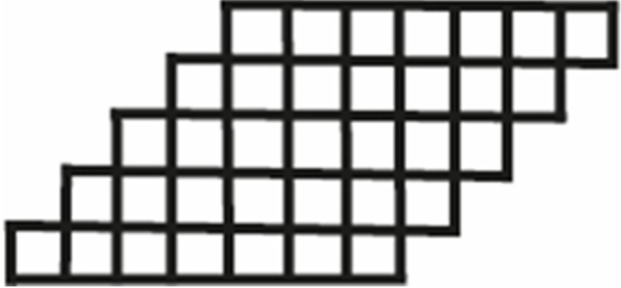

Susuz bezi ile yapılan araştırmalar sonucu bölgede yoğunlukla kullanılan ve ulaşılan yöresel motifler saptanmıştır. Bu motifler ise; demir kırat, koyungözü, zincir-baygın, ay yarımı, tarak dişi, mühür ve gökkuşağı motifi olarak adlandırılmışlardır (Tablo 1). Adlarını nasıl veya ne şekilde aldıkları tam olarak saptanamamakla birlikte yre halkından edinilen bilgilere göre nesnelere benzetme yoluyla edindikleri ne sürülmüştür.

Çalışma kapsamında bu yöresel motifler kullanılarak yeni on dört kumaş tasarımı yapılmıştır (Tablo 2-8). Bu tasarım sürecinde dikkat edilen husus ise Susuz bezinin özgün ve teknik yapısına zarar vermeyecek şekilde yapılmış olmasıdır. Yapılan yeni kumaş tasarımlarında bir veya birden fazla yöresel motif birbirleriyle kombine edilerek, renk ve görsel açıdan estetik bir grnmla yenilik kazanmıştır.

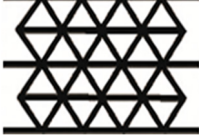

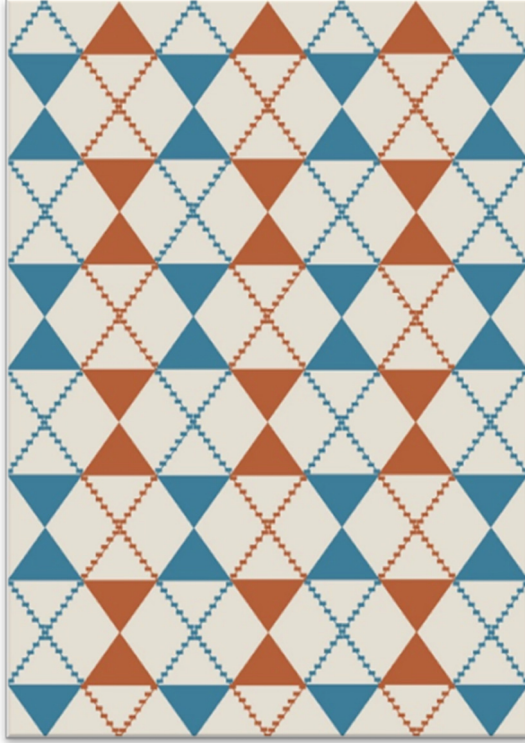


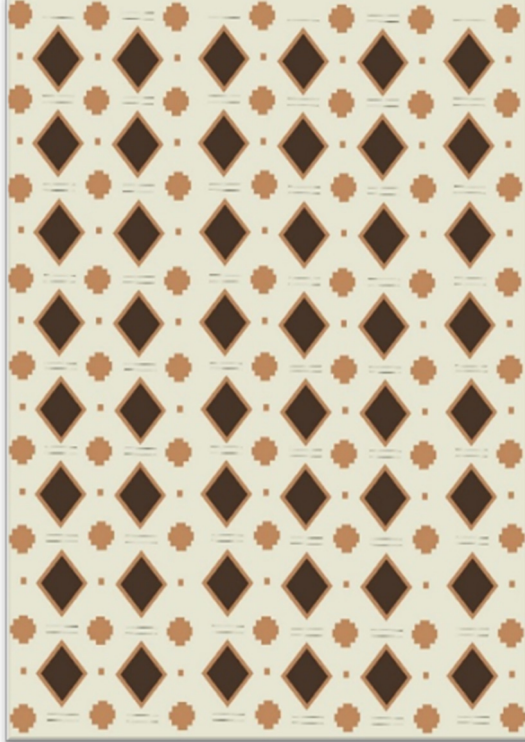
Çalışmanın uygulama bölümünde ise tasarlanan kumaş tasarımlarından iki farklı çalışma seçilerek, bu çalışmaların dokuma işlemi Vezirköprü Halk Eğitim Merkezi'nde özenle ve titizlikle gerçekleştirilmiştir. Dokuma sanayisindeki makineleşme, hammadde ihtiyacı ve yapılan ürünlerin pazarlanamaması bu dokumaya olan ilgiyi azaltmıştır. Değişen ve gelişen moda dünyasında bu geleneksel dokumaların kaybolmaması ve hak ettikleri değerleri yeniden kazanabilmeleri amacıyla, dokunan kumaşlardan ağdaş sürdürülebilir kadın giysileri tasarlanmıştır. Tasarlanan bu giysilerde kumaş desenleri de referans alınarak ve dokumanın özelliklerinden de faydalanılarak bir tasarım süreci gerçekleşmiştir.

Son dönemlerde adını sıklıkla duyduğumuz sürdürülebilirlik kavramı moda endüstrisi açısından önemli bir konumdadır. Sürdürülebilirlik, bir durum veya herhangi bir şeyin devam etmesini sağlamak anlamındadır [8]. Sürdürülebilirlik konusunda yapılan ilk tanım ise Brundtland Raporu'nda "Ortak Geleceğimiz" adlı raporda yer almıştır. Raporda sürdürülebilirlik kavramı, "bugünün gereksinimlerini gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılamalarını engellemeyecek biçimde karşılayabilmektir" şeklinde geçmektedir [9], [10]. Moda da sürdürülebilirlik; ekolojik dengeye zarar vermeyen doğru malzeme seçme bilinci, geri dönüştürülebilir ürün kullanımı, eski malzemelerle yeni oluşumların var olması, tek giysiyle birden fazla değiştirilebilir kullanım şekli olarak ifade etmek mümkündür. Hızlı tüketim veya tüketim çılgınlığı, değişen moda akımları ve tüketicinin sürekli alım isteği üreticiyi doğru orantıda etkilemektedir. Bu kısır döngü ise ne yazık ki bize yaşanabilir bir dünya bırakmamakla birlikte yaşam kalitemize de zarar vermektedir. Kullanılan hammaddeden son aşamada elde edilen sonuca kadar yapılan çalışmalarda bu kavram dikkate alınarak sürdürülebilir moda anlayışı desteklenmiştir.





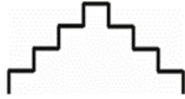


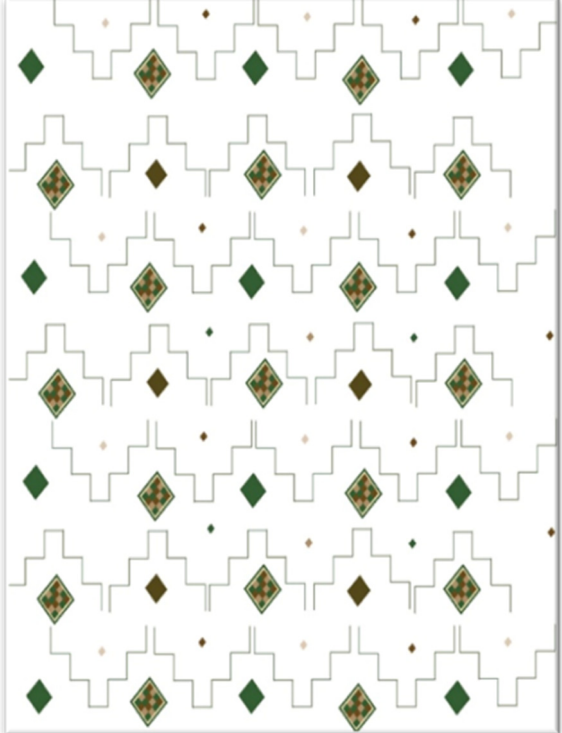
Tablo 1. Susuz bezinde kullanılan motifler.

 <p>Demir kırat motifi</p>	 <p>Koyungözü motifi</p>
 <p>Zincir, baygın motifi</p>	 <p>Ay yarım motifi</p>
 <p>Mühür motifi</p>	 <p>Gökkuşığı motifi</p>
 <p>Tarak dişi motifi</p>	



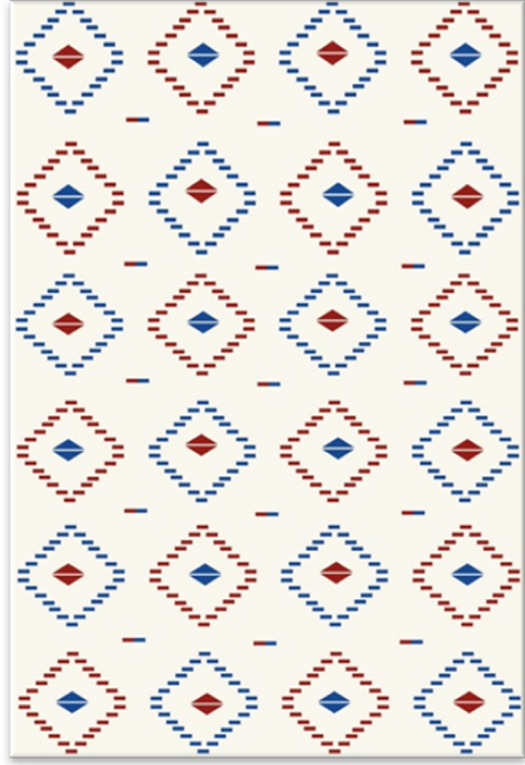
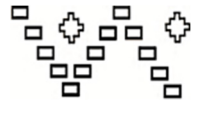
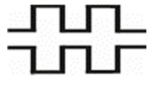

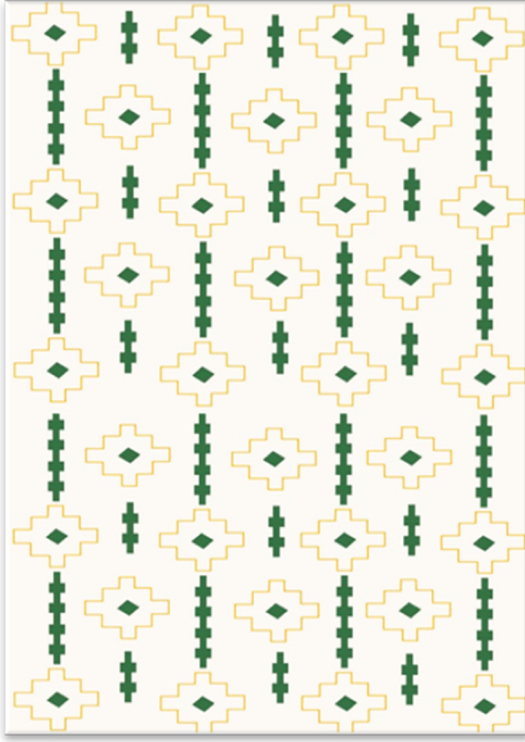
Tablo 2. Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları-1.

<p><b>1. Çalışma</b></p>  <p>Mühür motifi</p>  <p>Renk Varyantları</p>	
<p><b>2. Çalışma</b></p>  <p>Demir kırat motifi</p>  <p>Renk Varyantları</p>	

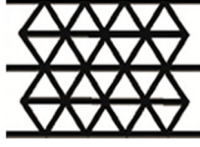
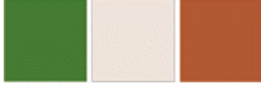




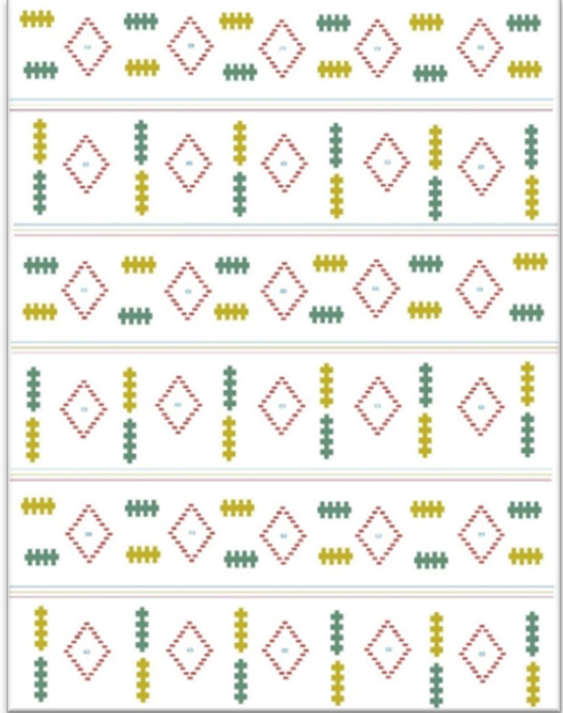
Tablo 3. Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları-2.

<p><b>3. Çalışma</b></p>  <p>Zincir, baygın motifi</p>  <p>Tarak dişi motifi</p>  <p>Renk Varyantları</p>	
<p><b>4. Çalışma</b></p>  <p>Ay yarım motifi</p>  <p>Koyungözü motifi</p>  <p>Renk Varyantları</p>	

Tablo 4. Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları-3.

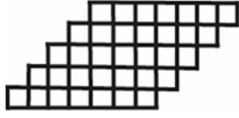
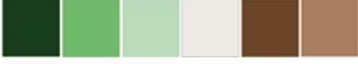
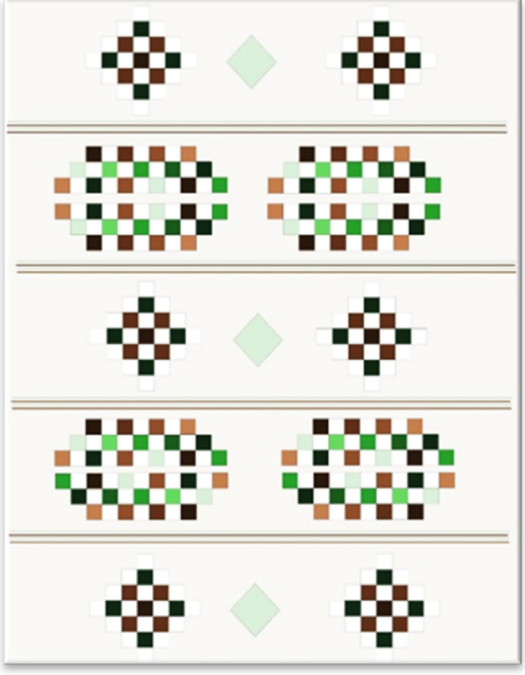


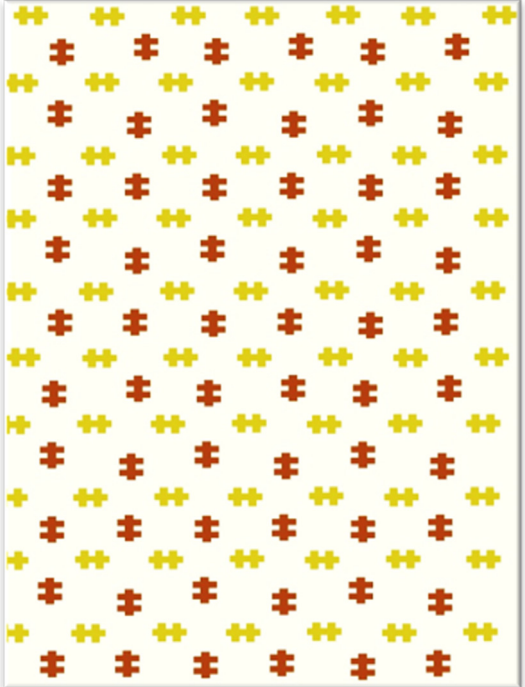
<p><b>5. alışma</b></p>  <p>Zincir, baygım motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	
<p><b>6. alışma</b></p>  <p>Zincir, baygım motifi</p>  <p>Tarak dişi motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	

Tablo 5. Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları-4.




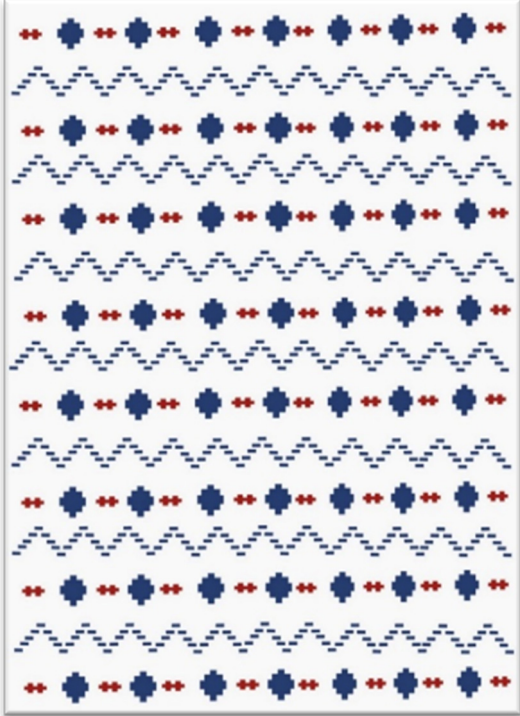
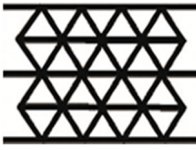


<p><b>7. Çalışma</b></p>  <p>Mühür motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	
<p><b>8. Çalışma</b></p>  <p>Zincir, baygın motifi</p>  <p>Tarak dişi motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	






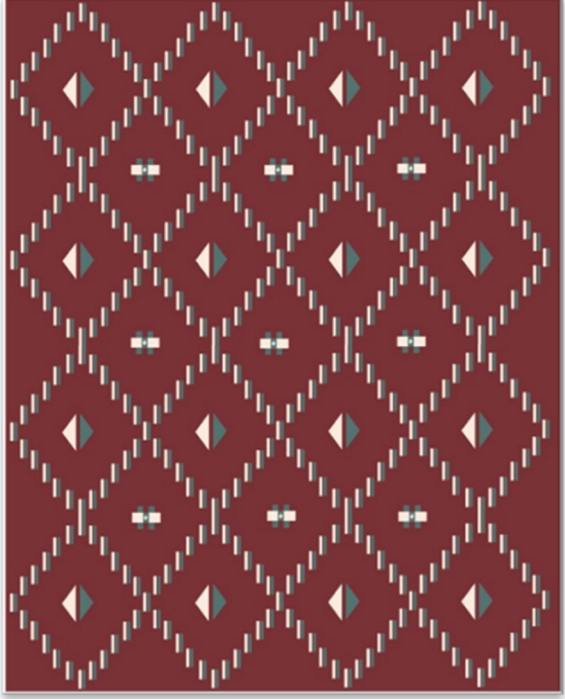

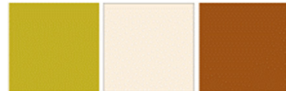
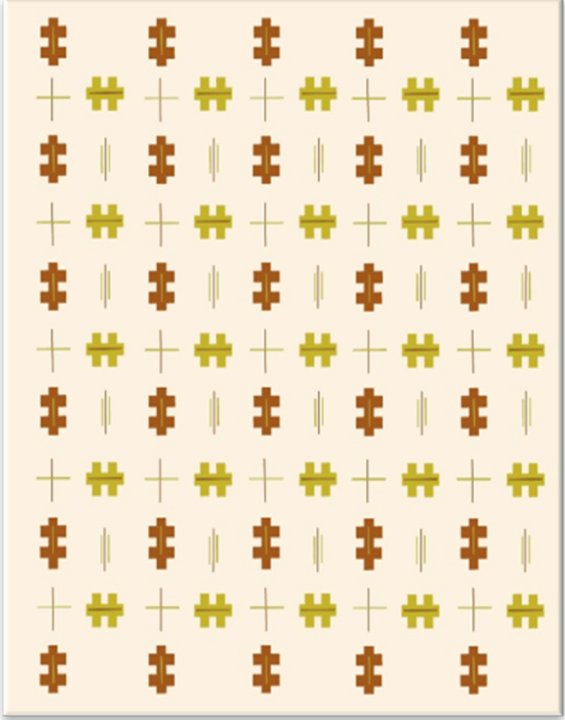
Tablo 6. Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları-5.

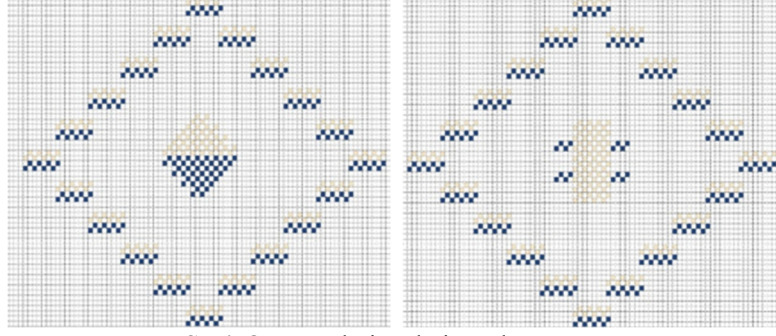
<p>9. Çalışma</p>  <p>Gökkuşuğı motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	
<p>10. Çalışma</p>  <p>Tarak dişi motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	

Tablo 7. Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları-6.

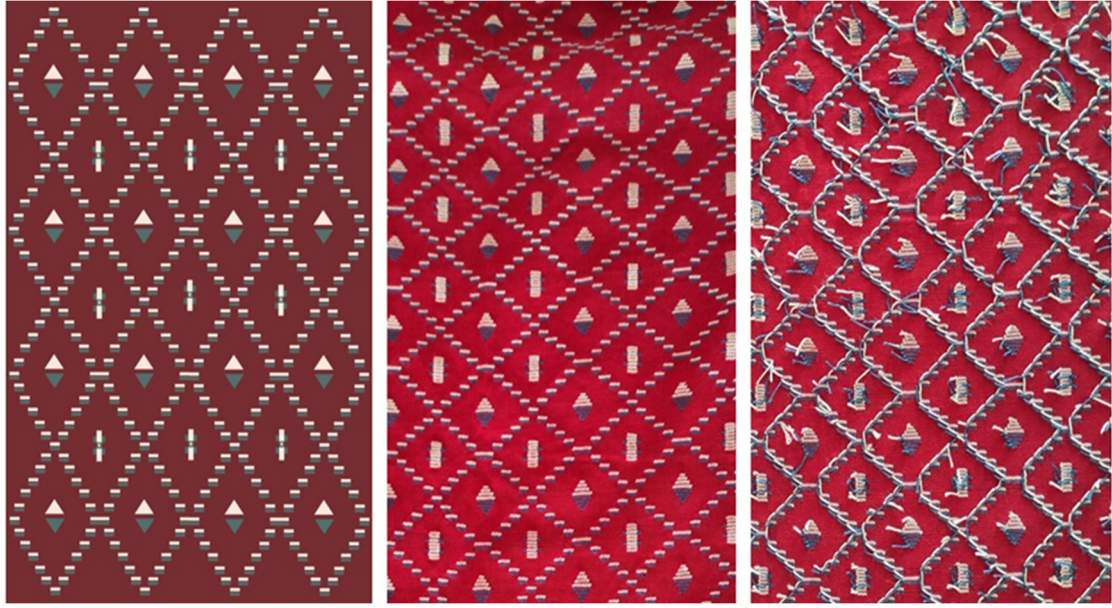
<p><b>11. Çalışma</b></p>  <p>Ay yarım motifi</p>  <p>Tarak dişi motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	
<p><b>12. Çalışma</b></p>  <p>Mühür motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	

Tablo 8. Yeniden susuz bezi kumaş tasarımları-7.

<p><b>13. Çalışma</b></p>  <p>Zincir, baygın motifi</p>  <p>Tarak dişi motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	
<p><b>14. Çalışma</b></p>  <p>Tarak dişi motifi</p>  <p>Renk varyantları</p>	



şekil 8. Desenlerin takviye atkı raporu.

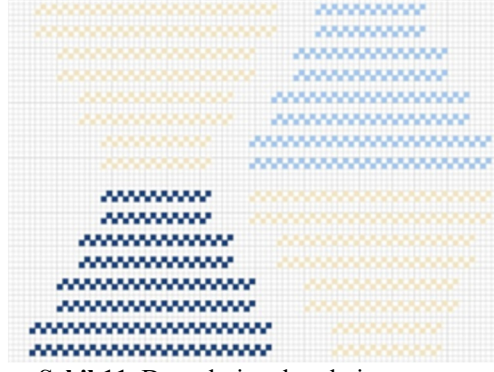


şekil 9. Tasarlanan kumaş ve dokunan kumaşın ön – arka yzüzü.

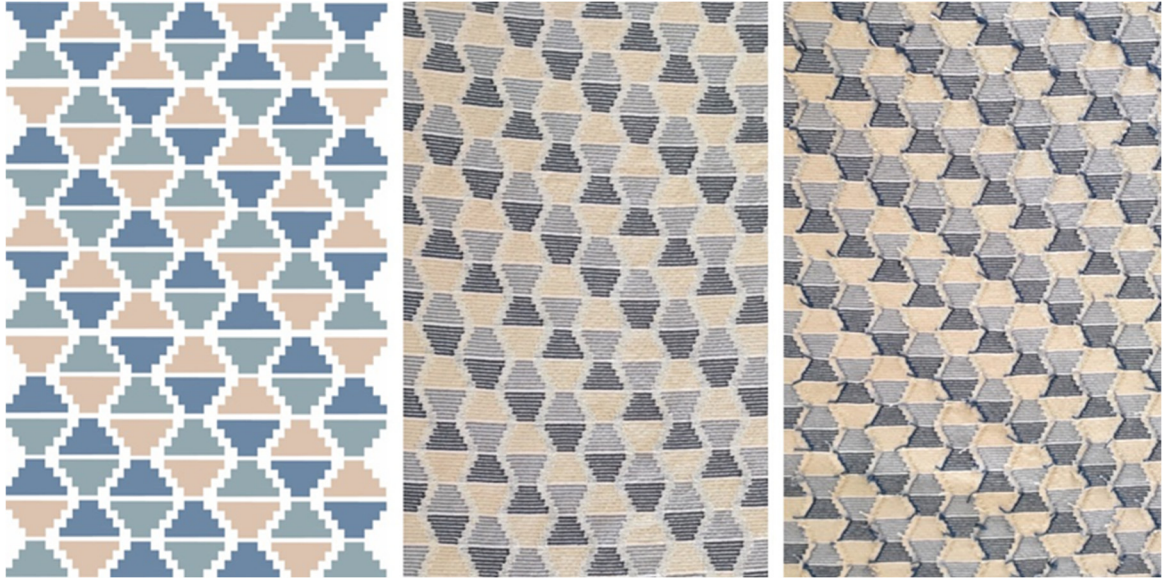
Kumaş tasarımımda susuz bezinin geleneksel motiflerinden olan zincir, baygın ve tarak dişi motiflerinden esinlenerek bir çalışma yapılmıştır (şekil 9). Zeminde kırmızı renkte pamuk 50/2 numaralı çözümlü iplikleri kullanılmıştır. Atkı ipleri için soft tonlarda indigo ve vizon renkte kombinasyon yapılmıştır. Dokuma işlemi Bezayağı dokuma tekniği kullanılarak ahşap kamçılı, mekikli ve iki çerçevesiz tezgâhta gerçekteşirilmifitir (şekil 10). Dokuma yüzeyindeki desenler renkli atkı ipleri ile atkı takviyesi tekniğiyle dokunmuştur (şekil 8). Kumaş eni 1.50 cm olarak dokuma yapılmıştır.



şekil 10. Dokuma işlemi.



Şekil 11. Desenlerin atkı takviye raporu.



Şekil 12. Tasarlanan kumaş ve dokunan kumaşın ön – arka yüzü.

Kumaş tasarımı aşamasında Susuz bezinin geleneksel motiflerinden olan mühür motifinin etkisiyle bir çalışma yapılmıştır (Şekil 12). Zeminde beyaz renkte pamuk 40/2 numaralı çözgü iplikleri kullanılmıştır. Atkı ipleri için indigo, antrasit ve vizon tonlarında bir kombinasyon çalışması yapılmıştır. Çalışmadaki mühür motifleri diyagonal bir şekilde birbirlerini takip ederek desen oluşturmaktadır. Desenler renkli atkı ipleri ile atkı takviyesi tekniğiyle dokunmuştur (Şekil 11). Dokuma işlemi Bezayağı dokuma tekniği kullanılarak ahşap kamçılı, mekikli ve iki çerçeveli tezgâhta gerçekleştirilmiştir (Şekil 13). Kumaş eni 1.50 cm kumaş olarak dokunmuştur.



Şekil 13. Dokuma işlemi.



şekil 14. Dokunan kumaşlardan yapılan giysi çalışması.



şekil 15. Giysi cırt alışmaları.

Susuz bezi motifleriyle oluşturulan ve dokunan desenli ve düz kumaşlardan kadın giysisi tasarlanmıştır. Tasarlanan giysi iki ayrı parçadan oluşmaktadır. st kısımdaki n roba, arka roba, yaka ve omuz bölümü bütün halinde seyyar bir parçadır ve dokunan desenli kumaştan dikilmiştir. Alt beden de kendi içinde bir bütün olup n ortasındaki kup hariç dokunan düz renk kumaştan dikilmiştir (şekil 14). Bu giysi tasarımı sürdürülebilirlik kavramını destekler nitelikte iki amaçlı kullanım özelliği sağlamaktadır. st bedenle alt beden birbirine bağlantısı cırtlar yardımıyla yapılmaktadır. Cırtlar birleştiğinde tek bir giysi görüntüsü elde edilmiştir. Yaka u kısmında da kapanma durumu yine cırt yardımıyla sağlanmıştır (şekil 15). Fermuar alışması sol yan bedene yapılmıştır. Açıkta kalan göğüs st kısımları ve kol oyuntuları pervazlama tekniğiyle temizlenmiştir. Modelin bedene tam oturması için n ve arka bedende pensler kullanılmıştır. Tüm desenli kumaştan çalışılan bölümler, daha tok bir görünüm elde etmek amaçlı telalanmıştır. Etek ucu, paa telası denilen dikişin gözükmemesi istenilen durumlarda kullanılan bir malzemeyle yapıştırılarak katlanmıştır.



şekil 16. Dokunan kumaşlardan yapılan giysi alışması.

Susuz bezinin tarak dişi ve zincir-baygın motifleriyle oluşturulan ve dokunan kırmızı zeminli desenli kumaştan st aller parçası çalışılmıştır. Modelin iki farklı kullanımı bu st parça sayesinde sağlanmaktadır. Bu parçanın n yüzü desenli, arka yüzü düz olarak çalışılıp, iki yüzü de tok durması istenildiğinden telalanmıştır (şekil 16). Üstteki seyyar parça ve bedene denk gelen yerlerde cırt çalışması yapılarak tak çıkar mantığı uygulanmıştır. Asimetrik olan bu giysinın bedene oturtulabilmesi için göğüs ve bel pensleri kullanılmıştır. Fermuar alışması arka ortasında olup, yaka ve kol atında kalan kısım pervazlama tekniğiyle temizlenmiştir. Etek ucuna doğru an şeklinde rahat bir form uygulanmıştır. Etek ucu ve kol ağzı, paa telası denilen dikişin gözükmemesi istenilen durumlarda kullanılan bir malzemeyle yapıştırılarak katlanmıştır.



şekil 17. Modelin kol alışması.

Kol çalışmasında; omuzdan aşağı İspanyol inen bir form yapılmıştır. Kol ortasından 10 cm kadar dikilerek, kalan kısım kesikli çalışılmıştır. Kol ortasından kol ağzına kadar inen desenli ayrı bir parça omuzdan tutturularak, otantik bir görünüm elde edilmiştir. Kol ortasındaki bu parça telalanarak tok durması sağlanmıştır (şekil 17).



Şekil 18. Dokunan kumaşlardan yapılan giysi çalışması.

Giysi üzerinde cırt çalışmasının geldiği noktaları gizlemek amacı ile omuzdan arka ortaya kadar uzanan ayrı bir parça çalışılmıştır. Bu parça küçük boy cırt cırtlara belli aralıklarda bedene tutturulmuştur (Şekil 18). Giysi bu sayede iki amaçlı kullanıma uygun hale getirilmiştir. Seyyar parçanın giysi üzerine takılacağı noktada, bu omuzdan gelen parça beden içine sokularak gizlenmektedir.

#### 4. Sonuç

Dokumacılık sanatı tarihsel süreç içerisinde varlığını korumaya çalışan kültürel bir miras olmakla birlikte toplumların kültürel birikimini gelecek kuşaklara aktaran bir köprü niteliğini de oluşturmaktadır. Binlerce yıllık dokuma geleneği içerisinde, dokumalar incelendiğinde her bir dokumanın el emeğine dayalı olarak üretildiği ve varlığını sürdürmek için mücadele verdiği görülmektedir. Bu kültürel aktarımın gelecek kuşaklara ulaşabilmesi amaçlı yapılan dokuma çalışmalarının belgelenecek tescillenmesi gerekmektedir. Bu amaçla Vezirköprü Belediyesi 23.12.2019 tarihinde Susuz bezi dokumasını tescil ettirerek mahreç işareti almıştır.

Günümüzdeki hızlı tüketim, hızlı moda, trendlere ayak uyma çabası doğal çevreyi olumsuz etkilemekte ve ekonomik, ekolojik ve sosyal problemler oluşturmaktadır. Tekstil ve moda dünyası için kurtarıcı nitelikteki 'sürdürülebilirlik' kavramı doğal kaynakların kullanımı, doğal lif ve maddelerin üretilmesi açısından destekleyici konumdadır. Günümüzde birçok büyük firma sürdürülebilir üretim yöntemleriyle hızlı tüketimi asgariye indirmeyi ve doğal dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca hitaben proje aşamasında, Susuz bezinin orijinal esintisinden faydalanılarak, sürdürülebilirliği destekler nitelikte çalışmalar yapılmıştır. Bu anlamda geliştirilen proje, yeni kullanım alanlarının açılmasına olanak sağlamakta ve özgün moda trendleri önerisi ile tekstil sektörü dizgesindeki gelişime uyum sağlamaktadır.

#### 5. Yazar katkı beyanı

Bu çalışmada Sevim ARSLAN danışmanlık yapmış olup, makalenin başlığı, içeriğinin oluşturulması, literatür taraması, verilerin toplanması, makalenin yazımı, sonuç ve öneri kısımlarının oluşturulmasında Büşra KARAHASAN katkı sağlamıştır.

#### 6. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Bu makale için etik kurul izin alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

#### 7. Kaynaklar

- [1] Özbel K. *El Sanatları II- Oya ve Oya Çeşitleri*. Ankara, Türkiye, C.H.P. Halk Evleri Bürosu, 1945.
- [2] Yılmaz A, Gül S. "Vezirköprü'de (Samsun) Tarihsel Koruma ve Halkın Koruma Çalışmalarına Yaklaşımı". *Studies of the Ottoman Domain*, 5(8), 1-28, 2015.



- [3] Kıvrak B. *Vezirköprü'de El Sanatları*. Editörler: Yılmaz C. Vezirköprü Araştırmaları, 457-467, Samsun, Türkiye, Vezirköprü Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- [4] Yılmaz C. *Vezirköprü Araştırmaları*. Samsun, Türkiye, Vezirköprü Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- [5] Aytaç Ç. *El Dokumacılığı: Orta Dereceli Kız Teknik Öğretim Okulları Temel Ders Kitabı*. İstanbul, Türkiye, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- [6] Vezirköprü Halk Eğitim Merkezi dokuma usta öğreticisi, Aslı Acar (Kaynak kişi).
- [7] Gül S. Vezirköprü Yöresinin Kültür Turizmi. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye, 2015.
- [8] TDK. "Türk Dil Kurumu Sözlükleri". <https://sozluk.gov.tr/> (10.10.2022).
- [9] Gürcüm BH, Yüksel C. "Moda sektörünün "Yavaşlatan" Eğilim: Eko Moda ve Moda'da Sürdürülebilirlik". *1. Uluslararası Moda ve Tekstil Tasarımı Sempozyumu*, Antalya, Türkiye, 8-10 Ekim 2012.
- [10] Kipoz ř. *Sürdürülebilir Moda*. 1. baskı. İstanbul, Türkiye, Yeni İnsan Yayınevi, 2015.

## **Akut hemiplejili hastalarda yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamasının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusu üzerine etkisi**

### ***The effects of semi-immersive virtual reality applications on mobility, functionality, balance, fear of falling in patients with acute hemiplegia***

Nuray AYTAN AKCA <sup>1\*</sup>, Seçil ÖZKURT <sup>2</sup>, Ayhan KÖKSAL <sup>3</sup>

<sup>1</sup> Fizyoterapi ve Rehabilitasyon, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[nuray\\_tan@hotmail.com](mailto:nuray_tan@hotmail.com)

<sup>2</sup> Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Bölümü, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[secilozkurt@arel.edu.tr](mailto:secilozkurt@arel.edu.tr)

<sup>3</sup> İstanbul Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[ayhan.koksal@sbu.edu.tr](mailto:ayhan.koksal@sbu.edu.tr)

Geliş Tarihi/Received: 05.06.2023

Bölüm/Section: Sağlık Bilimleri/Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon

Kabul Tarihi/Accepted: 24.07.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

#### **Özet**

Akut hemiplejili hastalarda yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamasının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusu üzerine etkisi amaçlanarak, klinik çalışma gerçekleştirildi. Çalışmaya Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi'nde nöroloji servisinde yatan 19 hasta çalışma grubu ve 19 hasta kontrol grubu olmak üzere 38 akut hemiplejili hasta randomize olarak dahil edildi. Çalışma grubuna; sanal gözlükle 5 gün/2 hafta, günde 30 dakika ortalama 7.8 seans sanal gerçeklik uygulandı. Kontrol grubuna uygulama yapılmadı. Hastalar tedavi öncesi ve tedavi sonrasında; motor değerlendirme Brunnstrom hemipleji alt ve üst ekstremitte motor evrelemesi, fonksiyonellik Fonksiyonel Bağımsızlık Ölçeği (FBÖ), denge Berg Denge Ölçeği (BDÖ), düşme korkusu Uluslararası Düşme Etkinliği Ölçeği (UDEÖ), mobilite Fonksiyonel Ambulasyon Sınıflaması (FAS) ile değerlendirildi. Tedavi sonrası çalışma ve kontrol grubu değerlendirildiğinde FAS, FBÖ, UDEÖ, BDÖ ölçeklerinde anlamlı farklılık bulunurken ( $p < 0.05$ ), Brunnstrom alt ve üst ekstremitte motor evrelemesinde anlamlı farklılık ( $p > 0.05$ ) bulunmadı. Tedavi sonunda çalışma grubunun kontrol grubuna tüm değişkenlerde istatistiksel olarak üstünlüğü bulunmadı ( $p > 0.05$ ). Akut hemiplejili hastalarda hem yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamasının hem kontrol grubunun mobilite, fonksiyonellik, denge ve düşme korkusu üzerine olumlu etkisi olduğu gözlemlendi. Her iki grupta Brunnstrom alt ve üst ekstremitte motor değerlendirmesinde iyileşme gözlenmedi. Tedavi sonunda çalışma grubunun kontrol grubuna üstünlüğü bulunmamıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Akut hemipleji, ambulasyon, denge, düşme korkusu, fonksiyonellik, sanal gerçeklik.

#### **Abstract**

It was investigated the effect of semi-immersive virtual reality application on mobility, functionality, balance and fear of falling in patients with acute hemiplegia. 19 patients in the study group and 19 patients as the control group on total 38 patients with acute hemiplegia hospitalized in the neurology services of Başakşehir Çam and Sakura City Hospital were included randomly in the study. Study group; 7.8 sessions of virtual reality video were applied with virtual glasses for 5

<sup>1</sup> Bu makale Nuray Aytan Akca'nın "Akut hemipleji hastalarında sanal gerçeklik uygulamalarının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusunun üzerindeki etkileri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Nuray AYTAN AKCA

<sup>1</sup> [orcid.org/0000-0002-5881-1418](https://orcid.org/0000-0002-5881-1418); <sup>2</sup> [orcid.org/0000-0002-7135-1938](https://orcid.org/0000-0002-7135-1938); <sup>3</sup> [orcid.org/0000-0003-4664-2167](https://orcid.org/0000-0003-4664-2167)

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1309756>

days/2 weeks, 30 minutes a day. No application was made to the control group. Motor evaluation of patients before and after treatment Brunnstrom hemiplegia lower and upper extremity motor staging, functional Functional Independence Scale (FIM), balance Berg Balance Scale (BDS), fear of falling International Fall Efficiency Scale (IFES), mobility Functional Ambulation Classification (FAS) evaluated with. When the study and control groups were evaluated after the treatment, there was a significant difference in the FAC, FIM, IFES and BDS ( $p<0.05$ ), while no significant difference was found in Brunnstrom hemiplegia lower and upper extremity motor staging ( $p>0.05$ ). At the end of the treatment, the study group was not statistically superior to the control group in all variables ( $p>0.05$ ). It was observed that both semi-immersive virtual reality application and control group had a positive effect on mobility, functionality, balance, fear of falling in patients with acute hemiplegia. No improvement was observed in Brunnstrom lower and upper extremity motor assessment in either group. At the end of the treatment, the study group was not superior to the control group.

**Keywords:** Acute hemiplegia, ambulation, balance, fall, functionality, virtual reality.

## 1. Giriş

Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre inme; hızla gelişen, 24 saat ya da daha uzun süren ve ölümle sonuçlanabilen serebral işlevlerin fokal ya da global bozukluğuna bağlı bulgular olarak tanımlanmıştır [1].

Yaşamları devam eden inme hastalarının birçoğu günlük hayatlarında başka birilerine bağımlı olarak yaşarlar ya da sosyal aktivitelerini bağımsız gerçekleştirmede kısıtlılıklar yaşarlar. İnme hastalarında postüral kontrolün bozulması, duyuşal değişiklikler, kas atrofisi ve anormal kas tonusu vb. sorunlar hastaların denge ve yürüyüş sorunlarına, günlük yaşam aktivitelerinde azalmaya sebep olmaktadır [2]. Postüral kontrolün bozulması sonucu düşme görülebilir [3]. Hastanın fonksiyonel yeteneklerinin ve inme sonrası düşme riskinin majör belirleyicisi denge bozukluklarıdır [4].

İnme hastalarının birçoğu yürürken düştüklerini ifade etmişlerdir dolayısıyla inme geçiren hastalarda düşme riski, yaşamları boyunca yüksek potansiyel gösterir [5]. İnme sonrası görülen alt ekstremit motor problemleri, denge ve yürüme becerilerinde bozulmaya ve bunlarla ilişkili olarak düşme ve kalça kırığı riskinde artış gibi ikincil komplikasyonlara sebep olup, aktivite ve mobilite kısıtlılıklarına yol açmaktadır [6].

Karmaşık motor görev içeren yürüme, nöral sistemle bağlantılı olarak kas iskelet sisteminde etkili görevi üstlenir [7]. İnme nedeniyle oluşan üst motor nöron sendromu, atrofi, anormal kas sinerjileri bozulmuş selektif motor kontrol, spastisite, eklem kontraktürleri ve propriozeptif desifit gibi yürüyüşün önemli özelliklerinde birtakım bozukluklara yol açar [8]. İnme sonrasında hemiparetik yürüyüş gerçekleşir bu yürüyüşte etkilenen tarafla birlikte etkilenmeyen alt ekstremit hareketlerinin paternlerinde de bozulma görülür [7].

İnme sonrası akut dönemde hastaların çoğunluğunda haftalar ve aylar içinde bazı fonksiyonel iyileşmeler meydana gelmektedir [9]. Ancak hasarın beyindeki lokalizasyonuna bağlı olarak üst ve alt ekstremit için farklı prognozlar, buna bağlı olarak farklı fonksiyonel kazanımlardan bahsetmek mümkündür. Bununla beraber literatürde alt ekstremitdeki fonksiyonel kazanımlar daha fazla iken üst ekstremitdeki motor fonksiyonların iyileşmesinin daha zayıf olduğu belirtilmiştir [9]-[11].

İnme sonrası fonksiyonel gelişimin sağlanabilmesi için temel koşul nöroplastisitenin oluşturulmasıdır [12], [13]. İnme sonrası ilk aylarda nöroplastisitenin hemen gelişmeye başladığı düşünüldüğünde akut dönemde yapılan müdahaleler önem kazanmaktadır [14]-[16]. Dolayısı ile özellikle akut dönem içerisinde yapılan müdahalelerin uygun sıklık, yoğunluk ve etkinlikte yapılıp kanıta dayalı olması önemlidir [17]-[20]. Yapılan bazı çalışmalarda inme rehabilitasyonunda tedavinin yoğun ve sık yapılmasının kişinin fonksiyonel durumunun iyileşmesine katkıda bulunduğu görülmüştür [21]-[24].

İnme rehabilitasyonunda, hemiplejik hastaların hastanedeki iyileşme sonuçlarını günlük yaşama ulaştırmayı hedefleyen motor ve kognitif çoklu hedefleri içeren, kişiye özel, motor öğrenme ve plastisite prensiplerini içeren tedavi programları önemli yere sahiptir. Nörogelişimsel tedavi yöntemleri, gelişen teknoloji ile birlikte teknoloji bazı yöntemler rehabilitasyon alanında çoğunlukla kullanılmaktadır. İnme rehabilitasyonuna kazandırdığı pek çok avantaj nedeniyle sanal gerçeklik, en çok kabul gören teknoloji tabanlı rehabilitasyon yöntemidir [25], [26].

Sanal gerçeklik, oluşturulan donanım ekipmanları ve yazılım programlarıyla gerçek ortamdaki aktivitelerin gelişmiş bilgilerini sağlayabilir bunun sonucu olarak doğal feed-back sağlar. Rehabilitasyon yönteminde kullanılan sanal gerçeklik, görsel geribildirim sağladığı için yaygın olarak kullanılır [23].

Sanal gerçeklik yaklaşım olarak; fonksiyonel işlevlerin geleneksel terapiden daha yüksek oranda feed-back almasına olanak sağlayan, yeni bir klinik yöntemli yaklaşımdır [26].

Yarı sürükleyici sanal gerçeklik, kullanıcının fiziksel çevrelerine bağlanırken farklı bir gerçeklikte sanal tura izin veren bir uygulamadır [27].

Hemiplejik hastalar, gün içerisinde sıklıkla gerçekleştirdikleri görevleri yerine getirme ilgilerinin azalmalarıyla çok çabuk tedaviyi terk ederler; ilgi azalması, tedavinin etkisini azaltabilir. Hastaların geri bildirimini arttırmak için, direkt olarak video oyunları ile eşleştirilen geribildirim egzersizleri, rehabilitasyon programlarında yer almıştır. Böylece eğlenceli

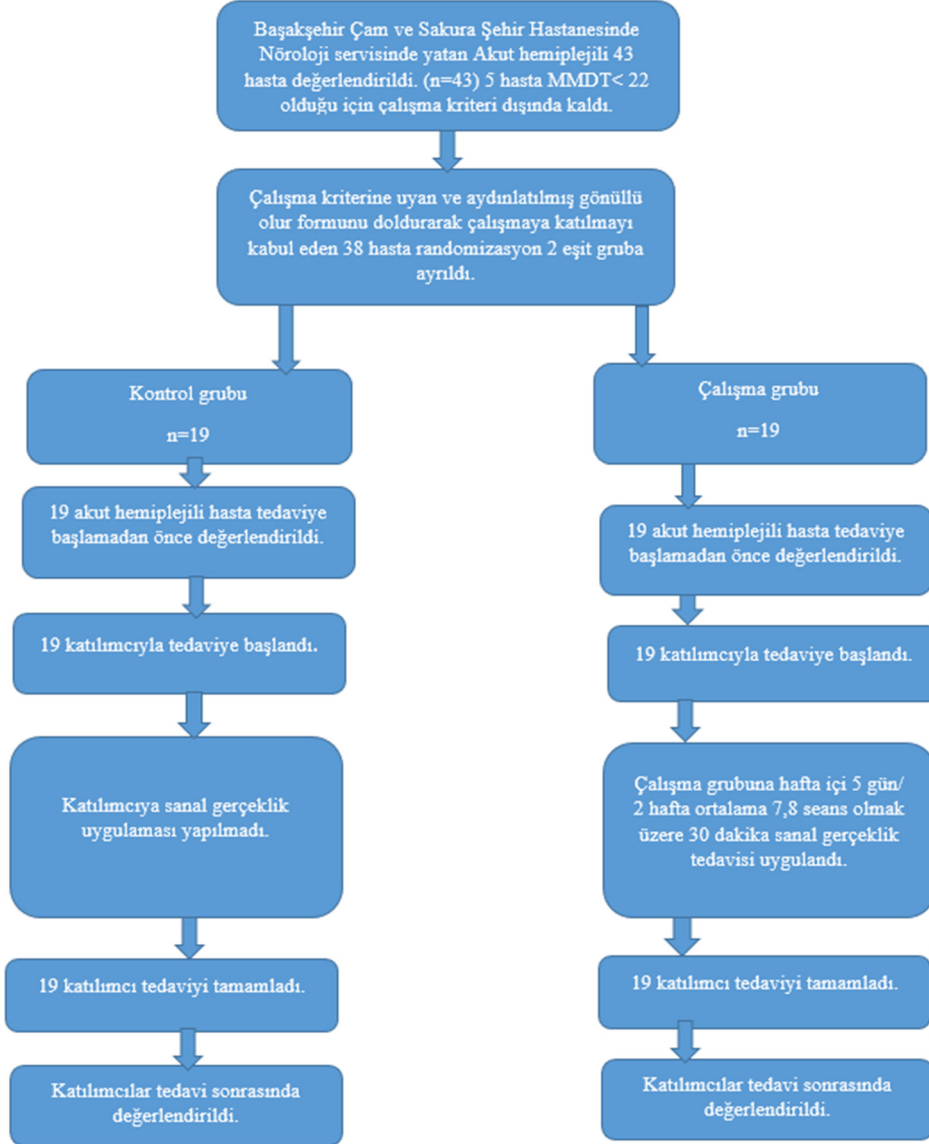
sisteme bağlı olan sanal gerçeklik, hastaların tedaviye katılımlarını arttırarak hem motive edebilir ve hem de daha olumlu yönde tedavi sonuçları ortaya çıkarır [28].

Bu çalışmayı gerçekleştirmemizdeki temel amaç incelediğimiz literatüre göre, akut hemipleji hastalarında yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamalarının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusu üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Klinik olarak birçok hastalıklar üzerinde yapılan çalışmalar gözlenmektedir. Fakat akut hemipleji hastalarında yetersiz sayıda kaynağa sahip olduğu için bu hastalık grubunda çalışmanın gerçekleşmesi planlanmıştır.

## 2. Yöntem

### 2.1. Bireyler

G\*Power 3.1.9.7 programı kullanılarak bağımsız gruplarda T- Testi uygulanarak yapılan analizde örneklem büyüklüğü 0.05 hata payı ve % 80 güçte alındı. Deneysel çalışmalarda her grupta en az 15'er katılımcının olması, sonuçları geçerli kılmaktadır [29]. Lee ve arkadaşlarının çalışması referans alınarak örneklem büyüklüğü 38 olarak hesaplanmıştır [30]. Bu sonuçlara göre her bir grup için 19 birey olmak üzere, totalde 38 birey ile çalışılması gerektiği tespit edildi. Çalışma Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi Nöroloji bölümü yataklı servisinde gerçekleştirildi. Serviste takip edilen akut hemiplejili 43 hasta değerlendirildi. Çalışma kriterlerine uyan 38 hasta çalışmaya dahil edildi. Blok randomizasyon yöntemiyle çalışma grubu (n=19) ve kontrol grubu (n=19) olarak iki eşit gruba ayrıldı. Çalışmaya 18 yaş ve üzeri, akut hemipleji (ilk 4 hafta) tanılı olan, Mini Mental Durum Testi (MMDT)  $\geq 22$ 'den büyük, FAS  $\leq 4$  olan, görsel, işitsel, iletişim probleminin olmayan ve çalışmaya katılmak için bilgilendirilmiş onam formunu imzalayan hastalar dahil edildi. Çalışma 13.04.2022 tarihinde Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'na KAEK/2022.04116 karar numarasıyla onaylandı. Akış diyagramı Şekil 1'de verilmiştir.



Şekil 1. Akış şeması.

## 2.2. Değerlendirmeler

Çalışmamıza katılanlara çalışmamız konusunda bilgi verildi ve çalışmamıza gönüllü olarak katılmayı kabul edenlerden imzaları alınarak aydınlanılmış onam formu alındı. Hastaların değerlendirilmesi tedavi öncesinde ve tedavinin sonrasında olmak üzere 2 kez yapıldı ve hastaların tedaviye başlamadan önce demografik bilgileri öğrenildi. Her iki hasta grubuna Brunnstrom hemipleji alt üst ekstremité motor evrelemesi, Fonksiyonel Bağımsızlık Ölçeği (FBÖ), Fonksiyonel Ambulasyon Sınıflaması (FAS), Berg Denge Ölçeği (BDÖ) ve Uluslararası Düşme Etkinliği Ölçeği (UDEÖ) değerlendirildi.

Çalışma grubundaki sanal gerçeklik uygulaması için 1 tane sanal gözlük (Everest VR-0022 Box 3D markalı) kullanıldı (Şekil 2). Bu sanal gözlüğün içerisine akıllı telefon yerleştirilebilir ve telefona takılan kulaklıkla ses dinlenebilir. Bizim hastalara izlettirdiğimiz video ses içermektedir. Bu sesler doğa sesleriydi, çalışmamızda hastalarımıza hoparlör üzerinden sesleri dinletildi. Akıllı telefona sanal gerçeklik uygulaması indirip, hastalar dinlenme halindeyken günlük 30 dakika 3 boyutlu video izletildi. Videoda vaka ormanda hafif tempo ile ( $\approx 4-5$  km/s) yürüdüğünü hissettiği 3 boyutlu bir ortamdıydı (Şekil 3). Sanal gerçeklik uygulanan katılımcının dikkatinin dağılmaması için odasının sessiz olması ve uygulama başlamadan hastaların yatma ya da oturma pozisyonunda olmaları sağlandı. Kontrol grubundaki hastalara, sanal gerçeklik ya da egzersiz uygulanmadı. Çalışma grubundaki hastalar, her bir hasta hastanede hafta içi 5 gün/2 hafta boyunca ortalama 7,8 seans olmak üzere her gün 30 dakika sanal gerçeklik uygulamasına tabi tutuldu. Her iki grubun ölçümleri tedavinin ilk ve son günü gerçekleştirildi.



Şekil 2. Sanal gerçeklik gözlüğü.



Şekil 3. Sanal gerçeklik uygulamasından kareler.

### Çalışmaya dahil edilme kriterleri;

- Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi Nöroloji Anabilim tarafından inme tanılı hastalar
- 18 yaş ve üzerinde inme tanılı hasta olmak
- İnme tedavisinin akut döneminde olmak (inme süresinin ilk 4 haftayı geçmemiş olması)
- Pulmoner emboli riskinin olmaması
- MMDT $\geq$ 22 olması
- FAS $\leq$ 4 olması
- Görsel, İşitsel ve iletişim problemi olmamak
- Çalışmaya katılmayı kabul etmek

### Çalışmaya dahil edilmeme kriterleri;

- Akut dahili problemleri, ek nörolojik hastalıkları veya yürümeye engel olabilecek ortopedik problem bulunmak
- İki tarafta etkilenime sahip olmak
- Hastanın tedavi sürecinde ya da tedavi öncesindeki 6 ay süre zarfında botulizm toxin tedavisi alması
- Afazi, apraksi ve neglect sendromu olması
- Hemiplejik tarafta duyu kaybı
- Vestibüler sistem problemleri veya vestibüler sistemi etkileyecek ilaç kullanımı
- Çalışmayı gerçekleştirebilmek için katılımcıya engel olabilecek tıbbi sorunların olması (MS, parkinson, spinal kord yaralanması, kontraktür, kırık sonrası deformite vb.)
- Çalışmaya katılmayı onaylamamak

### Çalışmadan çıkarılma kriterleri;

- Hasta için belirlenmiş tedaviye düzenli olarak katılmamak ya da katılamamak
- Hasta için belirlenmiş tedavi süresince tedaviye devam etmemek ya da edememek

#### 2.2.1. Mini mental durum testi (MMDT)

Bilişsel seviyenin belirlenmesinde kullanılan bir testtir. Yaptığımız bu testte katılımcıdan dikkat, hafıza, oryantasyon, hatırlama, hesap yapabilme ve lisan durumunu ölçmeye yarayan sorulara cevap vermesi istenildi. Toplam skor 30 puandır. 24 ile 30 arası puan; kognitif fonksiyonların normal olduğunu, 24 puanın altı ise kognitif fonksiyonların düşük olduğunu göstermektedir [31]. Beyin travması hasarı ve normal popülasyondakilerde Türkçeye uyarlanmış geçerlilik ve güvenilirlik çalışması gerçekleştirilmiştir [32], [33].

#### 2.2.2. Sosyo-demografik bilgiler

Çalışmaya dahil edilen tüm hastaların yaş, cinsiyet, boy, vücut ağırlığı, eğitim durumu, kronik hastalıkları, medeni durumu ve meslek gibi tanımlayıcı parametreleri kaydedildi.

#### 2.2.3. Brunnstrom alt ve üst ekstremité motor evrelemesi

İyileşme süreci 6 evrede tanımlandı. Brunnstrom evrelemesinde üst, alt ekstremité ve el birbirinden bağımsız olarak değerlendirilir. En düşük evre, evre 1 (flask, hiçbir hareketin olmadığı evre); en yüksek evre ise, evre 6 (normal motor fonksiyonun olduğu evre) olarak belirlenmiştir. Evre sayısı yükseldikçe motor iyileşmede artış gözlemlenir [26].

#### 2.2.4. Fonksiyonel bağımsızlık ölçeği (FBÖ)

Kognitif ve motor olarak engelliliğin belirlenmesini ve sınıflandırılmasını sağlayan, gündelik yaşamda bağımsızlığı belirleyen, bir ölçektir. Kişinin performansını, gündelik yaşam aktivitelerinde ölçmeye yarayan bir ölçümdür [32]. Motor ve kognitif fonksiyon olmak üzere 2 bölümden oluşur. Maddeler 1'den 7'ye kadar puanlanmaktadır. (1= tam yardım, 7= tam bağımsız). Toplam puan 18-126 arasında olmaktadır. 18 puan tamamen bağımlı, 126 puan ise tamamen bağımsız olduğunu gösterir [34], [32]. Ölçeğin Türk popülasyonuna adaptasyonu, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır [33].

#### 2.2.5. Fonksiyonel ambulasyon sınıflaması (FAS)

Hastaların ambulasyon yeteneğini değerlendiren bir sınıflamadır. Dereceleri 0-5 arasında olmak üzere 6 kategoride sınıflandırılır. FAS 0: ambulasyonun olmadığı, FAS 1-2: Yardımcı bir kişinin desteği olmadan yürüyemez, FAS 3-5: Hasta yalnız başına 6 metre yürüyebilir [35].

#### 2.2.6. Berg denge ölçeği (BDÖ)

BDÖ, denge değerlendirmesinde kullanılan 14 maddeden oluşan hastaların fonksiyonel aktivite sırasında dengesini devam ettirebilme yetisini ölçen bir testtir. Yeterlilik seviyesi ölçülürken her madde için 0 ile 4 arasında olmak üzere 5 puan üzerinden ölçüm yapılmaktadır. 0 en kötü, 4 ise en iyi performansı göstermektedir [26]. Ölçeğin Türk popülasyonuna geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır [36].

### 2.2.7. Uluslararası düşme etkinliği ölçeği (UDEÖ)

Hastaların gündelik yaşam faaliyetlerini gerçekleştirirken düşmeye karşı gelişen korkuyu değerlendirir. Sorular 0 ile 4 puan arasında puanlanır. Puanların yüksek olması sonucun kötü olduğunu gösterir. Ölçeğin Türk popülasyonuna göre geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır [37].

### 2.3. İstatiksel analiz

Araştırmamızda toplanılan verilerin analizi, Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 26 (IBM SPSS Statistics for Windows, Version 26; Chicago, USA) programında incelenmiştir. Araştırma verilerinin çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilerek normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiş ve parametrik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Demografik ve bazı özelliklerin, hasta-kontrol grubuna göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek için bağımsız örneklem T-Testi uygulanmıştır. Çalışma öncesi hasta- kontrol grubuna göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek için Mann Whitney-U Testi ve çalışma sonrası verilerin, hasta-kontrol grubuna göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek için bağımsız örneklem T-Testi uygulanmıştır. Hasta-Kontrol grubuna ait araştırma verilerinin, çalışma öncesi ve çalışma sonrasına göre farklılık gösterip göstermediğini tespit edebilmek için eşleştirilmiş T-Testi uygulanmıştır. Araştırma raporu oluşturulurken, anlamlılık düzeyi için % 95 güven aralığı ( $p<.05$ ) kullanılmıştır.

### 3. Bulgular

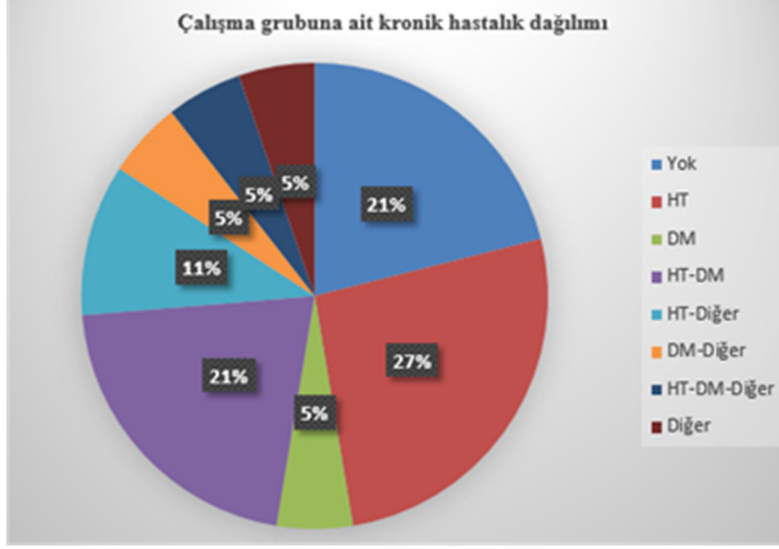
Katılımcıların cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek, sigara kullanımı, alkol kullanımı, kronik hastalık, ilaç kullanımı, kilo, boy, BKİ, MMDT ve tedavi gün sayısı gibi demografik özellikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri.

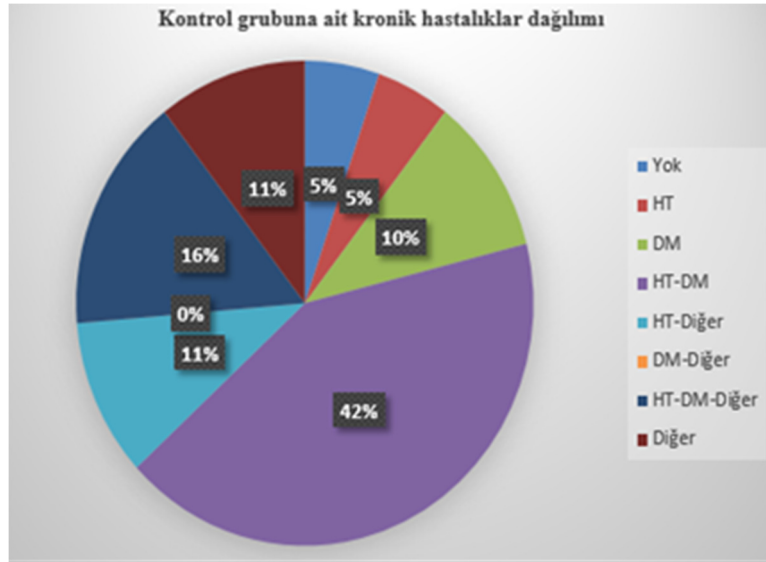
Demografik ve Bazı Özellikler	Cevaplar	Çalışma Grubu (n=19)		Kontrol Grubu (n=19)		p
		n	%	n	%	
Cinsiyet	Kadın	7	36.8	6	31.6	.732 <sup>a</sup>
	Erkek	12	63.2	13	68.4	
Medeni Durum	Evli	19	100	19	100	
Eğitim	Okumamış	3	15.8	3	15.8	.792 <sup>a</sup>
	İlkokul	12	63.2	13	65.8	
	Lise	3	15.8	3	15.8	
	Üniversite	1	5.3	0	0.0	
Meslek	Emekli	13	68.4	14	73.7	.914 <sup>a</sup>
	Ev Hanımı	4	21.1	3	15.8	
	Çalışıyor	2	10.5	2	10.5	
Sigara Kullanımı	Var	6	31.6	7	36.8	.732 <sup>a</sup>
	Yok	13	68.4	12	63.2	
Alkol Kullanımı	Var	2	10.5	2	10.5	1.000 <sup>a</sup>
	Yok	17	89.5	17	89.5	
Kronik Hastalık	Var	15	78.9	18	94.7	.150 <sup>a</sup>
	Yok	4	21.1	1	5.3	
İlaç Kullanımı	Var	15	78.9	17	89.5	.374 <sup>a</sup>
	Yok	4	21.1	2	10.5	
		Ort±SS		Ort±SS		p
Yaş (yıl)		66.58±11.36		63.58±9.93		.392 <sup>b</sup>
Kilo (kg)		78.42±10.80		80.89±11.88		.506 <sup>b</sup>
Boy (cm)		165.26±10.91		168.42±10.25		.364 <sup>b</sup>
BKİ ( kg/m <sup>2</sup> )		28.98±4.83		28.62±4.08		.808 <sup>b</sup>
MMDT (puan)		26.00±2.18		26.68±1.63		.282 <sup>b</sup>
Tedavi gün sayısı		7.68±0.94		7.58±1.01		.743 <sup>b</sup>

<sup>a</sup> Ki-Kare Testi; <sup>b</sup> Bağımsız Örneklem T-Testi;  $p<.05$

Çalışma ve kontrol grubundaki hastaların cinsiyet, medeni durum, eğitim, meslek, sigara kullanımı, alkol kullanımı, kronik hastalık, ilaç kullanımı, kilo, boy, BKİ, MMDT ve yatış günü gibi özelliklerin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ( $p>0.05$ ) (Tablo 1).



Şekil 4. Kronik hastalıkların çalışma ve kontrol grubuna göre dağılımı.



Şekil 5. Kronik hastalıkların kontrol grubuna göre dağılımı.

Demografik bilgileri incelenen katılımcılara ait kronik hastalıkların, çalışma ve kontrol grubuna göre dağılımını belirtmek amaçlı yapılan analiz sonuçları Şekil 4 ve 5'te gösterilmiştir.

Çalışma öncesi araştırma değişkenlerinden FBÖ, çalışma ve kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ( $p<0.05$ ). Çalışma grubunun FBÖ ortalamasının (Med=100), kontrol grubunun FBÖ ortalamasından ( $X=116$ ) daha az olduğu görülmektedir. Çalışma öncesi FAS, FES, BERG değişkenlerine ait değerlerin, çalışma ve kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ( $p>0.05$ ) (Tablo 2).

Tablo 2. Tedavi öncesi çalışma ve kontrol grubunun karşılaştırması.

Çalışma Öncesi Araştırma Değişkenleri	Çalışma Grubu (n=19)		Kontrol Grubu (n=19)		P	
	n	%	n	%		
Üst	Evre 2	1	5.3	0	0.0	.351 <sup>a</sup>
	Evre 4	2	10.5	0	0.0	
	Evre 5	1	5.3	1	5.3	
	Evre 6	15	78.9	18	94.7	



**Tablo 2.** (devam).

						p
		Medyan	Min-Maks	Medyan	Min-Maks	
Alt	Evre 3	1	5.3	0	0.0	.218 <sup>a</sup>
	Evre 4	1	5.3	0	0.0	
	Evre 5	0	0.0	1	5.3	
	Evre 6	17	89.5	18	94.7	
		Medyan	Min-Maks	Medyan	Min-Maks	p
	FAS	3	0-5	4	2-4	.061 <sup>b</sup>
	FBÖ	100.00	53-122	116	67-122	<b>.015<sup>b</sup></b>
	UDEÖ	41	21-22	32	22-60	.751 <sup>b</sup>
	BDÖ	40	0-47	39	5-46	.863 <sup>b</sup>

<sup>a</sup> Ki-Kare Testi; <sup>b</sup> Mann Whitney-U Testi; **p<.05**

Çalışma grubuna ait araştırma değişkenlerinden FAS, FBÖ, UDEÖ, BDÖ çalışma öncesi ve sonrasına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ( $p<0.05$ ). Çalışma öncesindeki FAS ortalamasının ( $X=2.63$ ), çalışma sonrası FAS ortalamasından ( $X=3.68$ ) daha az olduğu görülmektedir. Çalışma öncesindeki FBÖ ortalamasının ( $X=92.74$ ), çalışma sonrası FBÖ ortalamasından ( $X=104.42$ ) daha az olduğu görülmektedir. Çalışma öncesindeki UDEÖ ortalamasının ( $X=40.79$ ), çalışma sonrası UDEÖ ortalamasından ( $X=33.42$ ) daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışma öncesindeki BDÖ ortalamasının ( $X=30.63$ ), çalışma sonrası BDÖ ortalamasından ( $X=37.16$ ) daha az olduğu görülmektedir (Tablo 3).

**Tablo 3.** Çalışma grubunun tedavi öncesi ve sonrası karşılaştırması.

Çalışma Grubu	Araştırma Değişkenleri	Çalışma Öncesi		Çalışma Sonrası		p
		n	%	N	%	
Üst	Evre 2	1	5.3	0	0.0	.484 <sup>a</sup>
	Evre 3	0	0.0	1	5.3	
	Evre 4	2	10.5	1	5.3	
	Evre 5	1	5.3	0	0.0	
	Evre 6	15	78.9	17	89.5	
Alt	Evre 2	1	5.3	0	0.0	.668 <sup>a</sup>
	Evre 3	2	10.5	2	10.5	
	Evre 4	1	5.3	0	0.0	
	Evre 5	1	5.3	2	10.5	
	Evre 6	14	73.7	15	78.9	
		Ort±SS		Ort±SS		p
	FAS	2.63±1.49		3.68±1.25		<b>.001<sup>b</sup></b>
	FBÖ	92.74±21.99		104.42±18.06		<b>.001<sup>b</sup></b>
	UDEÖ	40.79±17.39		33.42±15.57		<b>.001<sup>b</sup></b>
	BDÖ	30.63±15.96		37.16±10.17		<b>.007<sup>b</sup></b>

<sup>a</sup> Ki-Kare Testi; <sup>b</sup> Eşleştirilmiş T-Testi; **p<.05**

Kontrol grubuna ait araştırma değişkenlerinden FAS, FBÖ, UDEÖ, BDÖ çalışma öncesi ve sonrasına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ( $p<0.05$ ). Çalışma öncesindeki FAS ortalamasının ( $X=3.52$ ), çalışma sonrası FAS ortalamasından ( $X=4.00$ ) daha az olduğu görülmektedir. Çalışma öncesindeki FBÖ ortalamasının ( $X=109.00$ ), çalışma sonrası FBÖ ortalamasından ( $X=112.42$ ) daha az olduğu görülmektedir. Çalışma öncesindeki UDEÖ ortalamasının ( $X=35.74$ ), çalışma sonrası UDEÖ ortalamasından ( $X=32.74$ ) daha fazla olduğu görülmektedir. Çalışma öncesindeki BDÖ ortalamasının ( $X=36.26$ ), çalışma sonrası BDÖ ortalamasından ( $X=38.84$ ) daha az olduğu görülmektedir (Tablo 4).

**Tablo 4.** Kontrol grubu tedavi öncesi ve sonrası karşılaştırması.

Kontrol Grubu Araştırma Değişkenleri	Çalışma Öncesi		Çalışma Sonrası		p	
	n	%	n	%		
Üst	Evre 5	1	5.3	1	5.3	1.00 <sup>a</sup>
	Evre 6	18	94.7	18	94.7	
Alt	Evre 6	19	100.0	19	100.0	
		Ort±SS		Ort±SS	p	
FAS		3.52±0.77		4.00±0.88	.003 <sup>b</sup>	
FBÖ		109.00±17.33		112.42±16.70	.001 <sup>b</sup>	
UDEÖ		35.74±10.50		32.74±11.07	.001 <sup>b</sup>	
BDÖ		36.26±9.18		38.84±9.74	.001 <sup>b</sup>	

<sup>a</sup> Ki-Kare Testi; <sup>b</sup> Eşleştirilmiş T-Testi; **p<.05**

Tedavi sonrası Brunnstrom alt ve üst ekstremite motor evrelemesi, FAS, FBÖ, UDEÖ, BDÖ'nün çalışma ve kontrol grubu karşılaştırması gösterilmiştir. Çalışma sonrası araştırma değişkenlerine ait değerlerin, çalışma ve kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir (p>0.05) (Tablo 5).

**Tablo 5.** Tedavi sonrası çalışma ve kontrol grubu karşılaştırması.

Çalışma Sonrası Araştırma Değişkenleri	Çalışma Grubu (n=19)		Kontrol Grubu (n=19)		p	
	n	%	n	%		
Üst	Evre 3	1	5.3	0	0.0	.387 <sup>a</sup>
	Evre 4	1	5.3	0	0.0	
	Evre 5	0	0.0	1	5.3	
	Evre 6	17	89.5	18	94.7	
Alt	Evre 3	2	10.5	0	0.0	.107 <sup>a</sup>
	Evre 4	2	10.5	0	0.0	
	Evre 6	15	78.9	19	100	
		Ort±SS		Ort±SS	p	
FAS		3.68±1.25		4.00±0.88	.374 <sup>b</sup>	
FBÖ		104.42±18.06		112.42±16.70	.165 <sup>b</sup>	
UDEÖ		33.42±15.57		32.74±11.07	.877 <sup>b</sup>	
BDÖ		37.16±10.17		38.84±9.74	.605 <sup>b</sup>	

<sup>a</sup> Ki-Kare Testi; <sup>b</sup> Bağımsız Örneklem T-Testi; **p<.05**

#### 4. Tartışma

Çalışmada akut hemipleji hastalarında sanal gerçeklik uygulamalarının mobilite, fonksiyonellik, denge, düşme korkusu üzerindeki etkilerini araştırdık. Çalışma sonucuna göre çalışma ve kontrol grupları tedavi sonrası tedavi öncesine göre iyileşme gösterirken, tedavi sonrası gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır.

İnme riski yaşla birlikte artar, 45 yaşından sonra her 10 yılda bir yaklaşık 2 katına çıkar [38]. Bizim çalışmamızda yaş ortalaması çalışma grubu için 66.58 yıl, kontrol grubu için 63.58 yıl olduğu görülerek yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir.

Alzahrani ve arkadaşları, 42 hemiplejik bireyi değerlendirdikleri çalışmada, BKİ değerinin 26.4 kg/m<sup>2</sup> olarak bulmuşlardır [39]. Bizim çalışmamız literatür ile benzerlik göstererek çalışma grubundaki beden kitle indeksinin ortalaması 28.98 kg/m<sup>2</sup>, kontrol grubundaki beden kitle indeksinin ortalaması 28.62 kg/m<sup>2</sup> olduğu bulunmuştur.

Chen ve arkadaşları, inme hastalarına ev tabanlı bir rehabilitasyon ortamı sağlamak amacıyla ayna terapisi konsepti ile oyunlaştırılmış egzersizlerle birlikte sanal gerçekliğe uygulanmış "Rehago" yazılımını geliştirmiştir. Bu çalışmada, 48 inme hastası Rehago ile tüm tedavi sürecini tamamlayıp, tedavi öncesi ve tedavi sonrası fonksiyonel performansları

araştırılmıştır. Rehago ile haftada beş gün olmak üzere, totalde altı hafta ve günde otuz dakika sürmek üzere tedavi planlanılmıştır. Tedavinin ilerlemesi, terapistleri tarafından her 14 günde bir, müdahale başlamadan önce değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, yaşam kalitesinde ve fonksiyonel bağımsızlık skorunda iyileşme gözlemlenmiştir, bu da Rehago'yu ev tabanlı bir rehabilitasyon aracı olarak kullanan hastalar için faydalı olduğun gösterilmiştir [40]. Bizim çalışmamızda Rehago kullanılmadı, literatürdeki gibi hemiplejili hastalara yarı sürükleyici sanal gerçeklik tabanlı gözlük kullanıldı ve tedavi sonrası hastalarda fonksiyonellik skorunda iyileşme gözlemlendi. Fonksiyonellik değerlendirilmesinde çalışma ile bizim çalışmamızın sonuçları benzerlik göstermektedir.

Luque-Moreno ve arkadaşları sanal gerçeklik uygulamasının inme sonrasında alt ekstremitte fonksiyonelliği, yürüyüş, denge ve gövde kontrolü üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, 2 gruba ayrılan 20 inme hastasından ilk gruba 3 hafta boyunca haftada 5 gün her gün 1 saat sanal gerçeklik tedavisi ve 1 saat konvansiyonel fizyoterapi uygulanırken; ikinci gruba 3 hafta boyunca haftada 5 gün her gün 2 saat konvansiyonel fizyoterapi uygulanmıştır. FAS, FBÖ, Fugl-Meyer (FM), Berg Denge Ölçeği (BDÖ), ve Gövde Kontrol Testi (GKT) ölçekleriyle hastalar değerlendirilmiştir. Sanal gerçeklik ve konvansiyonel fizyoterapinin birlikte kullanıldığı 1. Grupta FAS'ta belirgin iyileşme gözlenmiştir. FBÖ, sadece konvansiyonel fizyoterapi grubunda belirgin olmayan bir iyileşme gözlenmiştir, sanal gerçeklik ve konvansiyonel fizyoterapinin birlikte olduğu grupta belirgin iyileşme gözlenmiştir. FM ve BDÖ'de her iki grupta da belirgin iyileşme gözlenmiştir. Gövde Kontrol Testinde (GKT) her iki grupta da belirgin bir iyileşme olmamıştır [41]. Bizim çalışmamızda literatürdeki çalışma gibi tedavi yöntemi olarak sanal gerçeklik kullanıldı ve yalnızca akut hemipleji hastalarına uygulandı. Çalışmamızda tedavi sonrası gruplar arasında FBÖ, FAS, UDEÖ ve BDÖ de anlamlı farklılık gözlenmedi. Tedavi sonrasında her iki grupta FBÖ, FAS, UDEÖ ve BDÖ değerlerinde anlamlı iyileşme gözlemlendi. Tedavi öncesi çalışma ve kontrol grubu karşılaştırıldığında FBÖ ölçeğinde kontrol grubu lehine anlamlı farklılık görüldü. Sonuç olarak, tedavi sonunda FBÖ istatistiksel olarak gruplar arasında farklılık gözlenmemiştir.

Afşar ve arkadaşları yapmış olduğu çalışmada subakut inme hastalarında Microsoft Xbox 360 Kinetict video oyun sisteminin üst ekstremitte motor fonksiyonlarına etkisini incelemişlerdir. Çalışmaya 19 sanal gerçeklik grubu, 16 kontrol grubu olmak üzere 35 kişi katılmıştır. Tüm hastalara toplamda 4 hafta, haftada 5 kez olmak üzere üst ekstremitte için 60 dakika konvansiyonel tedavi uygulanmıştır. Sanal gerçeklik grubu, buna ek olarak günde 30 dakikalık Xbox kinetict oyun sistemi almıştır. Hastalar rehabilitasyon öncesi ve 4 hafta sonrası rehabilitasyon sonrasında değerlendirilmiştir. Ölçek olarak Kutu Blok Test, Fonksiyonel bağımsızlık ölçümü öz bakım skoru, Brunnstorm evrelemesi ve Fugl-Meyer üst ekstremitte motor fonksiyon skalası kullanılmıştır. Brunnstrom evrelemesi ve Fugl-Meyer üst ekstremitte puanları, Kutu Blok Testi ve Fonksiyonel Bağımsızlık Ölçeği, hem deney hem de kontrol gruplarında tedavi sonrası önemli ölçüde iyileşme gözlenmiştir. Deney grubu için Brunnstrom evre-üst ekstremitte ve Kutu Blok Testi, kontrol grubuna kıyasla anlamlı derecede üstünken, Brunnstrom evre-üst ekstremitte, Fonksiyonel Bağımsızlık Ölçeği ve Fugl-Meyer gruplar arasında benzer bulunmuştur [42]. Bizim çalışmamız akut hemipleji hastalara uygulandı çalışma sonrası Brunnstrom evre üst araştırma değişkenlerine ait değerler, literatürdeki çalışma ile benzerlik göstermeyerek çalışma ve kontrol grubuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ( $p>0.05$ ). Sanal gerçeklik ya da egzersiz uygulanmayan kontrol grubundaki hastalarda, çalışma öncesi ve sonrasında değerlendirildiğinde Brunnstrom hemipleji alt ve üst ekstremitte motor evrelemesi, fonksiyonel bağımsızlık ölçeğinde anlamlı bir farklılık gözlenmedi.

Santos ve arkadaşlarının yapmış olduğu çalışmada inme sonrası hemiparetik hastaların denge eğitimi için sanal gerçeklik uygulamasının etkilerini araştırmak amaçlanmıştır. Çalışmaya 7 hemiparetik hasta katılmıştır. Hemiparetik innmeli hastaların tedavi öncesi ve sonrası fonksiyonel mobilite (zamanla kalk yürü testi), yürürme hızı (10 metre), bilateral femoral kuadriceps kas kuvveti, berg denge ölçeği ve inme sonrası öz yeterlilik değerlendirilmiştir. Tedavi için sensörlü denge tahtası, mikro denetleyici sistemle çalıştırılan bilgisayar sistemi kurulmuştur. Tedavi sonucuna göre paretik olmayan taraftaki kuadriceps kasının gücü dışında tüm değişkenler anlamlı olarak farklılık göstermiştir [43]. Bizim çalışmamızda sanal gözlük yalnızca akut hemipleji hastalarına uygulandı gruplar arası bir farklılık gözlenmedi. Tedavi sonrası gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. FBÖ'de gruplar arasında anlamlı bir fark gözükmezken, çalışma öncesinde kontrol grubu çalışma grubuna üstündü. Çalışma ve kontrol grubuna ait FBÖ, çalışma öncesi ve sonrasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gözlemlendi. Tedavi sonrası gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Fan ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen çalışmada sanal gerçeklik tedavisini tedavide uygulanabilirliğini teşvik etmek ve iyileştirmeyi sağlamak için ülkelerden gelen yayınları değerlendirerek özetlemeyi amaçlamışlardır. SCIE (Science Citation Index Expanded) veritabanı, sanal gerçeklik (VR) uygulamasıyla ilgili yayınlar 20 Ocak 2022'de taranmış. 1617 makale ve 46116 referans kullanarak bir grup oluşturulmuştur. CiteSpace V (Drexel Üniversitesi) ve VOSviewer (Leiden Üniversitesi), Ülkeler, kurum, dergiler, anahtar kelime, referanslar araştırma aracı olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak, 63 ülke ve 1921 enstitü yayına katkıda bulunmuş. Amerika Birleşik Devletleri 663 yayın sayısı ile bu alanda lider olurken, en fazla yayına sahip olduğu gözlenmiştir. Sırasıyla Kanada, Avustralya, İngiltere takip ettiği görülmüştür. İlk 10' da Türkiye'nin bulunmadığı görülmüştür [44]. Bizim çalışmamız, ülkemizde YÖKTEZ, PEDro ve Dergipark tabanlı veri kaynaklarına göre akut innmeli hastalarda yapılmış ilk çalışmadır.

Campo-Prieto ve arkadaşları yapmış olduğu meta-analizde, yaşlı erişkinlerde üç boyutlu sanal gerçeklik kullanılarak yaşlıların fiziksel aktiviteleri analiz edilmiştir. Meta-analiz sonuçlarına göre sanal gerçeklik teknolojisi kullanılan video

görüntüleri yaşlıları fiziksel harekete teşvik edici terapatik tedavi için kullanımına uygun görülmüştür. Kümülatif verilere göre yaşlılarda terapatik amaçlı üç boyutlu sanal gerçeklik kullanımının erken aşamada klinik gelişim gözlenmiş ve sağlık, rehabilitasyon, aktif yaşam için tamamlayıcı bir araç olduğunu bulmuşlardır [45]. Çalışmamız erişkin hemiplejili hastalarda gerçekleştirilen meta-analizle benzerlik göstererek sanal gerçeklik tabanlı video görüntüleri hastalara izletildi. Literatürde gözüken erken klinik dönemde hastalardaki gelişim bizim çalışmamızda benzerlik göstererek hastalarda ambulasyon, denge, fonksiyonellik, motor evreleme, düşme korkusu üzerinde olumlu etkileri olduğu gözlenmiştir.

Meta-analiz yapılan bir çalışmada Parkinson, multiple skleroz, hemipleji, travmatik beyin hasarı ve serebral palsili tanılardan birini içeren sanal gerçeklik rehabilitasyonu yaklaşımı 97 makale incelenmiştir. Sanal gerçeklik ve geleneksel rehabilitasyon birleştirildiğinde denge ve yürüyüş paterninde iyileşme gözlenmiştir fakat incelenen birçok çalışmada düşük metodolojik kalite sunulmuştur [46]. Bizim çalışmamız literatürdeki çalışmayla benzerlik göstererek çalışmada yer alan hemiplejik hastalara sanal gerçeklik uygulandı. Yalnızca sanal gerçeklik uyguladığımız grupta berg denge ölçeğinde anlamlı olarak iyileşme gözlendi.

Akinladejo ve Felix'in yapmış olduğu çalışmada akut inmeli hastalarda ayaktan eğitimle sanal gerçeklik uygulamasını araştırmışlardır. Sanal ortamda kazanılan becerilerin gerçek dünyaya aktarılıp aktarılmadığını öğrenmek istenmiştir. Sanal gerçeklik uygulaması haftada 5 gün günde 30 dakika olmak üzere totalde 4 hafta sürmüştür [47]. Bizim çalışmamız akut hemiplejili hastalara, haftada 5 gün ve 30 dakika sanal gerçeklik uygulaması yapıldı bu yönüyle yapılan çalışmayla benzerlik göstermiştir. Toplamda 10 seans olarak planladığımız çalışmamız, çalışmayı gerçekleştirdiğimiz Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi'nde akut hemipleji hastalarının sirkülasyonun fazla olmasından dolayı ortalama 7.8 gün süre zarfında gerçekleşmiştir.

## 5. Sonuçlar

Sonuç olarak, akut hemiplejili hastalarda yarı sürükleyici sanal gerçeklik uygulamasının mobilite, fonksiyonellik, denge ve düşme korkusu üzerine etkisi incelenen çalışmamızda tedavi sonrası hem çalışma hem de kontrol grubunda FAS, FBÖ, UDEÖ, BDÖ ölçeklerinde anlamlı farklılık bulunurken ( $p<0,05$ ), Brunnstrom alt ve üst ekstremit motor evrelemede anlamlı farklılık ( $p>0,05$ ) bulunmamıştır. Tedavi sonunda çalışma grubunun kontrol grubuna tüm değişkenlerde istatistiksel olarak üstünlüğü bulunmamıştır ( $p>0,05$ ).

## 6. Öneriler

- Akut hemipleji hastalarında sanal gerçeklik gözlüğü ile gerçekleştirdiğimiz çalışmayı, subakut veya kronik hemipleji tanılı hastalarda sanal gerçeklik gözlüğü ile gerçekleştirilmesi durumunda farklı sonuçlar elde edebileceğimizi düşünmekteyiz.
- Akut hemipleji hastalarında gerçekleştirdiğimiz çalışmanın tedavi uygulama süresinin daha uzun sürede olması durumunda farklı sonuçlar elde edinilebilirdi.
- Çalışmamızı planlama sırasında istatistiksel anlamlılık için gerekli olan vaka sayısı power analizinde hesaplanıp ona göre alınmış olmasına rağmen daha fazla örneklem büyüklüğü ile gerçekleştirilebilirdi.
- Çalışma grubundaki sanal gerçeklik tedavisi uyguladığımız hastalarda tedavi, uygulamaları bittikten sonra hastalardan ruhen kendini daha iyi hissettikleri bildirimlerini aldık. Bu çalışmamızda uyguladığımız anketler dışında depresyon ölçeği testi uygulanabilirdi.
- Çalışma grubuna uyguladığımız sanal gerçeklik uygulamasında hastalar pasif durumdadır, hastanın aktif katılımlı olduğu sanal gerçeklik uygulamaları uygulanabilirdi.

## 7. Yazar katkı beyanı

Çalışmada araştırmanın tasarımı ve hipotezi Nuray AYTAN AKCA, Seçil ÖZKURT; veri toplanması Nuray AYTAN AKCA, Ayhan KÖKSAL; veri analizi, yorumlanması, tartışma ve yazımı Nuray AYTAN AKCA; revizyonu Seçil ÖZKURT tarafından yapılmıştır.

## 8. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Çalışma 13.04.2022 tarihinde Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'nca KAEK/2022.04116 karar numarasıyla onaylanmıştır. Bu çalışmanın bir kişi/kurum ile çıkar çatışması yoktur.

## 9. Kaynaklar

- [1] Sacco RL, Kasner SE, Broderick JP, Caplan LR, Connors JJ, Culebras A, et al. "An updated definition of stroke for the 21st century: a statement for healthcare professionals from the American Heart Association/American Stroke Association". *Stroke*, 44(7), 2064-2089, 2013.
- [2] Kim GY, Han MR, Lee HG. "Effect of dual-task rehabilitative training on cognitive and motor function of stroke patients". *J Phys Ther Sci*, 26(1), 1-6, 2014.
- [3] Kamphuis JF, de Kam D, Geurts AC, Weerdesteyn V. "Is weight-bearing asymmetry associated with postural instability after stroke? A systematic review". *Stroke Res Treat*, 2013, 692137, 2013.

- [4] Chen P, Hreha K, Kong Y, Barrett A. "Impact of spatial neglect on stroke rehabilitation: Evidence from the setting of an inpatient rehabilitation facility". *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 96(8), 1458-1466, 2015.
- [5] Beyaert C, Vasa R, Frykberg GE. "Gait post-stroke: pathophysiology and rehabilitation strategies". *Neurophysiol Clin*, 45(4-5), 335-55, 2015.
- [6] Stein J, Harvey RL, Macko RF, Winstein CJ, Zorowitz RD. *İnme İyileşmesi ve Rehabilitasyonu*. Çeviri: Arasıl T, Öztürk EA. Ankara, Türkiye, Pelikan Yayıncılık, 2012.
- [7] Wade DT. "Measurement in neurological rehabilitation". *Curr Opin Neurol Neurosurg*, 5(5), 682-686, 1992.
- [8] Taner D. *Fonksiyonel Nöroanatomi*. 15 baskı. Ankara, Türkiye, ODTÜ Yayıncılık, 2015.
- [9] Nelles G, Jentzen W, Jueptner M, Müller S, Diener H. "Arm training induced brain plasticity in stroke studied with serial positron emission tomography". *Neuroimage*, 13(6), 1146-1154, 2001.
- [10] Chen JC, Liang CC, Shaw FZ. "Facilitation of sensory and motor recovery by thermal intervention for the hemiplegic upper limb in acute stroke patients: a single-blind randomized clinical trial". *Stroke*, 36(12), 2665-2669, 2005.
- [11] Cirstea M, Levin MF. "Compensatory strategies for reaching in stroke". *Brain*, 123(5), 940-953, 2000.
- [12] Chang WH, Kim YH. "Robot-assisted therapy in stroke rehabilitation". *Journal of Stroke*, 15(3), 174, 2013.
- [13] Díaz I, Gil JJ, Sánchez E. "Lower-limb robotic rehabilitation: literature review and challenges". *Journal of Robotics*, 2011, 759764, 2011.
- [14] Knecht S, Hesse S, Oster P. "Rehabilitation after stroke". *Deutsches Ärzteblatt International*, 108(36), 600-606, 2011.
- [15] Langhorne P, Bernhardt J, Kwakkel G. "Stroke rehabilitation". *The Lancet*, 377(9778), 1693-1702, 2011.
- [16] Levin HS, Grafman J. *Cerebral Reorganization of Function After Brain Damage*. New York, USA, Oxford University Press, 2000.
- [17] Bayona NA, Bitensky J, Salter K, Teasell R. "The role of task-specific training in rehabilitation therapies". *Topics in stroke rehabilitation*, 12(3), 58-65, 2005.
- [18] Coleman ER, Moudgal R, Lang K, Hyacinth HI, Awosika OO, Kissela BM, et al. "Early rehabilitation after stroke: a narrative review". *Curr Atheroscler Rep*, 19(12), 59, 2017.
- [19] Macclellan LR, Bradham DD, Whittall J, Volpe B, Wilson PD, Ohlhoff J, et al. "Robotic upperlimb neurorehabilitation in chronic stroke patients". *J Rehabil Res Dev*, 42(6), 717-722, 2005.
- [20] Teasell RW, Kalra L. "What's new in stroke rehabilitation: Back to basics". *Stroke*, 36(2), 215-217, 2005.
- [21] Eriksson J, Mataric MJ, Winstein CJ. "Hands-off assistive robotics for post-stroke arm rehabilitation". *9th International Conference on Rehabilitation Robotics*, Chicago, USA, 28 June–1 July 2005.
- [22] Fasoli SE, Krebs HI, Stein J, Frontera WR., Hughes R, Hogan N. "Robotic therapy for chronic motor impairments after stroke: Follow-up results". *Archives of physical medicine and rehabilitation*, 85(7), 1106-1111, 2004.
- [23] Frisoli A, Procopio C, Chisari C, Creatini I, Bonfiglio L, Bergamasco M, et al. "Positive effects of robotic exoskeleton training of upper limb reaching movements after stroke". *Journal of neuroengineering and rehabilitation*, 9(1), 1-16, 2012.
- [24] Kan P, Huq R, Hoey J, Goetschalckx R, Mihailidis A. "The development of an adaptive upper-limb stroke rehabilitation robotic system". *Journal of neuroengineering and rehabilitation*, 8(1), 1-18, 2011.
- [25] Koritnik T, Bajd T, Munih M. *Virtual Rehabilitation of Lower Extremities*. 11th Mediterranean Conference on Medical and Biomedical Engineering and Computing, Ljubljana, Slovenia, 26–30 June 2007.
- [26] Sawner K, LaVigne JM, Brunnstrom S. *Brunnstrom's Movement Therapy in Hemiplegia: A Neurophysiological Approach*. 2. baskı. Philadelphia, USA, JB Lippincott Company, 1992.
- [27] Llobera J, Spanlang B, Ruffini G, Slater M. "Proxemics with Multiple Dynamic Characters in an Immersive Virtual Environment". *ACM Transactions on Applied Perception*, 8(1), 1-12, 2010.
- [28] Hung Y, Vetivelu A, Hird MA, Yan M, Tam F, Graham SJ, et al. "Using fMRI virtual-reality technology to predict driving ability after brain damage: a preliminary report". *Neurosci Lett*, 558, 41-46, 2014.
- [29] Arlı M, Nazik H. *Bilimsel araştırmaya giriş*. Ankara, Türkiye, Gazi Kitabevi, 2001.
- [30] Lee HC, Huang CL, Ho SH, Sung WH. "The Effect of a Virtual Reality Game Intervention on Balance for Patients with Stroke: A Randomized Controlled Trial". *Games for Health Journal*, 6(5), 303-311, 2017.
- [31] Kucukdeveci AA, Kutlay S, Elhan AH, Tennant A. "Preliminary study to evaluate the validity of the mini-mental state examination in a normal population in Turkey". *Int J Rehabil Res*, 28(1), 77-79, 2005.
- [32] Elhan AH, Kutlay S, Kucukdeveci AA, Cotuk C, Ozturk G, Tesio L, et al. "Psychometric properties of the Mini-Mental State Examination in patients with acquired brain injury in Turkey". *J Rehabil Med*, 37(5), 306-311, 2005.
- [33] Kucukdeveci AA, Yavuzer G, Elhan AH, Sonel B, Tennant A. "Adaptation of the Functional Independence Measure for use in Turkey". *Clin Rehabil*, 15(3), 311-319, 2001.
- [34] Young Y, Fan MY, Hebel JR, Boulton C. "Concurrent Validity of Administering the Functional Independence Measure (FIM) Instrument by interview". *American journal of physical medicine & rehabilitation*, 88(9), 766-770, 2009.
- [35] Holden MK, Gill KM, Magliozzi MR, Nathan J, Piehl-Baker L. "Clinical gait assessment in the neurologically impaired: reliability and meaningfulness". *Physical therapy*, 64(1), 35-40, 1984.

- [36] Sahin F, Yilmaz F, Ozmaden A, Kotevoglul N, Sahin T, Kuran B. "Reliability and validity of the Turkish version of the Berg Balance Scale". *Journal of Geriatric Physical Therapy*, 31(1), 32-37, 2008.
- [37] Yardley L, Beyer N, Hauer K, Kempen G, Piot-Ziegler C, Todd C. "Development and initial validation of the Falls Efficacy Scale-International (FES-I)". *Age and ageing*, 34(6), 614-619, 2005.
- [38] Rosamond WD, Folsom AR, Chambless LE, Wang CH, McGovern PG, Howard G, et al. "Stroke incidence and survival among middle-aged adults". *Stroke*, 30(4), 736-743, 1999.
- [39] Alzahrani MA, Dean CM, Ada L, Dorsch S, Canning CG. "Mood and Balance are Associated with Free-Living Physical Activity of People after Stroke Residing in the community". *Stroke Research and Treatment*, 2012, 470648, 2012.
- [40] Chen C, Kreidler T, Ochsenfahrt A. *Rehago-A Home-Based Training App Using Virtual Reality to Improve Functional Performance of Stroke Patients with Mirror Therapy and Gamification Concept: A Pilot Study*. Editörler: Bürkle T, Denecke K, Holm J, Sariyar M, Lehmann M. Healthcare of the Future 2022: Digital Health-From Vision to Best Practice!, Amsterdam, Netherlands, IOS Press, 2022.
- [41] Luque-Moreno C, Kiper P, Solis-Marcos I, Agostini M, Polli A, Turolla A, et al. "Virtual Reality and Physiotherapy in Post-Stroke Functional Re-Education of the Lower Extremity: A Controlled Clinical Trial on a New Approach". *Journal of Personalized Medicine*, 11(11), 1210, 2021.
- [42] Afşar SI, Mirzayev I, Yemisci OU, Saracgil SNC. "Virtual Reality in Upper Extremity Rehabilitation of Stroke Patients: A Randomized Controlled Trial". *Journal of stroke & cerebrovascular diseases*, 27(12), 3473-3478, 2018.
- [43] Santos FMK dos, Eichinger FLF, Domenech SC, Noveletto F, Engster MP, Aquino APM de, et al. "A Serious game for balance rehabilitation of hemiparetic stroke patients". *Research, society and development*, 11(14), 1-10, 2022.
- [44] Fan T, Wang X, Song X, Zhao G, Zhang Z. "Research Status and Emerging Trends in Virtual Reality Rehabilitation: Bibliometric and Knowledge Graph Study". *JMIR Serious Games*, 11, e41091, 2023.
- [45] Campo-Prieto P, Cancela J, Rodríguez-Fuentes G. "Immersive virtual reality as physical therapy in older adults: present or future (systematic review)". *Virtual Reality*, 25, 801-817, 2021.
- [46] Porras DC, Siemonsma P, Inzelberg R, Zeilig G, Plotnik M. "Advantages of virtual reality in the rehabilitation of balance and gait Systematic review". *Neurology*, 90(22), 1017-1025, 2018.
- [47] Akinladejo FO. Computer-Supported Rehabilitation Management A Case Study of Using Virtual Reality Technology in Ambulatory Training for Post-Acute Stroke Patients. PhD Thesis, Nova Southeastern University, Florida, USA, 2005.

## Beyaz tahta kullanımı ile ilgili hasta görüşlerinin incelenmesi

### *Examination of patient opinions about whiteboard use*

Feyza KALAY TAN <sup>1\*</sup>, Nurten Cansu ÖZŞAŞILAR <sup>2</sup>

<sup>1</sup> Acıbadem Kozyatağı Hastanesi, İstanbul, Türkiye.

[feyza.kalay@acibadem.com.tr](mailto:feyza.kalay@acibadem.com.tr)

<sup>2</sup> Acıbadem Kozyatağı Hastanesi, İstanbul, Türkiye.

[cansuozsasilar@outlook.com](mailto:cansuozsasilar@outlook.com)

Geliş Tarihi/Received: 28.03.2023

Bölüm/Section: Sağlık Bilimleri/Sağlık Kurumları Yönetimi

Kabul Tarihi/Accepted: 10.11.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

#### Özet

Bu çalışma, beyaz tahta kullanımı ile ilgili hastaların görüşlerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Özel bir hastanede Kadın Hastalıkları ve Doğum Servisi'nde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini 10.09.2021-10.11.2021 tarihleri arasında hastanede yatan ve araştırmaya katılmayı kabul eden hastalar oluşturmuştur. Evrenden örneklem seçimine gidilmeden tüm evren örnekleme dahil edilmiştir. Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından literatür bilgileri taranarak hazırlanan 4 sorudan oluşan Tanıtıcı Bilgi Formu ve beyaz tahta kullanımı ile ilgili hasta görüşlerinin incelenmesi amacı ile literatür doğrultusunda araştırmacılar tarafından geliştirilen 16 soruluk anket formu kullanılmıştır. Çalışmada yüz yedi katılımcıdan %64.5'inin daha önce beyaz tahtayı kullanmadığı, %73'ünün ağrısını değerlendirmede bakımına katkı sağladığı, %85'inin bakımında aktif rol almasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak tüm katılımcıların yanıtlarının ortalaması 4.20 bulunmuştur. Bu değer, hastaların beyaz tahta kullanımı ile ilgili görüşlerin genel olarak olumlu olduğunu göstermektedir. Bu çalışma, hastaları ve ailelerini amaçlarına yönlendirmeye, ortamın günlük kullanımını ve beyaz tahta etrafında hemşire-hasta katılımını teşvik etmeye, iletişim ve bilgi paylaşımını kolaylaştırmaya yardımcı olabilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Bakım, beyaz tahta, hasta, hemşire.

#### Abstract

This study was conducted to examine patients' opinions about whiteboard use. It was carried out in the Obstetrics and Gynecology Service of a private hospital. The population of the study consisted of patients who were hospitalized between 10.09.2021 and 10.11.2021 and accepted to participate in the study. The whole universe was included in the sample without choosing a sample from the population. In the collection of data, the Introductory Information Form which was prepared by the researcher by scanning the literature, and 16 questions developed by the researchers to examine the patient's opinions about the use of whiteboards was used. In the study, it was determined that 64.5% of 107 participants did not use the whiteboard before, 73% contributed to their care in assessing their pain, and 85% contributed to their taking an active role in their care. As a result, the average of the answers of all participants was found to be 4.20. This value shows that the opinions of the patients about the use of whiteboards are generally positive. This study may help direct patients and their families to their goals, encourage daily use of the environment and nurse-patient participation around the whiteboard, and facilitate communication and information sharing.

**Keywords:** Care, whiteboard, patient, nurse.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Feyza KALAY TAN

<sup>1</sup> [orcid.org/0000-0002-0921-6479](https://orcid.org/0000-0002-0921-6479); <sup>2</sup> [orcid.org/0000-0002-3951-2551](https://orcid.org/0000-0002-3951-2551)

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1272295>

## 1. Giriş

Etkili iletişim hem hasta güvenliği hem de bakım kalitesi için kritik öneme sahiptir. Uluslararası Ortak Komite (Joint Commission International JCI)'ye göre, nöbet olaylarının en yaygın nedeni iletişim hatalarıdır [1]. Komisyonun Hastaneler için 2009 Ulusal Hasta Güvenliği Hedeflerinin önemli bir bileşeni, sağlık hizmeti sağlayıcıları arasındaki iletişimin etkinliğini artırmak ve hastaları bakım planlamasına dâhil etmektir. Klinik devir sırasındaki yanlış iletişim, olumsuz olaylara katkıda bulunan bir faktör olarak kabul edilmektedir [2]. Avustralya Ulusal Sağlık ve Hastane Reformu Komisyonu'nun 2005 tarihli bir raporu, yalnızca acil servislerde doktorlar ve hastalar arasındaki iletişim sorunlarının önlenemez hasta komplikasyonları olarak yılda 500.000 dolardan fazla maliyeti olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür sorunları azaltmak için, hastalar ve sağlık profesyonelleri arasındaki iletişimi iyileştirmek önemlidir [3]. Başka bir çalışma, sağlık ekibindeki gelişmiş iletişim ve ekip çalışmasının, hemşirelerin iş doyumunu artırdığı ve hasta sonuçlarının iyileşmesine katkı sağladığı sonucuna varmıştır [4], [5].

Beyaz tahta: hasta kimliği, hasta durumu ve ilgilenen doktorun adı, mevcut vardiya hemşiresinin adı, diyet gereksinimlerini kapsayan görsel bir araçtır. Ayrıca günlük hedefler, hastaya özel notlar ve diğer bilgileri içermektedir. Beyaz tahta; hastalar, aileler ve sağlık profesyonelleri arasındaki bilgileri görüntüleyen, oldukça yaygın, düşük maliyetli görsel araçlardır. Yapılan çalışmalar, beyaz tahtaların hastaların bakımını veren kişilerle iletişimini kolaylaştırdığını ve genel hasta memnuniyetini artırdığını göstermektedir [1]. Bu araç, bilgileri zamanında, doğru, eksiksiz ve anlaşılır bir şekilde sunarak iletişimi etkili bir hale getirir ve hataları azaltır [2]. Ayrıca, beyaz tahta gerçek zamanlı hasta bilgilerini kullanıcı dostu bir ekran üzerinde sunarak tüm sağlık profesyonelleri için hızlı bir referans kaynağı olarak görev yapar [3]. Beyaz tahtaya hızlı bir bakışla, ünitedeki mevcut hasta bilgilerinin anlık görüntüsü elde edilebilir [3]. Hastanın başucundaki bir beyaz tahta, disiplinler arası ekip için hızlı bir referans ve tıbbi ekipten hemşirelik personeline bilgi iletmek için mükemmel bir platform görevi görür. Hastalar ve aileleri de beyaz tahtaya doktorlar için sorular yazabilir, bu da hastalar ve sağlık uzmanları arasında sözlü olmayan bir diyalogu tetikleyebilir. Bununla birlikte, beyaz tahtalar sadece iletişimi geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda hasta güvenliğini artırır ve hasta memnuniyetini yükseltir. Hastaların durumu açık bir şekilde sunulduğunda, sağlık hizmeti sağlayıcıları daha doğru kararlar alabilir ve hataların önlenmesine yardımcı olur. Hasta özerkliğini artırma ve tedavi planlarına bağlılığı teşvik etme konusunda da katkıda bulunurlar. Bu, sonuç olarak hasta sonuçlarını iyileştirir ve hemşirelerle doktorlar arasındaki iletişimi güçlendirir. Hasta memnuniyetini artırarak hastaları bakım sürecine daha fazla dahil eden bir mekanizma olarak işlev görür [6].

Yatan hasta servislerinde hasta bakım planları ve ilgilenen hekimlerin sık sık değişmesi hem hastalar hem de aile hekimliği ekibi arasında belirsizlik ve tedirginlik yaratabilir [7]-[9]. Ayrıca, hasta bakımı ve taburcu planlaması gibi kritik konularda yetersiz bilgilere sahip olunması da sık rastlanan bir sorundur [7]. Bu nedenle, hasta çizelgeleri sıklıkla görsel rehberlik ve hatırlatmalar için kullanılır. Beyaz tahtalar ise uzun bir süredir farklı ülkelerde hastane bölümlerinde etkili bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak, literatürde hastalar ve sağlık hizmeti sağlayıcıları arasındaki iletişimi geliştirmedeki etkileri hakkında yeterince çalışma yapılmamıştır. Hasta teslimi, hasta bakımının sorumluluğunun bir sağlayıcıdan veya sağlayıcı ekibinden diğerine aktarılması olarak tanımlanır. Klinik devirler, hasta güvenliğini artırmak için hayati bir öneme sahiptir ve bu devirler sırasında hasta bakımının aktarılmasında kullanılacak birçok iletişim aracı mevcuttur [2], [3]. Örneğin, yazılı hasta dosyaları, web tabanlı hasta takip sistemleri, hasta transfer ve izleme formları gibi iletişim araçları devamlılık açısından kritik öneme sahiptir [4]. Beyaz tahtalar da bu iletişim araçlarından biridir ve sağlık hizmetleri arasındaki iş birliğini kolaylaştırır. Ayrıca, hasta bakım kalitesinin izlenmesi ve uygulanmasındaki profesyonelliği artırır [5]. Beyaz tahtalar, çok disiplinli ekip üyelerine güvenli ve zamanında hasta bakımını uygulamada ve izlemede destek sağlar [6].

Araştırmalar, beyaz tahta kullanımının sağlık hizmetlerinde çeşitli alanlarda önemli avantajlar sunduğunu göstermektedir. Örneğin, Goyal ve arkadaşları 2019 yılında hastane beyaz tahtalarının hasta odalarında kullanılabilirliğini ve etkisini değerlendirmişlerdir. Bu çalışma, beyaz tahtaların hastaları ve aileleri kendi amaçlarına yönlendirmekte, günlük kullanımı kolaylaştırmakta, hemşire-hekim ilişkisini geliştirmekte ve iletişim ile bilgi paylaşımını artırmada etkili olduğunu ortaya koymuştur [1]. Aynı şekilde, Pimentel ve arkadaşları 2018 yılında beyaz tahtaların doğum süreçlerinde kullanılmasının, hastaların doğum yaptırarak ekibin isimlerini bilmeleri ve doğumdan memnuniyetlerini artırmada etkili olduğunu bulmuşlardır [6]. Tan ve arkadaşları tarafından Stanford Üniversitesi Tıp Merkezi'nde yapılan bir çalışma, beyaz tahtaların sağlık profesyonelleri arasında iletişimi güçlendirdiğini, hastaların bakım ekipleri, yatış planları ve süreleri hakkında daha fazla farkındalık yarattığını ve genel hasta memnuniyetini önemli ölçüde artırdığını göstermiştir [10]. Araştırmalar, beyaz tahta kullanımının önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Özellikle bazı çalışmalar, beyaz tahtaların hasta özerkliğini artırdığını ve bakım programlarına olan bağlılığı teşvik ettiğini göstermektedir [5]. Ayrıca, ekip üyeleri arasındaki olumlu iletişimin, hasta sonuçlarına olumlu bir etki yarattığı görülmektedir. Öte yandan, disiplinler arası ekip üyeleri arasındaki kötü iletişimin olumsuz olaylar ve sonuçlarla ilişkilendirildiği de vurgulanmıştır [11]. Bir çalışma, yalnızca ekip üyelerinin gerekli bilgileri paylaşabildiklerinde hastanın yarar sağlayabileceğini ortaya koymuştur [4]. Hursh ve arkadaşları tarafından 2013 yılında yapılan çalışma, iletişim panolarının hasta ve aile merkezli bakımın engellerini aşmak için etkili bir araç olduğunu belirtir. Yazarlar, bilgilerin yazılı hale getirilmesinin sözlü iletişimden daha önemli olduğunu ve tedavi planlarının hastalara, ailelere ve diğer sağlık profesyonellerine hatırlatma ve bilgilendirme amacı taşıdığını öne



sürmektedirler [4]. İncelenen araştırmalar, beyaz tahtaların hasta-aile merkezli bakım yönetimini desteklediğini göstermektedir. Bu bağlamda beyaz tahta kullanımı ile ilgili hastaların görüşlerini incelemek amacıyla tanımlayıcı tasarımdaki bu çalışma yapılmıştır.

## 2. Yöntem

Araştırmanın Tipi: Tanımlayıcı tipte bir çalışmadır.

Araştırmanın yeri, zamanı: 10.09.2021-10.11.2021 tarihleri arasında özel bir hastanenin Kadın Hastalıkları ve Doğum Servisi'nde gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın evreni, örnekleme: Araştırmanın evrenini 10.09.2021-10.11.2021 tarihleri arasında Özel Hastane Kadın Doğum Servisinde yatan ve araştırmaya katılmayı kabul eden hastalar oluşturmuştur. Evrenden örneklem seçimine gidilmeden tüm evren örnekleme dahil edilmiştir ve örneklem büyüklüğü 107 kişi olarak alınmıştır.

Verilerin toplanması: Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından literatürdeki bilgiler taranarak hazırlanan iki aşamalı form kullanılmıştır.

### 2.1. Beyaz tahta kullanımı ölçeği

Beyaz tahta kullanımı ölçeğinin birinci bölümünde dört sorudan oluşan Tanıtıcı Bilgi Formu yer almaktadır. İkinci bölümde ise beyaz tahta kullanımı ile ilgili hasta görüşlerinin incelenmesi amacı ile araştırmacılar tarafından geliştirilen 16 soruluk beşli likert ölçekli anket formu kullanılmıştır. Bu anket formu; kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum(2), fikrim yok(3), katılıyorum(4), kesinlikle katılıyorum(5) seçeneklerinden oluşmaktadır.

Kullanılan anket sorularına ait açıklayıcı faktör ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. KMO Bartlett Küresellik Testi sonuçlarına göre KMO (0.901) >0.05 p değeri (0.000) 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğundan dolayı örneklem ölçümü yeterli olup faktör analizi için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Faktör yük değeri maddelerin alt boyutlarla olan ilişkisini açıklayan bir katsayıdır. Literatürde faktör örüntüsünün oluşturulmasında 0.30 ile 0.40 arasında değişen faktör yüklerinin alt kesme noktası olarak alınabileceği belirtilmektedir [12]. Bu çalışmada alt kesme noktası olarak 0.40 kabul edilmiştir. Faktör analizinin ilk sonuçları incelendiğinde, faktör yük değerinin 0.40'ın altında kaldığı gözlenmemiştir. Analiz sonucunda iki boyuttan ve 16 maddeden oluşan ölçek tek boyutta 16 maddeden (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7,8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16) oluştuğu saptanmıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Açıklayıcı faktör analizi

Ölçek Maddeleri	Faktör Yükleri
1.Yatışım sürecinde beyaz tahtaların kullanımı konusunda eğitim aldım	0.45
2. Beyaz tahtayı daha önce de deneyimledim.	0.62
3.Beyaz tahtaların kullanım amacını anlıyorum.	0.59
4.Beyaz tahta ben ve sağlık personelleri tarafından aktif olarak kullanıldı.	0.47
5. Bakımla alakalı değişiklikler olduğunda bilgiler günlük olarak değiştirildi.	0.68
S6. Beyaz tahtanın hemşireler veya tedavi ekibinin diğer sağlık üyeleriyle iletişimimi kolaylaştırdığını düşünüyorum.	0.85
7.Beyaz tahtanın tedavi bakım ve takibini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	0.81
8. Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması düşme riskimi bilmem açısından bakımına katkı sağladı.	0.77
9.Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması ağrımı değerlendirmem açısından bakımına katkı sağladı.	0.78
10. Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması günlük plan ve hedeflerimi bilmeme katkı sağladı.	0.86
11. Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması diyet takibim konusunda bana yardımcı oldu.	0.71
12. Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması sağlık profesyonellerini tanımama yardımcı oldu.	0.77
13. Beyaz tahta kullanımı ile günlük programım hakkında bilgi sahibi oldum.	0.89
14. Beyaz tahta gün içerisinde dikkat etmem gereken konularda bana yardımcı oldu.	0.80
15. Beyaz tahta yatışımdan taburculuğuma kadar olan süreci takip etmeme yardımcı oldu.	0.90
16. Beyaz tahta sayesinde bakımimde aktif olarak rol aldığımı hissettim.	0.86

Her bir sorunun varyansına dayalı olarak hesaplanan Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı 0.92'dir. Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı;  $0.80 \leq \alpha < 1.00$  aralığında ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir. Dolayısı ile bütün maddelerin aynı özelliği ölçtüğü söylenebilir, daha açık ifadeyle ölçeğin ölçtüğü özellik homojendir. Bu sonuçlara göre, ölçek güvenilir bir ölçüm aracıdır (Tablo 2).

Beşli likert ölçeği kullanılan bu çalışmada ölçek puanı 1 ile 5 arasında puanlanmıştır. Ölçeğin kesme puanı 3 olarak belirlenmiştir. Ölçek puanı arttıkça, katılımcıların beyaz tahtayı daha olumlu bir şekilde değerlendirdikleri ve beyaz tahtanın sunduğu faydaları daha yüksek bir derecede gördükleri söylenebilir. Öte yandan, ölçek puanı azaldıkça, katılımcıların beyaz tahta kullanımına ilişkin olumlu tutumlarının zayıfladığını gösterir. Bu durumda, beyaz tahtanın sağlık deneyimlerine olan katkısı daha düşük bir derecede algılanabilir. Sonuç olarak, bu ölçek, katılımcıların beyaz tahtanın kullanımına ilişkin olumlu görüşlerini ölçmek için güvenilir bir araç olarak kullanılabilir.

**Tablo 2.** Ölçeğin bütününe ilişkin iç tutarlılık katsayıları.

Cronbach's Alpha	Standart Ögelere Dayalı Cronbach Alfası	Madde Sayısı
0.92	0.93	16

Doğrulayıcı faktör analizi, bir modelin verilere uyumunu değerlendirmek için kullanılır. Doğrulayıcı faktör analizi çalışmasının sonuçlarına göre; benzerlik oranı ki-kare istatistiği  $(169)=228.91$ ,  $P<0.01$  olarak tespit edilmiştir. Kök ortalama kare yaklaşım hatası (RMSEA)= 0.036; standardize edilmiş kök ortalama kare artık (SRMR)= 0.043; uyum iyiliği indeksi (GFI)= 0.70; düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI)= 0.87; normlanmış uyum indeksi (NFI)= 0.76; karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI)= 0.93; görel uyum indeksi (RFI)= 0.78 olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlar mükemmel uyum (fit) değerlerine sahip olmasa bile, kabul edilebilir sınırlar içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular sonucunda ölçeğin faktör yapısını doğrular niteliktedir (Tablo 3).

Çalışmada elde edilen veriler değerlendirilirken istatistiksel analizler IBM SPSS 25.0 versiyonu ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel metotlardan (Ortalama, standart sapma, minimum, maksimum değerler) yararlanılmıştır. İlişkisel analizlerde Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis Testi kullanılmıştır. Yapılan analizlerin güven aralığı %95 düzeyinde değerlendirmeye alınmış ve istatistiksel anlamlılık seviyesi  $p<0.05$  olarak kabul edilmiştir.

**Tablo 3.** Doğrulayıcı faktör analizi.

Uyum Ölçüleri	Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Uyum Değerleri
RMSEA	$0.00 < RMSEA < 0.05$	$0.05 < RMSA < 0.10$	0.04
SRMR	$0.00 < SRMR < 0.05$	$0.05 < SRMR < 0.10$	0.43
GFI	$0.95 < GFI < 1.00$	$0.90 < GFI < 0.95$	0.70
AGFI	$0.90 < AGFI < 1.00$	$0.85 < AGFI < 0.90$	0.87
NFI	$0.95 < NFI < 1.00$	$0.90 < NFI < 0.95$	0.76
VFI	$0.95 < CFI < 1.00$	$0.90 < CFI < 0.95$	0.93
RFI	$0.90 < RFI < 1.00$	$0.85 < RFI < 0.90$	0.78
CFI	$0.95 < CFI < 1.00$	$0.90 < CFI < 0.95$	0.93

### 3. Bulgular

Hastaların Beyaz Tahta kullanımı ile ilgili görüşlerinin incelendiği araştırmaya toplamda 107 kişi katılmıştır. Katılımcılardan %23.36'sı 30 yaş ve altında, %28'i 31-33 yaş aralığında, %27'si 34-37 yaş aralığında, %21.49'u 38 yaş ve üzeri yaş aralığında bulunmaktadır. Bu katılımcıların %98,13'ü evlidir. Lisans mezunu katılımcılar 77 kişi ile toplam katılımcıların %72'sini oluştururken %28'si yüksek lisans mezunudur. Daha önce Özel Sağlık Grubundan hizmet alan %76.6 iken, %23.36'sı daha önce Özel Sağlık Grubundan hizmet almamıştır.

İlişkisel analizler yapılmadan önce ölçeğin normal dağılım gösterip göstermediği test edilmiştir. Normal dağılım testi sonuçlarına göre veriler normal dağılıma uygun çıkmamıştır ( $p<0.05$ ). Dolayısıyla Non - Parametrik testler kullanılmıştır.

Tablo 4 katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu ve daha önce özel sağlık grubundan hizmet alma durumlarına göre dağılımını göstermektedir.

**Tablo 4.** Katılımcıların demografik özellikleri.

		n	%
Yaş	30 yaş ve altı	25	23.4
	31-33 yaş	30	28
	34-37 yaş	29	27.1
	38 yaş ve üzeri	23	21.5
	Total	107	100
Medeni Durum	Bekar	2	1.9
	Evli	105	98.1
	Total	107	100
Eğitim Durumu	Lisans	77	72.0
	Yüksek Lisans	30	28.0
	Total	107	100
Özel Sağlık	Evet	82	76.6
Grubundan daha önce	Hayır	25	23.4
Hizmet aldınız mı?	Total	107	100

Katılımcıların yaş düzeylerine göre beyaz tahta kullanımları arasında anlamlı fark bulunmamıştır ( $p>0.05$ ). Farklı yaş grubundaki katılımcıların ilgili ölçek sorularına birbirlerine yakın cevaplar verdikleri görülmüştür. Sonuç olarak, yaş gruplarına göre katılımcıların beyaz tahta kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ve yaşın beyaz tahta kullanımı üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığı söylenebilir (Tablo 5).

**Tablo 5.** Katılımcıların demografik özelliklerine göre beyaz tahta kullanımı.

Yaş	N	Sıra Ortalaması	df	$\chi^2$	P
30 yaş ve altı	25	57.06	3	0.59	0.89
31-33 yaş	30	54.67			
34-37 yaş	29	50.67			
38 yaş ve üzeri	23	54.00			
Total	107				

Lisans mezunu katılımcılar ile Yüksek Lisans mezunu katılımcıların Beyaz tahta kullanımına dair benzer görüşler bildirmişlerdir. Sonuç olarak, katılımcıların eğitim düzeylerine göre beyaz tahta kullanımı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı ( $p>0.05$ ) ve eğitim düzeyinin beyaz tahta kullanımı üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığı söylenebilir (Tablo 6).

**Tablo 6.** Katılımcıların eğitim düzeylerine göre beyaz tahta kullanımı.

Eğitim Durumu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	P
Lisans	77	54.94	4230.00	1083.00	-0.50	0.61
Yüksek Lisans	30	51.60	1548.00			

Katılımcıların daha önce kurumdan hizmet alma durumuna göre beyaz tahta kullanımlarına bakıldığında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır( $p>0.05$ ). Özel Sağlık Grubundan daha önce hizmet alanlar ile almamış olanların tutum ve yaklaşımları benzerlik göstermektedir (Tablo 7).

**Tablo 7.** Katılımcıların hizmet alma durumu düzeylerine göre beyaz tahta kullanımı.

Özel Sağlık Grubundan Daha Önce Hizmet alma Durumu	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	Z	P
Evet	82	54.66	4482.00	971.00	-0.39	0.69
Hayır	25	51.84	1296.00			

Çalışmamız, beyaz tahtanın hastaların günlük plan ve hedefler konusunda bilgi sahibi olmalarına katkı sağlayıp sağlamadığı sorusuna %94.3'ünün olumlu yanıt verdiğini ve %3.73'ünün olumsuz yanıt verdiğini göstermektedir. Araştırma sonucunda 107 katılımcının yanıtlarının ortalaması 4.20 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, beyaz tahtaların hastane bakım süreçlerinde olumlu bir katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Katılımcıların yaş, eğitim durumu ve daha önce hizmet almış olmaları, sonuçları etkilememektedir. Çoğu ölçek maddesinde katılımcıların olumlu görüşlere sahip olduğu ve beyaz tahtaların hastaların bakım süreçlerini ve iletişimlerini olumlu bir şekilde etkilediği görülmektedir (Tablo 8).

Toplam Ölçek puan ortalaması 4.20 olarak hesaplandı. Bu puan, katılımcıların beyaz tahtayı olumlu bir şekilde değerlendirdiklerini ve beyaz tahtanın sağlık deneyimi üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir. Özellikle beyaz tahtanın kullanımının hemşireler veya tedavi ekibiyle iletişimi kolaylaştırdığını, tedavi bakım ve takibi kolaylaştırdığını, günlük plan ve hedeflerini belirlemelerine yardımcı olduğunu, tedavi sürecini takip etmelerine yardımcı olduğunu ve aktif bir şekilde bakımlarına katkı sağladığını düşündüklerini göstermektedir. Ölçek kesme noktası olarak 0.40 kabul edildiğinde, bu maddelerin faktör yükleri bu eşik değerinin üzerindedir, bu da katılımcıların bu özellikleri önemli ve olumlu bulduklarını gösterir (Tablo 8).

**Tablo 8.** Katılımcıların ölçek yanıtlarının dağılımı.

	n	Ort	SD
1.Yatışım sürecinde beyaz tahtaların kullanımı konusunda eğitim aldım	107	4.30	1.02
2. Beyaz tahtayı daha önce de deneyimledim.	107	2.23	1.33
3.Beyaz tahtaların kullanım amacını anlıyorum.	107	4.50	0.75
4.Beyaz tahta ben ve sağlık personelleri tarafından aktif olarak kullanıldı.	107	4.59	0.61
5.Bakımla alakalı değişiklikler olduğunda bilgiler günlük olarak 107 değiştirildi.	107	4.63	0.60
6.Beyaz tahtanın hemşireler veya tedavi ekibinin diğer sağlık üyeleriyle 107 iletişimimi kolaylaştırdığını düşünüyorum.	107	4.37	0.86
7.Beyaz tahtanın tedavi bakım ve takibini kolaylaştırdığını düşünüyorum.	107	4.46	0.79
8.Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması düşme riskimi bilmem 107 açısından bakımına katkı sağladı.	107	3.86	1.16

Tablo 8. (devam).

9.Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması ağırlımı değerlendirmem 107	3.97	1.16
açısından bakımına katkı sağladı.		
10.Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması günlük plan ve 107	4.52	0.79
hedeflerimi bilmeme katkı sağladı.		
11.Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması diyet takibim konusunda 107	4.04	1.12
bana yardımcı oldu.		
12.Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması sağlık profesyonellerini 107	4.29	1.06
tanımama yardımcı oldu.		
13.Beyaz tahta kullanımı ile günlük programım hakkında bilgi sahibi 107	4.49	0.76
oldum.		
14.Beyaz tahta gün içerisinde dikkat etmem gereken konularda bana 107	4.43	0.74
yardımcı oldu.		
15. Beyaz tahta yatışımından taburculuğuma kadar olan süreci takip etmeme 107	4.38	0.86
yardımcı oldu.		
16. Beyaz tahta sayesinde bakımında aktif olarak rol aldığımı hissettim. 107	4.26	0.89
17. Toplam Puan Ortalaması 107	4.20	0.9

#### 4. Tartışma

Beyaz tahtalar, hastane bakım ekibi arasında bir iletişim aracı ve hastaları bakımlarına dahil etmek için bir mekanizma olarak hizmet edebilir ancak ülkemizde mevcut kullanımları hakkında çok az şey bilinmektedir. Beyaz tahtaların hasta bakımı üzerindeki etkisini anlamak için daha fazla araştırma ve işbirliği gerekmektedir. Kaliteli hasta bakımı için etkili ve zamanında bilgi iletişimi esastır. Bilgi ve iletişim teknolojisi araçları, sağlık süreçlerini daha doğru, zamanında ve entegre hale getirme ve dönüştürme potansiyeline sahiptir. Çalışmamızda beyaz tahta kullanımı ile hastaların kendi bakımına katılımını sağlamayı, sağlık profesyonelleri ile hastaların beraber kullanabilecekleri ortak bir iletişim aracı oluşturma hedeflenmiş ve hastaların beyaz tahta kullanımı hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

Çalışmamızda, hastaların %19.6'sının daha önce beyaz tahtayı deneyimlediği, %64.48'inin hiç deneyimlemediği ve %15.88'inin beyaz tahta hakkında bir fikri olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ülkemizde beyaz tahtanın hastanelerde yaygın bir şekilde kullanılmadığını ve hastaların bu nedenle bu deneyimi yaşamadığını düşündürmektedir. Katılımcıların daha önce kurumdan hizmet alma durumları ile beyaz tahta kullanımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, hastaların beyaz tahta kullanımıyla ilgili görüşleri genel olarak olumludur. Farklı ülkelerdeki özel hastanelerde yapılan çalışmalar, beyaz tahtaların düşük maliyetli, yaygın bir araç olduğunu ve hastalar ile sağlık profesyonelleri arasındaki bilgi paylaşımını kolaylaştırdığını göstermektedir. Beyaz tahtaların, hastaların bakım veren sağlık profesyonellerini tanımalarına yardımcı olduğu, hasta ve çalışanlar arasındaki ilişkiyi geliştirdiği ve memnuniyeti artırdığı da rapor edilmiştir [13]. Sehgal ve arkadaşlarının çalışması, hemşireler, doktorlar ve tıp stajyerleriyle beyaz tahta uygulamaları ve hasta bakımı üzerindeki etkisi hakkında anketler gerçekleştirmiş, ancak hastaların görüşlerini toplamamıştır [7]. Çalışma, beyaz tahtaların sağlık ekibi ve hastalar arasındaki iletişimi iyileştirdiğini bildirmiştir [7]. Çalışmamızda hastalara beyaz tahtanın sağlık profesyonelleri ve hastalar arasındaki iletişimi kolaylaştırıp kolaylaştırmadığı sorulmuştur. Literatüre paralel olarak çalışmamızda da hastaların %90'ı bu uygulamanın iletişime katkı sağladığını düşünürken %5'i aksi yönde görüş belirtmiş, %5'i ise fikir sahibi olmadığını ifade etmiştir. Fikri olmadığını ve katkı sağlamadığını düşünen hastaların varlığı, beyaz tahta uygulamalarının hastaların bakımı üzerindeki etkisinin hastalara yeterince aktarılmadığını düşündürmektedir.

Çalışmamızın toplam ölçek puanı 4.2'dir. Katılımcıların Beyaz Tahta Kullanım Ölçeğinde verdiği cevaplara göre puan dağılımına bakıldığında "Beyaz tahtayı daha önce deneyimledim.", "Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması ağırlımı değerlendirmem açısından bakımına katkı sağladı.", "Yatışım boyunca beyaz tahtanın kullanılması düşme riskimi bilmem açısından bakımına katkı sağladı." sorularının ortalama puanı 3.35 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, katılımcıların daha önce beyaz tahtayı deneyimlememiş olabilecekleri veya beyaz tahtanın düşme riski gibi belirli bir

bakım yönünden katkı sağladığına inanmadıklarını düşündürmektedir. "Bakımla alakalı değişiklikler olduğunda bilgiler günlük olarak değiştirildi.", "Beyaz tahta ben ve sağlık personelleri tarafından aktif olarak kullanıldı.", "Beyaz tahtanın tedavi bakım ve takibini kolaylaştırdığını düşünüyorum." Sorularının ortalama puanı ise 4.56 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç katılımcıların beyaz tahtaların tedavi bakımı ve iletişimi kolaylaştırdığına inandıklarını göstermektedir. Yine Sehgal ve arkadaşları beyaz tahtaların tanımlanmış hedefler, dikkatli planlama, düzenli izleme ve sürekli değerlendirme gerektirdiğini vurgulamışlardır [7]. Çalışmanın gerçekleştirildiği hastanede beyaz tahtaların kurulumu ve uygulama aşaması devam ederken, hasta merkezli bir iletişim aracı oluşturulmasına önem verilmiştir. Benzer şekilde Cholli ve arkadaşları beyaz tahta kullanımını ve iyileştirme önerilerini değerlendirmek için pediatrik hastaların aileleriyle görüşürken [14], Tan ve arkadaşları tahtaya dahil edilecek bilgiler hakkında yetişkin hastaların görüşlerini sormuş ve asistanların kullanım zorluklarına ilişkin görüşlerini incelemiştir [10]. Çalışmanın sonucunda çoğu hastanede hemşireler hastalar için tahtayı güncellemekle görevlendirilmiş olsa da hiçbir çalışmada hemşirelerin beyaz tahtalar hakkındaki görüşleri yer almamıştır. Ayrıca, beyaz tahtaları inceleyen birçok çalışma, genellenebilirliği sınırlayan küçük örneklemelerden oluşmuştur [15]. Başka bir çalışmada da Siddhartha Singh ve arkadaşları, beyaz tahtaların, daha fazla bilgi sağlamak için bir doktor veya hemşire ziyareti sırasında hasta odasına görsel bir uyarı sağlamak veya yatan hasta ortamında iletişimi geliştirmeye katkıda bulunabileceğini bildirmiştir [8]. Hemşirelerin beyaz tahtaların kullanımı hakkındaki görüşleri de dahil olmak üzere farklı sağlık profesyonellerinin geri bildirimleri dikkate alınmalıdır. Bu, beyaz tahtaların kullanımının tüm sağlık ekibi için nasıl daha etkili hale getirilebileceğini anlamamıza yardımcı olabilir. Beyaz tahta kullanımının farklı sağlık profesyonelleri arasında nasıl algılandığı daha fazla inceleme gerektiren bir noktadır.

## 5. Sonuç

Bu çalışma, beyaz tahta kullanımının sağlık hizmetlerinde hastaların katılımını artırmada ve iletişimi geliştirmede etkili bir araç olabileceğini öne sürmektedir. Bu amaçla, yerel protokoller ve yönergeler geliştirilmesi, sağlık kurumlarının beyaz tahta kullanımını teşvik etmek için eğitim programları ve kaynaklar sunması önerilmektedir. Ayrıca, hastaların beyaz tahta kullanımıyla ilgili geri bildirimlerinin düzenli olarak toplanması ve değerlendirilmesi, uygulamanın sürekli olarak iyileştirilmesine katkı sağlayabilir. Çalışma sonuçları, beyaz tahtaların hasta merkezli iletişim araçları olarak kullanılabilirliğini vurgulamakta olup, hastaların bu aracı günlük planları ve hedefleri anlama, iletişimi kolaylaştırma ve bakım süreçlerini takip etme konusundaki olumlu tutumlarını yansıtmaktadır. Bu sonuçlar, gelecekteki çalışmaların ve uygulamaların rehberi olarak hizmet edebilir. Ayrıca, yazar tarafından geliştirilen Beyaz Tahta Kullanımı Ölçeği, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, hastaların daha fazla katılımı ve iletişimin geliştirilmesi için gelecekteki çalışmalara ve uygulamalara katkı sağlayabilir, bu da hem hastalar hem de sağlık profesyonelleri için daha olumlu bir sağlık hizmeti deneyimi oluşturmaya yönelik önemli bir adım olabilir.

## 6. Yazar katkı beyanı

Çalışmanın; ana fikri ve tasarımı Feyza Kalay Tan ve Nurten Cansu Özşasılar; veri toplaması, veri analizi ve yorumlaması, tartışma, yazımı, revizyonu Feyza Kalay Tan tarafından yapılmıştır.

## 7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

21.04.2021 tarih 2021/08 sayılı Atadek (Acıbadem Üniversitesi ve Acıbadem Sağlık Kuruluşları Tıbbi Araştırma Etik Kurulu) toplantısında görüşülmüş 2021-08/17 karar numarası ile tıbbi etik yönünden uygun bulunmuştur.

## 8. Kaynaklar

- [1] Goyal AA, Tur K, Mann J, Townsend W, Flanders SA, Chopra V. "Do bedside visual tools improve patient and caregiver satisfaction? A systematic review of the literature". *Journal of Hospital Medicine*, 12(11), 930-936, 2017.
- [2] Bost N, Crilly J, Wallis M, Patterson E, Chaboyer W. "Clinical handover of patients arriving by ambulance to the emergency department—a literature review". *International Emergency Nursing*, 18(4), 210-220, 2010.
- [3] Wong HJ, Caesar M, Bandali S, Agnew J, Abrams H. "Electronic inpatient whiteboards: improving multidisciplinary communication and coordination of care". *International Journal of Medical Informatics*, 78(4), 239-247, 2009.
- [4] Karn C. "The use of personalized whiteboards in the inpatient acute care setting and their effect on patient and nurses perception of communication". The University of San Francisco USF Scholarship: a digital repository @ Gleeson Library, San Francisco, USA, 5-19, 2016.
- [5] Xiao Y, Schenkel S, Faraj S, Mackenzie CF, Moss J. "What whiteboards in a trauma center operating suite can teach us about emergency department communication". *Annals of Emergency Medicine*, 50(4), 387-395, 2007.
- [6] Pimentel VM, Sun M, Bernstein PS, Ferzli M, Kim M, Goffman D. "Whiteboard use in labor and delivery: a tool to improve patient knowledge of the name of the delivery provider and satisfaction with care". *Maternal and Child Health Journal*, 22, 565-570, 2018.

- [7] Sehgal NL, Green A, Vidyarthi AR, Blegen MA, Wachter RM. "Patient whiteboards as a communication tool in the hospital setting: a survey of practices and recommendations". *Journal of Hospital Medicine*, 5(4), 234-239, 2010.
- [8] Singh S, Fletcher KE, Pandl GJ, Schapira MM, Nattinger AB, Biblo LA, Whittle J. "It's the writing on the wall: whiteboards improve inpatient satisfaction with provider communication". *American Journal of Medical Quality*, 26(2), 127-131, 2011.
- [9] Makaryus AN, Friedman EA. "Brief Report: Does Your Patient Know Your Name? An Approach to Enhancing Patients' Awareness of Their Caretaker's Name". *Journal for Healthcare Quality*, 27(4), 53-56, 2005.
- [10] Tan WL, Wong TL, Wong MC, Lang NP. "A systematic review of post-extraction alveolar hard and soft tissue dimensional changes in humans". *Clinical Oral Implants Research*, 23, 1-21, 2012.
- [11] Dingley C, Daugherty K, Derieg MK, Persing R. *Improving Patient Safety Through Provider Communication Strategy Enhancements*. Editörler: Henriksen K, Battles JB, Keyes MA, Grady ML. *Advances in Patient Safety: New Directions and Alternative Approaches (Vol. 3: Performance and Tools)*. Agency for Healthcare Research and Quality US, Rockville (MD), 2008.
- [12] Erdoğan Y, Bayram S, Deniz L. "Web tabanlı öğretim tutum ölçeği: Açıklayıcı ve doğrulamayı faktör analizi çalışması". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(2), 1-14, 2007.
- [13] Hursh A, Salsbury S, Lenhart B, Doran S, Zadvinskis IM. "Using personalized care boards for communicating safe patient handling and mobility status in acute care: Lessons learned using the donabedian model". *American Journal of Safe Patient Handling and Mobility*, 3(4), 124-131, 2013.
- [14] Cholli P, Meyer EC, David M, Moonan M, Mahoney J, Hession-Laband E, et al. "Family perspectives on Whiteboard use and recommendations for improved practices". *Hospital Pediatrics*, 6(7), 426-430, 2016.
- [15] Tan M, Hooper Evans K, Braddock III CH, Shieh L. "Patient whiteboards to improve patient-centred care in the hospital". *Postgraduate Medical Journal*, 89(1056), 604-609, 2013.

## Kaynak ülkeden hedef ülkeye dönüşen Türkiye ve hedef ülke olmanın getirdiği dezavantajlar

### *Türkiye: transforming from a source country to a target country and the disadvantages of being a target country*

Mehmet KURT <sup>1\*</sup>, Volkan TATAR <sup>2</sup>

<sup>1</sup> Uluslararası İlişkiler, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[mkurt021@hotmail.com](mailto:mkurt021@hotmail.com)

<sup>2</sup> Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[volkantatar@arel.edu.tr](mailto:volkantatar@arel.edu.tr)

Geliş Tarihi/Received: 20.08.2023

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Uluslararası İlişkiler

Kabul Tarihi/Accepted: 09.11.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

#### Özet

Göç kavramı, belirli bir coğrafya ya da ülke üzerine değerlendirilmeye başlandığında ilk dikkat çeken husus, bölge veya ülkenin göç alan (mı) yahut göç veren (mi) olma durumudur. Ülkenin; hedef ya da kaynak ülke olması, göç çalışmalarının birincil adımını oluşturmaktadır. Bazı durumlarda ise ülke/bölge, hem göç alan hem de göç veren nitelik gösterebilmektedir. Ülkenin; transit göç rotası dâhilinde olması, gelişmiş veya az gelişmiş ülkelerin arasında bulunması ve ülkeye giriş-çıkışların kolaylıkla yapılabilmesi bu durumu beraberinde getirmektedir. Türkiye tarihi boyunca, hem göç alan hem de göç veren bir ülke olmuştur. Dönemsel olarak birinin diğerine baskın olduğu zaman aralıkları olsa da göç alma ve verme durumu, Türkiye için genellikle dengeli bir seyir izlemiştir. 1960'lar ise bu dengenin ilk defa bir taraf lehine bozulduğu yıllardır. 1960'lardan günümüze bakıldığında ise, 1960-1980 arası genellikle göç verme eğiliminin baskın olduğu, 1980'lere gelindiğinde ise Türkiye'nin yoğun olarak hedef ülke olduğu ve göç aldığı görülmektedir. 1980'lerden günümüze kadar olan süreçte de Türkiye'nin hedef ülke olma durumu kaynak ülke olma durumundan daha baskın olduğu göze çarpmaktadır. Bu çalışmada, kuruluşundan günümüze Türkiye'nin, göç alan ve veren ülke olma durumunda yaşanan değişimlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye hangi yıllar arasında kaynak ülke ya da hedef ülke olmuştur ve Türkiye'nin aldığı göçler sorun yaratmış mıdır, yaratmışsa bu sorunlar ve çözümleri nelerdir? Sorularına cevap aranması düşünülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye, göç, hedef ülke, kaynak ülke.

#### Abstract

When the concept of migration begins to be evaluated on a particular geography or country, the first thing that draws attention is whether the region or country is a country or region that receives or sends immigrants. Whether the region or country is a target or source country constitutes the primary step of migration studies. In some cases, a country or region can be both a recipient and a sender of immigrants. This is due to the fact that the country is within the transit migration route, is located between developed and underdeveloped countries, or can easily enter and exit the country. Throughout its history, Turkey has been a country that both receives and sends immigrants. Although there are periodic periods when one dominates the other, the situation of immigration and emigration has generally remained balanced for Turkey. The

<sup>1</sup> Bu makale Mehmet Kurt'un "Suriyeli Göçmenlerin Türkiye'nin Demografik Yapısına Etkisi" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Mehmet KURT

<sup>1</sup> [orcid.org/0009-0007-5196-5960](https://orcid.org/0009-0007-5196-5960); <sup>2</sup> [orcid.org/0000-0001-9180-3172](https://orcid.org/0000-0001-9180-3172)

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1346683>



1960s were the years when this balance was seen to be disrupted in favor of one side for the first time. Looking from the 1960s to the present day, it can be seen that between 1960 and 1980, the tendency to emigrate was dominant, and in the 1980s, Turkey was a target country and received immigration intensively. It is noteworthy that in the period from the 1980s to the present, Turkey's status as a target country was more dominant than its status as a source country. In this study, Turkey's status as a country that receives and sends immigration from 1923 to the present will be examined in terms of the changes experienced. However, answers to the following questions will be sought; From a historical perspective, in which periods has Turkey's immigration and emigration situation been dominant? What needs to be done to prevent the problems caused by the migrations Turkey receives from creating new problems in the future?

**Keywords:** Türkiye, migration, destination country, source country.

## 1. Giriş

Kişiler, bireysel olarak isteğine binaen g edebileceği gibi ülkelerarası savaş durumu yahut olağanüstü afetler (deprem, sel vb.), ekonomik zorluklar gibi durumlarda da zorunlu olarak, kitlesel halde g edebilmektedirler. Birey, kendisi kişisel kararı ile g etmek istediğinde bu durum, genellikle, toplumun tamamını kapsamayan ve bireyi doğrudan ilgilendiren sosyolojik, ekonomik ya da psikolojik bir sebeple gerçekleşmektedir. Bu durumda birey, g kararının sorumlusu olup etkilendiği etmenlere göre karar vererek, eylemi gönüllü bir şekilde gerçekleştirmektedir. Buna mukabil zorunlu g durumları, genellikle kitlesel olarak gerçekleşmektedir. Bu durumda kişi(ler), g kararı üzerinde doğrudan bir karar mekanizmasına sahip olmamaktadır.

Gn kitlesel olarak gerçekleşmesi, genellikle zorunluluktan gerçekleşse de bazı durumlarda devletlerin belirlediği farklı politikalar neticesinde gönüllü olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin; bazı ülkeler, istihdamdaki işgücü eksikliğini dış glerle (kaynak ülkeden/ülkelerden) giderme yoluna gidebilmektedir. [1],[2],[3],[4]. Bu durumda ülkeler, gönüllü olarak hedef ülke olabilmekte yoğun olarak kitlesel gn gerçekleştiği ülkeler ise kaynak ülke olabilmektedir. Bu türden g, istihdam sorununa bir are olsa da gerek bazı kaynak ülkeler gerekse hedef ülkeler için takibi ve kontrolü gereken bir durum olarak ciddi külfetler doğurabilmektedir.

G alan (hedef ülke) ve güç veren (kaynak ülke) lke kavramlarını, Türkiye özelinde değerlendirmek gerekirse, Türkiye'nin durumunun dönemsel olarak değişiklik gösterdiği söylenebilir. Türkiye, tamamen kaynak ya da hedef ülke olmayıp, dengeli bir güç grafiği izlemekle birlikte 1960'lı yıllar dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin, hedef ve kaynak ülke olma durumu, 1960'lı yıllardan sonra da dengeli devam etse de, hedef ve kaynak ülke olma durumlarının birinin baskın olduğu dönemler ortaya çıkmaktadır. 1960'lı yıllarda Avrupa lkelerinde işgücü eksikliğinin ortaya çıkması ile birlikte, bu ihtiyaç önemli ölçüde Türkiye'den karşılanmıştır. Türkiye 1980'li yıllara kadar, başta Almanya olmak üzere, birçok Avrupa lkesi için kaynak ülke olmuştur [5]. 1980'li yıllarda Avrupa'nın işgücü talebinin azalması yanında, Türkiye'nin evre coğrafyalarında ortaya çıkan sorunlardan dolayı Türkiye kaynak ülke durumundan, hedef ülke durumuna evirilmiştir. Türkiye'nin evre coğrafyasındaki ülkelere oranla daha istikrarlı, gelişmiş ve demokratik bir ülkeden. Bu yapısı sebebiyle, Balkanlarda yaşanan atışmalardan, Körfez Savaşı ve sonrasındaki komşu ülkelerden yaşanan gelişmelere, Kafkasya'da yaşanan atışmalardan, Arap Baharı ile Suriye'de gelişen olaylara Türkiye kaynak ülke durumundan hedef ülke durumuna geçiş yapmıştır.

Türkiye hedef ya da kaynak ülke de olsa, güç ile ilgili sorunlar yaşamamak adına ülke içerisinde kontrol mekanizmaları oluşturulması gerektiğinden, g ile ilgili mekanizmalar önem kazanmıştır. Bu durumda kaynak ülke olarak Türkiye'nin dışarı işçi göçü verirken kendi iş piyasasını tehlikeye düşürmemesi, g alırken de gn yarattığı sorunları asgariye indirebilmesi için mekanizmalar geliştirmesi zorunluluk haline gelmiştir.

Bu çalışmanın ilk kısmında, Türkiye'nin geçmişten günümüze g ile ilgili mevzuatları ve uluslararası sözleşmeye koyduğu ve kaldırdığı çekinceler detaylı olarak incelenecektir. Sonraki bölümde, Türkiye'nin yaşadığı g dönemleri uluslararası g dönemleri ile karşılaştırılarak uluslararası ve yerel g hareketlerinin birbirlerini etkileyip etkilemediğinin üzerinde durulacaktır. Çalışmanın son kısmında ise, Türkiye'nin g alan ülke konumuna geçmesinin yarattığı sorunlar ve bu sorunlara karşı zm çabaları ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmada araştırma metodu olarak vaka analizi kullanılacak olup, Türkiye'nin yaşadığı g dönemlerinden kaynak ya da hedef ülke olma durumu incelenecektir. Bununla birlikte, özellikle 1980 sonrası Türkiye'nin aldığı glerin yarattığı sorunlar da analiz edilecektir. Vaka analizini araştırma metodu olarak seçilmesinin temel sebebi, spesifik bir konuya derinlikli analiz şansı tanınmasıdır. Buna ek olarak göçmenlerin davranış tarzları ile g kapsamında bir bağlantı da en iyi şekilde vaka analizi metoduyla kurulabileceğinden bu yöntem tercih edilmiştir.

## 2. Türkiye'nin g politikasına ilişkin mevzuatlar

Türkiye'nin G Politikası, mülteci ve sığınmacılara dair ilk olarak ve genel belirleyici düzenleme, 1934'te çıkartılan İşkn Kanunu olmuştur [6]. Türkiye'ye yapılacak sığınmacı ve g hareketlerine bağlı ülke içindeki iskn ile ilgili olan bu kanun, o dönem ulus devlet yaratma sürecindeki milliyetçi düşünceyle yapılmış bir kanun olarak görülebilir. Söz konusu kanun ile Türkiye, göçmenlerin; "Türk soyu ve kültüründen gelen kişiler (Soydaşlık)" olduğu şeklinde bir tanımlama yapmıştır (Fasıl-1; Mad.: 3). 1991'de Irak'tan gelen yaklaşık 500.000 civarında göçmenin, Türkiye'ye giriş ve

bireysel sığınma taleplerinin artması üzerine, 1994'te, İltica ve Sığınma Yönetmeliği yürürlüğe konulmuştur [7]. Bahse konu yönetmeliğin 3. Maddesinde yer alan mültecinin tanımında, "Avrupa Coğrafyasına" yönelik vurgu varken; sığınmacı bağlamında ise herhangi bir coğrafi kıstasa yer verilmemektedir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde mülteci; "Dini, ırkı, milliyeti, belirli bir toplumsal sınıfa üyeliği yahut siyasi düşüncelerinden kaynaklı olarak zulme uğrayacağından haklı nedenlerle korktuğundan dolayı, vatandaşı olduğu ülkenin dışında olan ve bu ülke korumasından faydalanamayan ya da bahse konu korkusu sebebiyle, faydalanmak istemeyen veyahut vatani yoksa (Haymatlos) ve bu tür gelişmeler sonucunda daha önce yaşadığı ikamet ülkesinin dışında olan, oraya dönemeyen veyahut mezkûr korkusu sebebiyle dönmekten imtina eden her kişi" (Böl.: 1 Mad.: 1) biçiminde tanımlanmıştır [8]. Cenevre Sözleşmesi'ni kabul eden devletler, bu tanımlama doğrultusunda, sözleşmedeki kriterleri de kabullenmiştir. Türkiye'nin mülteci hukuku da 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne dayanmakla birlikte, uluslararası hukuk tanımlamalarından ayrı olarak "sığınmacı" ve "mülteci" kavramları coğrafya ve zaman çekinceleri doğrultusunda tanımlanmıştır. Bundan ötürü coğrafi kısıtlama olarak Türkiye, yalnızca Avrupa Konseyi üye ülkelerinin yurttaşlarına "mülteci" statüsünü vermektedir. Türkiye bu kısıtlamalardan zaman kısıtlamasını 1967 "New York Protokolü" ile birlikte kaldırmasına rağmen coğrafi çekinceyi kaldırmamıştır [9]. Bundan dolayı, 1994 İltica ve Sığınma Yönetmeliği 5. maddesindeki mülteci tanımlaması, Avrupa'dan gelenlerle kısıtlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye Avrupa Konseyi üyeliği bulunmayan devletlerden gelen şahıslar mülteci kabul görmemektedir [10]. 1994 İltica ve Sığınma Yönetmeliği ile Avrupa haricindeki ülkelerden gelen sığınmacıların, hukuki açıdan "makul bir süre Türkiye'de kalma" müsaadesine, yani "üçüncü bir devletin kişiyi mülteci kabul etmesine kadarki sürede Türkiye'de ikamet etmesine" müsaade edilerek "geçici koruma" sağlanabilmektedir [10]. Avrupa haricindeki ülkelerden gelen şahısların kalıcı bir biçimde, üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeleri görevi Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) isimli kuruluşça yürütülmektedir (11). Bu yönetmeliğin gereği olarak, sığınmacı yahut mülteci kriterlerine uygun şahısların yurda girişlerini müteakip, 10 günü aşmadan ilgili mercilere gerekli başvuruda bulunma şartı, çatışmalardan kaçan şahısların sığındıkları ülkenin kanunlarını bilmeleri zorunluluğu ileri sürülmektedir [7]. Avrupa Birliği (AB) üyeliği sürecine uygun olarak 2006'da revize edilen İskân Kanunu'nda da 1934'teki kanunda bulunan göçmen tanımının kullanılması sürdürülmüştür [12]. Bu bağlamda, Türk soylu mülteci ve sığınmacılara ilişkin çeşitli yasal düzenlemeler yapıldığında, Türk soylu olmayan ve Avrupa haricindeki ülkelerden gelen şahıslar, insan hakları konusunda ihlallere maruz kalmış ve bu nedenle Türkiye'ye kaçarak gelmek zorunda kalan bireyler olmuştur. Uluslararası insan hakları kuruluşları ve BMMYK'nın hazırladığı raporlarda Türkiye'ye her sene Avrupa Konseyi üyeliği bulunmayan çok sayıda farklı ülkeden birçok mültecilik başvurusu olduğuna yer verilmiştir [12]. Sığınmacıların çoğu, Avrupa haricindeki ülkelerden olmaları nedeniyle, Türkiye'den mülteci statüsünü alamamaktadırlar. Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde koyduğu ve 1967 protokolünde [13] de değiştirmedeği coğrafi çekince sebebiyle, Türkiye'ye gelerek sığınma talebinde bulunan Suriyeliler, "geçici koruma" kapsamındaki sığınmacı olarak kayıt altına alınmıştır (13). Suriyelilerin mülteci statüsü kazanabilmeleri için coğrafi sınırlandırmanın kaldırılması gerekmektedir [12].

Türkiye, Avrupa Birliği (AB) üyelik müzakere sürecinde, mülteci ve göç politikalarını geliştirerek ilerletmiştir. Bu kapsamda Suriye'den gelen göçle beraber Nisan 2012'deki Bakanlık genelgesiyle, sığınmacıların "geçici koruma" kapsamında buldukları ifadesi yer almıştır [14]. Bu yasal statü gereği bahse konu şahısların, sınırlardan giriş-çıkışlarına izin verilmekle birlikte, tüm insani ihtiyaçlarının karşılanmasına ve güvenliklerinin sağlanmasına çalışılmaktadır. Haklara ilişkin bir bilginin bulunmadığı bu tanımlamada "geçici korumanın" içeriğinin yanı sıra, çerçevesi de belirgin değildir. "Geçici Koruma" olgusu, 4 Nisan 2013'te kabul edilen ve Nisan 2014 ayında yürürlüğe konulan "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" nun (YUKK) 91. maddesine göre; "ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel bir şekilde Türkiye sınırlarına gelen veya Türkiye sınırlarını geçen yabancı şahıslara geçici koruma sağlanabilir" şeklinde düzenlenmiştir [15]. Geçici Koruma'nın yasal temeli bu maddeyle oluşturulmuştur. Düzenleme ve uygulamanın daha ayrıntılı olması açısından bu yasanın 91. maddesi doğrultusunda, 22 Ekim 2014'te Geçici Korumaya dair bir yönetmelik yayımlanmış olup daha önce yapılan geçici koruma yönetmeliği de geliştirilmiştir [15]. Yönetmeliğin 22. maddesi, geçici koruma kapsamında bulunan yabancılar, Türkiye'de sosyal ve yasal işlerini yürütebilmeleri amacıyla, geçici koruma kimlik belgesinin verilmesini öngörmüştür [15]. Bu kimliğe sahip şahıslara; sağlık, eğitim ve iş piyasasına erişim gibi temel insani haklarla sosyal yardımların sağlanabileceği yönetmelikte yer almıştır. Bundan hareketle kamp dışında yaşayan göçmenlere de barınma hakkı sağlanamamaktadır. Barınma amaçlı kalacakları konutları ise, kendi imkânlarıyla bulmak durumunda kalan göçmenler, maddi imkânlarının yetersizliğinden kaynaklı olarak, uygun olmayan ve yetersiz şartlarda yaşamak zorunda kalmaya devam etmektedirler. Eylül 2014'te yayımlanan ve yabancıların eğitim haklarına dair Milli Eğitim Bakanlığı genelgesinde, geçici koruma kapsamındaki şahısların devlet okullarında eğitim görme hakları mevcuttur. [16]. Son istatistiklere göre, okul çağına gelen Suriyeli çocukların %62'si devlet okullarında öğrenimlerini sürdürmektedir ve devlet okullarına kayıt olabilmek için geçici koruma kimlik belgesine, yabancı tanıtma belgesine veya ikamet iznine sahip olmalıdırlar [17]. Dolayısıyla bu durum, kayıtsız olan göçmenlerin eğitim hakkından istifadesini engellemekte ve kayıt dışılıktan da caydırıcı bir etki yaratmaktadır. Üniversite eğitimlerine Türkiye'de devam etmek isteyen mülteciler ise üniversitelerce düzenlenen yönetmeliğe göre, sağlık hizmetlerinden faydalanabilmekle birlikte; ortez, protez, organ nakli, hemodiyaliz veyahut uzun süreli tedaviler de gerektiren kronik hastalıklara dair tedavilerde tedavi ücretlerini kendilerinin karşılaması beklenmektedir.

Türkiye'deki sığınmacılar ile mültecilerin çalışma izinleri ise 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun" ile belirlenmiştir [18]. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca, Kasım 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 12. maddesinde yer alan geçici koruma kimlik belgesine sahip olan şahısların yani kayıtlı olanların, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek olan iş kollarında, coğrafi bölgelerde veya sektörlerde çalışma izni alabilmek amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına başvurabilmektedirler [19]. Bakanlar Kurulu tarafından Ocak 2016'da yapılan toplantıda, Suriyelilere çalışma izninin verilmesi konusunda düzenlemenin hazırlanması kararı alınmış ve bu yöndeki düzenleme Şubat 2016'da yürürlüğe girmiştir [12]. Bu düzenlemeyle geçici koruma kapsamındaki şahıslar geçici kimlik belgesinin düzenlenmesi tarihinin üzerinden en az altı ay geçmesini müteakip, ikamet ettikleri vilayetlerde olmak şartıyla çalışma iznine başvurabilmektedirler. Çalışma izni başvurularının, geçici koruma altına alınan Suriyeli şahsı çalıştıracak işveren tarafından yapılması gerekmektedir. Çalışma izniyle ilgili bir diğer şart da çalıştıkları işyerinde yabancı çalışanların, toplam işçi sayısının %10'unu geçmemesidir [20].

### **3. Tarihsel açıdan yıllara göre Türkiye özneli uluslararası göçler**

#### **3.1. Uluslararası göçün dönemleri**

Türkiye Cumhuriyeti'nin hedef ve kaynak ülke olma durumunu değerlendirmeden önce, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alandaki göç hareketlerine nasıl tepki verdiği, dünyadaki göç hareketlerine karşı tutumunun anlaşılması, hedef ve kaynak ülke olma durumunu değerlendirmek açısından oldukça önemlidir. Fakat bundan önce küresel göçün evrelerinden bahsetmek gerekmektedir. Küresel göçün ilk dönemi, 1500 ile 1800 yılları arasında sömürgecilik faaliyetleri ile ana karalara getirilen ya da ana karadan sömürgeye sürgün edilen insanların oluşturduğu göçtür. İkinci dönem 19. yüzyılın başında sanayileşmenin hız kazanması ile birlikte başlamıştır. Bu dönemde göç hareketine maruz kalan ülkeler, genelde sanayileşmiş ve işgücü ihtiyacı artan Batılı devletler olmuştur. Sanayi Devrimlerinin gerçekleşmesinden 1929 Büyük Buhran'a kadar olan dönem ise üçüncü dönem olarak adlandırılmaktadır [2]. Sanayileşmenin, sömürge arayışı ve sömürge paylaşımı nedeniyle, ülkelerarası çatışmalara varan gerginliklerin yanı sıra, 1. Dünya Savaşı'nın da yaşandığı bu dönem, Dünyanın yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur. Buradan hareketle, küresel gelişmelerden kaynaklı ilk kitlesel göçlerin de bu dönemde yaşandığı söylenebilecektir. Dördüncü dönem ise küreselleşme kavramının yavaş yavaş literatüre girmesi ve küresel göç olgusunun yaygınlaştığı, 1960'ların ortasında gerçekleşmiştir [2]. 2. Dünya Savaşı'nın etkilerinin görüldüğü bu dönemde kutuplaşmalar ve Soğuk Savaş süreci yaşanmıştır. Bununla birlikte hızlı sanayileşme, özellikle Avrupa'da işgücü eksikliği yaratmış, bunun ikamesi amacıyla da Avrupalı ülkelerin işgücü için "kaynak ülke" arayışları bu dönemde gelişmiştir.

#### **3.2. 1923-1950 arası gelişmeler**

"Cumhuriyet Dönemi" olarak da belirtilen bu dönem, ulus ve devlet inşasının da temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu dönem içerisinde özellikle mübadele göçleri yaşanmış olup iki kategori önemli hale gelmiştir. İlk kategori; Müslüman olmayanların yurt dışına göçü olurken, ikinci önemli kategori ise önceki dönemlerde Osmanlı topraklarında kalan Müslüman ve Türk nüfusunun Türkiye'ye göç etmesidir [21]. Özellikle Balkan devletleri Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan Türkiye'ye yoğun göç hareketliliği yaşanmıştır. Bundan dolayı yaşanan hareketlilik, beraberinde ülkenin nüfus yapısındaki homojenlik değişikliğini de beraberinde getirmiştir [22].

30 Ocak 1923'te, Türk ve Yunan halklarının mübadelesine dair hazırlanan ve Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi olarak bilinen protokol/sözleşme [23] imzalanmıştır. Türkiye'ye yönelik göç hareketlerine baktığımızda ise, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Kuzey Irak, Almanya ve daha birçok ülkeden, gerek savaş gerekse iç karışıklık nedeniyle, güvenlik endişeleri göçler yaşanmıştır. Körfez Savaşı, Kosova, 1999 yılında meydana gelen iç karışıklıklar göç nedenleri olarak örnek verilebilir [21]. Türkiye'ye son olarak, Suriye'de Arap Baharı'nın sızması sebebiyle çıkan karışıklıklar neticesinde, 3,5 milyon civarında Suriyelinin geldiği belirtilmiştir. Tüm bu yaşanan göçler, birçok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Türkiye'de 2510 sayılı İskân Kanunu'nun çıkarılmasıyla, yeni düzenlemelerin yasal zemine oturtulması sağlanmıştır [1]. Özellikle göçmenlerde bu Kanun'la aranan temel özellik; Türk kültüründen olmasıdır. Bunun yanında, Türkiye sınırları içinde yaşayan göçmenleri Türkleştirme politikası yolundaki çalışmalar da yürütülmüştür [22]. Aynı zamanda Türkiye, hem sosyal hem de ekonomik alanlarda kalkınma sağlamak amacıyla dış ülkelere karşı sorunlarla başa çıkmak için bu göçlerden faydalanıp, nüfus artırıcı politikalar izlemiştir.

#### **3.3. 1950-1980 arası gelişmeler**

Türk ve Müslüman nüfusunun türdeşliği biçiminde ortaya çıkan bu göç, özellikle kırsal ve kent göçleri ile yaygınlaşma göstermiş ve kentleşme oranlarında ciddi artışlar meydana getirmiştir. Bu dönem içerisinde Türk vatandaşlarının büyük kısmının, yer değiştirme hareketlerinden dolayı kırsal nüfusun azalma yaşadığı dönem olarak da bilinmektedir [2].

Bu dönem aynı zamanda Bulgaristan'da Komünist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Bulgaristan'da yaşayan Türkler üzerinde ciddi baskılar uygulanmaya başlanmıştır [24]. Buna ek olarak Türklerin sahip olduğu eğitim ve ekonomik haklar da ellerinden alınarak Türkler asimile edilmek istenmiştir. Buna karşılık ise Türkler, Bulgaristan'dan göç etmek istemişlerdir. Bulgaristan hükümetinin göçe ilk başlarda sıcak bakmaması ile birlikte asimilasyon politikaları devreye girmiştir. Türklerin gösterdiği milli duruş üzerine ise Bulgaristan hükümeti göçü bir seçenek olarak kullanmak istemiştir. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte de Bulgaristan hükümetinin baskılarından dolayı

zorunlu olarak göç etmek isteyen Türkler, mesleklerine ve kültürlerine göre planlı bir şekilde yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye Bulgaristan'dan gelen Türkler başta tarım sektörü olmak üzere Türk ekonomisine katkı sağlamışlardır [25].

Ayrıca 1970'li yıllardan sonraki dönemde ise, farklılıklar yaşanmış, kır nüfusu yerini kent nüfusuna bırakmıştır. Bu yüzden bu dönemde kentlere doğru hareketlilik oldukça yoğunluk göstermiş, aynı zamanda iş gücü ihtiyacı olan ülkeler Türkiye'den işçi gücü ithalatında bulunmuştur. Özellikle Almanya'nın gelişen sanayisi ile birlikte işçi talebi hız kazanmış ve Türkiye'den iş gücü açığını karşılamak için yoğun bir ithalat gerçekleşmiştir [22].

Türkiye, 1960'lı yıllarda pazar merkezlerinden biri haline gelmiş ve dünya tarihinde yaşanan ilk hareketliliklerden birine konu olmuştur. Ayrıca Müslüman olmayanların da Türkiye'den göç etmesi, bu dönem içerisinde en önemli olaylar olarak gündem olmuştur [26]. Çalışma veya eğitim amaçlı yurt dışına göç hareketliliğinin gerçekleşmesi ile bu dönem içerisinde Türkiye, kitlesel göç veren devlet konumuna gelmiştir [27]. Avrupa ülkelerinin iş gücü gereksinimini diğer ülkelerde talep etmesiyle iç göç olayından dış göç olgusuna geçen Türkiye, oldukça ciddi nüfus kaybına uğramıştır [28]. Fakat dönem içerisinde hem göç alıp hem göç veren Türkiye'ye en büyük göç Bulgaristan tarafından gerçekleşmiştir [29]. Türkiye, 1950'de yürürlüğe giren Pasaport Kanunu sayesinde uluslararası göç konusunda çeşitli düzenlemelere başvurmuş ve aynı zamanda mültecilere yönelik Cenevre Sözleşmesi'ni yürürlüğe koymuştur. Nüfusu arttırıcı politika izleyen Türkiye, 1980 yılına kadar nüfus arttırmaya yönelik faaliyetlerini sürdürmüştür [22].

### 3.4. 1980 sonrası ve günümüz göç tarihine ilişkin gelişmeler

Göç hareketliliğine küreselleşme de eklenince, dünya çapında göç krizleri hızla yayılmıştır. Yaşanan bu göç krizinden her ülkenin etkilendiği gibi Türkiye de etkilenmiştir. Küreselleşmenin de etkisiyle birlikte Türkiye'nin içinde bulunduğu göç stratejisinde değişiklikler olmuş ve Türkiye özellikle dışarıdan göç hareketliliği dalgası ile karşılaşmıştır. İran ve Afganistan'dan gelen göçlerle başlayan söz konusu dönem, Saddam Rejimi'nin Irak'ın kuzeyine yönelik yaptığı ve Enfal olarak adlandırılan, 1988'deki Halepçe katliamı ve Körfez Savaşı ekseninde, 1988'den 1990'lı yıllara kadar Türkiye Irak'tan göç almıştır. Son olarak da Arap Baharı'nın etkisiyle, Suriye iç çatışması, 2011'den itibaren Türkiye'yi en fazla Suriyeli göçmeni misafir eden ülke konumuna getirmiştir. Türkiye, Arap Baharı'nın etkisiyle DEAS'ın Irak'ın bir bölümünde de fiili olarak toprak hâkimiyeti sağlaması üzerine, Irak'tan da kitlesel göç almıştır [30].

Suriye'den gelen göçü diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri ise diğer göçlerin etkisinin kalmaması, Suriye göçünün ise güncelliğini koruması hatta ülke siyaseti ve iç politikalarına yönelik gelişmelerde başat konular arasında yer almasıdır [29].

Yabancıların göç hareketliliğinin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde, Türkiye en çok göç alan ülke olmuştur. Modern dünyada ise küreselleşmenin etkisiyle meydana gelen göç hareketliliğinde Türkiye göç veren devlet konumundan çıkarak, göç alan devlet durumuna gelmiştir. Böylece bu dönemde Türkiye, yabancıların da göç edebildikleri bir ülke olmuş ve ülkenin göç alan devlet statüsüne gelerek güçlendiği bir dönem oluşmuştur. Özellikle Suriyelilerin de Türkiye'ye göç etmesi neticesinde Türkiye'nin göç alan ülke olma durumu kesinlik kazanmıştır.

Ülkemizdeki Suriyelilerin bir bölümü için AFAD koordinesinde toplam 10 vilayette 23 barınma merkezi kurulmuştur. Bu merkezlerde; okul, sağlık merkezleri, mesleki eğitim kursları, psikolojik destek birimleri ve sosyal tesisler yer almaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de barınma merkezleri dışında kalan Suriyeliler ise belli bölgelerde yoğunlaşmakla birlikte Türkiye'nin dört bir yanına (Tablo 1) yayılmışlardır [31].

Tablo 1. İllere göre Suriyeli sayısı [32].

## GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELERİNİN İLLERE GÖRE DAĞILIMI

İL SIRA	İLLER	KAYITLI SURİYELİ SAYISI	İL NÜFUSU	İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISI	KAYITLI SURİYELİ SAYISININ İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISINA ORANI	İL SIRA	İLLER	KAYITLI SURİYELİ SAYISI	İL NÜFUSU	İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISI	KAYITLI SURİYELİ SAYISININ İLDE YAŞAYAN TOPLAM KİŞİ SAYISINA ORANI
1	ADANA	289.418	2.274.106	2.518.519	0,53%	42	KAHRAMANMARAŞ	90.478	1.177.436	1.267.914	7,14%
2	ADİYAMAN	21.569	635.169	656.738	0,28%	43	KARABÜK	1.424	252.058	253.482	0,56%
3	AFYONKARAHİSAR	10.986	747.555	758.541	1,45%	44	KARAMAN	840	260.838	261.678	0,32%
4	AĞRI	1.170	510.626	511.796	0,23%	45	KARS	160	274.829	274.989	0,06%
5	AKSARAY	3.565	433.055	436.620	0,82%	46	KASTAMONU	1.411	378.115	379.526	0,37%
6	AMASYA	1.304	338.267	339.571	0,38%	47	KAYSERİ	81.731	1.441.523	1.523.254	5,37%
7	ANKARA	91.096	5.782.285	5.873.381	1,55%	48	KIRIKKALE	1.704	277.046	278.750	0,61%
8	ANTALYA	4.944	2.688.004	2.692.948	0,18%	49	KIRKLARELİ	934	369.347	370.281	0,25%
9	ARDAHAN	106	92.481	92.587	0,11%	50	KİRŞEHİR	1.635	244.519	246.154	0,66%
10	ARTVİN	62	169.403	169.465	0,04%	51	KİLİS	76.688	147.919	224.607	34,14%
11	AYDIN	8.479	1.148.241	1.156.720	0,73%	52	KOCAELİ	53.232	2.079.072	2.132.304	2,50%
12	BALIKESİR	4.403	1.257.390	1.261.993	0,35%	53	KONYA	120.100	2.296.347	2.416.447	4,97%
13	BARTIN	414	203.351	203.765	0,20%	54	KÜTAHYA	1.531	580.701	582.232	0,26%
14	BATMAN	12.226	634.491	646.717	1,89%	55	MALATYA	31.219	812.580	843.799	3,70%
15	BAYBURT	29	84.241	84.270	0,03%	56	MANİSA	12.923	1.468.279	1.481.202	0,87%
16	BİLECİK	687	228.673	229.360	0,30%	57	MARDİN	83.663	370.374	954.037	8,77%
17	BİNGÖL	1.211	282.556	283.767	0,43%	58	MERSİN	230.461	1.916.432	2.146.893	10,73%
18	BİTLİS	1.030	353.988	355.018	0,29%	59	MUĞLA	10.418	1.048.185	1.058.603	0,98%

Tablo 1. (devam).

19	BOLU	4.048	320.824	324.872	1,25%	60	MUŐ	1.572	399.202	400.774	0,39%
20	BURDUR	8.905	273.799	282.704	3,15%	61	NEVŐEHİR	12.963	310.011	322.974	4,01%
21	BURSA	170.625	3.194.720	3.365.345	5,07%	62	NİĞE	6.584	365.419	372.003	1,77%
22	ÇANAKKALE	4.221	559.383	563.604	0,75%	63	ORDU	998	763.190	764.188	0,13%
23	ÇANKIRI	628	195.766	196.394	0,32%	64	OSMANIYE	37.962	559.405	597.367	6,35%
24	ÇORUM	3.074	524.130	527.204	0,58%	65	RİZE	1.282	344.016	345.298	0,37%
25	ĐENİZLİ	13.586	1.056.332	1.069.918	1,27%	66	SAKARYA	15.081	1.080.080	1.095.161	1,38%
26	ĐIYARBAKIR	21.805	1.804.880	1.826.685	1,19%	67	SAMSUN	9.104	1.368.488	1.377.592	0,66%
27	ĐÜZCE	1.413	405.131	406.544	0,35%	68	ŐİRT	4.036	331.311	335.347	1,20%
28	EDİRNE	601	414.714	415.315	0,14%	69	SİNOP	179	220.799	220.978	0,08%
29	ELAZIĞ	12.061	591.497	603.558	2,00%	70	SİVAS	3.269	634.924	638.193	0,51%
30	ERZİNCAN	127	239.223	239.350	0,05%	71	ŞANLIURFA	305.972	2.170.110	2.476.082	12,36%
31	ERZURUM	938	749.754	750.692	0,12%	72	ŐIRNAK	2.143	557.605	559.748	0,38%
32	ESKİŞEHİR	6.803	906.617	913.420	0,74%	73	TEKİRDAĞ	12.193	1.142.451	1.154.644	1,06%
33	GAZİANTEP	426.844	2.154.051	2.580.895	16,54%	74	TOKAT	1.141	596.454	597.595	0,19%
34	GİRESUN	304	450.862	451.166	0,07%	75	TRABZON	3.319	818.023	821.342	0,40%
35	GÜMÜŐHANE	101	144.544	144.645	0,07%	76	TUNCELİ	39	84.366	84.405	0,05%
36	HAKKARİ	48	275.333	275.381	0,02%	77	UŐAK	3.001	375.454	378.455	0,79%
37	HATAY	288.207	1.686.043	1.974.250	14,60%	78	VAN	1.629	1.128.749	1.130.378	0,14%
38	İĞDIR	63	203.594	203.657	0,03%	79	YALOVA	3.517	286.333	299.850	1,17%
39	İSPARTA	7.527	445.325	452.852	1,66%	80	YOZGAT	5.151	418.442	423.593	1,22%
40	İSTANBUL	532.018	15.907.951	16.439.969	8,24%	81	ZONGULDAK	643	588.510	589.153	0,11%
41	İZMİR	129.709	4.462.056	4.591.765	2,82%						



\*12.10.2023 tarihi itibarıyla

Türkiye'nin, küreselleşmeden kaynaklı etkilerle son dönemde uluslararası göçe en çok maruz kalan ülke olmasında, bilinen göçlerin yanı sıra, refah düzeyi daha yüksek olan Batı ve Avrupa ülkelerine geçmek isteyen Afganistan, Pakistan, Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin vatandaşlarının Türkiye'yi transit ülke olarak kullanmalarından kaynaklı göçler de azımsanmayacak düzeydedir [33]. Bu göç türünde her ne kadar geçiş ülkesi olarak kullanılması amaçlanmış olsa da, geçiş sağlayamayanların Türkiye'de kalması üzerine Türkiye'ye gerçekleşen bir göç durumu söz konusu olmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle ilk etapta Türkiye'yi transit gelme/geçme amacı taşıyan bu ülkelerdeki/bölgelerdeki yabancılar, Türkiye'yi geçiş ülkesi olarak bu amaçla kullanmak istemelerine rağmen, mali olanaklarının kalmaması, insan kaçakçılarının türlü oyunları ile amaçlarına ulaşamamaları veya bekleme sürelerinde Türkiye'de kalmak yönünde fikir değiştirerek, kalmaya karar verdikleri görülmektedir [34]. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyetlere tanınan yükseköğrenim kontenjanları çerçevesinde, Türkiye'ye sadece eğitim amaçlı gelen öğrencilerin de hayat koşullarını benimsemesi ve cazip iş olanakları neticesinde, geri dönmeyerek Türkiye'de kalmaları da farklı göçler olarak değerlendirilebilir.

Gerek Afganistan, Pakistan gerek Orta Asya ve Orta Doğu bölgelerinden yoğun göç alan Türkiye, bu aşırı göçler neticesinde Türkiye'nin yaşadığı en büyük sorun, göçmenlerin Türk kültürüne ve toplum yapısına uyum sağlayamamaları olmuştur. 1980 sonrası Türkiye'ye göç eden kişilere adaptasyon amaçlı belirli kriterler konulmaması, toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla hem bu sorunlardan azade olmak, hem de göç eden kişilerin gittikleri bölgede yaşamlarını daha iyi sürdürebilmek için de topluma uyum sağlama çabaları gerekmektedir [3].

Göçmenler gittikleri bölgelerde farklı bir kültür, farklı bir dil ile karşılaşınca kültür şoku yaşamaktadırlar. Göçmenlerin başka ülkelere göç etmesinin altında yatan bazı nedenlerin yanı sıra kişinin kendi arzusuyla mı yoksa zorla zorunlu hallerden mi göç ettiği de ayrıca sorunların derecesini belirlemede öneme sahiptir. Diğer yandan, eğitim seviyesi ve göç edindiği devletin ekonomik ve siyasi durumu da kişide oldukça farklı ve zor etkiler yaratabilir [35].

Özellikle günümüzde yaşanan uyum sorunu, sosyal-kültürel uyum ve ekonomik olarak sıralanırken, göçmenlerin göç ettiği bölgelere sosyal-kültürel uyum içerisinde kültürünü ikinci plana atarak içinde bulunmuş olduğu konumun kültürünü yaşamaya başlaması da uyum sorunu oluşturmaktadır [5]. Aynı şekilde uyum sorunu ekonomik açıdan da değerlendirildiğinde, düzenli ve sabit bir gelir edebilmek için ve bunların olabilmesi için de iş bulmak adına önemli çabalarla boğuşmalarını gerektirmektedir. Kültür-uyum ve iletişim sorunlarını ortadan kaldırmak için öncelikle barınma, eğitim, sağlık, adil ücretlendirme ve kişilerin temel ihtiyaçlarının kamu hizmeti tarafından sağlıklı bir şekilde sağlanması ve göçmen haklarının güvence altına alınmasının yanı sıra iletişim olanaklarının geliştirilmesi için de gerekli çalışmalar yapılmalıdır [4].

#### 4. Tartışma

Türkiye'nin tarihsel süreçteki göç hareketliliğine bakıldığında, göç veren "Kaynak Ülke (göç veren)" ve "Hedef Ülke (göç alan)" olarak iki ana döneme ayırabiliriz. Bunlardan ilki olan göç veren ülke oluşunun güncelde yurtçine ve ülke politikalarına nerdeyse bir etkisinin olmaması nedeniyle önemini yitirdiği değerlendirilmektedir. Türkiye'nin göç alan ülke konumunda bulunması ve etkilerinin devam etmesi, hatta ülke politikalarının bile bu ekseninde gelişmesi göç alan ülke olgusunu daha da öne çıkartmaktadır. TÜİK 2023 raporuna göre, Türkiye'de bulunan göçmen sayısı Suriyeliler hariç olmak üzere, 2023 yılında, 466 bin 914 [36] ulaşmıştır. Sayının niceliğinden çok, Türk demografik yapısı ve ekonomisine etkileri daha önem arz etmektedir. Bu bağlamda göçlerin, Türk toplumsal yapısına ve dolayısıyla demografisine yönelik

etkisi neredeyse bulunmamaktadır. Ancak alınan göçlerin direkt etkisinden söz edebiliriz. Bu bağlamda, ülke politikalarının belirlenmesi, geliştirilmesi ve uygun programların geliştirilmesi konusunda göçmenler önemli bir faktör haline gelmiştir. Türkiye 1980'li yılların başından itibaren sürekli olarak göç almasına rağmen, bu alanda ciddi bir çalışma ya da tedbir paketi yürürlüğe koyma yoluna gidememiştir. Bu durum göçmenlerin yarattığı sorunların giderek daha da büyümesine yol açmakla birlikte bu sorunların gün yüzüne çıkması resmi rakamlara göre 3.5 milyon Suriyelinin Türkiye'ye göç etmesiyle gerçekleşmiştir.

Tarihsel süreçlere bakıldığında, küresel gelişmeler ve özellikle Orta Doğu'daki gelişmelerin göç dalgalarının devam etmesi yahut yeni göç dalgalarının da olabileceğini ihtimal vermektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin göç konusunda istiap hakkını doldurduğu gerçeği de dikkate alınarak, öncelikle bundan sonraki süreçte başta Suriyeliler olmak üzere, mevcut göçmenlerin ülkelerine geri dönmelerinin sağlanması, bunun teşvikler düzenlemeler yahut farklı olanaklar sağlanması şeklinde geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'deki göçmen sayısının fazlalığı ve bu göçmenlerin de Türk kültür ve toplum yapısına adapte olma çabasındaki isteksizlikleri, ülke için ciddi toplumsal sorunları beraberinde getirmektedir. Bunun önüne geçmek açısından mevcut göçmenlerin ülkelerine geri dönmelerinin sağlanması elzemdir. İkinci olarak Türkiye'nin ciddi ve uzun dönemli, altı doldurulmuş bir göç politikasına ihtiyacı bulunmaktadır. Sorunlu bölgelerle çevrili bir konum, 1980'li yıllardan beri sürekli farklı devletlerden göç alan Türkiye'yi, ilerde de zor duruma sokma potansiyelini barındırmaktadır. Ancak planlı göç politikaları sayesinde, göçün ulusal ve uluslararası açılardan bir sorun olmasının önüne geçilmesini sağlamalıdır. Üçüncü olarak Türkiye'nin mutlak surette yeni göç dalgalarına engel olması gerekmektedir. Özellikle açık kapı politikalarının uygulanmasının sınırlandırılması, yeni göç dalgalarına karşı gerekli altyapıların sağlanarak ve tampon bölge benzeri imkânlar yaratması, göç hareketi ortaya çıkmışsa bunun belli bir bölgede kontrol altında bulundurulması zaruret arz etmektedir. Dördüncü olarak uluslararası örgütler ve anlaşmalardan aleyhimize yönelik olacak öngörülerde bulunularak, gerekli ikili anlaşmalar ve iç düzenlemelerle, uluslararası hukukun sınırları içerisinde etkisinin azaltılmasını sağlanarak, göçmenlere dair bazı kararları alma ve uygulama konusunda devlet mekanizmalarına inisiyatif yaratılmaya çalışılması gerekmektedir. Beşinci olarak göçmenlerin uyumlaştırma çalışmalarının yürütülmesi ve Türk toplumunun ev sahibi ve saygı gösterilmesi gereken toplumun esas nüvesi olduğunu kanıksatarak uyum süreçlerinin hızlandırılmasının sağlanması gerekmektedir. Son olarak yeni göç dalgalarına sebep olunmaması açısından yürütülecek diplomasiyle, komşularla sorunların çözülmesinin yanı sıra, yeni göç dalgalarının engellenmesine matuf bir tedbirler geliştirilmesi gerekmektedir. Bunların gerçekleştirilmemesi durumunda ise göçmenlerin, daha da derinleşen sorunlarının ilerleyen süreçte daha büyük sorunlar olması kaçınılmaz olacaktır.

Nihai olarak, Türkiye, tarihsel göç gelişiminde Türkiye'nin coğrafi konumundan dolayı cazip olması gerekse transit ülke olarak kullanmak saikiyle Türkiye'ye gelip kalan yabancıların, gelmeye devam etmeye çalışacakları ihtimali Türkiye'nin göç veren ülke olması ihtimalinden çok daha fazladır. Ülke politikalarının da bu doğrultuda geliştirilmesi gerekmektedir.

Göçmenlerin sağlık, eğitim ve ekonomi başta olmak üzere, çok yönlü işlemleri ve sorunları olduğundan hâlihazırda İçişleri Bakanlığı bünyesindeki Göç İdaresi Başkanlığının yeterli gelmediği, yabancıların nüfus müdürlüğü vb. işlemleri yaparak bazı plan projeler ürettiği görülmektedir. Bu minvalde Göç İdaresi Başkanlığının yetkilerinin geliştirilmesi ve etki alanının artırılması elzemdir. Yabancılarla ilişkin daha etkin olmak ve gerekli bütçenin ayrılması ve ülkenin milli menfaatleri için öncelik ve uyumluluk olmak üzere politikaların geliştirilip yürütülmesi gerekmektedir.

Bu durum, aynı zamanda daha etkin bir kontrol mekanizması sağlayabilecektir. Diğer yandan, olası göç dalgalarına ilişkin gerekli altyapının oluşturularak hazır olunması, gerekli diplomasinin yürütülmesinin sağlanması, geri dönüşlerinin sağlanması yahut belli alanlar oluşturulması şeklindeki gelişmelerin de daha etkin bir kurum tarafından yapılması halinde alınacak sonuçların olumlu olacağı inancı bulunmaktadır.

## **5. Sonuç**

Devletler, tarihleri boyunca gerek iç gerek ise dış gelişmelere bağlı olarak göç alıp verebilmektedirler. Yaşanan doğal afetler, hastalıklar, savaşlar ya da iç çatışmalar ve ekonomik zorluklardan büyük ya da daha az nüfusu içeren göç hareketleriyle karşılaşılabilir. Bununla birlikte anılan etmenleri birkaçının meydana gelmesi ya da şiddetinin üst seviyede olması durumunda göç, bireysel konumdan çıkıp kitlesel hale dönebilmektedir.

Çevresel ya da iç etmenlerden dolayı oluşan göçün, kitlesel hale dönmesinin ülkeler açısından da önemi büyüktür. Ülkedeki olumsuz durumlardan dolayı ortaya çıkan ülkeden göç etme isteği, ülkenin göç veren bir ülke olmasına sebep olduğu gibi, tam tersi durumda, yani güven, istikrar ve ekonomik refah içerisindeki ülkeler de göç alma durumundadır. Göç alan ülkenin ne oranda göç alacağını, coğrafi konumu, zengin bölgelere yakınlığı, kültürel yapı, uluslararası örgütlere üyelik, ulaşım olanakları gibi birçok ve bazen birbiriyle ilişkili bileşenler oluşturmaktadır.

Türkiye, 1923 yılından beri farklı dönemlerde göç alan ve göç veren ülke olma halini yaşamıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin göç alan ya da göç veren ülke olma durumu, genellikle dış etmenler yani konjonktürel gelişmeler belirlemiştir. Dönemsel olarak bakıldığında, 1923-1950 yılları arasında, nüfus mübadelesinin de etkisiyle, Türkiye hem göç alan hem de göç veren ülke olma durumundayken, 1950-1980 döneminde bu durumu devam ettirmiştir. Dönem içerisinde belirgin göç hareketleri ise, 1950'li yılların başında Bulgaristan'da baskıya uğrayan Türklerin gelmesi ve 1970'li yıllarda ise karşılıklı anlaşmalar ile Almanya'ya işçi gönderilmesi olarak özetlenebilir. 1980 sonrasında ise Türkiye sınırlı

sayıda göç vermesine rağmen, yoğun göçlerle kapısı çalınan ülke durumundadır. 1980'lerin sonunda Irak'ta Saddam rejiminin baskısı ve ardından Körfez Savaşı vesilesiyle Türkiye göçen büyük kitleler, yine 1980'lerin sonunda Bulgaristan Türklerinin göçü, 1990'larda Balkanlarda ve Kafkasya'da yaşanan çatışmaların yarattığı göçler ve 2011 itibariyle de Arap Baharı sonrası Suriye'de iç savaş çıkmasıyla birlikte yaşanan büyük göç, bu süreci özetlemektedir. Uyguladığı açık kapı politikası ve sistematik bir yerleştirme politikası izlenmemesinden mütevellit de Suriyeliler Türkiye'nin 81 iline yayılmıştır.

Hangi coğrafya ya da devletten gelirse gelsin, göçmenlerin yabancı bir ülkeye adapte olabilmeleri oldukça zor bir süreçtir. Bunun için öncelikli olarak göçmenlerin adapte olmak istemeleri gerekmektedir. Türkiye'ye göç eden yaklaşık 3,5 milyon Suriyelinin Türk kültür ve toplum yapısına adapte olma isteklerinin yeterli düzeyde olmaması ve bakımları ile konaklamaları için ciddi sosyal yardımların sağlanması gerekliliği, Türkiye için ciddi sorunları da beraberinde getirmektedir. Türkiye açık kapı politikası uygulaması sebebiyle, kontrolsüz olarak çok büyük sayıda Suriyeliyi ülkesine almasından ötürü adaptasyon şansını da yitirmiştir.

Tarih boyunca Türkiye'nin göç alan ülke olduğu dönemler olmasına rağmen, bu göçmenler sayılarının belirli düzeyde olması, genellikle ciddi derecede sorun yaratmamışlardır. Bununla birlikte Türk sınırları içerisinde Suriyelilerin sayılarının 3,5 milyonu aşmasından ve Suriyelilerin sosyal ya da ekonomik olarak adaptasyonunun sınırlı olmamasından ötürü, ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Sorunun çözümü için geri dönüşün önünü açacak planlamaların yapılmasıyla birlikte, Türkiye'nin mevcut göçmenlerin uyumlaştırma politikalarını hayata geçirebilmesi önemlidir.

## 6. Yazar katkı beyanı

Çalışmada tüm bölümlerin hazırlanması ve revizyonu aşamalarında Mehmet KURT ve Volkan TATAR eşit katkı sunmuşlardır.

## 7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

## 8. Kaynaklar

- [1] Adıgüzel Y. *Göç Sosyolojisi*. 1. baskı, Ankara, Türkiye, Nobel Yayıncılık, 2016.
- [2] Aydın ÖF. Türkiye'de göçmen kaçakçılığı suçu ile mücadelede yasal düzenlemelerin rolü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye, 2015.
- [3] Aydın D. Kitlesel göç hareketlerinin uluslararası koruma rejimine etkisi: Türkiye'deki Suriyeliler ve geçici koruma. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye 2017.
- [4] Çakı A. Geçmişten bugüne Türkiye'nin göç politikası ve Suriyeli göçmenler bağlamında göç yönetişimi. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, Türkiye, 2018.
- [5] Aktel M, Kaygısız Ü. "Türkiye'de göç yönetimi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 579-604, 2018.
- [6] İskan Kanunu. 2733 sayılı Resmi Gazete, 1934 (18.07.2023).
- [7] Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. 26062 sayılı Resmi Gazete, 2006 (20.07.2023).
- [8] T.C. Büyük Millet Meclisi. "Cenevre'de 1951 tarihinde imzalanmış olan Mültecilerin Hukuki Durumuna dair Sözleşmenin tasdiki hakkında kanun tasarısı ve Dışişleri Komisyonu raporu (1/125)". [https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM\\_/d00/c002/km\\_00002024ss0053.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/KM_/d00/c002/km_00002024ss0053.pdf) (20.07.2023).
- [9] Buz S. "Türkiye Sığınma Sisteminin Sosyal Boyutu". *TBB Dergisi*, 76, 120-130, 2008.
- [10] T.C. İçişleri Bakanlığı. "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik". <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1994-Yonetmeli.pdf> (19.07.2023).
- [11] UNHCR. "BMMYK Görev Beyanı". <https://www.unhcr.org/tr/bmmyk-gorev-beyani> (25.07.2023).
- [12] Şimşek D. "Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları Ve Sosyal Sınıf: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40(2), 367-392, 2018.
- [13] T.C. Dışişleri Bakanlığı. "Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü". <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/yonetmelikler/Sozlesmeler/MULTECILERIN-HUKUK-STATUSUNE-ILISKIN-1967-PROTOKOLU.pdf> (19.07.2023).
- [14] Suriyeli Sığınmacılara Yardım Kampanyası. 28510 sayılı Resmi Gazete, 2012 (19.07.2023).
- [15] T.C. İçişleri Bakanlığı. "Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu". <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf> (20.07.2023).

- [16] MEB. “Geçici Koruma Statüsündeki Bireylere Yönelik: Özel Eğitim Kılavuz Kitabı”. [https://orgm.meb.gov.tr/meb\\_iys\\_dosyalar/2017\\_12/07143429\\_ozel\\_egitim\\_hizmetleri\\_kilavuzu.pdf](https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_12/07143429_ozel_egitim_hizmetleri_kilavuzu.pdf) (20.07.2023).
- [17] Saklan E, Karakütük K. “Türkiye’deki Suriyeli Eğitim Çağı Çocuklarının Eğitim Süreçleri Üzerine Bir Çözümleme”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 51-76, 2021.
- [18] Kültür ve Turizm Bakanlığma, Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelikin Vekâlet Etmesine Dair Tezker. 25214 sayılı Resmi Gazete, 1934 (26.07.2023).
- [19] Göç İdaresi. “Geçici Koruma Yönetmeliği ve Getirdiği Yenilikler”. [https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gk\\_yon\\_getirdigi\\_yenilikler.pdf](https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/gk_yon_getirdigi_yenilikler.pdf) (21.07.2023).
- [20] Şimşek D. “Mülteci Entegrasyonu, Göç Politikaları Ve Sosyal Sınıf: Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler Örneği”. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40(2), 367-392, 2018.
- [21] İnceliler N. 1923 yılından bugüne Türkiye'nin uluslararası göç politikaları ve sosyal- ekonomik etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2019.
- [22] Bozbeyoğlu E. “Mülteciler ve insan hakları”. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 2(1), 60-80, 2015.
- [23] T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Yunanistan'daki Türk Varlığı”. <https://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa> (12.10.2023).
- [24] Özyurt Ulutaş S, Yavuz R. “Bulgaristan'da Komünist Rejim Sonrası Türklere Yönelik Propaganda ve Algı Çalışmalarına Örnekler”. *Selçuk İletişim*, 13(2), 920-941, 2020.
- [25] Önür N. “Kentleşme Sürecinde 1951 ve 1968-1978 Yıllarında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmenlerin Aile Yapılarında Meydana Gelen Değişmeler”. *Sosyoloji Dergisi*, (2), 169-183, 1990.
- [26] Taşgım A. *Son Süryani Göçü, Süryaniler ve Süryanilik*. Ankara, Türkiye, Orient Yayınları, 2005.
- [27] Abadan Unat N. *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. 1. baskı. İstanbul, Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- [28] İçduygu A, Erder S, Gençkaya FÖ. *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*. 1. baskı. İstanbul, Türkiye, Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, 2014.
- [29] Bucaklıoğlu U. Yasadışı göç ve mülteci sorununun, Türkiye'nin AB İle uyum sürecine muhtemel etkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2019.
- [30] Demirhan Y, Aslan S. “Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları ve Yönetimi”. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 23-62, 2015.
- [31] Yalçın C. *Göç Sosyolojisi*. Ankara, Türkiye, Anı Yayıncılık, 2004.
- [32] Göç İdaresi. “Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin İllere Göre Dağılımı”. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (21.07.2023).
- [33] Çayan O. Uluslararası işgücü göçü ve işsizlik üzerine etkisi: 2009-2015 yılları arası Türkiye incelemesi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye, 2018.
- [34] Çelik E. Suriyeli sığınmacıların istihdamı ve emek piyasasına etkileri: Şanlıurfa örneği. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, Türkiye, 2019.
- [35] Erkan HS. *Immigration and Economic Development: The Turkish Case*. Editörler: Bayındır Goularas G, Turkan İpek İZ. International Migration in the 21st Century: Problems and Solutions, 145-158. Newcastle, İngiltere, Cambridge Scholars Publishing, 2018.
- [36] TÜİK. “Uluslararası Göç İstatistikleri, 2022”. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2022-49457> (30.07.2023).



## Klasik Türk Őirinde çocuk

### *The child in classical Turkish poetry*

Mehmet ALTINOVA <sup>1\*</sup>, Bayram KARAKAPLAN <sup>2</sup>, Merve KARAKAPLAN <sup>3</sup>

<sup>1</sup> Dil Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[mehmetaltinova@hotmail.com](mailto:mehmetaltinova@hotmail.com)

<sup>2</sup> Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye.

[bayramkarakaplan44@gmail.com](mailto:bayramkarakaplan44@gmail.com)

<sup>3</sup> Çocuk Gelişimi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi, Bilecik, Türkiye.

[mervekarakaplan@hotmail.com](mailto:mervekarakaplan@hotmail.com)

Geliş Tarihi/Received: 17.11.2023

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Klasik Türk  
Edebiyatı

Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

#### Özet

İnsanın gelişim dönemleri içerisinde geniş bir yer tutan çocukluk kavramı farklı disiplinlerin çalışma konusu hâline gelmiştir. Hukuktan tarihe edebiyattan sanata kadar çocuk kavramı işlenmiş ve işlenmeye de devam etmektedir. Tıp alanında pediatri, psikoloji ve eğitim alanında ise pedagoji kendine ait disiplinler içerisinde insanların bu dönemini detaylı inceleyen kolunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada çocuk kelimesinin klasik Türk Őirinde nasıl geçtiği ve hangi anlam dairelerine sahip olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Klasik Türk Őirinde çocuk ve çocukla ilgili kelimelerin olduğu beyitler "Çocukla İlgili Benzetmeler", "Çocukla İlgili Kültürel Öğeler" ve "Çocuğun Gelişim Özellikleri" olmak üzere üç ana başlık altında tasniflenmiş ve beyitler incelenirken alt başlıklar oluşturulmuştur. Çalışma yapılırken pek çok eser taranmış fakat ait olduğu başlığı en iyi yansıtan örnek tercih edilmiştir. Örnek olarak verilen beyitler Şerh edilirken farklı disiplinlerden yararlanma yoluna gidilerek farklı disiplinlerin klasik edebiyat çalışmalarında ne gibi fayda sağlayacağı irdelenmiş ve tarihî görsellerle desteklenmeye çalışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Çocuk, ferzend, tıfl, beççe, klasik Türk edebiyatı, çocuk gelişimi.

#### Abstract

The concept of child, which has a wide place in human development periods, has become the subject of study of different disciplines. From law to history, from literature to art, the concept of child has been and continues to be processed. In the field of medicine, pediatrics, and in the field of psychology and education, pedagogy constitute the branch that examines this period of people in detail within their own disciplines. In this study, it was tried to determine how the word child was used in Classical Turkish poetry and what meanings it had. In classical Turkish poetry, couplets containing children and words related to children were classified under three main headings: "Parables About Children", "Cultural Elements Related to Children" and "Developmental Characteristics of the Child", and subheadings were created while examining the couplets. Many works were scanned during the study, but the sample that best reflected its title was preferred. While annotating the couplets given as examples, different disciplines were used and the benefits of different disciplines in classical literature studies were examined. In addition, during the study, the couplets were examined in terms of child development discipline and tried to be supported with historical visuals.

**Keywords:** Child, ferzend, tıfl, beççe, classical Turkish literature, child development.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Mehmet ALTINOVA

<sup>1</sup> orcid.org/0000-0001-6328-255X; <sup>2</sup> orcid.org/0000-0001-9124-7583; <sup>3</sup> orcid.org/0000-0002-6426-4676

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1391952>

## 1. Giriş

Örnek kabul ettiği Fars edebiyatının tesiri altında ilk örneklerini 13. asırda ortaya koyan klasik Türk edebiyatı, altı asır boyunca kesintisiz olarak devam etmiş ve sayısız eserin ortaya konulmasına zemin oluşturmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar varlığını devam ettiren bu gelenek yerini yavaş yavaş Batı tesirinde gelişen yeni edebî geleneğe bırakmıştır. Devam ettiği yaklaşık altı yüz yıllık süre boyunca klasik edebiyatta şairler geleneğin belirlediği kalıplar içerisinde şiirlerini yazmıştır. Ayrıca şairler çoğu zaman gül-bülbül ve pervane-mum gibi klişe benzetmeler dışında şiirlerde dönemin siyasal, ekonomik, tıbbî vs. yönlerini aksettiren pek çok kelime ve tabiri de mazmunlarına dahil etmiştir. Yine, devrin inanış ve davranış biçimleriyle ilgili de çok sayıda göndermelerde bulunmuşlardır [1]. Sosyal hayata dair unsurları farklı boyutlarıyla şiirlerine dahil eden şairlerin çocuklar ve çocukluk dönemi ile ilgili unsurları gözden kaçırması düşünülemez. Çocuklar, emzirmelerinden bakıma muhtaç olmalarına, okula gitmelerinden yaramazlık yapmalarına kadar pek çok yönleriyle şiire dahil edilmişlerdir.

14. yüzyılın önemli şairlerinden Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme* adlı mesnevisi, divan şairlerinin çocuğa bakışının nasıl olduğuna dair bize bir ipucu vermekte ve çocuklarla ilgili unsurların bu edebî geleneğin hayat bulmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren şairlerin gözünden kaçmadığını bizlere göstermektedir. Söz konusu mesnevide Âşık Paşa, çocukların ölüm kaygısı taşımadığını, işinin gücünün gece gündüz oyun oynamak olduğunu; çocuklarda herhangi bir makam mevki beklentisinin bulunmadığını, çocukların cennet için uğraşmadığını, dostunu-düşmanını tanımadığını ve Allah'ın emirlerini bilmeyip onu anmak için henüz yaşlarının erken olduğunu söyler. Ayrıca onlarda edep ve utanmanın yokluğunu ve onların her saatini oyunla geçirdiğini tekrar hatırlatır. Çocukların sadece ebeveynlerini dikkate aldıklarından söz eder:

Geldük imdi işin oğlanlık halin  
Ne iş içinde geçer gör ahvalin

Yok durur anda ölüm endişesi  
Dün ü gündüz oynamakdur pişesi

Ne yirinür dünyada ni'met için  
Ne sevinür uçmaga rahmet içü

Ne bilür kim döst nedür düşmân nedür  
Ne bilür kim küfr-ile îmân nedür

Ne bilür kendüzini ne ayrugı  
Ne bilür kim niçedür hak buyrugı

Ne gözi bakubanun 'ibret dutar  
Ne ho gönlinde anuñ hikmet biter

Ne kulağı Tañrı 'ilmin işidür  
Ne dili Allah eyitmek işidür

Ne edeb var ne hayâ ne tâ'atı  
Oynamaga sarf ider her sâ'atı

Atasıyla anasının bilür hemîn  
Bu kamu endişelerden ol emîn

Böyle geçer cümle oğlanlık halı

Bu hâl içinde kanı Tañrı yolu

Âşık Paşa *Garib-nâme* (b.1169-1179)

Klasik Türk şiirinde çocuk konusunda yapılan ilk çalışma bu makalenin yazarlarından biri tarafından yazılmıştır. Altınova [2] çalışmasında klasik Türk şairlerinin çocukla ilgili beyitlerini tasnifleme yoluna giderek kısaca açıklamış ve klasik Türk şiirinde çocuk mefhumunun hangi anlam dairelerinde kullanıldığını tespit etmeyi amaçlamıştır. Klasik edebiyatta çocukla ilgili çalışmaların en hacimli olanının ise Muhammed Kürşat Atar'a ait olduğu söylenebilir. Atar, "Divanlarda Çocuk Tasavvuru (14-20. Yüzyıllar)" adlı yüksek lisans çalışmasında söz konusu yüzyıllar arasından seçtiği 85 şairin divanından hareketle çocuk kavramını incelemiştir [3]. Söz konusu çalışma bir makale ile de tanıtılmıştır [4]. Emrullah Yakut ise çocukların mektebe gitmesinden hareketle oluşan "tıfl-ı mektep" (mektep çocuğu) kavramını hem Türk hem de Fars edebiyatından verdiği örneklerle açıklayan bir makale kaleme almıştır [5]. Klasik şiirde çocuk ifadesi geçtiğinde önemli bir yer tutan "tıfl-ı dil" ifadesini ise Dilber Yıldız makalesine konu etmiştir. "Klasik Türk Şiirinde Gönülün Bir Çocuk Olarak Ele Alınışı: Tıfl-ı Dil" adlı makalede Yıldız, "tıfl-ı dil" kavramının geçtiği beyitleri taramış ve çocuğun özellikleriyle birlikte yorumlamıştır [6]. Dursun Ali Tökel ise "Mânend-i Beyt-i Mesnevî: Mevlana ve Şeyh Galip'te Çocuk" adlı makalesinde Mevlana Celaleddin ile Şeyh Galip'in eserlerinde çocuk kavramının neye karşılık geldiğini ve çocuk eğitiminin nasıl olması gerektiğini söz edilen iki şairin eserleri çerçevesinde tahkik etmiştir [7]. Bununla birlikte çocukla ilgili de bilgi sunan oyunlar [8] ve klasik şiirde annenin ele alınışı [9] konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda çocuk kavramının disiplinler arası ele alınmadığı görülmüş ve bu sebeple böyle bir çalışmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda ele alınan çalışmada çocuk kavramı ve klasik şiirdeki çocukla ilgili olan beyitler başta hukuk, sosyoloji ve pedagoji biliminden yararlanarak açıklanacaktır.

Çalışmada divanlarda taranılan çocuk ve çocuğa ilişkin kavramlar, Türkçe bir kelime olan "çocuk"; Farsça kelime olan "beççe", "ferzend", "peser/püser"; Arapça kelime olan "tıfl/etfâl" kelimeleridir. Bunlardan "çocuk" kelimesinin izi Türkçe etimoloji sözlüklerinde Orta Türkçeye kadar sürülebilmektedir. *Dîvânü Lugatî't Türk*'te "Domuz yavrusu, her şeyin küçüğü" olarak geçmektedir. Türkçenin diğer şivelerinde ise çocuk kelimesinin "domuz" anlamına gelen "çoçko" kelimesinden geldiği düşünülmektedir [10], [11]. Sözü edilen kelime Rusça, Bulgarca ve Yunancaya da geçmiştir [12]. Farsça etimoloji sözlükleri, "beççe" kelimesini insan ve hayvan dahil olmak üzere buluş çağına kadar olan her şeyin küçüğü anlamına gelmekte olan Orta Farsçada "küçük" anlamına gelen kökü "\*vata" olan vat-^ca-ka kelimesinden geldiğini söyler [13]. Erkek ya da kız evlat olarak kullanılan bir başka kelime ise "ferzend"dir. Bu kelime de Orta Farsçaya "frazand" şeklinde, Eski Farsçada doğmak fiil kökü olan zan- "\*fra-zanti-" kelimesinden gelmektedir [14]. Tıfl ise Arapça bir kelime olup tekil olarak çocuk, yavru anlamına gelmekte, klasik şiirde etfâl şeklindeki çoğul hâli de kullanılmaktadır.

Söz konusu çalışma divanlarda çocuk ve çocuğa ilişkin mefhumların taranması ve bunların konulara göre tasniflenmesiyle oluşturulmuştur. Bu tasnifleme temelde; "Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler", "Çocukla İlgili Kültürel Ögeler" ve "Klasik Türk Şiirinde Çocuğun Gelişim Özellikleri" olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Beyitler tasnif edilirken daha iyi incelenmek amacıyla söz konusu üç ana başlık, alt başlıklara ayrılmış ve diğer disiplinlerden de istifade edilerek serh edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde "Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler" başlığı altında sevgilinin, gönülün, sevgilinin dudağının, meslekte yeni olanların, yeni yetme şairlerin, göz ve gözyaşının, güçsüz kimselerin çocuğa teşbih edilmesi yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise çocuk ve çocuğa ilişkin mefhumlar Osmanlı toplumunun sosyal hayatıyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu bağlamda çocukların bayramda bayramlıkların giydirilmesi ve çocuklara hediyeler verilmesi, mektebe gitmesi ve başlarına akçe dizilmesi konuları ele alınmıştır. Son başlık altında ise çocukların gelişim özellikleriyle ilgili olan beyitler, başta pedagoji bilimi olmak üzere sosyoloji ve hukuk bilimlerinin verileriyle açıklanmıştır. Bu başlıkta çocukların aşktan anlamadıkları, küçükken sevildiği, çabuk kandırılmaları, isteklerinin belli olmaması, nasihat dinlememeleri, sır saklayamamaları, korkmaları, oyun oynamaları, yaramazlık yapmaları, akıllarının her şey ermediği gibi konular pedagoji bilimiyle; masum oluşları ve cezai ehliyetlerinin olmadığı meselesi ise hukuk disipliniyle açıklanmıştır. Bunun haricinde çocuğun yetiştirilme düzeni, emzirilmesi, bakıma muhtaç oluşu, ağlaması, başkalarına özenmesi, uyku düzeni gibi unsurlar da klasik şiirimizin içinde bir şekilde var olmuş ve bu durumlar da ait oldukları disiplinlerle incelenmiştir. Şunu ifade etmek gerekir ki her tezin bir anti-tezi bulunmaktadır. Disiplinler arası çalışılırken beyitlerin yansıtmak istediği görüşleri destekleyici çalışmalardan yararlanılmıştır. Bu açıklamalardaki amaç, şairlerin anlatmak istediği düşüncenin modern bilimde bir karşılığının olduğunu ve klasik edebiyat metinlerinin disiplinler arası çalışmalara konu olabileceğini göstermektir.

Klasik Türk şiirinde çocukla ilgili kavramlar araştırılırken Gelibolulu Mustafa Âli [15], Revânî [16], Ramazan Behiştî [17], Muvakkit-zâde Muhammed Pertev [18], Mehmed Sıdkî [19], Nâ'li-i Kadîm [20], Hamâmîzâde İhsân [21], Nev'î-zâde Atâyî [22], Bosnalı Âsım [23], Diyarbakırlı Lebib [24], Zâtî [25], Armaemîni-zâde Mustafa Sâmî [26], Bâkî [27], Celîlî [28], Hamdullah Hamdî [29], Dürrî Ahmed Efendi [30], Kâmî [31], Sebzî [32] ve Sünbül-zâde Vehbî'nin *Dîvân*'larından; [33]; Leyla Saz'ın şiirlerinden [34]; Lâmiî Çelebi'nin Bursa *Şehr-engizi*'nden [35] ve Âşık Paşa'nın *Garib-nâme* [36] adlı mesnevisinden yararlanılmıştır. Ayrıca beyit seçimi yapılırken Lehçediz veritabanı [37] taranmış ve uygun olan beyitler çalışmaya dahil edilmiştir.

## 2. Klasik Türk şiirinde çocukla ilgili benzetmeler

### 2.1. Sevgili çocuğa benzetilir

Sevgili; bir çocuk gibi taze ve nazlı oluşu, karşısındakine sürekli cefa göstermesi sebebiyle açık istiare yoluyla çocuğa benzetilir. 16. yüzyıl şairlerinden Sebzi, çocuğa benzettiği sevgilisinin hiç gelmeyecek olan vefasını beklerken can belasının eriştiğini şu dizelerle ortaya koyar:

İrişe anda vefâ diyü sevdüğüm tıflı  
‘Aceb durur ki baña ol belâ-yı cân irişür

Sebzi (G. 110/4)

[Çocuk (gibi olan sevgilimin) vefası bana erişsin diye (beklerken) bu nasıl bir iştir ki bana can belası erişir.]

Sebzi, yine açık istiare yoluyla çocuk olarak nitelendirdiği sevgilinin dünya padişahı olduğunu düşünmektedir. Ardından teşbih-i belîğ ile sevgilinin güzellik unsurlarını sıralamaktadır:

Bir gün ol tıflı görüñ şâh-ı cihân olsa gerek  
Lâle-had gonca-dehân serv-i revân olsa gerek

Sebzi (G. 417/1)

[Bir gün o çocuğu görüñ ki o, dünyanın padişahı olmalıdır. Lale yanak, gonca ağız, salınan servi olmalıdır.]

16. yüzyılın gazel şairi Bâki ise çocuğa benzettiği sevgilinin saçlarına canların esir olduğunu, buna karşın ağızda süt kokusu varken bakışlarından kanlar damladığını şu şekilde nazmetmiştir:

Oldı bir tıfluñ kemend-i zülfine cânlar esir  
Gamzesinden kan tamar agzında ammâ bûy-ı şîr

Bâki (G. 145/1)

[Canlar, bir çocuğun saçının bağına esir oldu. Gamzesinde kan damlar, ama ağızda süt kokusu (vardır).]

Çocuklar, öğrenmeye açık kimselerdir. Sevgilinin de ettiği cefaları birinden öğrendiğini düşünen şair, sevgilinin cefa yollarını ya muallimden ya da rakipten öğrendiğini şu şekilde ifade etmektedir:

Yâ mu'allim öğredür resm-i cefâyı yâ rakîb  
Dostlar ol şûh-ı tıfluñ bir cefâ-âmûzı var

Celîli (G. 95/2)

[Cefanın nasıl yapılacağını ya bir muallim ya da rakip öğretir. Ey dostlar! O çocuk güzelin bir cefa öğreticisi var.]

Çocuklar evin süsüdür. Dertleri tasaları ortadan kaldırmaya vesile olarak gönderilmiştir. Hamâmîzâde İhsân, ah eylemekten korktuğunu bunun için de binlerce dua ettiğini ifade etmektedir. Şaire göre ah ve figanları alan kişi nazlı çocuk yani sevgilidir:

Biñ niyâz eyler de bir âh eylemekten korkarım  
Tıfl-ı nâzım tâzedir pek âh alır efgân alır

Hamâmîzâde İhsân (G. 40/6)

[Binlerce dua eyleyip de bir kerecik ah etmekten korkarım. Nazlı çocuğum (sevgilim) yeni yetmedir. Pek çok ah ve figan alır.]

16. yüzyılın önemli müverrih ve şairlerinden Gelibolulu Mustafa Âli, kendini bülbüle benzeterek sevgilinin gonca dudaklarını öven bir meddah oluşunu hocalarının ona bu şekilde yapmasını nasihat etmesi sebebiyle olduğunu şu şekilde nazmetmiştir:

Her tıfl-ı gonca-leblere meddâh olam bülbül-sıfat  
Böyle nasihat eyledi şol pîr-i pend-âmûzumuz

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 109/6)

[Bülbül gibi gonca dudaklı çocuğu (sevgiliyi) daima öveyim, çünkü şu öğüt öğreten pirimiz (hocamız) bize böyle nasihat eyledi.]

### 2.2. Gönül çocuğa benzetilir

Âşığın gönlünün en çok teşbih edildiği unsurlardan biri de çocuktur. Âşık; aşk işinde yenidir, sevgilinin vefasızlığını bilmez, saf ve temizdir. Bu yönüyle âşığın gönlü ile insan ömründe saflığın ve masumiyetin sembolü olan çocukluk dönemi arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Âşık samimi bir gönülle sevgiliye bağlanmıştır. Gönülden gelen bu sevgide tıpkı bir çocukta olduğu gibi riya bulunmaz.

Aşk ve güzellik bir mektep, yüz mushaf, zülûf dal veya lâm, ağız mim, boy elif, gönül de bunları okumaya çalışan bir mektep çocuğudur [38]. Bunun haricinde sevgilinin her şeyine heveslenen gönül bir tıflı (çocuğu) andırır [39]. Sevgiliye ait olan gönlün ağıyar arasında çocukların kararsızlığı gibi sürekli dolaşması da klasik şiirde gönlün çocuğa teşbih edilmesine sebeptir. Şunu ifade etmek gerekir ki klasik şiirde gönül salt olarak çocuğa teşbih edilmez. Klasik şiirde “tıfl-ı dil” ifadesinin geçtiği her beyitte muhakkak çocuğa ait bir unsurun varlığı görülmektedir.

İbn-i Emin'nin aşağıda ele alınan beytinde gönül çocuğu mektebe gitmesi yönüyle ele alınır. Beyitte bir mektep sahnesinin varlığı hissedilmektedir. Sevgilinin elif harfine benzeyen boyunu gördükten sonra talebenin “aşk” kelimesini “elif” harfiyle yazması karşısında hoca, özellikle medrese ya da Kur'an kurslarında ilk öğretilen dua ile talebeye karşılık vermektedir:

Tıfl-ı dil kaddin görüp aşka eliften başladı  
Rabbi yessir ve la tüassir rabbi temmim bi'l-hayr  
İbn-i Emin

[Gönül çocuğu (sevgilinin) boyunu görüp ‘aşk’ yazmaya eliften başladı, rabbim benim işimi kolaylaştır, işimi zorlaştırma.]

16. yüzyıl şairlerinden Sebzi'ye ait olan bu beyitte sevgilinin dudağındaki sırların vaziyeti gönül çocuğunun aklını almış, onu hayretler içerisinde bırakmaktadır:

Bu ne keyfiyyet durur esrâr-ı la'lûn sırrına  
Hayret almış tıfl-ı dil 'aklını hayrândur henüz  
Sebzi (G. 295/2)

[Senin dudağının sırları nasıl bir vaziyettedir. Gönül çocuğunun aklını hayretler almış, hayrandır henüz.]

### 2.3. Meslekte çırak olanlar çocuğa benzetilir

Mesleğe yeni başlayan kimseler genellikle tecrübesizlikleri sebebiyle ya da isminden ziyade meşgalesi olan işi ön plana çıkarmak amacıyla çocuğa teşbih edilir. Bu durumda ‘tıfl’ ifadesi çırak olarak düşünülebilir. 18. yüzyıl müverrih ve şairlerinden Arpaemînzâde Mustafa Sâmî, mühürücü çırağıyla olan diyalogunu şu şekilde nazma dökmüştür:

Tıfl-ı hakkâke didüm çekme fakır yayını var  
Er olan etmegi taşdan çıkarur didi o yâr  
Arpaemînzâde Mustafa Sâmî (MT. 74)

[Mühürücü çırağına fakirlik yayını çekme dedim. O sevgili bana er olan ekmeğini taştan çıkarır diye cevap verdi.]

### 2.4. Yeni yetme şairler çocuğa benzetilir

Klasik Türk şiirinde yeni yetme şairler yahut müteşairler daima yerilmektedir. Bu şairler, ilk yazdığı dizelerde sürekli kendilerini överler. Örnekte verilen beyitte şair, kendinin böyle kişilere benzediğini söylemektedir:

Beñzedüm ol tıfla ki leyl ü nehâr  
Düzdügi beytiyle ider iftihâr  
Gülşen-i Envar (M. 1/ 32)

[Ben, gece gündüz yazdığı her beyti öven bir çocuğa (yeni yetme şaire) benzedim.]

Sebzi, yazmış olduğu gazelin makta beytinde kendi şiirini överken bir yandan da şehrin diğer şairlerinin onun yanında yeni yetme olduğunu vurgulamaktadır:

Nazm-ı hayât-bahşımı görünce Sebziyâ  
Tıflân-ı şehir hıdmet-i üstâda geldiler  
Sebzi (G.148/5)

[Ey Sebzi! Şehrin çocukları (şairler) hayat ihsan eden şiirimi görünce üstâdın hizmetine gelirler.]

### 2.5. İyi şiir şairin adını yaşatacak çocuğa benzetilir

Sanat, insanların bu dünyaya ebedî olarak bırakmayı tasarladığı somut uğraşlardır. Bu bağlamda sanatçılar, faydalı olarak görülen her sanatı amel defterlerinin kapatılmaması için yaptıkları bir uğraş olarak görmektedirler. Hz. Muhammet'in “İnsan ölünce üç şey dışında amelî kesilir. Sadaka-i câriye yani faydası kesintisiz devam eden hayır, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat.” (Müslim, Vasiyye 14). Bugün de sanatçılar tarafından sıklıkla kullanılan “Eserim benim çocuğum gibidir.” ifadesini 16. yüzyıl şairlerinden Sebzi'nin şiirinde de görmek mümkündür. Şaire göre yeryüzünde isminin anılmasını sağlayacak şey evladına benzediği şiirleridir:

Seni aındurmaga rûy-ı zemînde

Yeter ey Sebzî şî'rûn saña ferzend

Sebzî (G. 77/7)

[Ey Sebzî! Senin isminin yeryüzünde anılmasını sağlayacak şey erkek evladın (gibi olan) şiirin (dir ki)(bu sana) yeter.]

Bosnalı Âsım ise hünerle şiiri kastederek makam, mal veya evladın dünyada ebedî olarak kalmayacağını; onunla anılacak olan şeyin yalnızca sanatı olduğunu vurgular:

Bir hünerle hemen âlemde añılmak yohsa

Ne kalur debdebe-i câh ne mâl u evlâd

Bosnalı Âsım (K. 13/45)

[Dünyada bir hünerle anılmak yoksa gösterişli makam, mal ve evlat geriye kalmaz (insan hüneriyle anılır).]

## 2.6. Göz ve gözyaşı çocuğa benzetilir

Divan şiirinde gözyaşının çocuğa benzetilmesi, genellikle duygusal bir ifade ve anlatım tekniği olarak kullanılır. Bu benzetmeyle, gözyaşının saflık, hassasiyet ve doğallık gibi çocukluk özelliklerini yansıttığı ifade edilir. Ayrıca, çocukların masumiyeti ve duygusal yoğunluğu, gözyaşlarının da benzer şekilde içtenlikle akmasıyla ilişkilendirilir. Divan şiirinde bu benzetme, aşk, ayrılık, acı, özlem gibi duygusal temaları vurgulamak ve okuyucuya daha etkileyici bir anlatım sunmak amacıyla kullanılır.

Bâkî, verilen beytinde gözyaşını sevgiliye muhtaç yetim bir çocuğa benzeterek sevgilinin acıma duygusunu harekete geçirmek istemiştir. Her çocuk, hayatını idame ettirmek için başkasına muhtaç olmasından dolayı acınmaya değerdir. Ama yetim bir çocuk kendisini himaye edecek bir babadan mahrum olduğu için daha fazla şefkate muhtaçtır. Şair de bunu bildiği ve bu tür çocuklara önem veren bir toplumda yaşadığı<sup>1</sup> için gözyaşlarını sevgilinin merhametine muhtaç yetim bir çocuğa benzeterek sevgilinin ilgisini çekmeyi amaçlamıştır:

Begüm merdümlik it kendü ciger-güşen gibi besle

Yaşum tıfl-ı yetimüñdür ki dâmânuñda kalmışdur

Bâkî (G165/3)

[Beğim, insanlık edip kendi evladın gibi besle. Yaşım, yetim/biricik bir çocuktur ki eteğinde kalmıştır.]

Bâkî bir diğer beytinde genç veya yaşlı her kim olursa olsun kederlendiği zaman ağlamıyorsa bir çocuğa benzeyen gözyaşlarının yere girmesi için dua eder. “Yere girsin” bir beddua ifadesidir ve bu beyitte tevriyeli olarak kullanmıştır. Şair, hem ağlamayanlara “yere girsin” diye beddua etmekte hem de onların göz yaşlarının yerlere dökülmesini yani onların ağlamasını istemektedir:

Tıfl-ı sirişki yirlere girsün du'âm odur

Her kim gamuñdan ağlamaya şeyh u şâbdan

Bâkî (M1/V1)

[Her genç ve yaşlı ki gamından dolayı ağlamazsa duam odur ki gözyaşı çocuğu toprağa karışsın.]

Şair, ağlamaktan kendinden geçen gözleri yeni yaşına girmiş bir çocuğa benzetmiştir. Çocukların meramlarını ifade etmek için ağlamayı bir araç olarak kullanmaları şairinin böyle bir benzetme yapmasına zemin oluşturmuştur. Çocuklar için ağlamak bir iletişim aracıdır. Doğumdan itibaren bebekler farklı ağlama sesleri çıkararak ihtiyaçlarını anlatmaya çalışırlar. Dil gelişimi arttıkça çocuklarda ağlama azalır [41]. Şair de gözü derdini anlatmak için yeni yaşına girmiş ağlayan bir çocuğa benzetmiştir. Aslında ağlamanın çok olması çocuğun isteğine ulaşamadığının bir işaretidir. Âşık da ağlayarak maşuka derdini anlatmaya çalışmakta fakat buna karşın gözyaşları da ona derdini anlatmak için yetersiz kalmaktadır. Âşık o kadar çok ağlamıştır ki bedeni gözyaşlarına gark olmuştur:

Şöyle aglar merdüm-i çeşmüm ki gark itdi özin

Güyyâ bir tıfldur ol şimdi girdi yaşına

Bâkî (G. 421/5)

[Göz bebeğim ağlayarak kendini (gözyaşlarına) öyle boğdu ki sanki bir çocuktur daha yeni yaşına girmiştir.]

Şair, Ferhat'ın gözünden akan gözyaşı damlalarını çocuğa; gözün önünde oluşan gözyaşı akıntısını da açık istiare yaparak süt nehrine benzetmiştir. Ferhat, Şîrin için ağlamamaktadır. Onun derdi gözyaşı çocuğuna süt vermektir:

Kühken Şîrin için sanmañ kim oldı telh-kâm

<sup>1</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. [40]

Bil ki tıfl-ı eşk için bir cûy-ı şîr itdi tufeyl

Celîlî Divanı (G. 237/6)

[Dağı delen (Ferhat'ın), Şîrîn için kederli olduğunu zannetmeyin. Bil ki Şîrîn'in gözyaşı için o çocuk, süt nehri akıttı.]

### 2.7. Elden ayaktan düşenler çocuk oyuncağına benzetilir

Çocuk oyuncağı, dilimizde: “Kolay iş, önem verilecek değerde olmayan şey.” anlamlarında kullanılan bir ifadedir. Çocuk oyuncağı haline getirmek ise: “Yeteneksiz kimselerin karışması ile bir işi değerinden düşürmek.” anlamında kullanılan bir deyimdir [42]. Türkçede; kurt kocayınca koyunun maskarası olurmuş, adamın yaşlısı eşyanın eskisi, aslan kocayınca sıçan deliği gözetir, elden ayaktan düşmek, elin ermez gücün yetmez gibi deyim ve atasözleri de yaşlılığın olumsuz taraflarını ön plana çıkarmaktadır. Diyarbakırlı Lebib, verilen beyitte “çocuk oyuncağı olmak” deyimini de kullanarak muhtemelen yaşlılıkta beden ve zihnen zayıflamasından dolayı insanların kendisine artık eskisi kadar değer vermediklerini şikâyet yollu dile getirmek istemiştir:

Bâzîçe-i mecâlis-i etfâlim ey Lebib

Çarh etdi pîr iken beni oğlan oyuncacı

Diyarbakırlı Lebib (G. 140/ 7)

[Ey Lebib! Çocuklar meclisinin oyuncağıyım. Felek beni olgun insanken oğlan oyuncağı etti.]

### 2.8. Çemen çocuğa benzetilir

Divan şiirinde tabiat ile ilgili unsurlarla alakalı pek çok benzetme yapılmıştır. Bu benzetmelerden biri de çemenin çocuğa benzetilmesidir. Böyle bir benzetmenin neden yapıldığı tam olarak belli değildir. Ama çimenlerin diğer bitkiler yanında kısa kalması ya da çimenler bahar mevsimin habercisi ve tabiatın yeniden doğuşunun sembolü olması böyle bir benzetme yapılmasına neden olmuş olabilir. Etrafın yeşil çimenlerle kaplanması tabiatın yeniden hayat bulduğunun bir göstergesidir. Şairler tarafından tabiatın yeniden canlanmasının bir remzi olan çimenlerle, insanın çocukluk çağı arasında bir ilgi kurulmuş olabilir. Şu ifade edilmektedir ki çimenler, her ne kadar hüdâyinâbit bir bitki olsa da bakımı oldukça zor; yetiştirilmesi ve canlılığının korunması için çok su isteyen bitkiler arasındadır.

Bununla birlikte çemen, divan edebiyatındaki seyr ve temâşâ yerlerindedir. Yeşil otlarla dolu kır-bayır anlamındadır [39]. Özellikle bahar mevsiminin gelmesi ve yağmurlarının başlaması ile tabiat yeşil bir örtü ile kaplanır. Bu aynı zamanda bahar mevsiminde çimenliklerde yapılan işret meclislerinin de habercisidir. Bu meclisler ve bahar mevsimi birçok yönüyle divan şiirine konu olmuştur.

Sabah vakti saba rüzgarının esmeye başlaması ile çimenler de rüzgâr önünde salınmaya ve tabiat canlanmaya başlar. Bâkî de aşağıdaki beytinde bir hüsn-i talil sanatı yaparak sabah vakti tabiatın canlanmasını, çimen çocuklarının üveyiklerin ve bülbüllerin sesi ile uyanmasına bağlamıştır:

Çemen etfâlinüñ uyhuların uçurdu yine

Subh-dem gulgule-i fâhte gül-bâng-i hezâr

Bâkî (K. 18/10)

[Sabah vakti üveyik kuşunun sesi (ve) bülbülün duası çimen çocuklarının uykularını kaçırdı yine.]

Bahar mevsimi ile tabiatla sadece çimenler çıkmaz aynı zamanda rengarenk çiçekler de açar. Başka bir şiirde Bâkî, çimenlerin üstünde çiçekler açmasını şair bayram sabahı çocukların rengarenk elbiseler giymesine benzetmiştir:

Rûz-ı 'îd irdüğünü tuydılar etfâl-i çemen

Subh-dem geydiler envâ'-ı libâs-ı rengîn

Bâkî (G. 392/5)

[Çimenin çocukları, bayram gününün geldiğini duydular. Sabah vakti renkli elbiseler giydiler.]

## 3. Klasik Türk şiirinde çocukla ilgili kültürel öğeler

### 3.1. Çocuklar bayramlık elbiseler giyerler ve bayramlarda çocuklara hediyeler verilir

Gerek klasik edebiyatta gerek modern edebiyatta gerekse popüler kültürde bayram önemli bir tema olarak karşımıza çıkar. Türk kültüründe mühim bir yeri olan bayramların ve bayramlarla beraber var olan geleneklerin edebiyatçıların dikkatinden kaçması düşünülemezdi. Klasik Türk edebiyatında çeşitli vesilelerle şiirlerde bayramla alakalı müstakil beyitlere rastlandığı gibi divan şiiri nazım türleri arasında yer alan ıydıyyeler bayramların gelişi vesilesiyle kaleme alınmış ve ıydıyyelerde bayramlarla alakalı gelenek ve göreneklerden sıkça bahsedilmiştir.

Modern edebiyatta da edebiyatçıların eserlerinde bayramla ilgili hususlara yer verdiği görülmektedir. Mehmet Akif'in Safahat'ta yer alan “Bayram” başlıklı şiiri bayramla alakalı yazılan şiirlerin en güzel örneklerinden biridir. Çocuklar ve

bayramlar birbirinden ayrılmaz iki unsurdur. Şair de aşağıdaki beyitlerde bu duruma değinmiş ve anneleri tarafından süslenen bebekleri birer çiçeğe benzetmiştir:

Koşan, gezen, oturan, mâniler düzüp çağıran.  
Davullu zurnalı 'dans' eyliyen, coşup bağırın,  
Bu kâinât-ı sürûrun içinde gezdikçe,  
Çocukların tarafındaydı en çok eğlence,  
Güzelce süslenerek dest-i nâz-ı mâderle;  
Birer çiçek gibi nevvâr olan bebeklerle [43]

Şiirin dışında müzikte Barış Manço, “Bugün Bayram” adlı şarkısında bayramlarda çocukların güzel kıyafetler giymesine değinmiştir.

Bugün bayram  
Erken kalkın çocuklar  
Giyelim en güzel giysileri  
Elimizde taze kır çiçekleri  
Üzmeyelim bugün annemizi

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi çocukların bayramlarda temiz ve güzel elbiseler giymeleri bayramların en önemli sembolleri arasında yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte de şair, ağlamaktan kanlanmış gözlerin aşğın aşkının delili sayılması gibi bayramlarda renkli kıyafetler giyen çocukların da bayram olduğunun habercisi olduğunu ifade etmektedir:

‘Aşk salmaz eşk-i hûnînsiz dile hengâmeler  
‘İdi bilmem giymese etfâl rengîn câmeler

Diyarbakırlı Lebîb (G. 38/1)

[Kargaşalar gönle kansız gözle aşk salmaz. Çocuklar, renkli elbiseler giymezse bayram olduğunu anlamam.]

Bayramlık, bayramda verilen para ya da hediyedir [42]. Gelibolulu Mustafa Âli, bayram zamanı sevgilinin bir bakışının âşik için; merhabasının ise gönül için en büyük bayram hediyesi olduğunu ifade eder:

‘İd oldı senden bir nazar ‘ayn-ı ‘atâdur sevdüğüm  
Dil tıflınuñ bayramlığı bir merhabâdur sevdüğüm<sup>1</sup>

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 913/1)

[Bayram oldu. Ey sevdiğim, bir bakış, senden bayram hediyesidir. Sevdiğim, gönül çocuğunun bayramlığı (senden gelecek) bir merhabadır.]

### 3.2. Çocuk mektebe gider

Okul; çocukların akademik becerilerin yanı sıra sosyal, duygusal ve pratik yaşam becerilerini kazanmaları için önemli bir mekânlardır. Bu yönüyle okul zamanları, insan hayatının önemli bir evresi olarak karşımıza çıkar. Çocukların okul hayatı, okul ortamı, okulla alakalı unsurlar literatür kısmında tıfl-ı mektep (mektepe çocuğu) ifadesinde de bahsedildiği üzere klasik Türk edebiyatı içinde de kendine yer bulmuştur.

Bâkî, verilen örnek beyitte çimen kuşlarının çıkardığı sesleri mektepte hep bir ağızdan yüksek sesle Kur’an hatmeden çocukların seslerine benzetmiştir:

Çıkdı bir yirden sadâ vü sît-ı mürgân-ı çemen  
Güyyâ etfâl-i mekteb hatm-i Kur’ân eyledi

Bâkî (K. 7/3)

[Çimen kuşlarının sesleri bir yerden çıktı. Sanki mektep çocukları Kuran’ı hatmeyledi.]

Çocuk bakış açısıyla okula dair olumsuz duygu ve düşüncelerin örneklerine, mazmun olarak olmasa da bir tema olarak Mevlânâ’nın (ö. 1273) *Mesnevi*’sinde ve Fuzûlî’nin (ö. 1556) *Leylâ ve Mecnûn*’unda rastlanmaktadır. Okula ilişkin bu olumsuz hissiyatın, bilhassa Sebki Hindî olarak tesmiye olunan şairlerin şiirlerinde daha rafine bir şekilde, ince ve renkli hayallerin dile getirildiği mısralara dönüştüğü görülmektedir. Bu beyitlerde ağırlıklı olarak okulun sıkıcılığı, tatil

<sup>1</sup> Şair aynı beyti 89. Kıtada da söylemiştir. Bk. Âli Divan’ı Kıta 89/3.



günlerine ve özgürlüğe duyulan hasret duyguları hâkimdir [5]. Bâkî de beyitlerinde okulun sıkıcılığından bahsetmiş ve akıl bağından kurtularak mutlu olan gönü okulun bitmesinden sonra sevinçle evine giden çocuklara benzetmiştir:

Dil kayd-ı ‘aklı selb ideli şâd olup gider  
San tıflıdır ki hâceden âzâd olup gider

Bâkî (G. 141/1)

[Gönül, aklın bağını ortadan kaldırıp mutlu olup gider. Sanki çocuktur (tatil vakti) öğretilenden kurtulup gider.]

Sebzî bir beytinde gönü daha önce ders ders ezberlediği aşk ayetlerini satır satır okuyan bir çocuğa benzetmiştir. Şair, bu beytinde mektepte ezber Kur’an okuyan çocuklar ile gönül arasında bir benzerlik ilgisi kurmuştur:

‘Aşk âyetini n’ola okursa sayır sayır  
Ezberlemişi tıfl-ı dil anı sebak sebak

Sebzî (G. 376/6)

[Aşk ayetini satır satır okusa bunda şaşılacak ne var? Gönül çocuğu onu ders ders ezberlemiştir.]

Nasıl ki çocuklar bir hocanın terbiyesinde ilim öğrenmesi için mektebe gönderilirse şair de gönül çocuğunu aşk ilmini öğrenmesi için hocaya teslim etmiştir. Gönül mektepte ilim öğrenen bir çocuğa teşbih edilir. Âşığın gönülünün aşk ilmi karşısındaki öğrenciliği daima devam etmektedir:

Ola kim ögrene fenn-i gamı tıfl-ı dilümüz  
Hâce-i ‘ışka iletüdük yine ferzendümüzü

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 1443/4)

[Ola ki gam ilmini öğrenir diye gönül çocuğumuzu aşk hocasına teslim ettik.]

### 3.3. Çocuğun başına akçe dizilir/takılır

Yakın zamana kadar sünnet çocuklarının başına altın veya gümüş paralar dizme âdeti varmış. Bu gelenek günümüzde çengel iğne ile altın takma şeklinde kısmen sürdürülüyor. Hafızlığını bitiren çocukların da takke kenarlarına paralar dikilirmiş [44]. Osmanlı kültüründe var olan bu gelenek günümüzde de kısmen devam etmektedir. 24.04.2019 tarihinde yayımlanan bir haberde, Adıyaman İl Müftülüğüne bağlı olarak faaliyet gösteren Kur’an kurslarından mezun olan hafızlara icazet töreninde hafızlık tacı giydirildiği ve çeyrek altın hediye edildiğinden bahsedilmektedir [45].

Bâkî bir beytinde sabah vakti goncaların üstüne düşen çiğ damlalarını küçük çocukların başına dizilen akçelere benzetmiştir:

Dâye-i ebr yine goncalaruñ şeb-nemden  
Başına akçe dizer niteki etfâl-i sığar

Bâkî (K. 18/11)

[Bulut bakıcısı yine goncaların çiğ tanesinden küçük çocukların başına akçe dizer.]

Bâkî’nin haricinde 16. yüzyılın önemli şairlerinden Zâtî de tabiattaki nesnelere kişileştirerek bir beytinde bu geleneği hatırlatmaktadır:

Akçeler dizdi şükûfe tıfl-ı mîve başına  
Ayağına mâder-i eşcâruñ îsâr itdi sîm

Zâtî (K. 16/15)

[Şükûfe, meyve çocuğunun başına akçeler dizdi. Ağaçların annesinin ayağına gümüş saçtı.]

## 4. Klasik Türk şiirinde çocuğun gelişim özellikleri

### 4.1. Çocuklar aşktan anlamaz

Soyut bir kavram olan aşk, çocukluk çağı geçip gençlik çağına gelindiğinde anlamlandırılabilen kavramlardandır. Cinsel gelişimin evreleri vardır ve gerçek anlamda aşk, cinsel gelişim göstergeleriyle doğru oranda ilerler. Bireyde cinsel gelişim ile ilgili teorileri dile getiren Freud, psikoseksüel gelişim kuramını beş alana ayırıp öyle işlemiştir. Freud, yaşamın ilk on iki yılında ise cinsel gelişimin tamamlandığını dile getirir. Bu evrelerden özellikle 3-6 yaş arası yani şairin de dile getirdiği çocukluk dönemi, fallik dönem olarak adlandırılmıştır. Şairin sevdiği birey daha büyük yaşlarda biri olabilse de kastettiği yaş aralığı çocukluk dönemidir. Fallik dönem kişinin cinsiyet hüviyetini kazandığı dönemdir [46]. Çocuk bu evrede kendi cinsel uzvunun farkına varır ve diğer cinsten bu uzvun olmadığını algılar. Kendi cinsiyetinin karşı cinsten farklı olduğunu da bu sayede öğrenir. Ve bilinçaltında var olan güdülerle değişik duygular hisseder. Hissedilen duygu gerçek manada yetişkin aşkıdan öte karşı cinsin sevgi objesi olarak görülmesi ve diğer bir cinsle hayranlık duyulmasıdır [47]. Henüz soyut düşünemeyen birey, yaşadığı karmaşayı sosyal öğrenme yoluyla edindiği bilgilerle birleştirerek aşk olarak

tanımlayabilir. Fakat bu duygu sevmeye, sevilme ve ait olma ile ilgilidir. Bu sebeplerden dolayı Muvakkitzâde Muhammed Pertev, yaşı küçük olan bireylerin aşkı anlayamayacağını, gönül sahibi olunamayacağını dile getirmiştir:

Gücenmem hâtırum rencide olmaz Pertev ol şüha

Dahi pek tıfl-ı endek-sâledür dil-dârlık bilmez

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G. 217/5)

[*Ey Pertev! O sevgiliye gücenmem, gönüm incinmez. Yaşı pek küçük çocuktur ki gönül sahibi olmak/aşk nedir bilmez.*]

#### 4.2. Çocuklar küçükken sevilir

Çocuk sevgisini öne çıkaran bazı çalışmalar çocukların sevillecek bir obje ve çocukluğu da sevimli bir dönem olarak tanımlamışlardır [48]. Toplumsal olarak bireyin en tatlı ve sevilesi olan döneminin çocukluk dönemi olduğu görüşü hâkimdir. Muvakkitzâde Muhammed Pertev, aşağıda verilen dizelerinde bireyin çocukken daha sevimli ve sevilesi olduğunu dile getirmiştir. Bu düşünce halk diline, atasözlerine ve gündelik hayata da sıklıkla yansır. “Balın alası (tazesi) oğulun tazесinden”, “Hamı tatlı, yetkini acı” benzeri atasözlerinin çocukların küçükken sevilmesi, büyüdülerinde ise sorun kaynağı olarak görülmesi üzerine söylendikleri görülmektedir [49]. Özellikle ergenlik dönemiyle birlikte gelen bireyin özerk olma duygusu; onun sarıp sarmalanma, okşanıp sevilme yetkinliğinin azalmasına neden olmaktadır. Bu sebeple çocukluk döneminde insanlar hem fiziksel (okşanma, sarılma, öpülme vb.) olarak daha sevimlidirler hem de duygusal ihtiyaçlarının açıklık noktasının yüksekliği sebebiyle çocukların sevilmesi çok daha olasıdır. Muvakkitzâde Muhammed Pertev, aşağıda örnek olarak alınan beyitte sevgililerin ancak çocuk yaşta sevillebileceğini; büyüdülerinde dik başlı oldukları ve sürekli cefa gösterip asi oluşlarını şu şekilde nazmetmiştir:

O nev-resideyi sar tıfl iken kucaklanıcak

Ki sonra ser-keş olur dallanıp budaklanıcak

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G. 286/1)

[*O yeni yetme (güzeli) çocukken sarıp kucakla (çünkü sonra) dallanıp budaklanarak (büyüyerek) dik başlı biri olur.*]

#### 4.3. Çocuklar çabuk kandırılır

Çocukların yaşça küçük, kendini koruyamayacak kadar naif olmalarından ve aileleri tarafından genellikle karşılıksız bir sevgiyle sevimlerinden dolayı çocukların bazı şahıslar ve gruplar aracılığıyla kolayca kandırılmaları mümkündür [50]. Yetişkinlik döneminde her şey karmaşıktır. Fakat şairin de dile getirdiği gibi çocukluk döneminde gönül daha yüzeysel ve gördüğüne kanma eğilimindedir. Çocukluk döneminde kavramlar yalın olarak algılanır. Yalınlık, çelişkiye mahal vermeyen ve karmaşık olmayan; girdisi çıktısı olmadan, içinde kendi katışksızlığını bozacak unsurlar taşımayan, meali akla ilk gelen, yüzeysel olan, detayı önemsemeyen, bu nedenle de genellikle ilk manadan ve basit tümcelerden oluşan bir iskelettir [51]. Yalın ve sade düşünce yapısıyla şekillenen çocuk zihni; söylenen her sözün de kendi düşünce yapısı gibi yalın olacağı, doğru olacağı ve art niyet taşımayacağı kabulüyle hareket eder. Birey büyüdükçe duyguları gelişir, umutları ve hayal kırıklıkları değişir. Hayal kırıklıkları artan birey, gördüklerini ve duyduklarını daha fazla detaylandırarak düşünür. Bireyin kandırılması yaş aldıkça zorlaşır. Küçükken her şey yalın ve tek yönlü olarak ele alındığından çocuğun kandırılması daha kolay olur. Muvakkitzâde Muhammed Pertev, beyitte bu durumları göz önünde bulundurmuş ve birtakım yalanlarla gönül çocuğunu oyalamanın uygun olup olmadığını sözde soru cümlesiyle ifade etmektedir:

Ben böyle yalanlarla filanlarla efendim

Tıfl-ı dili dahi oyalayum mı ne dirsin

Muvakkitzâde Muhammed Pertev (G. 429/2)

[*Efendim, ben böyle yalanlarla filanlarla gönül çocuğunu daha oyalamaya (devam edeyim) mi ne dersen?*]

#### 4.4. Çocuğun ne istediği belli değildir

Bilişsel gelişim ve kişilik gelişimi gibi alanlarda gelişimini henüz tamamlamış olan çocuk, istekleri ve beklentileri yüksek olan doyumsuz bir bireydir. Şairin de dile getirdiği gibi doyumsuz olan çocukların istekleri sürekli değişmektedir. Bazen beşik isteyecek kadar küçük olduğunu kabullenebilen çocuk bazen bir yetişkin gibi davranarak beşiğe ihtiyacı olmadığını dile getirebilir. Bu değişken isteklerin arka planıyla ilgili çalışmalar yapan Freud, zihnin üç esas zeminden oluştuğunu iddia eder. Bu zemini oluşturan unsurlar; id, ego ve süperego şeklinde ifade edilir. İd, Latince “o” anlamına gelir ve bireyin dimağının var olduğu o ilk andan itibaren düşüncenin iptidai, istem dışı kısmını ifade eder. İd sadece ve sadece haz duymaya niyetlenir ve bireyi bu noktada güdüler. İsteklerinin karşılanmaması ya da isteklerinin engellenmesi ihtimaline karşı sürekli önlemler almak ister. Kural ya da sınırları benimsemeyen id, diğer sistemsel yapılara oranla doyumsuzdur ve negatif içerik yüklüdür. Örf, âdet ve normları yoktur, düşünür ve düşündüğünü yaşamak ister [52]. Latince kelime manası “ben” demek olan ego, yapısal kişilik kuramına göre, kişinin “kendisi” olarak ifade ettiği kısımdır. Ego, idin aksine istem dışı olmayı değil istemli olmayı ifade eder. O, analizcidir ve doğru-yanlış noktasında kural koyucudur. İd, her ne kadar sınırsız istekte bulunursa bulunsun ego bu istekleri düzenlemeye çalışır. Nesnelere ve olaylar ile ilgili gözlemler yapar, onların olabilecek en doğru düzlemde ilerlemesini sağlar [53]. Olayı algılar, sonuç için yaratıcı

fikirleri beyan eder. Süperegö ahlak ve toplumsal normları önceliklerken ego mantıksal çözümleri öne sürer. Ego bu noktada hem idin verdiği psikolojik baskıdan kurtulur hem de yön değiştirmeler ve bahanelerle süperegöyü baskılar [54]. Çocuğun ilk zamanlarında ilkel benlik baskın olan benliktir. İlkel benlik, sürekli bir şeyler isterken toplumsal normlar ve ego çocuğu baskılar. Bu iki karmaşanın arasında kalan çocuk doyumsuz, isteği bitmeyen ve istekler arasında karar veremeyip sürekli fikir değiştiren birey haline dönüşmektedir. İdin istekleri bitmez, benliğine idin hâkim olduğu çocukların da isteklerinin sınırı olmadığından ne istediği belli değildir. Bu durum şairlerin de dikkatinden kaçmamıştır. Şairin görevi insanların psikolojik durumları bilimsel bir dille yazıya dökmek değildir. Ama onlar da zaman zaman çevrelerinde gözlemledikleri insanî halleri çoğu zaman yaptıkları yerinde tespitlerle şiirlerine yansıtmaktan kendilerini alamamışlardır.

Edirneli Kâmî, sevgiliyi açık istiare yoluyla âfete benzetip onun hem salınmak isteyip hem de ağladığını belirtir. Çocukların sürekli fikir değiştirmesi sebebiyle gönlü çocuğa benzeten şair, bu kararsızlığı sevgilinin hem beşik isteyen hem de istemeyen bir kişi olarak tasavvur ederek anlatmaya çalışır:

Hem salınmak ister ol âfetle hem giryân olur

Tıfl-ı dil gûyâ ki hem gehvâre ister istemez

Edirneli Kâmî (G. 92/3)

[Hem o âfetle salınarak yürümek ister hem de ağlar. Gönül çocuğu sanki bazen beşik ister bazen istemez.]

#### 4.5. Çocuk nasihat dinlemez

Toplumlar için nasihat etmek ve edilen nasihati dinlemek saygı gören davranışlar arasında görülmektedir. Geleneksel toplumlarda, ananevi normların kuşaklar arası iletiminde mühim bir sembol olan nasihat, tarih boyunca peygamberler, liderler ve ebeveynler için yeri doldurulamayacak bir düzen haline gelmiştir. Bu sebeple nasihat eden kimi zaman bir büyük iken çoğu zaman ise çocuğu şekillendirmek isteyen ebeveynlerdir. Nasihatın temel meselesi daha önceden öğrenilen bir bilginin çocuk tarafından yanlış düşmeden, çocuğun canı yanmadan ona doğrudan aktarılmasıdır. Nasihat; çocuğu korumak, onu sarmalamak ve bu sayede çocuğu iyiliğe yöneltip kötülüklerden kaçındırmak amacı taşır [55]. Daha önce de bahsedildiği gibi çocuklar ilkel benlikleriyle hareket ettiklerinden sınırlandırılmaktan ya da kurallara uymaya zorlanmaktan hoşnut olmazlar. Çoğu zaman yetişkinlerin iyi niyetlerini anlayamaz ve verilen nasihatleri kötülük olarak algırlarlar. Söylenenin tam tersini yapma eğiliminde bulunabilirler. Şair de bu başkaldırı durumuna değinmiş ve nasihat dinlemek yerine tıpkı bir çocuk gibi başkaldıran ve istenilen arzusunun tam tersini yapmak isteyen sevgiliye sitem etmiştir:

Tıfldur pend-i peder diñlemez ol mâh dahı

Şîr-i mâder yirine içmege kanum özenür

Bâkî (G. 75/2)

[O ay (gibi güzel sevgili) çocuk (olduğu için) baba nasihati dinlemez. Anne sütü içmek yerine kanımı içmeye özenir.]

#### 4.6. Çocuklar sır saklayamaz

Çocuklar, mahremiyet olarak ele alınacak noktaları henüz keşfedemediklerinden ve çevresindeki insanları güvenilir ya da güvenilmez kişiler olarak kategorize edemediklerinden sır kavramını doğru temellere oturtamazlar. Tıpkı şairin de dile getirdiği gibi diğer bireyler için sır sayılabilecek mevzuların ifşasını kolaylıkla gerçekleştirebilir. Çocuklar ifşa ettikleri mevzuların diğer bireylere zararının dokunacağını algılamakta güçlük çekerler:

Tıfl gibi râzın ifşâ itdüğüçün ‘âleme

Sûzen-i hâr ile çâk oldı zebâmı bülbülün

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 732/4)

[Çocuk gibi sırrını ifşa ettiğin için âleme, bülbülün dili dikenin iğnesi gibi yarıldı.]

#### 4.7. Çocuklar delilerden korkar ve delileri taşlar

Korku refleksif bir davranış biçimi olabileceği gibi çevre etkisiyle ya da daha önceden deneyimlenen durumlar karşısında öğrenilen bir davranış da olabilir. Korkularıyla baş etme yöntemlerine hâkim olamayan çocuk, korku anında saldırgan davranışlar gösterebilir.

Deliler bazen alışılmışın dışında davranabilmektedirler. Delilerin normalin dışındaki davranışları çocukları korkutup saldırganlaştırabilmekte bazen de çocuklar delilerin kendini savunamayacağını fark ettiği için delilere karşı saldırgan davranabilmektedir. Şairler, çocukların delileri rahatlıkla taşıyabileceğini yani bir başka bireye zarar vermekten çekinmeyeceğini, toplumun bu rolü çocuklara attığını dile getirmektedir. Çünkü çocuklar id etkisindedirler ve ilkel benliğine hâkim olmakta güçlük çekmektedir.

Şair bu dizelerinde yanlış anlaşılmaktan ve bu yanlış anlaşılmanın etkisiyle tepki görmekten çekindiğini dile getirmiştir. Çünkü çocuklar ilkel benliğin etkisiyle ve çevreden edindiği bilgiler doğrultusunda güçsüz ve garip hareketleri olan kişileri “deli/mecnun” olarak nitelendirip o kişiye saldırıda bulunabilir:

Taşlamañ dîvâne oldu diyü ey etfâl-ı şehr  
Ol perinüñ zülfi zencîrini sevdâ eylesem

Sebzî (G. 559/4)

[*Ey şehrin çocukları! Eğer o perinin zülf zincirine bağlansam beni deli diye taşlamayın.*]

Çocuklar görerek ve gözlemleyerek öğrenirler. Zihinsel yetersizliği ya da olağandışı hareketleri olan kişilere karşı saldırganlık eylemlerini gözlemleyen çocuklar da aynı davranışı taklit etmektedirler. Ya da o kişiden korkulduğunu görse korku eylemini taklit eder. Nitekim sosyal öğrenme kuramcıları; kişinin öğrenme eyleminin bireysel faktörler, çevresel faktörler ve davranışlarının bireye sağladığı etkileşim ile oluştuğunu ileri sürer. Bunun yanı sıra, kişinin yaşayan ve etkileşimde bulunabilen bir varlık olması münasebetiyle, toplumda bireylerin başka kişileri model alarak ve model aldığı durum ya da davranışı deneyimleyerek öğrendiği savunulmaktadır [56]. Şair, çocukların farklı gelişim özellikleri gösteren bireylerden korktuğunu onlardan çekindiğini dile getirir. Bu kanısını halkın da kendisini gördükçe korktuğunu dile getirerek pekiştirmektedir. Çünkü nesilden nesle aktarılan toplumsal davranışlar ortak nitelikler içerebilir:

Oldı bir leylî-‘ızâruñ ‘aşkına mecnûn diyü  
Yollarında şehriñ etfâli turup taşlar beni

Sebzî (G. 866/4)

[*Karanlık/Leylâ yanaklının aşkına deli/Mecnûn oldu diyerek şehrin çocukları beni taşlarlar.*]

Bir başka beyitte ise şair kendini rüsva olarak görüp nasıl ki çocuklar delileri taşlarsa halk da âşığın/şairin bu rüsva hâlimden korkup ondan kaçmaktadır:

Şöyle rüsvâyam ki ürker halk gördükce beni  
Nice kim etfâl kaçar merdüm-i dîvânenen

Celîli (G. 299/6)

[*Nasıl ki çocuklar deli insanlardan kaçarsa öylesine kötü bir haldeyim ki halk beni görünce korkar.*]

#### 4.8. Çocuklar kenara çekilip gönlü hoş edilir

Amerikalı şair, Carl Sandburg “Bir bebek, Tanrı’nın dünyanın devam etmesi gerektiğine inandığının göstergesidir.” [57] der. Çocukların özel ve kutsi canlılar olduğu toplumlar arasında ortak olan görüşlerden biridir.

Şair kudret gücünün çocukları mutlu etmek için uğraştığını çocuklar için emek sarf edildiğini dile getirir. Çünkü bilinen bir gerçek vardır ki gelecek nesillerin mutlu olması aynı zamanda tüm toplumun mutlu olmasıyla doğru orantılıdır. Yapılan araştırmalar [58] gösteriyor ki çocukların mutluluk düzeyi arttıkça duygusal ve bilişsel gelişimleri de ivme kazanmaktadır. Gelişimin ilkelerinden birisi olan “gelişim bir bütündür” ilkesinden hareketle, gelişim alanlarının birbirleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Çocukken mutlu olan bireylerin herhangi bir problem durumunda ya da stres anında bu durumla baş edebilme becerisini çok daha etkin kullanabildikleri, pozitif iletişim bağlamında daha aktif oldukları gerek akademik manada gerekse sosyal anlamda başarılarının daha üst seviyede oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır. Başka bir deyişle mutlu edilen çocuk, gelecekteki tüm problemleriyle daha sağlıklı bir şekilde baş edebilir. Nitekim şair de bu olumlu duygunun farkında olup mısralarında bu olgunun öneminden bahsetmiştir:

Yine etfâlini çekdi kenâra dâye-i kudret  
Yine ezhârı tatyîb itdiler sahn-ı gülistanı

Dürrî Ahmed Efendi (G. 21/2)

[*Kudret annesi çocuklarını yine kucağına aldı. Onun çiçekleri yine gül bahçesinin gönlünü hoş ettiler.*]

#### 4.9. Çocuk oynar

*Türkçe Sözlük*’te oyun; yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence olarak ele alınır [42]. Çocuklar da eğlenmeyi seven, oyun oynamaya meyilli, fitratı gereği mevcut durum her ne olursa olsun daima oynamak isteyen bir yapıya sahiptir. Eğitimi Maria Montessori’nin dediği gibi; oyun çocuğun işidir. Yetişkinler için iş, hayatın devamı için gerekliyse çocuk için de oyun aynı işlevdedir. Mecalsiz de olsa, kötü şartlarda da olsa çocuğun oyununa devam edeceği şu dizelerle dile getirilmiştir:

Oynar koşar çocuklarımız öyle şâd şen

Kahr-ı şitâ ile yine pek bî-mecâl iken<sup>1</sup>

Leylâ Hanım (Saz), Solmuş Çiçekler

[Çocuklarımız (insanları) kahreden kışında mecalsizken (bile) yine de mutlu bir şekilde oynar, koşar.]

Oyun için çocuğun yaratıcı düşüncelerini aktif kullanması gerekir. Çocuklar, oyun için ilk doğduğu andan itibaren kendi ekstremitelerini kullanır. Daha sonra ise kendi bedenini keşfeden çocuk çevresini algılar ve etrafındaki materyalleri oyuncak yapar [59]. Nesnelere işlevleri dışında yeni işlevler ekleyebilir. Örneğin gazoz şişesi mikrofon olabilir. Ya da cansız nesnelere canlılara ait özellikleri ekleyebilir. Animizm olarak adlandırılan bu durum, Piaget'in Bilişsel Gelişim Kuramına göre çoğunlukla sembolik işlev alt evresinde görülür [60]. Nesnelere işlevlerinden ziyade çocuğun bilişsel olarak o nesneye yüklediği anlam çocuk için daha önemlidir. Hayal dünyasını genişleten çocuk, özgürce oyun dünyasına dalar. Maceradan maceraya kendi istediği şekilde sürüklenir. Şairin de betimlediği gibi bazen bir süvari olur, ağaçtan bir dalı at yapar<sup>2</sup> ve rüzgârı arkasına alarak başkahraman olur. Söz konusu duygunun klasik şiirde örneği bulunmaktadır:

Şâhlar üzre şükûfe bâd ile oynar güler

Tıfla beñzer kim ağaçdan ata olmuşdur süvâr

Nev'i (K. 15/6)

[Dallar üzerindeki çiçek, rüzgâr ile oynar, güler; ki (o bu hâliyle) âdeta ağaçtan ata binmiş, kendisini süvari olduğunu zanneden bir çocuğa benzer.]

Benzetmelerden faydalanan şair, baharın getirdiği olumlu havanın etkisiyle bir çocuğun oynaması arasında bir ilişki kurmuştur. Rüzgârın etkisiyle bir çocuk gibi hareketlenen çimler ve yaseminleri şair, oyun oynayan çocuklara benzetmiştir:

Sebzelerle yâsemen gizlembec oynar bâğda

Yügrüşür etfâl-i gülşen bâd ile muhkem bahâr

Sebzî (G. 217/5)

[Çimlerle yasemin yine bahçede saklambaç oynar. Gül bahçesinin çocukları bahar mevsiminde rüzgârla koştururlar.]

Oyun için ayarlanmış bir mekânın varlığı çocuk için gerekli bir unsur değildir. Oyun alanı bir çocuk için bazen bir oda bazen bir ev bazen okul bazense dış mekândır. Eski kültürlerde çocuklar oyun için daha çok dış mekânları tercih etmiştir. Dış ortamda sürekli bir değişim ve hareketlilik vardır [61]. Bilimsel araştırmaların [62] da desteklediği ortak bir kanı vardır ki çocuklar, özellikle sınırsız uyarıcı etkisinde kaldığı dış mekân oyunlarından vazgeçemezler. Nitekim aşağıdaki dizelerde de şair bu kanıyı sevgiliye eve gelmek istemeyen bir çocuk gibi betimleyerek desteklemektedir:

Dil-berüm bir tıfldur bâzîçeden gelmez eve

Korkaram lu'b ile gönülüm hânesin vîrân ider

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 332/2)

[Gönül alan (sevgilim) bir çocuk (gibi) oyundan eve gelmez. Korkarım oyunla gönül evini viran edecek.]

Yine yakın zamanlara kadar sıklıkla oynanan saklambaç/gizlembec oldukça önemli bir oyundur. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te "Karagünü" şeklinde geçmektedir [63]. Klasik şiirimizde 16. asrın şairlerinden Sebzî, bir bahar gününde oynanan saklambaç oyununa işaret etmektedir:

Sebzelerle yâsemen gizlembec oynar bâğda

Yügrüşür etfâl-i gülşen bâd ile muhkem bahâr

Sebzî (G. 217/5)

<sup>1</sup> Muhammes nazım şekliyle mefûlü/ fâilâtü/ mefâilü/ fâilün ölçüsüyle hicrî 1315/1897-1898 tarihinde "Bahar" başlığıyla yazılan bu şiir, sekiz bölümden müteşekkil olup örnek olarak alınan bölümün devamı şu şekildedir:

Dağlarda yavrular dolaşırlar çemen çemen

Oynar koşar çocuklarımız öyle şâd iken

Kahr-ı şitâ ile yine pek bî-mecâl iken

Sensin hayât-ı tâze veren kâ'inâta sen

Sen hâdim-i şetâret ü sıhhsin ey bahâr

<sup>2</sup> Alışveriş sitelerinde sopadan atlar hâlâ satılmaktadır. Bununla birlikte bu oyunun kadim olduğu düşünülmektedir. Benzer yaklaşımla bugün fantastik bir öge olarak karşımıza çıkan "uçan süpürge" de çocukların at olarak kullandıkları sopadan mülhemle oluşturulmuş olabilir.

[Çimlerle yasemin yine bahçede saklambaç oynar. Gül bahçesinin çocukları bahar mevsiminde rüzgarla koştururlar.]  
Osmanlı'nın bayram eğlencelerinden biri de çocuklar için şehir merkezlerine ya da sokak aralarına kurulan dönme dolaplardır. Özellikle yabancı seyyahlar ve elçiler, dönme dolaplara dair gözlemlerini yazmış olduğu notlarda belirtmişlerdir. IV. Murat döneminin (1623-1640) ünlü seyyahlarından Du Loir, 1639 yılındaki gözlemlerini tuttuğu seyahatnamesinde Osmanlı meydanlarına kurulan dönme dolapları şu şekilde anlatmaktadır:

“[...] Sokaklarda tıpkı değirmen taşı gibi yuvarlak olan makineler oluyor, onların üstüne çocuklarını bindirip döndürüyorlar. Genç delikanlılar küçük tekerleklerle bağlı olarak paralel dönen ipler üzerinde zıplıyorlar.” [64]. Klasik Türk şiirinde de çocuk oyunlarından dönme dolap sıklıkla geçmektedir. Revânî'ye ait olan beyitte ay ve güneşi dönme dolaba binmiş iki dilbere teşbih etmiş olduğu beyit şu şekildedir:

Felek dolâbına binmiş iki dil-berdür ay u gün  
Cihân etfâli 'ıyd eyler hemân oğlan oyuncacı

Revânî (G. 478/ 3)

[Ay ve güneş gökyüzü dolabına binmiş iki güzeldir (sanki) çocuklar bayramda oyun oynuyor.]

Nâilî-i Kadîm ise ay ve güneşi iki dilbere ve bunların nöbetleşme usulüyle zamanın âşıklarına yüzünü göstermesini sebebiyle gökyüzünü çocukların dönme dolabına teşbih ettiği mısralar şu şekildedir:

Olur sûret-nümây-ı mihr ü meh devrinde 'uşşâka  
Felek dülâb-ı gerdân oldı gûyâ 'id-i tıflâna

Nâilî-i Kadîm (G. 352/2)

[Ay ve güneşin yüzünü gösterdiği zaman âşıklar için gökyüzü sanki bayram çocuklarının dönme dolabı oldu.]

Nev'i-zâde Atâyî, kış günlerinin vazgeçilmezi olan buzda kaymayı şiirine taşımıştır. Nehir üzerinde hızla giden gül yaprağını buzda çabucak kayan çocuğa teşbih ettiği beyti şu şekildedir:

Sanur seyr eyleyenler buz kayar bir tıfl-ı çâbükdür  
Kaçan cûy üzre itse berg-i gül sür'atle refâtı

Nev'i-zâde Atâyî (K. 8/9)

[Bakanlar ne zaman nehir üstünde gül yaprağının hızla gittiğini görse buz üstünde hızla kayan bir çocuk zanneder.]

Kâğıt uçurmak yüzyıllar içerisinde farklı anlam dairelerinde kullanılmış ve zamanımıza bir deyim olarak da gelmiş bir oyundur:<sup>1</sup>

Kâğıd uçurmasını oynadı gûyâ etfâl  
Çıkdı bâd ile hevâya yine berg-i ezhâr

Nev'i-zâde Atâyî (K. 14/ 8)

[Çiçeklerin yaprakları rüzgarla havaya çıksa çocuklar sanki uçurtma uçuruyorlarmış (gibi bir manzara olur).]

Şair, aşağıdaki beyitte gözü bağlı bir şekilde gezmek ile körebe oyununa işaret etmektedir. Sevgilinin eteğine ulaşma arzusu ile gözü bağlı bir şekilde gezen şair, feleğin onu zamanın çocuk oyuncağı ettiğinden dert yanmaktadır:

Gözi baglu gezerin girmez ele dâmen-i yâr  
İtdi gerdûn beni bâziçe-i etfâl-i zamân

Nev'i-zâde Atâyî (G. 171/ 5)

[Dünya beni zamanın çocuklarının oyuncağı ettiği için gözü bağlı gezerim ve sevgilinin eteğini tutamam.]

Şehir merkezlerine özellikle bayram günlerinde kurulan büyük salıncaklar hem minyatürlerde hem de yabancı elçi ve seyyahların notlarında oldukça fazla geçmektedir:<sup>2</sup> Revânî, sevgilinin güzelliğinin bayram yerinde izlemeyi salık verirken

<sup>1</sup> Kâğıt uçurmak deyiminin anlam çerçevesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. [65].

<sup>2</sup> Örneğin 1639 yılında arkadaşıyla birlikte Türkiye'ye gelen Fransız seyyah Sör Clausier du Loir, IV. Murat'ın saltanatta olduğu yıllar Türkiye'ye gelmiş ve gözlemlerini notlarına yazmıştır. Bu notlar arasında şehir merkezine kurulmuş olan salıncaklar dikkatini çekmiştir:

“[...] Bunlardan başka çiçeklerle süslenmiş salıncak oyuncakları vardır. Her bir kimse, bir veya iki akçe ödeyerek bu eğlenceyi hoş bir müzik eşliğinde yaşayabilir. Bu sallanmaya eşlik eden müzik, insan sesi, tambur, neyler ve ton olarak her zaman uyuşmayan ve bazen de şöyle ya da böyle hoş bir armoni katan kendi tarzlarındaki kemanla yapılmaktadır. Çevrede sadece yapılan eğlenceleri seyretmek isteyen kadınlar ve yaşlı erkeklerin oturabileceği izleyici tribünler vardır. Zaman zaman salıncak boş kaldığı anda izleyenlerin sıkılmaması için salıncığın sahipleri bazı teatral oyunlar yaparlar.” [64].

bayram yerlerinde kurulan salıncaklara telmihte bulunmuştur. Şaire göre sevgilinin iki örgülü saçından gönül çocuğuna salıncak yapılmıştır:

Cemâli ‘ıydgâhında temâşâ eyleñüz yârũñ  
Bu göñlüm tıflına kurmuş iki zülfî salıncığı

Revânî (G. 478/ 2)

[Sevgilinin bayram yeri (gibi olan) güzelliğini seyrediniz. (Sanki) bu gönlüm, sevgilinin zülüflerinde çocuğuna iki salıncak kurmuş.]

Lâmîî Çelebi’nin yazdığı *Bursa Şehrengizi* de şehrengiz türünün önemli örneklerinden biridir. Kanuni Sultan Süleyman’ın Bursa ziyareti vesilesiyle kaleme alınan eserde şair, padişaha şehrin gezilip görülecek yerlerini anlatmak istemiştir. Bundan dolayı eserde şehrin güzelleri değil de güzellikleri anlatılmıştır. Ayrıca eser devrin kültürünü, coğrafyasını, tarihini ve sosyal yapısını da yansıtan zengin malzeme içermektedir [35]. Şehrengiz’in “*Sıfat-ı Bahâr-ı Bursa*” bölümünde geçen aşağıdaki beyitlerde şair, baharın gelişi ile çocuk oyunları arasında bir ilgi kurmuştur. Bahar mevsiminde suların çiçeklerin arasından akmasını çiçeklerle suların saklambaç oynamasına, rüzgârı oyuncu başına, rüzgârda sallanan çiçekleri ise birbirini kovalayan çocuklara benzetmiştir:

Ütüp nergisleri mâhile ile mihri  
Gözi kirgine salmaz sipihri (b. 541)  
Sular gizlenbeç oynar bağ içinde  
Çiçeklerle yeşil yaprağ içinde (b. 546)  
Oyuncu başıdır bâd-ı sebük-kâr  
Kovalar birbirin etfâl-ı ezhar (b. 548)  
Riyâh ile reyâhin dortut oynar  
Çenâr el karsar eyler raks ar’ar (b. 555)

#### 4.10. Çocuk yaramazlık yapar

Çocuklar, bilerek ya da bilmeyerek ebeveynlerinin sözlerini dinlemezler ve söylenenlerin dışına çıkmak isterler. Ortallığı dağıtıp, düzeni bozmak çocukların yaptığı yaramazlıklar olarak telakki edilir.

Sürekli oyun oynayıp isteklerini kabul ettirmek isteyen çocuk, dünyaya geldiği ilk andan itibaren sınırsız merak ve isteklerle bezenmiştir. Nitekim çocukların yetişkinlerden beklediği sınırsız istekler aslında onun doğasında var olan merak ve öğrenme ihtiyacının göstergesidir [67].

İçindeki sevgi ve ilginin her daim artarak devam etmesini isteyen sevgili, aşığa bu beklentisini dile getirmekten çekinmez. Şair de bu durumu bir çocuğun doyumsuz isteklerinin ebeveynde yarattığı cefa etkisine benzetererek bunu haylazlık olarak yorumlamıştır:

Cihânı yıkdı cefâyile tıfl iken dil-ber  
Mu’allim aña meger nâz u şive mektebdür

Hamdî (G. 46/2)

[O gönül alıcı (sevgili) çocukken cefasıyla dünyayı yıktı; o sevgili meğer naz ve şive mektebinin hocasıdır.]

Çocuğun doyumsuzluğunun benzer bir şekilde ele alındığı diğer dizelerde ise şair; çocuğun asla söz dinlememesini ve annesini yoran haylazlıklarını dile getirir. Aşık, sevgilinin dudağına yasak gelse onun yanağını arzu eder. Tıpkı istekleri

Şehir merkezine kurulan salıncaklar sadece Fransız seyyah du Loir’in değil aynı zamanda Venedik sefirlerinin de dikkatini çekmiştir. 1629-1643 yılları arasında tercüman, 1649’da da İstanbul’da sefir olarak bulunan Joh. Rudolf Freiherr von Schwarzenhorn Schmidt (1590-1667)’in salıncakla ilgili gözlemleri şu şekildedir:

“[...] Böyle bayramlar münasebetiyle ana caddelerde bir veya iki tahta darağacı kuruluyor, buna, yere yarım adam boyu kalana kadar bir halat asıyorlar. Etrafına da ahali topluyor ve isteyen, bir süre iptе sallıyor. Kendini yukarılara sallatıyorlar. Bunun için görevlendirilen bazıları, sallanan bir mendille havalandırıyorlar. Beş sallayış bir Asper.

Bizim evin önünde yeniçeriler dört direkten oluşan, bir büyük salıncak yaptılar. Bunun üzerine, küçük şeker külahları, limonlar, narlar ve diğer narenciye astılar, güzel ipek bir bez gerdiler. Kibar genç Türkler, geçerken, salıncığı salladılar. Eğer birisi bunlardan birini yakalayacak kadar yükselirse, bunu bir saadet (mutluluk) sayar ve yeniçerilere bolca bir bahşiş verir. Salıncığın yanına davul çalan birini de oturtular. Bir de kaval çalan buldular. Bu günlerce sürdü, öyle ki birkaç hafta boyunca bu gümbürtünün akislerin kulaklarımızdan gitmedi.” [66].

bitmeyen çocuklar gibi sürekli umma hâlidir. Küçük istekler büyüyerek hep daha fazlasını arzular. Bu durum aynı zamanda modern ikna yöntemlerinden birini de oluşturmaktadır:<sup>1</sup>

Lebünden men' idersem dil 'izâruñ ârzû eyler  
Hele ben zabta kâdir olmadum bu tıfl-ı meyyâli

Behiştî (G. 552/6)

[Dudağına yasak gelse gönül, senin yanağını arzu eder. Ben sürekli meyleden bu çocuğu (gönlümü) durdurmayı başaramadım.]

Benzer bir söyleyişle Hâletî de “dil tıflının” (gönül çocuğu) öğüde kulak vermemesinden şikâyetçidir. Söz dinlemeyen bu asi çocuğa ancak gam hocasının kulak bükmesi gerektir:

Tıfl-ı dil tutmaz kulagın pendüme ey Hâletî  
Güşmâl-i hâce-i gam ana olmuşdur mahal

Hâletî (G. 464/6)

[Ey Hâletî! Gönül çocuğu nasihatimi dinlemez. Gam hocasının kulak bükmesi gerekli olmuştur.]

Hâletî'ye göre; gönül çocuğu laf dinlemez, mutlak bir gam hocasının o çocuğun kulağını bükmesini bekler. Fakat çocuklar kendi bildiklerinin doğruluğundan öylesine emindir ki ona edilen nasihatler sadece bir kulaktan diğerine hızlıca geçen cümlelerdir.

#### 4.11. Çocuğun aklı her şeye ermez-cahildir

Çocuklar, rehber muhtaç kimselerdir. Hayata dair bilgi ve tecrübesi çok sınırlıdır. Dolayısıyla yaşanan dünyaya ait birtakım bilgilere sahip olmayan çocuklar başka yapılarla özdeşleştirme yaparlar. *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te “Oğlakta ilik, çocukta bilgi yoktur.” anlamında “Oglak yiliksiz, oğlan biligsiz”; “Çocuklarda akıl olmaz.” anlamına gelen “Oğlan biligsiz” [63] çocuğun bilgisiz oluşunu yansıtan atasözleridir.

Çocuklar düşünürken yalın düşünürler. Olaylar ve olgular yüzeyseldir. Şairin de bahsettiği gibi bir canın var olması, büyümesi çocuk için bitkinin büyümesi gibidir. Çünkü gelişip büyüme olgusunu çocuk bitkilerde gözlemleyip bitkilerle öğrenmiştir. Onun için bu benzetme olağandır.

Yolına öldüğüme minneti yok dilberümüñ  
Tıflıdır eyle sanur câmi ki bostânda biter

Adnî (G. 45/2)

[Yoluna öldüğüm için gönül alıcı (sevgilinin) bana ihsanı yok, çocuktur (çocuk gibidir) canın bir bitki gibi bostanda yetiştiğini sanır.]

Öğrenmenin bir süreç olduğu ve çocukluk döneminde bu sürecin, her ne kadar daha aktif olursa da yaşanmışlıkların azlığı sebebiyle geride kalması beklenebilir bir durumdur. Şair de bu duruma atıfta bulunarak bilgi zayıflığından dolayı çocukta olayları kavrayacak bir akıl olmadığından bahsetmiştir. Akıl kişileştirilerek aklın babadan daha şefkatli olduğu dile getirilmiştir:

N'ylesün kâbil olmayınca püser  
'Akl-ı kül kim pederden eşfakdur

Bâkî (G. 162/3)

[Çocuk her şeyi kavrayacak bir aklı olmayınca ne yapsın? Akıl babadan daha şefkatlidir.]

Çocukların kandırılması ve bir başka bireye inanması çok kolaydır. Çünkü çocuk özünde masumdur ve benmerkezci düşünme tarzıyla dünyayı algılama şekli kendisi gibi düşünen insanlardan oluşur. Şair de uyarıda bulunmaktadır. Nasihat verenin akıl sahibi olacak kadar büyümediğini ima edip bir çocuğun kandırılması ile bağlantı kurarak kınanmamayı dilemektedir:

Mest-i 'ışkam ta'na taşın atma ey nâsıh baña  
'Âkıl iseñ tıfl gibi uyma bir dîvâne

Celîlî (G. 348/6)

[Ey nasihat veren, aşk sarhoşu olduğum için beni kınama. Eğer akıl sahibiyisen çocuk gibi bir deliye uyma.]

<sup>1</sup> Küçük bir hedefe razı olan bir kişinin büyük hedefi isteyip karşındakini küçük hedefe razı etmek, bir tür modern ikna yöntemidir.



#### 4.12. Çocuklar masumdur, cezai ehliyeti yoktur

Çocuk denildiğinde akla ilk olarak; masumiyet, kalbin paklığı, pür ve yalın olmak gibi izlenimler gelir. Bu izlenimler toplumun normu hâline gelmiştir. Tarih boyunca birçok araştırmacı ve bilim insanı çocuğun masumiyetini ele almıştır. Yaşayan tüm toplumlarda çocukların yetişkinlerle bir görülemeyeceği bilinen bir gerçektir. Nitekim başta hukuksal işlemler olmak üzere sorumluluk gerektiren toplumsal pratiklerde çocuk, masum kabul edilir. Çocuğun akli melekeleri yeterince gelişim göstermediğinden iyi ve kötünün ayrımı çocuğun dimağından doğru olarak geçmemektedir. Bundan dolayı mesuliyet gerektiren ve sıhhatli duruş gerektiren kararlar vermesi beklenmemektedir [68]. Hz. Muhammet, bir hadiste “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, iyileşene kadar aklını kaybedenden ve büyüyünceye kadar çocuktan.” (Ebû Dâvûd, Hudûd, 17) buyurarak çocukların masum oluşunu dile getirmiştir.

Çocukların hem pozitif hem de İslam hukukunda belli bir olgunluğa erişinceye kadar masum oluşu klasik şairlerin de şiirlerine yansıttığı bir unsurdur. 16. yüzyıl şairlerinden Sebzi, sevgiliye hitap ederek eğer kendisine aşık olduğundan gücendiyse âşığını öldürmesi hâlinde şeriata göre ceza almayacağını şu şekilde ifade etmektedir:

Sebzi'ye 'âşık olduğuna incindün ise

Tıflsuñ öldür anı şer' ile yokdur güneñiñ

Sebzi (G. 424/7)

[Eğer Sebzi'ye, (sana) âşık olduğun için incindin ise çocuksun öldür onu şeriata göre günahın yoktur.]

Şair dizelerinde çocukken masumluk mazereti olan çocuğun yetişkinliğe geçtikçe dünyevi kaygılarla mağrur olabileceğini ve o çocukluk saflığını unutup suskun kalabileceğini dile getirmiştir. Hem İslami hem de tarihi kaynaklarda çocuk “sabi” olarak adlandırılır. Bireyin sabi olması onun buluş çağına girmediğini göstermekte ve yaptıklarından mazur kalabilmesini sağlamaktadır.<sup>1</sup>

Tıfl iken ma'zûr idi şimdi velî magrûrdur

Bâ'is oldur kim baña nev-res cevânım söylemez

Gelibolulu Mustafa Âli (G. 547/4)

[Çocukken mazurdun ama şimdi gururlusun. Sebep odur ki bana yeni yetmiş sevgilim söylemez.]

#### 4.13. Çocuklar tarla gibidir, ne ekersen onu biçersin

Çocuk sosyal bir varlıktır. Gelişiminde sosyal çevre en az kalıtım kadar etkilidir. Yetiştigi ortam, toplumsal normlar, yetiştirilme tutumları, gelenek ve görenekler bir çocuğun yetişkinlikteki formunu belirler.

Şair de burada sevgilinin altın hevesinin, annesinin daha küçükken eline naksettiği altından kaynaklandığını ileri sürer. Elindeki altınla büyüyen çocuk altını sevmeyi öğrenmiştir. Çocukta altın sevgisi bir anda peyda olmamıştır. Karşılıklı belirleyicilik vardır. Kişinin karakteristik özelliklerinin altında çevresel faktörler yer almaktadır. Bireyin bu süreçteki beklentileri, inanışları ve bilişsel yetenekleri; sosyal etkiler ve çevredeki fiziksel yapılar tarafından geliştirilir ve şekillendirilir [71]. Yani çevresel faktörler bireye ne sunarsa bireyin de çevreye sunacağı kazanım aynı doğrultuda olur:

N'ola mâ'il ise tahsil-i dînâr itmege dil-ber

Ki tıfl iken anun keffine eyler nakş-ı zer mâder

Arpaemînzâde Mustafa Sâmî (MT. 69)

[O gönül alıcı altın para almaya meyilli ise bunda şaşılacak ne var. Çocukken annesi onun eline altın naksetmiştir.]

#### 4.14. Ağlayan çocuğa süt verilir

Bir çocuğun dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren ihtiyacı olan ilk şey anne sütüdür. Anne sütünün çocuğa verilmesi onu hayata bağlayan; onun büyüüp gelişmesini sağlayan unsuru oluşturur. Sütün içindeki vitamin ve enzimler çocuk için hayati önem teşkil eder.

Annelerin çocuklarına süt vermelerinin dengeli beslenme kadar bir diğer önemli noktası ise çocuğuyla kuracağı güvenli bağlanmanın temellerini oluşturmasıdır. Anne, bebeği ile göz ve ten teması kurarak bebeğine güvende olduğunu ve sevildiğini iletir. Bu güven duygusunu hisseden bebek sakinleşir [72]. Bu bilgiler ışığında şairin anneyi; bebeği ağladığında şefkat hissinin kabarmasıyla tanımlaması ya da çocuğun annesiyle olan beslenme sürecinden sonra sakinleşmesinin betimlenmesi doğru bir bilginin aktarılmasıdır:

<sup>1</sup> Hem İslâm hukuku hem de günümüz hukukunda çocukların ceza ehliyeti açısından benzerlikler görülmektedir. Her iki hukukun kanunları oluşturulurken temelde çocukların iyiyi kötüden ayırabilir oluşu dikkate alınmış ve bunu temyiz kavramıyla açıklamıştır. Buna karşın çocukta temyiz varlığı sadece yeterli değildir. Bununla birlikte akıl da gerekli görülmüş ve fiziksel özelliklerin ve biyolojik gelişmelerin de belli bir olgunluğa ulaşması şart koşulmuştur. Gerek İslâm gerekse günümüzdeki hukuk sisteminde çocukların ceza ehliyetine ilişkin çalışmalar için bk. [69] ve [70].

Böyledür ‘âdet ezelden ‘örf-i şefkat cûş idüp  
Zâra gelse mâder eyler şîr ile tıflânı meks

Mehmed Sıdkî (G. 36/3)

[Çocuklar ağlamaya başladığında annelerin şefkat hislerinin kabarması ve çocuklarını süt ile sakinleştirmeleri alışılmış bir durumdur.]

Çocukların doğduğu zaman çok ufak bir mide kapasitesi ile doğar. Bu nedenle çok sık beslenmeleri gerekmektedir. Bu durum anneler için çok ağır bir mesaiye dönüşmektedir. Şair de annelerin yaşadığı bu zorlayıcı duruma değinerek emzirme saatleri için “ne canlar eridi” betimlemesini yapmıştır:

Nâzenînâ dahı sen tıfl iken Allâh bilür  
Seni emzürmege ne canlar eritdi dâye

Bâkî (G. 467/17)

[Ey nazenin, Allah bilir sen daha çocukken sütannen seni emzirmek için ne canlar eritti.]

#### 4.15. Çocuk bakıma muhtaçtır

Çocuklar, doğduğu andan itibaren ona bakım verecek birilerine ihtiyaç duyar. Çünkü hem fiziksel hem de mental açıdan kendilerine yetebilecek düzeyde değildir. Klasik şiirde de âşık ekseriyetle bir çocukla kendini özdeşirir. Âşık ve çocuk; bakıma muhtaç oluşu, müşfik bir anne ya da dadiya ihtiyaç duyması gibi vasıflarıyla ilişkilendirilmiştir [6].

Çocukların dünyaya geldikten sonra gerçekleştirdiği ilk eylem ağlamaktır. İlerleyen süreçlerde ise ağlama edindikleri ilk kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağlamak bebeklerin kendilerini ifade ediş biçimidir. Yetişkinler duygusal kırıklıklarını ağlayarak ifade edebilecekken çocuklar isteklerini dile getirebilmek için ağlar. Şair de çocuğun ağlamasını açlık isteğine bağlayarak ifade etmiştir. Aynı zamanda şair, bugün de devam eden bir uygulama olarak ağlayan çocukların eline ekmek verilerek susturulmalarını da hatırlatarak şu şekilde nazmetmiştir:

Cû’ u zillet derdidür etfâli giryân eyleyen  
Ağlamazdı tıfl-ı dil olsa elinde nân eger

Bâkî (K. 13/6)

[Çocukları ağlatan açlık derdidir. Eğer gönül çocuğunun elinde ekmek olsa ağlamazdı.]

Çocuklar; ona bakım veren yetişkinlerin (ki bu ekseriyetle annedir.) yanında narin ve korunmaya muhtaçtır. Şair de bu korunma duygusunu sevgiliyi annesinin gülü gibi kırılğan olan bir çocuğa benzeterek dile getirir:

Tıfl iken dâyesi kucagında  
Gül idi kopmaduk budağında

Bâkî (G. 424/1)

[(Sevgili) çocukken annesinin kucagında dalından kopmamış gül idi.]

Toplumsal olarak çocuğa yapılacak olan bakımların anne tarafından karşılanması uygun görülür. Bu toplumların anneye yüklediği rollerin en başında gelir. Bâkî de bu dizelerinde çocuğun kişisel bakımını karşılamada ihmalkâr davranan anneyi eleştirmiştir:

Emrînüñ iñen avreti hiç evde oturmaz  
Ol bilüp ider hizmetini kendü eliyle  
Oglancuğı yestehliyicek kalkar o miskîn  
Kendüsi siler bokını saçı sakalıyla

Bâkî (KT. 13)

[Emrî’nin karısı hiç evde durmaz. O hizmetini kendi eliyle yapar. Çocuğu tuvaletini yaptığı zaman o miskin kalkar, saçı ve sakalıyla kendisi çocuğu temizler.]

Ebeveynlerin çocuklarına sundukları ve onları geliştiren bakım, bebeğin ve annenin huzurlu olmasını sağlar. Geliştiren bakım, çocuğun gereksinimlerine hassas bir dokunuş sağlayan ve tutarlı bir ebeveyn haritası çizmek için gereklidir. Çünkü ilk basamak olan çocuğun beslenme ve sağlığının iyi hâli için; çevresel faktörlere karşı onu korumak, çocuğun öğrenme becerilerini arttırmak, her fırsatta onu değerli bir varlık gibi hissettirmek geliştiren bakımla olur [73]. İyi olan bebek, huzurlu bir ebeveynlik duygusunu oluşturur. Şair de çocuğun gelişmesini destekleyen bakımın anneyi de bebeği de rahatlatıldığını dile getirmesi bu görüşü desteklemektedir:

Nâle kılmaz dâyeler gehvâre görmez ıztırâb

Ağlamaz bir tıfl-ı şîr-âşâm iften ‘alâ uyur

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 31/7)

[Süt çağındaki bir çocuk ağlamadan güzelce uyuduğu zaman anneler sıkıntı çekmez ve beşik de ızdırap duymaz.]

#### 4.16. Çocuklar zamanla düşe kalka büyür

Çocuklar büyürken birçok büyüme evrelerini geride bırakarak büyür. Nehirlerin ya da yağmurların, belirli bir güzergâhta etrafında bulunan bütün nesnelere de taşıyarak denize ulaşma gayeleri vardır. O yol ne kadar meşakkatli olsa da amaçlanan sonuç her zaman denize ulaşmaktır. Şair de gözyaşı damlalarını tıpkı bir nehir gibi denize ulaşma çabasıyla ele alarak çocuğun düşe kalka büyümesi ve yaramazlık yapmasıyla suların denizlere ulaşması süreci arasında benzerlik olabileceğini dile getirmiştir:

Hâke düşse katre-i eşküm irür deryâlara

Tıfl-ı nev-resdür benüm cânım düşer kalkar yürür

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 366/3)

[Göz yaşı damlaların toprağa düşse denizlere ulaşır. Benim canım (o) yeni yetme çocuk düşe kalka yürüyecektir.]

Çocuklar, çevresinin şekillendirmesiyle gelişime açık bireylerdir. Gelişim gösterdikçe değişim de yaşayabilirler. Celîli, “Putu benzeyecek kadar güzel olan bir çocuğun geleceğin güzellerin önderi, devrin fitne çıkarıp ortalığı karıştırması olacaktır!” şeklinde ifade edilecek beyti şu şekildedir:

Ol tıfl-ı sanem server-i hûbân olıcakdur

Âşûb-ı zamân fitne-i devrân olıcakdur

Celîli (G. 101/1)

[O güzel çocuk (bir gün gelecek ki) güzellerin lideri ve zamanın fitnecisi olacaktır.]

#### 4.17. Çocuk gururlanmaz

Çocukluk döneminde gurur duygusu henüz tam manasıyla oluşmamıştır. Gurur ve kibir çok daha sonraki evrelerde çocuğun ahlaki gelişimini tamamlamasıyla görülür. Çocukluk çağının ilk dönemlerinde gurur akademik başarılarında ön planda olurken kibir ise daha somut göstergelerle kendini gösterir.

Her canlının ait olma, sevme ve sevilme ihtiyacı vardır. Bunlar yaşamsal isteklerdendir. Övülmek bireyde özgüven duygusunu geliştirir. Fakat birey kendini sürekli öven ya da fiziksel özelliklerini ön planda tutan, övgü ve takdir beklentisini karşılayacağı birilerini bulduğunda özgüven duygusu yerini kendini beğenme, mağrur olma ve kibre bırakır [74] Şair de bahsi geçen dizelerde; kişinin gelişim aşamasındaki masum gururunun ilerleyen yaşla birlikte mağrur olma hissinden ve kendini beğenme davranışını körüklemesinden korkmaktadır:

Tıfl iken söyleşmesi yâr ile âsândur velî

Korkaram günden güne hüsni anı mağrûr ider

Sebzî (G. 95/2)

[Sevgiliyle çocukken söyleşmesi kolaydır ama korkarım gün geçtikçe güzelliği onu mağrur edecektir.]

#### 4.18. Çocuklar yalan söylemeye meyillidir

Akçay’a göre; alıcıyı hiçbir şekilde uyarmadan, kaynağı doğru olmadığı hâlde elde ettiği bir inancı alıcıda da oluşturmak için, kişinin bile isteye yaptığı başarılı ya da başarısız çabaya yalan adı verilir [75].

Toplumsal kalıpların yalan kavramını çocukta masum olarak görmesi, çocukların yalana daha meyilli bireyler olması inancını da beraberinde getirmektedir. Çünkü genel inanışta yalan eyleminin kötü bir ahlakî durum olarak algılanması için; yalan söyleyen kişinin yalan söylediğinden haberdar olması ve kasıt taşınması beklenmektedir. Oysaki çocuklar pek çok yalanında söylediği sözlerin gerçek olduğuna inandığı için söylemektedir. Benmerkeziyetçi düşünme tarzı bireyin herkesin de kendisi gibi düşündüğüne inanmasıdır. Hayal dünyası ona sınırsız hikâyeler sunar. Nasıl ki çocukların herkesin bildiği ve aynı bakış açısıyla ele aldığını zannettiği hikâyeleri yayması kolaysa şaire göre sufiler de aynı kolaylıkla yalan söyleyebilir. Hatta kimi zaman çocukların hikâye anlatma gücünün onların yalan söyleme güçlerine oranla zayıf kaldığını dile getirir:

Yalanı sūfi şöylece söyler ki ‘Âliyâ

Etfâl-i şehri anuñ gibi efsâne söylemez

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 548/5)

[Ey Ali sufi öyle yalan söyler ki şehrin çocukları onun gibi hikâye anlatamaz.]

#### 4.19. Çocuk ağlar

Dünyaya gelen her canlının yaptığı ilk eylem ağlamadır. Hayatının ilk zamanları konuşarak isteklerini dile getiremeyen bebekler ağlayarak kendilerini ifade eder.

Sünbülzade Vehbi, hüsn-i talil sanatını kullanarak bebeklerin dünyaya gelirken ağlamasının asıl nedenini görmezden gelmiş ve başka bir nedene bağlayarak bir pişmanlığın göstergesi olarak ele almıştır. Sevgilinin merhametinden eksik kalan âşık, annesini yitirmiş bir çocuğa benzetilerek çaresizlik tasvir edilmiştir:

Tıfl-ı bî-dâye-yi dil giryessin artırmadadır  
Âleme geldigine oldu peş-mân ağlar

Sünbülzâde Vehbî (K. 44/2)

[Gönlün annesiz çocuğu dünyaya geldiğine pişman olup ağlar ve ağlamasını arttırır.]

Dil gelişimi kuramcılarına göre çocuk; 12–15 aylıkken ilk sözcüğü söyler. Bu bilgiden anlaşılacağı üzere bireyin iletişim için kullanabileceği dil gelişim süreci 12 aydan sonra kendini göstermektedir [76]. Bir yaşından önce gerekli gelişimi tamamlayamadığından ağlama, mimikler ve anlamsız sesler ile kendini ifade eder. Şair de bu bilgiye atıfta bulunarak gözlerinin sanki yaşına giren çocuk gibi çok ağladığını ifade eder:

Şöyle ağlar merdûm-i çeşmüm ki gark itdi özin  
Güyyâ bir tıfldur ol şimdi girdi yaşına

Bâkî (G. 421/5)

[Göz bebeğim öyle ağlar ki kendini (gözyaşına) batırdı. Sanki o şimdi yaşına giren bir çocuktur.]

#### 4.20. Çocuk özenir

Çocuklar isteklerini elde ettikçe isteklerinin hep bir üstünü daha elde etmeyi arzulamaktadır. Elinde sahip olduğu nesne ne kadar iyi olursa olsun kendinde olmayanın daha iyi olduğunu düşünür. Arzuladığı elde ettiğinden daha kötü olsa dahi çocuğun elde edemediğine özenmesi olağan olarak görülmektedir. Arslan'a göre [77] çağrışım, pekiştirme ve taklit öğrenmenin genel kurallarındandır. Çocuklar özenerek taklit eder. Çevresi genişleyen çocuk daha çok özenip taklit edebileceği ortamlara kavuşur. Özellikle gelişen teknoloji ile pek çok bilgiye kolayca ulaşabilen çocuklarda medyanın da etkisiyle daha çok özenme gerçekleşmektedir [78].

Şair, gönlü sevgilinin tatlı dudaklarını görünce ona imrenen ve onu elde etme arzusuyla ilkel benliğine hâkim olamadığı için durmadan ağlayan bir çocuğa teşbih eder. Çünkü çocuk sürekli bir şeyler arzulayan benliğini idare edemez. İstekler ve istekleri gerçekleştirici etmenler arasında bir dengeleme yapamaz:

Çünkü gösterdün lebüñ halvâsını dil tıflına  
Muttasıl ağlar yürür elbette oğlan imrenür

Gelibolulu Mustafa Âlî (G. 466/4)

[Tatlı (gibi olan) dudağını gönül çocuğuna gösterdiğin için imrenir ve durmadan yürüyerek ağlar.]

#### 4.21. Çocuklar erken yatar

Bebekler dünyaya geldiklerinde günlerinin büyük bir kısmını uyuyarak geçirir. Yaklaşık 16,5 saat uyuyan birey; bebeklikten çocukluğa geçene kadar uyku süresi giderek azalır. Üç yaşında 12 saatlik uyku yeterken on üç yaştan sonra uyku süresi 8 saate kadar düşmektedir [79]. Burada sevgilinin siyah saçının geceyi hatırlattığını bu sebepten gönül çocuğunun uykusunu getirdiğine bir gönderme vardır:

Ser-i zülfünde iken çeşmüne meyl itse gönül  
Beñzer ol tıfla varur evvel-i şebden hâba

Bâkî (G. 436/2)

[Gönül senin saçlarının ucundayken gözlerine meyletse akşam erkenden uyuyan bir çocuğa benzer.]

### 5. Sonuç

Çocukluk, pek çok disiplinde ele alınan geniş kapsamlı bir kavramdır. Klasik Türk şiirinde çocuk ifadesi daha çok Arapça çocuk anlamına gelen “tıfl” kelimesi ile ifade edilir. Literatüre bakıldığında Klasik Türk edebiyatında çocuk kavramı detaylıca incelenmiş fakat farklı disiplinlerle olan ilişkisi konusunda herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu bakımdan söz konusu eksikliği tamamlamak ve daha önce yapılan kıymetli çalışmaların tamamlayıcısı olması amacıyla çalışmada klasik Türk edebiyatı kapsamında yer alan divanlarda çocuk ve çocukla ilgili kelimeler taranmış ve

bunlar, “Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler”, “Çocukla İlgili Kültürel Ögeler” ve “Klasik Türk Şiirinde Çocuğun Gelişim Özellikleri” ana başlıklarında tasnif edilmiştir.

“Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Benzetmeler” başlığı altında sevgilinin çocuğa benzetilmesi bahsi yer almaktadır. Bu konuda çalışmalar yapılırsa da daha önce başka çalışmalarda ele alınan beyitler yeni beyitlerin ilave edilmesiyle tekrar incelenmiş ve beyitler daha önce değinilmeyen farklı disiplinlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Klasik şiirde sevgili ve gönlün çocuğa benzetilmesinin ardında daha çok sevgilinin kararsız ve sebatsız oluşu yer almaktadır. Klasik şiirde gönl, tıpkı çocuk gibi kararsız ve hercaidir. Bununla birlikte sevgilinin dudağının tıpkı bir çocuk gibi küçük olması da teşbih unsurlarından biridir. Klasik şiirde, meslekte çırak olanların çocuğa benzetilmesi meselesinde de şairlerin, güzellerin isminden çok meşgalesini ön plana çıkarma arzusu yatmaktadır. Yeni yetme şairlerin çocuğa benzetilmesinde de olgun olmama durumu vardır. Çocuklar, babalarının namını yürütürler. Bu sebeple iyi şiirler şairlerin isimlerini andırarak çocuğa teşbih edilmiştir. Bunun haricinde gözyaşı da şeklinin küçük olması sebebiyle ufak bir çocuğa teşbih edilmektedir. “Çocuk oyuncağı (gibi) olmak”, “çocuk oyuncağına dönmek” de Türkçe deyimler içerisinde yer almaktadır. Bu deyimler, klasik şiirimizde de oldukça geniş bir yer tutmuştur. Şairler, özellikle feleğin veya sevgilinin onlara yaptıklarını bu deyimlerle anlatmışlar ve felek karşısındaki aciziyetini dile getirmişlerdir.

Çalışmanın ikinci ana başlığı olan “Klasik Türk Şiirinde Çocukla İlgili Kültürel Ögeler” başlığı altında ise çocukların bayramlarda yeni elbiseler giymesi ve bu günlerde çocuklara hediyeler verilme bahsi bulunmaktadır. Bugün de hâlâ devam etmekte olan söz konusu geleneklerde çocuklar, Ramazan ve Kurban bayramlarında yeni elbiseler giymekte ve kapı kapı dolaşarak şeker ya da para toplamaktadır. Klasik şiirde çocukların mektebe gidiş süreci, başlarına akçe dizilme geleneği şiirlerde telmih unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu gelenek ve göreneklerin bugün de gerek aynı gerekse kısmen farklılaşarak devam ettiği görülmektedir. Bu açıardan bakıldığında klasik Türk edebiyatının halktan kopuk olduğu görüşü çocuklar çevresinde gelişen gelenek ve göreneklerin klasik edebiyattaki izlerinin ortaya çıkarılmasıyla bir kez daha çürütülmüştür.

Çalışmanın önemli bir kısmını oluşturan “Klasik Türk Şiirinde Çocuğun Gelişim Özellikleri” başlığı altında çocuğun gelişim özelliklerini yansıtan bazı beyitler farklı disiplinler tarafından elde edilen bilgilerle şerh edilmeye çalışılmıştır. Çocukların küçükken sevilmesi, çabuk kandırılması, kararsızlığı, nasihat dinlemezliliği, sır saklayamamaları, delilerden korkup onları taşlaması, gönlünün hoş edilmesi, sürekli oyun oynama istekleri, yaramazlık yapmaları, cahil oluşları, masum olup cezai ehliyetlerinin olmaması gibi özellikleri yansıtan beyitler verilmiş ve bunlar pedagoji başta olmak üzere çeşitli bilimlerin süzgecinden geçirilerek incelenmiştir. Ayrıca çocuğa süt verilmesi, çocuğun bakıma muhtaçlığı, büyüme evreleri, ağlaması, özenmesi, uyuma düzeni başta olmak üzere çocukluk evreleri de yine bu minvalde incelenmiştir. Bu başlıklardan ilki çocukların aşktan anlamadığıdır. 3-6 yaş arası çocuklarda fallik dönem olarak adlandırılan bir dönemdir ve çocuk söz konusu yaş aralığında cinsel kimliğinin farkına varmaktadır. Ergenlik döneminde hormonların değişmesi sonucunda aşk kavramının da ortaya çıkmasına olanak sağlar. Bu sebepten ergenlik dönemine kadar sadece bedensel olarak bir ayırım yapabilen çocuklar; ergenlikle birlikte duygusal olarak da bir ayırım yapabilecek düzeye gelir. Bu sebepten ergenlik dönemine kadar çocuklar duygusal olarak âşık oldukları söylenemez. Çocukların küçükken sevilmesi bahsinde çocukların sevicecek bir varlık; çocukluk döneminin ise sevimli bir dönem olduğundan bahsedilir. Ergenlikle birlikte hormonlarda yaşanan birtakım değişimler sebebiyle daha saldırgan bir tutum sergilendiklerinden gençler, çocukluk dönemine oranla daha az sevilir. Çocukların dünyaya karşı bilgisinin sınırlı oluşu onların kandırılma sürecini hızlandırmaktadır. Ayrıca çocukların isteklerinin belli olmaması, sürekli fikir değiştirmeleri sebebiyle klasik Türk şiirinde sevgili, kararsızlığından dolayı çocuğa teşbih edilir. Ayrıca çocukların nasihat dinlememesi, özellikle ergenlik dönemine yaklaştıkça özgürlükçü bir tavır sergilemeleri ile sevgilinin başına buyruk hareket etmesi arasında bir ilgi kuran şairler, sözü edilen tavırlar sebebiyle sevgiliyi çocuğa teşbih etmişlerdir. Çocuklar ön görülemeyen tüm tehlikelerden korkarlar. Çocukların delilerden korkması ve delilere taş atması da onlarda yaşanan bu korku hâlinin sonucu olarak karşılaşılmaktadır. Bu durum hem Osmanlının sosyal hayatını yansıtmakta hem de pedagojik açıdan çocukların korku karşısında alabileceği önlemlerde acıma duygusunun olmayışının sebeplerini sorgulatmaktadır. Çocuklar, oynamaya meyilli kimselerdir. “Çocuklar Oynar” başlığı altında çocukların bu özelliği detaylıca anlatılmış ve Osmanlı’da oynanan çocuk oyunları konusunda bilgiler verilerek çocukların oyun oynamaları hem pedagojik açıdan hem de toplumsal hayat bakımından irdelenmiştir. Bu başlık altında çocukların buzda kaymaları, salıncakta sallanmaları, saklambaç, tahtadan at yaparak oyun üretmeleri, dönme dolapta oynamaları ile ilgili örnekler klasik şiirlerden tespit edilerek açıklanmıştır. Bu başlık altında çocukların cezai ehliyetleri olmadığına dair görüşlerden de bahsedilmiştir. Hem İslamî hem pozitif hukukta çocukların cezai ehliyetlerinin olup olmadığı konusu tartışılmış ve belli bir olgunluğa erene kadar cezai ehliyetlerinin olmadığı görüşünün ağırlıklı olarak kabul edildiği görülmüştür. Bu bağlamda çocukların iyiyi kötüden ayırma devresine kadar herhangi bir cezai ehliyet sahip olunamayacağı hem mezhepler açısından hem de pozitif hukuk açısından ortak bir görüştür. Klasik şairler, çocuğa teşbih edilen sevgilinin âşığı öldürmesi hâlinde herhangi bir ceza almayacak olmasından dolayı bu konuda rahatça hareket edebileceklerini hukuksal normlar üzerinden anlatır. Anne sütünün önemi ve anne sütünün sakinleştirici özelliği ile sevgiliyi sakinleştirme çabaları arasında bir bağ kurulmuştur. Ayrıca klasik şiirdeki sevgilinin küçüklüğünü belirtmek için “ağzında süt kokusu var olmak” deyiminin de kullanıldığı beyitler vardır. Bunun haricinde beyitlerden hareketle günümüzde sütanne/sütnine olarak bilinen dâyenin Osmanlı toplumunda revaçta olduğu anlaşılmaktadır. Çocukların düşe kalka büyümesi ve yardıma muhtaç bireyler olarak algılanması da klasik beyitlerde

işlenmiştir. Çocukların zaman zaman ağlamaları bir tür iletişim yöntemidir. Zaman geçtikçe ağlamalar, azalmaktadır. Klasik şiirde de ağlama eylemi âşık üzerinden anlatılmaktadır. Âşık, sevgilinin göstermiş olduğu cefalar sebebiyle bir çocuk gibi gözyaşı dökmektedir. Çocuğun özenmesi bir çocuk gibi sevgilinin birtakım güzellik unsurlarını elde etmeye özenmesi şeklinde karşılaşılmaktadır.

Özellikle Batılı seyyahların çalışmaları klasik metinlerin anlamlandırılması açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada da çocuklarla ilgili Batılı seyyahların kaleminden çıkmış eserlerde geçen resimlerden yararlanılmış olup bu kısımlar Ek A'da verilmiştir.

Beyitler, çağdaş bilimle incelendiğinde bizlere çoğu zaman farklı yorumlar da sunmakta ve disiplinler arası çalışmanın önemini göstermektedir. Bugün klasik edebiyata ait metinlerin çoğu çevrilmiş ve incelemeleri yapılmıştır. Klasik edebiyat, diğer bilim dallarına da malzeme olacak bir zenginliğe sahiptir. Bahsedilen bu sebeplerden dolayı disiplinler arası çalışmalar yapılırken klasik edebiyatın unsurlarını da göz önünde bulundurmak bilim dallarına farklı bakış açıları kazandırabilir.

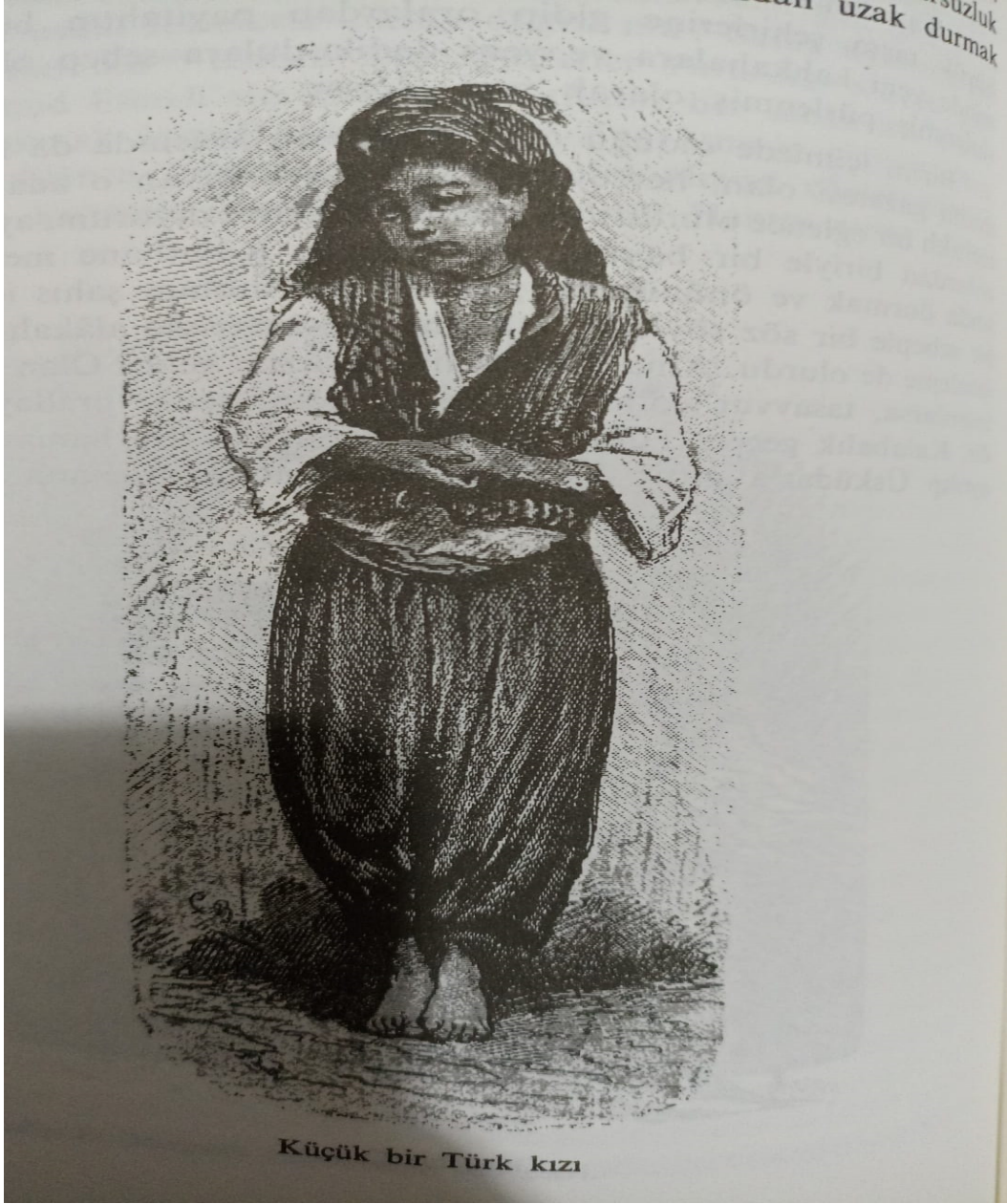
#### **6. Yazar katkı beyanı**

Çalışmada tüm bölümlerin hazırlanması ve revizyonu aşamalarında Mehmet ALTINOVA, Bayram KARAKAPLAN ve Merve KARAKAPLAN eşit katkı sunmuşlardır.

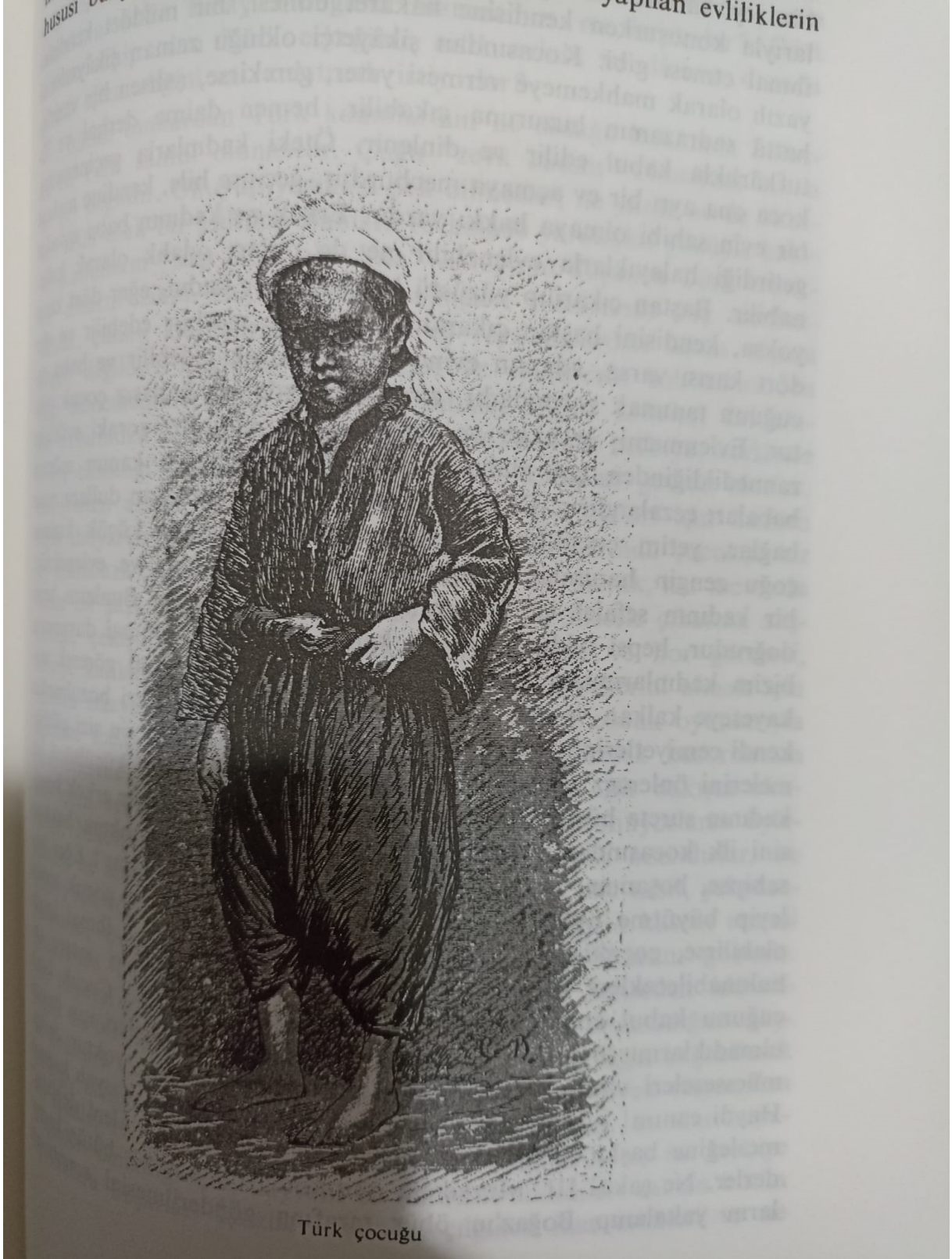
#### **7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı**

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

#### **8. Ek A**



Resim 1. Küçük bir Türk kıızı (Amicis 1993: 232) [80].



**Resim 2.** Türk çocuğu (Amicis 1993: 219) [80].





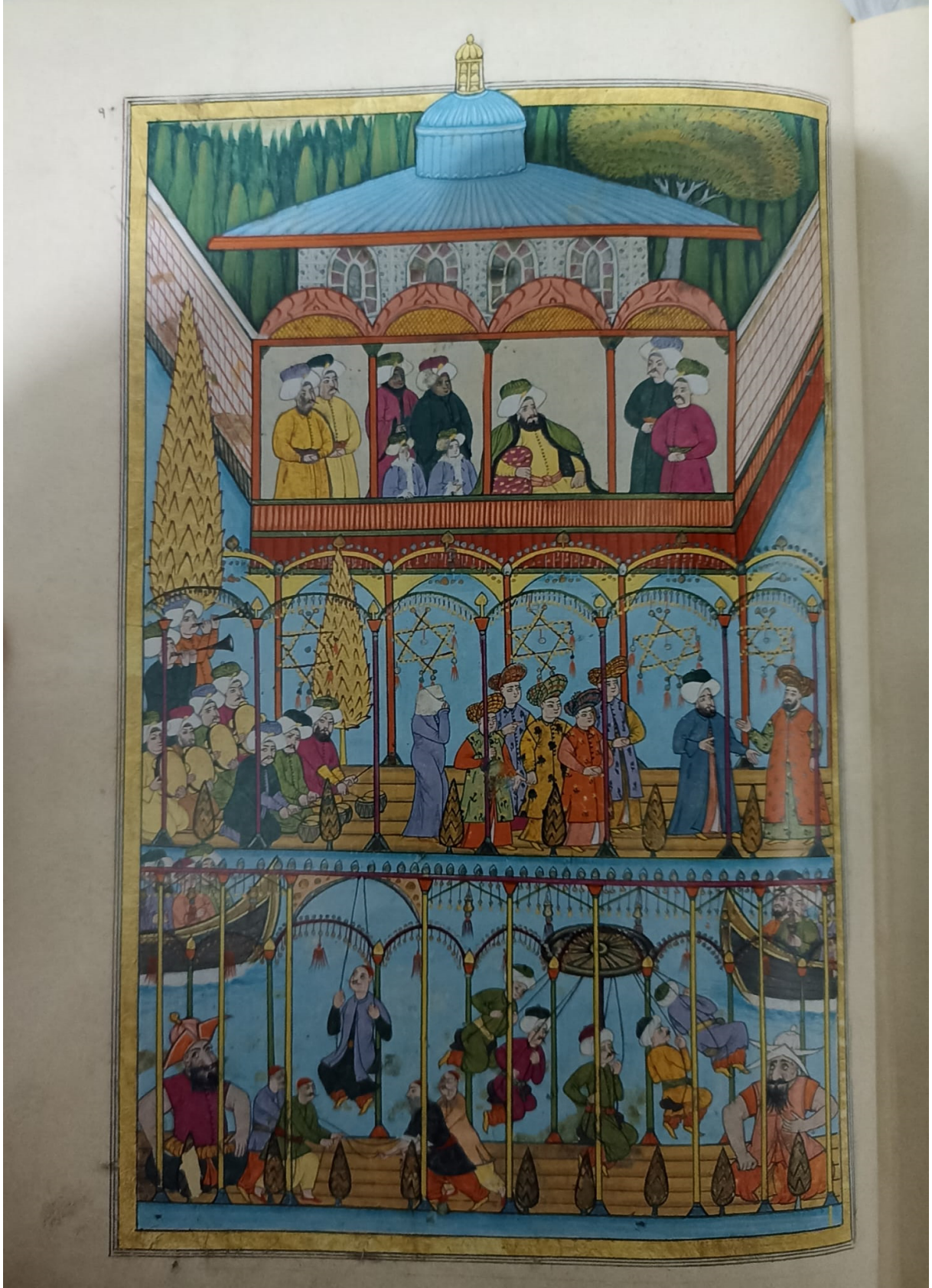
Resim 3. Küçük bir Türk çocuğu (Amicis 1993: 233) [80].



Resim 4. Osmanlı'da salıncakla sallanan insanlar (Şentürk 2017: 137) [44].



Resim 5. Saklambaç oynayan çocuklar (Ahmed Edib h. 1329:14) [81].



**Resim 6.** Vehbî'nin Sûrnâme'sinde geçen ve Levnî'ye ait bir minyatür: Salıncak ve dönme dolapla eğlenen halk (Tulum 2008: 242) [82].

## 9. Kaynaklar

- [1] Özkan Ö. *Divan Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı*. İstanbul, Türkiye, Kitabevi yayınları, 2007.
- [2] Altınova M. “Klasikleşen Türk Edebiyatında Çocuk”. *Mahfel İki Aylık Edebiyat, Yaşam ve Sanat Dergisi*, (1)2, 11-12, 2018.
- [3] Atar MK. *Divanlarda Çocuk Tasavvuru (14-20. Yüzyıllar)*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum, Türkiye, 2021.
- [4] Atar MK, Kiraz S. “Divanlarda Çocukla İlgili Kavramlar, Terkipler ve Manzumelere Dair Bir Deneme”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, (7)1, 336-381, 2023.
- [5] Yakut E. “Klasik Türk ve Fars Edebiyatında Tıfl-ı Mektep Kavramı”. *Türkiye Mecmuası*, (27)2, 279-292, 2017.
- [6] Yıldız D. “Klasik Türk Şiirinde Gönün Bir Çocuk Olarak Ele Alınışı: Tıfl-ı Dil”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Çalışmaları Dergisi*, 31, 836-856, 2022.
- [7] Tökel DA. *Mevlevilik, Mevlana ve Şeyh Galip Üzerine İncelemeler*. İstanbul, Türkiye, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2022.
- [8] Kaplan Y, Poyraz Y. “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15), 151-155, 2010.
- [9] Çavdar S. “Klasik Türk Şiirinde Anne İmajının Ele Alınış Şekilleri”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (1)2, 103-117, 2016.
- [10] Gülensoy T. *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (A-N)*. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- [11] Eren H. *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Hazırlayan: Akalın ŞH. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- [12] Karaağaç G. *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- [13] Hassandoust M. *An Etymological Dictionary of the Persian Language*. 1. Cilt. Tahran, Iran, The Academy of Persian Language and Literature, 1395.
- [14] Hassandoust M. *An Etymological Dictionary of the Persian Language*. 3. Cilt. Tahran, Iran, The Academy of Persian Language and Literature, 1395.
- [15] Aksoyak İH. *Gelibolulu Mustafa Âli Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- [16] Avşar Z. *Revânî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [17] Aydemir Y. *Ramazan Behiştî Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [18] Bektaş E. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [19] Eren A. *Mehmed Sıdkî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [20] İpekten H. *Nâ'îli-i Kadîm Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- [21] İsen M, Canım R. *Hamâmîzâde İhsân Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- [22] Karaköse S. *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [23] Kurtoğlu O. *Bosnalı Âsım Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- [24] Kurtoğlu O. *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [25] Kurtoğlu O. *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [26] Kutlar Oğuz FS. *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [27] Küçük S. *Bâkî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- [28] Nas Kazan Ş. *Celîlî Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- [29] Özyıldırım AE. *Hamdullah Hamdî ve Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1999.
- [30] Vural R. *Dürrî Ahmed Efendi Dîvâmı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.
- [31] Yazıcı Erişen G. *Kâmî Dîvânı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [32] Yekbaş H. *Sebzî Divanı*. Ankara, Türkiye, Akçağ Yayınları, 2016.
- [33] Yenikale A. *Sünbülzâde Vehbî Divanı*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.
- [34] Saz L. *Solmuş Çiçekler*. Hazırlayan: Neyzi NH. İstanbul, Türkiye, Peva Yayınları, 1996.

- [35] İsen M, Burmaoğlu HB. “Lami’i’nin Bursa Şehr-engizi”. *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3, 57-104, 1988.
- [36] Yavuz K. *Garib-nâme*. Ankara, Türkiye, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
- [37] Lehçediz. “Lehçediz”. <https://lehcediz.com> (24.10.2023).
- [38] Kurnaz C. “Gönül”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14. İstanbul, Türkiye, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996.
- [39] Pala İ. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul, Türkiye, Kapı Yayınları, 2012.
- [40] Yazıcı N. “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(1), 1-46, 2007.
- [41] Çakır T. “Çocukta Dil Gelişimi ve Kuramsal Yaklaşımlar”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7, 110-134, 2004.
- [42] *Türkçe Sözlük*. “Bayramlık, Çocuk Oyuncağı, Oyun”. Ankara, Türkiye, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- [43] Ersoy MA. *Safahat*. Hazırlayan: Düzdağ ME. İstanbul, Türkiye, Çağrı Yayınları, 2006.
- [44] Şentürk AA. *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. 2. Cilt. İstanbul, Türkiye, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayını, 2017.
- [45] Diyanet Haber. “52 hafız için icazet merasimi düzenlendi”. <https://www.diyanehaber.com.tr/52-hafiz-icin-icazet-merasimi-duzenlendi/amp> (30.10.2023).
- [46] Özınan Ö. Kişilik Tipolojileri ve Çocukluk Çağı Travmasının Bireylerin Romantik İlişkileri (Aşk) İle Olan İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2018.
- [47] Köroğlu E. *Psikozoloji: Tanılayıcı Klinik Psikiyatri*. Ankara, Türkiye, HYB Yayıncılık, 2004.
- [48] Şimşek H. “Eğitim ve Oyun Bağlamında 19. Yüzyılda Türk Çocukluk Anlayışında Değişmeler”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, (11)25, 215-249, 2013.
- [49] Kunduracı Özkan HK. “Türk Arasözlerinde Çocukluk: Göstergebilimsel Bir Bakış”. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (9)1, 26-47, 2020.
- [50] Aydın İ. “Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Çocuk İşçiliği”. *İş ve Hayat*, (4)7, 65-81, 2018.
- [51] Taşdelen V. “Çocuk Edebiyatında Yalınlık İlkesi”. *Hece Dergisi*, 104, 332-361, 2005.
- [52] Snowden R. *Freud Kilit Fikirler*. İstanbul, Türkiye, Optimist Yayınları, 2014.
- [53] Karaduman R. “Nefs, Akıl ve Gönül Kavramlarını İd, Ego, Süperegö Bağlamında Okuma Denemesi: Fuzûlî Divanı Örneği”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 4(2), 312-328, 2021.
- [54] Geçtan E. *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınevi, 2014.
- [55] Demir R. “Baba-Çocuk İlişkisi Bağlamında Sanatta Nasihat, Anlambilim”. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (2)2, 151-161, 2022.
- [56] Bahar B. “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Sosyal Değişim Kuramı Perspektifinden Etik Liderlik”. *Balkan Journal of Social Sciences*, (16)8, 237-242, 2009.
- [57] Çaydan-ıık Dergi. “Çocuklarla ilgili söylenmiş ünlü sözler”. <https://rize.meb.gov.tr/rista/caydanlik-dergi.asp?d=oku&id=4390> (02.11.2023).
- [58] Aydoğdu F, Samancı O. “Çocuklarda Duygusal Gelişim ve Başarı Arasındaki İlişkiler”. *Akademik Bakış Dergisi*, 56, 625-633, 2016.
- [59] Egemen A, Yılmaz Ö. “Oyun Oyuncak ve Çocuk”. *Adnan Menderes Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 5(2), 39-42, 2004.
- [60] Özer İÖ. “Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramı ve Bir Roman Kahramanı: Zeze”. Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye, 2013.
- [61] Erden F, Yalçın F. *Çocuk ve Oyun*. Eskişehir, Türkiye, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- [62] Çukur D. “Okulöncesi Çocukluk Döneminde Sağlıklı Gelişimi Destekleyici Dış Mekân Tasarımı”. *Türkiye Ormanlık Dergisi*, (12)1, 70-76, 2011.
- [63] Batur Z, Beştaş M. “Divanu Lugati’t Türk’te Çocuk Dünyası ve Çocuk Eğitimi”. *Turkish Studies*, (6)2, 247-267, 2011.
- [64] Du Loir C. *Du Loir Seyahatnamesi -IV. Murad döneminde bir Fransız seyyahın maceraları*. Çeviri: Daş M. İstanbul, Türkiye, Yeditepe Yayınları, 2016.

- [65] Kaya H. “Klasik Türk Şiirinde Kâğıt Uçurmak Deyimi ve Bu Deyimin Anlam Çerçevesi”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (23)48, 91-110, 2022.
- [66] TePLY K. *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*. Çeviri: Ünlü S. Konya, Türkiye, Eğitim Kitabevi Yayınları, 2007.
- [67] Sakallı F. “Celal Özcan'ın ‘Şakacı Çocuklar’ Romanında Masum Suçlar/ Yaramazlıklar”. *III. Uluslararası Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye, 21-22 Ekim 2016.
- [68] Çağlayan H. “Teklif Karşısında Çocukların Dünya ve Ahiretteki Durumu”. *Kelam Araştırmaları*, (12)1, 37-60, 2014.
- [69] Çolak M. “İslâm Hukukunda, Ceza Ehliyeti Açısından Yaş Küçüklüğü”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 103-124, 2011.
- [70] Şimşek M. “İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti”. *İnsan ve Toplum Dergisi*, (2)3, 139-164, 2012.
- [71] Bayrakçı M. “Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 198-210, 2007.
- [72] Kesebir S, Kavzoğlu Özdoğan S, Üstündağ MF. “Bağlanma ve Psikopatoloji”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 321-342, 2011.
- [73] Yıldırım B. 3-4 Yaş Çocuğu Olan Annelerin Geliştiren Bakım Uygulamalarının Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2023.
- [74] Râzî EB. *Ruh Sağlığı*. Çeviri: Kahraman H. İstanbul, Türkiye, İz Yayıncılık, 2004.
- [75] Akçay E. “Yalan Söyleme Kabiliyeti ve Hafıza: Cinsiyetler Arası Karşılaştırma”. *Selçuk İletişim*, (7)3, 234-243, 2012.
- [76] Öztürk Dağabakan F, Dağabakan D. “Dil ve Çocukta Dil Gelişim Kuramları”. *Milli Eğitim*, 36(174), 155-161, 2022.
- [77] Arslan H. “Dini Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 77-96, 2009.
- [78] Atalay GE. “Sosyal Medya ve Çocuk: “Babishko Family Fun TV” İsimli Youtube Kanalının Eleştirel Bir Analizi”. *Erciyes İletişim Dergisi*, (1), 179-202, 2019.
- [79] Acıbadem Hayat. “Çocuklar Hangi Yaşta, Kaç Saat Uyumalı?”. <https://www.acibadem.com.tr/hayat/cocuklar-hangi-yastane-kadar-uyumali/> (14.10.2023).
- [80] De Amicis E. *“İstanbul”*. Çeviri: Akyabaş B. Ankara, Türkiye, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- [81] Edib A. *Terbiyevî Çocuk Oyunları*. İstanbul, Türkiye, Cihân Maatbaası, 1329.
- [82] Tulum M. *Sûrnâme-Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*. İstanbul, Türkiye, Kabalcı Yayınları, 2008.

## Tarihsel süreçten günümüze sınırların evrimi ve sınır-göç ilişkisi

### *The evolution of borders from historical processes to the present and the relationship between borders and migration*

Feride YILMAZ<sup>1\*</sup>, Özden Zeynep OKTAV<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Uluslararası İlişkiler Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[ferideyilmaz@arel.edu.tr](mailto:ferideyilmaz@arel.edu.tr)

<sup>2</sup> Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

[zeynep.oktav@medeniyet.edu.tr](mailto:zeynep.oktav@medeniyet.edu.tr)

Geliş Tarihi/Received: 29.11.2023

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Uluslararası İlişkiler

Kabul Tarihi/Accepted: 05.12.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

#### Özet

Sınır kavramı son yıllarda multi-disipliner bir çalışma alanı olarak gittikçe artan oranda ilgi görmekte ve her geçen gün çalışmalara yenileri eklenmektedir. Sınır kavramının ortaya çıkışı ise genellikle devletler tarihi ile birlikte anılmakta ve kavram geliştirilerek siyasi sınırlar ile özdeş bir form üzerinden incelenmektedir. Böylelikle sınır çalışmalarında devlet öncesi toplumsal örgütlenmelerin çoğunlukla inceleme kapsamı dışında bırakıldığı bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Ontolojik bağlamda değerlendirildiğinde, bu bakış açısı yanlış değil ancak eksik bir değerlendirmeyi ifade etmektedir. Sınır kavramının bugünkü anlamını kazanma serüveni dünya tarihinin akışı içinde devletlerin ortaya çıkışıyla başlamış olabilir ve fakat, belirtildiği üzere, sınırlara ilişkin uygulamaların kökeni ve kavramın doğuşu çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Göç olgusu ise ilk insan topluluklarından başlayarak, insan topluluklarının kaderi ve akıbeti üzerinde doğrudan belirleyici olmuştur. Kitleli insan hareketlilikleri yarattığı –siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel vb.- çok boyutlu sonuçlarla insanlık tarihini şekillendirmiştir ve şekillendirmeye devam etmektedir. Göç de sınırlar gibi multi-disipliner bir çalışma alanıdır. İnsan ya da insan topluluklarının kat ettikleri mesafe fark etmeksizin, bir devletin egemenlik sahasından diğerine gitmesiyle sınırlar arası göç ortaya çıkmış olur. Buradan hareketle; tarih boyunca devletlerin sınırlara ilişkin algı ve uygulamaları değiştikçe, sınırlar arasında gerçekleştirilen göçlerin yoğunluk ve karakterinin değişmesi beklenen bir sonuçtur. Uluslararası göç kavramı başta olmak üzere, günümüz göç çalışmalarında kullanılan ve hukuki izdüşümü olan pek çok kavram, devletlerin geçirdikleri yapısal değişimlerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Yapısal değişimlerin sınır politikaları üzerinde yarattığı etki ise; devletlerarası göç hareketliliğinin akıbeti üzerinde doğrudan belirleyici olmuştur. Bu çalışma; tarihsel süreçten günümüze sınırların yapısal özelliği değiştikçe sınırlar arasındaki (uluslararası) göç eyleminin bu değişimlerden etkilendiğini savunmakta; söz konusu sınırlar kavram ve kavrama yönelik örneklerle açıklamayı hedeflemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Sınır, siyasi sınır, sınır bölgesi, göç, sınırlar arası göç, uluslararası göç.

#### Abstract

The concept of borders has become an increasingly multidisciplinary field of study, attracting growing attention in recent years with new works being added every day. The emergence of the border concept is often associated with the history states, and the concept is commonly generalized and examined through a form synonymous with political boundaries. Consequently, in border studies, the view often emerges where pre-state social organizations are mostly excluded from

<sup>1</sup> Bu makale Feride Yılmaz'ın “‘Sınır Karakteri’ Ekseninde 1979’dan Günümüze Türkiye-İran İlişkilerinde Göç Olgusu” başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Feride YILMAZ

<sup>1</sup> [orcid.org/0000-0003-3064-8214](https://orcid.org/0000-0003-3064-8214); <sup>2</sup> [orcid.org/0000-0001-5406-5596](https://orcid.org/0000-0001-5406-5596)

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1397591>



the scope of examination. When evaluated in an ontological context, this perspective is not incorrect, but rather signifies an incomplete assessment. The journey of the border concept to its present meaning may have begun with the emergence of states in the course of World history. However, as mentioned, the origins of practices related to borders and the birth of the concept itself date back to much older times. The phenomenon of migration, on the other hand, has been directly determinative of the fate and destiny of human communities since the earliest human societies. Mass human movements have shaped and continue to shape human history with multifaceted consequences- political, social, economic, cultural and more. Migration, like borders, constitutes a multidisciplinary field of study. Regardless of the distance covered by individuals or communities, transborder migration occurs when sovereignty shifts from one state's jurisdiction to another. Consequently, as the perception and practices of states regarding borders have changed throughout history, variations in the intensity and character of migrations across borders are expected. The concept of international migration, among others used in contemporary migration studies and with its legal ramifications, has emerged as a result of the structural changes states have undergone. The impact of structural changes on border policies, in turn, has been directly determinative of the fate of inter-state migration. This study aims to argue that as the structural characteristics of borders have changed from historical times to the present, the act of migration across borders has been influenced by these transformations. The paper seeks to elucidate this proposition through conceptual discussion and examples.

**Keywords:** Border, political border, border region, migration, cross-border migration, international migration.

## 1. Giriş

Toprağın parçellenmesi, çevrenin ve sahiplenilmesi insanlık tarihi kadar eski ve evrensel bir olgudur [1]. Buna karşın insan topluluklarının, milattan önce 10 binli yıllarda gerçekleştiği kabul edilen tarım devrimi öncesine değin, devlet organizasyonlarının çatısı altında değil de birbirleriyle farklı yoğunluklarda etkileşim içinde yaşadıkları ise kabul edilen bir gerçekliktir [2]. Devletler, insanlık tarihi için kısmen yeni organizasyonlardır. Devletlerin en temel özelliği ise; kendisi için belirlediği ve diğer siyasi aktörler tarafından da kabul gördüğü alan içinde toplumsallaşmış insan topluluklarını bünyesinde barındırması ve mekansal boyut üzerinden tanımlanıyor olmasıdır [3]. Sınırlar, devlet yetkilerinin geçerli olduğu alanın fiziki çerçevesini oluşturmakta ve dolayısıyla devletlerin egemenlik sahalarının sembolü olmaktadır [4]. Devlet egemenliği kavramı, zaman içinde siyasi sınırların açıklanmasında önemli ve kilit bir kavram haline gelmiştir. Buradan hareketle; egemenlik kavramının siyasi sınırlara meşruiyet kazandırmasının yanı sıra, benzer oranda siyasi sınırların devletlere meşruiyet kazandırdığı da savunulabilir [4].

Ancak insanı konu alan birbirini tamamlayıcı hemen tüm disiplinlerin vurguladığı üzere, insanlık tarihini kesin kıstaslarla keskin tarihsel dönemlere ayırmak mümkün değildir. Nitekim doğadaki tüm canlılar hem cinsleriyle birlikte korunaklı oldukları düşünüldükleri özel alanlarda yaşar ve benimsedikleri çevrenin ihlali durumunda diğer topluluk türleriyle çatışmaya girerler [5]. Zaman içinde nüfusun çoğalması ve topluluklar arasında, verimli alanlar üzerinde artan rekabet, beraberinde çitle çevreleme ile başlayan fiziki sınırların inşasını da getirmiştir. Jean Jacques Rousseau bu durumu; *"Tarihte ilk kez bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip "burası benimdir" diyen ve buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan, uygar toplumun kurucusu olmuştur"* [6] sözüyle açıklar. Rousseau bu ifadeyle, mülkiyet kavramına atıfta bulunmuştur. Bu durum sınırlara ilişkin kavramsal boyutun sadece devlet egemenliği ile değil onun da öncesinde mülkiyet kavramı etrafında tartışılması gerektiğini ortaya koymaktadır [7]. Ancak yerleşik yaşamı çağrıştıran mülkiyet olgusunun ortaya çıkışının tüm medeniyetler için her zaman göçebelikten yerleşik yaşama geçişle ifade edilmediğini de belirtmek gerekmektedir. Bir diğer ifadeyle; özel veya kamusal mülkiyetin ortaya çıkması için, toplumun mutlaka yerleşik yaşam sürmesine gerek yoktur. Göçebe toplulukların avlandıkları alanlar ya da yarı göçebe toplulukların hayvanlarına verimli otlaklar bulabilmek için belirli alanlarla ilgili aralarında oluşan rekabet ve sürdürdükleri mücadelelerde bir nevi yerleşik yaşam öncesi mülkiyete -ve dolayısıyla sınırlara- ilişkin uygulamalar kapsamında değerlendirilmelidir [8]. Göçebe ya da yerleşik fark etmeksizin, bir alana ilişkin çevreleme ve sahiplenme güdüsü, aynı zamanda bahsi geçen alanla ilgili başka insan topluluklarıyla oluşan rekabeti yönetmeyi de gerekli kılmaktadır. Söz konusu refleksler zaman içinde iktidar olgusunu ve egemenlik kavramını ortaya çıkartmıştır [9]. Bahsi geçen tüm bu görünümü kapsayıcı gerçeklik ise; mülkiyet kavramının iktidar olgusunun doğuşuna ve egemenlik kavramına kaynaklık ettiği. Mülkiyetin olduğu yerde aynı zamanda sınırlarda mevcuttur [10].

Ontolojik bağlamda değerlendirildiğinde; elindekini koruma güdüsü yani güvenlik kaygılarıyla ortaya çıkan çevreleme ve sınır uygulamalarının, fiziken bölünmüş mekanların siyasallaşmasını da beraberinde getirdiği söylenebilir [11],[12]. Carl Schmitt bu durumu; *"halklar, imparatorluklar ve ülkelerin, yöneticilerin ve her nevi iktidar formasyonunun bir arada olduğu bütün çağlar, bütün yeni dönemler; hep yeni mekan bölünmeleri, yeni çitler ve yeryüzünde yeni mekansal düzenlemeler üzerine kuruludur"* [9] ifadesiyle açıklar. Bu nitelikleri itibarıyla; köklerini toprağa salmış ve kaygısı duyulan bireysel, toplumsal ve mekansal güvenliğin sürekliliği amacıyla ortaya çıkan devlet aygıtı, zaman içerisinde insanları toprağa bağımlı hale getirmiş ve yüzyıllar içerisinde toplumların kaderi siyasallaşmış toprak parçalarına endeksli hale gelmiştir. Nitekim sınır kavramı dendiğinde, su ve havadan önce teritoryal sınırların akla gelmesi boşuna değildir. Tarih boyunca insanların kaderi her daim toprağa bağımlı olmuştur. Bugün bile sınır kavramının inşasını ve dönüşümünü kaleme alan hemen her metnin, doğrudan ya da dolaylı olarak, merkezine karasal sınırları oturtması boşuna değildir.

Burada esas dikkat edilmesi gereken nokta; sınır kavram ve uygulamasına ilişkin tanım ve tartışmaların incelenen tarihsel dönemin şartlarına uygun olarak yapılması gerektiğidir.

Yukarıda bahsi geçen güven ya da güvelik arayışını, yalnızca oluşturulmuş sınırların dışında kalan alan ve insanlardan gelebilecek tehditlere karşı inşa edilen maddi güvenlik kaygılarına endekslememek gerekmektedir. İnsanlar kültürel, dini, etnik unsurlara dayanan ve-veya iktisadi faaliyet ve kaygılardan beslenen bir dizi görünür ya da görünmez sosyal sınırın içinde hayatlarını sürdürürler. Dolayısıyla dışa karşı inşa edilmiş fiziki ya da sosyal sınırların sürekliliği her şeyden önce içeride oluşması beklenen karşılıklı güven duygusunun idamesiyle ilgilidir. Zorunlu ya da güdüsel reflekslerle oluşan güven duygusuyla insanlar; kendileriyle benzer kaygı ve beklentilere sahip diğer insanlarla kaynaşarak sosyal bir kimlik yaratırlar [13]. Böylelikle de sınırların dışsallaştırıcı olduğu kadar içselleştirici özelliği de ortaya çıkmış olur. Öteki olmadan bizin, biz olmadan ötekinin anlamı kalmaz [14]. Bu tespitten hareketle; fiziki sınırlarla topluluk kimliği –bir diğer ifadeyle sosyal kimlik arasında- tarihin ilk dönemlerinden beri iç içe geçmiş bir ilişkinin varlığı savunulabilir. Sınırların varlığı, biz olanın dahil edilmesine ve öteki olanın dışlanmasına bağlıdır [15]. Sınırların, geçmişten günümüze kimlik ve güvenlik sağlayıcı işlevleri ile insanların toplumsallaşma süreçleri birbirini tamamlayan görünür ve görünmez bağlarla ilerlemektedir [16].

Tabii bu noktada toplumları kendilerini katı bir şekilde dış dünyadan izole etmiş stabil yapılar olarak da algılamak gerekir. Aksine insan topluluklarının özellikle birbirlerinden ayrıştıkları varsayılan bölgelerde, yani sınır hatlarında, kültürel kaynaşma ve geçişler tarih boyunca tüm dinamizmiyle devam etmiştir. Kültürel kaynaşmanın kaynağını ise geniş alanlara yayılmış akrabalık bağları, mal değış tokuşunu sağlayan ticari ilişkiler, ortak dini ya da mezhebi inançlar, coğrafi şartlarında getirisi olan ittifak ilişkileri gibi faaliyetler oluşturmuştur [17].

Özetle; sınırlar tarihsel ve mekansal anlamda farklı şekil ve içeriklerde tanımlanabilir. Ancak referans noktası her ne olursa olsun sınırlar, siyasi sistemleri birbirinden ayıran ya da bir diğer görüşe göre siyasal sistemler arasında bağlantı noktası yaratan; her iki durumda da içerisinde barındırdıkları insanlara kimlik yükleyen, onlara davranışsal özellikler ve ortak değerler sağlayan fiziki, sosyal çerçeveye sahip özgün yapılarıdır [18].

Devletleri ve devletlerin geçirdiği yapısal dönüşümleri merkeze alarak sınır kavramını açıklamaya odaklanan bilimsel literatür -en yaygın haliyle- geleneksel ve modern olmak üzere 2 ana ayrım noktası üzerinden şekillenmektedir. Gelenekselden kasıt, yukarıda belirtilen şekliyle, ilk insan topluluklarının oluşturduğu ilkel toplum formlarından başlayarak ilerleyen yüzyıllarda ortaya çıkan imparatorluklar ve onların yarattığı sınır uygulamalarını kapsamaktadır. Burada ağırlık, geniş coğrafi alanlara yayılım gösteren ve ilk çağın ilkel devletlerine kıyasla her alanda çok daha örgütlü bir görünüme sahip imparatorlukların üzerinde yoğunlaşmaktadır. Modern dönem sınır tartışmaları ise, ulus devletim dünya sahnesine çıkmasına vesile olan 1648 tarihli Westphalia Antlaşmalarından başlayarak günümüze kadar uzanan süreci kapsamaktadır [19]. Belli somut kıstaslar üzerinden, farklı yöntemlerle yapılmış sınıflandırmalardan en genel manada anlaşılan husus; nihai aşamada sınır kavramının ve kavrama ilişkin uygulama ve algıların tarihsel bir devinim içerisinde şekillendiğidir. Bir diğer ifadeyle; fiziki sınırların gelişimi aynı zamanda tarihsel bir inşa sürecinin sonucunda gerçekleşmiştir. Bu durum eğer bir sınır çalışması yapılacaksa, devletlerin yapısal özellikleri ve içinde buldukları tarihsel dönemin şartlarının mutlaka göz önünde bulundurulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Şu ana kadar yapılan tüm tespitlerden hareketle; çalışmanın ilerleyen başlıklarında, devletlerin tarihsel süreç içinde değışen yapısal özellikleri ve geçirdikleri iktidar dönüşümleri bağlamında bir incelemeyle sınır olgusunun gelişimi açıklanmaya çalışılacaktır. En son başlıkta ise; sınır kavramına ilişkin yapılan tespitlerin, sınırlar arası (uluslararası) göç olgusu üzerinde yarattığı etkilere ilişkin tespit ve değerlendirmelerle çalışma tamamlanacaktır..

## **2. Geleneksel sınırlar: Ulus devlet öncesi dönem**

İktidar olgusunun kurumsallaşması ve devletleşme süreciyle birlikte kamusal mülkiyetinde ortaya çıkışı, bugün anladığımız manadaki siyasal sınırlara giden yolun başlangıcı olmuştur. Dünya tarihi içinde devlet çatısı altında karşımıza çıkan geniş çapta kurumsallaşmış ilk siyasal örgütlenme şekli ise imparatorluk tipi devlet yapılarıdır. İmparatorlukların ortaya çıkması, ilkel toplulukların zaman içinde yaşadıkları kurumsallaşma ve devletleşme sürecinin bir sonucudur. Daha geniş bir ifadeyle; tarım toplumunu sembolize eden imparatorlukların sınırlara ilişkin yarattıkları algısal dönüşümler ve uygulama çeşitlilikleri, o güne değin mevcutta bulunan sınır uygulamalarını, ekonomik ve siyasal açılardan, köklü biçimde değıştirmiş ve olgunlaştırmıştır. Buradan hareketle, sınırlara ilişkin geleneksel dönem olarak adlandırılan sınıflandırmanın imparatorlukların dünya sahnesine çıkmasıyla başladığı kabul edilmektedir [20].

İlk imparatorluklar tarih sahnesine milattan önce 400'lü yıllarda çıkmışlardır. İmparatorlukları ilkel toplulukların sahip olduğu siyasi formlardan ayıran en önemli özellikleri ise; örgütlü askeri güçleri ve devletin devamlılığı için askeri güce attettikleri önemdir. Özellikle silah yapımında demirin kullanılmaya başlamasıyla birlikte, mevcut devlet formlarının saldırı ve savunma mekanizmaları da artarak gelişmiştir. Üstün askeri güçleriyle imparatorluklar, geniş coğrafi alanlara yayılabilmişler ve yayıldıkları alanlarda kalıcı hale gelerek kurumsallaşabilmişlerdir [21].

Sınır jargonu açısından imparatorlukların en belirgin özellikleri; birbirlerinden kesin olmayan, belirsiz coğrafi uzamlarla ayrılmış olmalarıdır [22]. Bu yönüyle imparatorlukların sınırları, günümüzün hat şeklindeki klasik sınırlarından farklı şekilde, bölge görünümü taşımaktaydı. Geleneksel dönemin bilinen dünyasındaki siyasi birimleri birbirinden ayıran bu

bölgelerin, savaş dönemi haricinde çok sıkı kontrol edilmediği ve uç görünümü taşıdığı da, yine sınır çalışmaları arasındaki ön kabullerden biridir [23]. Yapılan tüm tespitlerin ardından geleneksel dönemin devlet sınırlarını; sınır bölgesini boylu boyunca kuşatan ve sınır hattının her iki yakasındaki alana belli oranlarda nüfuz eden bir kuşak olarak değerlendirmek gerekmektedir [24]. Bu anlayış geleneksel dönemde; sınır bölgeleri arasındaki göç hareketliliklerine ve imparatorlukların fetih ve iskan politikalarına ilişkin çalışma kapsamında yapacağımız tespitlerinde ana kaynağını oluşturmaktadır.

Her ne kadar ilk anda yukarıdaki ifadelerle tezatlık oluşturuyor gibi görünse de; geleneksel dönem sınırları aynı zamanda, uzunca bir dönem boyunca, olası işgalci kitlelere karşı bütünü savunmak için derinlemesine kurulmuş, askeri garnizon şehirleri görünümü bölgeleri de ifade etmekteydi [25],[26]. Buradan hareketle modern öncesi dönemde bölge görünümü sınırların aynı zamanda devletlerin savunma hatlarını oluşturduklarını, devletlerin gücünü topladığı zamanlarda ise, daha önceden belirtildiği gibi devletlerin potansiyel yayılım limitlerini ifade ettiği şeklinde bir yorum yapmak mümkündür [27].

Geniş coğrafi alanlara yayılmış imparatorlukların saldırgan yayılcı bir karaktere sahip olmaları da sınır uygulamaları ve politikaları üzerinde doğrudan etki yaratan bir unsurdur. İmparatorlukların fetihçi zihniyeti; katı olarak sabitlen(e)meyen, esnek sınır anlayışını da beraberinde getirmiştir. Sınırların esneklik özelliğinin ise; yukarıda değindiğimiz şekliyle, geleneksel dönem sınırlarının günümüzdeki çizgisel şekilden uzak, geçirgenliği yüksek sınır bölgesi görünümünde olmasına bir nevi kaynaklık ettiği söylenebilir [1]. Öyle ki; 16. yüzyıla değin, iki komşu ülke arasında bulunan bir alanın taraflardan hangisine ait olduğuna ilişkin sembolik sınır işaretleri bile çoğu yerde bulunmamaktaydı [28]. Ancak tüm bu tespitler, geleneksel dönem sınır bölgelerinin tümünden muğlak olduğu şeklinde bir algıya da sebep olmamalıdır.

Genel bir değerlendirme yapıldığında; geleneksel dönemde sınırlarının bölge görünümünde ve esnek karakterde olması, doğal olarak, esnekliğin sınırlarını ne ya da nelerin belirlediği sorusunu da beraberinde getirmektedir. Devletlerin hepsinin, -iktidarlarının dayanak noktası her ne olursa olsun- ortak özelliği; bir kara parçasına sahip olması ve gücünü mevcut kara parçası üzerinde sergileyebiliyor olmasıdır. Özü itibarıyla devletler mekana bağlı siyasi örgütlenmelerdir. Bu noktada sınırların esneklik limitlerinin belirlenmesinde askeri kapasite kadar, söz konusu kapasitenin uygulanacağı alanların coğrafi özelliklerinin de dikkate alınması gerekliliği doğmaktadır. İmparatorlukların sınır politikalarının oluşumunda, askeri güçleri kadar, üzerinde buldukları alanın coğrafi özelliklerinin de belirleyici olduğu söylenebilir. Bu durum, geleneksel devletlerin esnek sınırlarının, dünya sahnesinde kaldıkları süre boyunca, askeri güçleri ve sahip oldukları coğrafi avantajlarla orantılı olarak, sürekli bir değişim halinde olmasına kaynaklık etmiştir [29]. Geleneksel dönem sınırlarının tüm bu özellikleri, sınırlar arasındaki göç hareketliliğini açıklayabilmek ve anlamlandırabilmek açısından da önem taşımaktadır.

Geleneksel dönem devletlerinin, sınırlarına ilişkin bir diğer önemli özelliği ise; -dönemin askeri teknolojileri göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde- coğrafi olarak, büyük oranda doğal sınır görünümü taşımalarıdır. Burada doğal sınırlardan kasıt; dağ, dağ sırası, tepe, deniz, göl, nehir, çöl gibi, bir nevi doğal bent olarak adlandırabileceğimiz ekolojik unsurlar ya da kale ve bentlerle korunan düzlük alanlardır. Ancak geleneksel dönem sınırlarının, doğal sınır niteliği taşımasının çoğunlukla tercihten ziyade -devletin güç limitlerine bağlı- bir sebep-sonuç ilişkisinin ürünü olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Nitekim tarihin tüm dönemlerinde insanlar kaynak verimliliğine sahip arazilerde konuşlanmış ve yine bu türden alanlar için aralarında rekabet etmişlerdir. Bu durum; geleneksel dönemde, sınır hatlarının belirlenmesinde ve korunmasında, doğal faktörlerin tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar önemli ve baskın belirleyiciliğe sahip bir unsur olmasının temel sebebidir [23],[30]. Coğrafi limitler sadece makro devlet politikaları açısından değil, aynı zamanda devletlerarasındaki insan hareketliliği yani göç yoğunluğu üzerinde de belirleyicilik yaratması açısından önemlidir.

İmparatorluklar tarih sahnesinde kaldıkları zaman dilimi boyunca, hükmettikleri geniş alanlarla, yani çevreyle, olan egemenlik ilişkilerini düzenlemek ve buna kurumsal bir görünüm kazandırmak ihtiyacında olmuşlardır. Nitekim mevcut siyasal düzen, çoğunlukla sınır bölgelerini ifade eden çevrede yer alan farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip guruplar merkezi tanıdığı ve onun politikalarına uygun davrandığı sürece sorunsuz bir şekilde devam edebilmiştir. İmparatorlukların sınır bölgelerinde yaşayan ve çeşitli sosyal referanslarla örgütlenmiş guruplarla arasındaki merkez-çevre ilişkileri, katı tahakkümlerden çok, sınır bölgelerinde yaşamakta olan topluluklarla işbirliği ve hatta iktidar paylaşımı olarak nitelenebilecek uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Merkezin çevreye karşı taviz kapasitesi, çevrenin biat oranı üzerinde de belirleyici olmuştur. Devletlerin genişlemeye yönelik politikalarının hayata geçirilebilmesi, söz konusu karşılıklı pazarlıkların merkez lehine sağlıklı ilerlediği süre boyunca mümkün olabilmıştır [31]. Mevcut çok boyutlu ilişkiler ağı; aynı zamanda imparatorlukların politika yapım süreçlerinde sınır bölgelerini araçsal şekilde kullandığının da göstergesidir [32]. Söz konusu araçsallık; çoğu zaman çevrenin demografik dizaynını da gerekli kılmıştır. Her zaman aynı katılık ve yoğunlukta olmasa da imparatorlukların sınır bölgeleri özelinde yürüttükleri iskan politikaları ve kimi zamanlarda ise sürgün uygulamaları bu kapsamda değerlendirilmelidir. Devlet sathında ya da sınır bölgeleri özelinde yürütülen demografik toplum mühendisliği; gerek iç gerekse de sınırlar arası göç eyleminin sadece insan topluluklarının

iradesiyle yada doğal akışı içinde gerçekleşmediği, aksine bizzat devlet eliyle sistematik bir şekilde yrtlebilediğini de göstermektedir [33].

### **3. Modern sınırlar: Ulus devletlerin ortaya çıkışından günümüze**

Modern dönem olarak adlandırılan dönemin siyasi açıdan temel analiz birimi ulus devletlerdir. Ulus devletlerin ortaya çıkışı; öncesindeki yüzyıllar içinde uygulama ve teamlleriyle oturmuş esnek-geçirgen ve bölge görünümlü sınır uygulamalarını da köklü biçimde dönüştürmüş, sınırların anlam ve işlevlerini değiştirmiştir. Geleneksel devletlerin geçirdiği yapısal değişimler, sınırları katı ve mutlak hudut çizgelerine dnştrmştir [34]. Buradan hareketle; modern dönem olarak adlandırılan ve günümüzde de geçerli sınır anlayışının başlangıç noktasının ulus devletlerin dünya sahnesine çıkmasıyla eř zamanlı bir gelişim seyri izlediği söylenebilir.

Günümüz uluslararası ilişkilerinin de temel aktörü olan ulus devletler; 15. yüzyıl Avrupa'sının sadece siyasi değil aynı zamanda ekonomik ve düşünsel mirasının uzantısı olarak ortaya çıkmış devlet yapısıdır. Avrupa'nın yaşadığı ve yüzyıllar alan bu çok boyutlu dönüşüm, siyasi erk dağınıklığını ortadan kaldırmayı amaçlayan merkezi devletlere giden yolu aan sancılı ve uzun sayılabilecek bir süreci ifade etmektedir. Bu tarihi dönüşümün referans noktasını ise; 1648 tarihli Westfalya Antlaşmaları oluşturmaktadır [35]. 17. yüzyıl sonrasında devletlerin yapısal değişiklikler geçirmesine sebep olan süreçler, merkezi karakterdeki ulus devletlerin Avrupa'daki hakim devlet formu haline gelmesini ve zaman içinde dünyanın diğer bölgelerine de yayılmasını sağlamıştır.

Modern dönemin sembolü ulus devletlerin ortaya çıkardığı yeni tablo, bu yeni devlet formunun 4 temel vasfı üzerinden değerlendirilebilir. Bunlar; devletlerin eşitliği ilkesi, oluşan yeni egemenlik anlayışı, siyasi açıdan merkezileşmiş tek siyasi otoriteye sahip olması ve ülkesellik, yani topraklarının yekpare bütünlüğüdür. Yeni egemenlik anlayışı; devletlerin merkezileşmesi ve siyasi erk dağınıklığının ortadan kalkmasıyla, merkezi otoritelerin hem ite hem de dışa karşı politika yapım süreçlerinin tek yetkilisi olmasını sağlamıştır. İlaveten; yeni egemenlik anlayışı, siyasi sınırların önemini pekiştirmesi açısından da önemlidir [36]. Devlet egemenliğinin tartışıldığı alanlar ise; -geleneksel dönemde olduğu gibi- büyük oranda karasal alanlar ve dolayısıyla devletlerin sahip olduğu teritoryal sınırlardır [37]. Bundan ötürü ülkesellik vasfının devletlerin siyasi coğrafya ve jeopolitik bağlamda sınırlarına işaret ettiği söylenebilir [38].

Modern dönemde devletlerin egemenlik sahalarının fiziki çerçevesini oluşturan sınırlar, devletlerin yekpare örgütlenme alanı haline gelmiştir. Bu durum doğal olarak devletlerin sınırlarını daha belirgin bir biçimde belirleme gereksinimini doğurmuştur. Böylelikle devletlerin genişlemeci doğasına daha uygun olan ve canlı, yaşayan dinamizme sahip bölgesel sınır anlayışı, zaman içinde devletlerin iteki kontrol kapasitesini de ifade eden statik görünümlü, kapalı sınır çizgelerine evrilmiştir [39].

Modern dönemin sınır anlayışı elbette tüm aktörler için birbirini tamamlayan silsileler şeklinde ve eř zamanlı değil, her aktörün kendi tecrübesine mukabil sreler içinde gerçekleşebilmiş ve bu dönüşümün belli bir olgunlaşma seviyesine erişmesi 20. yüzyıla değin srmştir. Zaman içinde, coğrafı açıdan kesintisiz ve net görünümlü sınır anlayışı meşruiyet kazanmış ve geleneksel dönemin sınır anlayışının yerini alabilmiştir [27]. Ancak uzunca bir süre boyunca sadece devletler arasında değil, i sınırlara –devlet altı yapılanmalara- sahip devletlerde de bölge görünümlü ve çizgi görünümlü sınırlar bir arada var olmaya devam etmiştir [40]. Tüm bunlardan hareketle; sınırları kesin olarak çizilmiş ve birbirlerinin egemenlik sahalarını uluslararası antlaşmalarla tanımış ulus devletlerin, uluslararası ilişkilerin ana aktörü olarak tarih sahnesindeki yerini almasının yaklaşık 300 yıllık bir süreyi kapsadığının tespitini yapmak gerekmektedir [41]. Bahsi geçen bu süreç sınırları sadece biçimsel yani fiziki olarak değil, aynı zamanda sınırlara atfedilen anlam bakımından da dnştrmştir. Neticede bölge görünümünden çizgisel forma geçiş, devletlerin sınır politika ve uygulamalarını çok boyutlu bir biçimde sertleştirmiştir [42].

Yukarıda, konu kapsamında kalacak şekilde, sistemsal dönüşümünün anlatıldığı modern ulus devletin ortaya çıkışını sadece tek boyutlu siyasi gelişmelere değil, bir dizi siyasi ve ekonomik sürecin i içe geçmiş etkileşiminin sonucu şeklinde yorumlamak gerekmektedir. Ulus devletleri anlamak açısından Westfalya Antlaşmaları çok kıymetli bir referans noktası olsa da, merkezileşen devletlerin ulus devletlere evrilmesinin ekonomik arka planı 18. Yüzyılın ilk yarısında başlayan Sanayi Devrimiyle, ideolojik arka planı ise 1789 Fransız devrimiyle mümkün olabilmiştir. Söz konusu gelişmelerle birlikte, Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik ve ideolojik rekabet zaman içinde Avrupa dışında kalan coğrafyalara da sirayet edip yayılarak devlet sistemlerini –zor yoluyla da olsa- dönüştürecek, buna paralel olarak mevcuttaki sınır algılarını da yeniden inşa edecektir [40]. Tüm bu açıklamalar; sistemsal dönüşüm yaşayan devletlerin açıkça çizilmiş ve belirlenmiş teritoryal alana ve adeta onun koruyucusu çizgi formundaki sınırlara, duyduğu gereksinimi anlamlandırmak açısından da önemlidir [43].

Modern dönemin hat-çizgi halinde ortaya çıkan sınırları geleneksel dönemin doğal sınır anlayışının da dönüşmesine sebep olmuştur. Ancak bu ifade, modern dönemde doğal sınırların tamamen ortadan kalktığı ya da makbul bir sınır formu kabul edildiği yönündeki algının yok olduğu anlamına da gelmemelidir. Buna karşın, artık doğal sınırların ikincil derecede önemsendiği de bir gerçektir. Özetle; modern dönemde sınırların hat halinde belirlenmeye başlamasıyla birlikte, coğrafı faktörlere bağlı olarak belirlenen doğal sınırlar önemini kaybetmemiş, ancak yapay sınırlar da miktar olarak tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar artmıştır [44]. Ekolojik engellerden ziyade insan eliyle oluşturulmuş fiziki

engellerin ön plana çıkmasına vesile olan bu uygulama; merkezi devlet eliyle belirlenen sınırların, salt militer bir bakış açısıyla ve adeta bir bariyer oluşturma misyonuyla, inşa edildiği bir sürecinde başlangıcı olmuştur [45],[46]. Bu yeni sınır anlayışı; sınırlar arası göç hareketliliğini de kısıtlamakla kalmamış, ayrıca her geçen gün yoğunluğu ve hacmi daha da artan şekilde mücadele edilmesi gereken bir güvenlik sorununa dönüştürmüştür.

Şu ana kadar; sınırların içinden geçtiği tarihi dönemin algı ve uygulamasına bağlı olarak önem ve fonksiyonlarının değişim gösterdiğini, tarihsel kırılma noktalarına değinerek ifade etmeye çalıştık. Ulus Devlet modeli her ne kadar Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarından sonra yapısal krize girmiş ve sahip olduğu nitelikler akademik çevrelerce eleştirilmişse de; ideal ve geçerli devlet sistemi olduğu yönündeki görüşler geçerliliğini korumuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler ve 1991’de Soğuk Savaşın sona ermesi; dünya üzerindeki devlet sayısının artmasına vesile olmuştur. Devletlerin sayısı arttıkça, buna paralel olarak aynı alan üzerinde egemenlik iddiasında bulunan aktör ve ihtilaflı sınır sayısı da yükselmiştir. Günümüzün dünyası sınır ihtilaflarının ve sınırlarla ilgili yinelenen çatışmaların sıklıkla yaşandığı bir görünüm taşımaktadır. Bu durum, sınırlarını koruyabilmek amacıyla, devletleri daha sert ve somut tedbirler almaya itmektedir [47].

Siyasi açıdan yüzyıllar içinde gittikçe katlaşılan sınır uygulamalarına karşın, günümüzde dünyanın ekonomik açıdan geldiği nokta siyasi sınırların varlığını, daha doğru ifadeyle katılığını, tartışılır hale getirmiştir. Bu bakımdan, günümüzün ekonomi politliğini doğru bir biçimde yorumlayabilmek için, küreselleşme kavramına da kısaca değinmek gerekmektedir. *“Yerel olayların kilometrelerce uzaktaki olayları şekillendirmesi ya da tersi biçimde uzak yerellikleri birbirine bağlayan toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması”* [48] olarak tanımlanan küreselleşme olgusunu anlamlandırma çabasında göz önünde bulundurulması gereken esas ifade küresel hareketliliktir. Küresel hareketlilik; en temel anlamıyla emeğin, malın ve sermayenin dünya çapındaki dolaşımının nicelik ve niteliğinin artmasını ifade eder. Özellikle 1980 sonrası dünyada oluşan konjonktürün, modern devletlerin sınırlarını ve dolayısıyla egemenlik alanlarını aşan, yeni ve küresel bir paradigma yarattığı düşünülmektedir. Bu durumun; günümüz dünyasında ulus devletlerin, uluslararası sistemdeki ağırlığını azaltıcı ve sınırlarının geçirgenliğini arttırıcı etkiler yarattığı varsayılmaktadır. Ancak ekonomiden, teknolojiye, kültürden kimliğine değin pek çok alanda küreselleşmenin etkilerinden bahsedilse dahi, askeri ve siyasal açıdan hala tek ve meşru otoritenin devlet iktidarlarına ait olması, siyasal açıdan küreselleşme tartışmalarının tıkandığı noktayı ifade etmektedir [49].

Günümüzde sayıları 200’e yaklaşan devletlerin tamamının egemenlik sahalarında kapsayıcı ve mutlak bir otoriteye sahip olduğunu söylemek elbette mümkün değildir. Ancak kimi devletler, mevcut iktidar kapasiteleriyle, dünya çapında hegemon olma denemeleri yapacak kadar güçlüdürler. Tüm bunlara karşın devletler, buldukları dönemin şartlarına endekslı yapılar olarak düşünüldüğünde, yaşanan küresel çaplı gelişmelerin devletlerde yapısal sorgulamalara ve erozyon alanlarına yol açmadığını savunmakta mümkün olamamaktadır [50]. İçinden geçtiğimiz dönem özetle; ulus devletlerin küresel rüzgarlara karşı kendilerini koruma mücadelesi verdiği bir dönemdir. Mücadelenin merkezinde ise devletlerin sınırları ve sınır geçişlerinin mutlak hakimi olma kaygısı bulunmaktadır.

Ulus devletlerin egemenliklerinin aşındığını savunan görüşler sadece ekonomik küreselleşme boyutunun yarattığı etkileri tartışmakla kalmamakta, aynı zamanda uluslararası arenadaki aktör çeşitlenmesine de vurgu yapmaktadırlar. Bu durum, özellikle uluslararası örgütler, uluslararası sivil toplum kuruluşları sınır ihtilaflarının yaşandığı bölgelerde uzlaştırıcı ya da önleyici bir mekanizmaya vesile olabilirler mi? sorusunu akla getirmektedir. Sorunun cevabı ise bir dereceye kadar olumludur. Kimi sınır ihtilaflarında uluslararası örgütler, taraflar arasında uzlaşma sağlayıcı mekanizmalar geliştirebilmekte, aynı şekilde uluslararası sivil toplum kuruluşları da özellikle insan hakları vurgusu yaparak, çatışma ve insani kayıpların önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Ancak tüm bu işlevlerine karşın, bahsi geçen aktörlerin, özellikle küresel ya da bölgesel ölçekte güçlü aktörler karşısında etkisiz kaldığı da bir gerçekliktir. Kaynağını uluslararası hukuktan alsalar dahi, devlet dışı aktörlerin, uluslararası sorunların önlenmesi ya da çözülmesinde yaptırım gücüne sahip, mutlak caydırıcı pozisyonda olduğu savunmak, günümüzdeki görünümleri referans alındığında, mümkün değildir [51].

Özetle; günümüzde küreselleşme ideolojisinin taşıyıcısının devletler olmayışı ve uluslararası aktörlerinde etkisiyle küresel ilişkiler ağını belirleme potansiyeli olan güçlerin kayda değer bir kısmını tekelinde tutamıyor oluşu; ulus devletler açısından ciddi bir yapısal kriz kaynağıdır [52]. Bu kriz -tarihsel geleneğin de bir uzantısı olarak- en çok sınırlarda hissedilmekte ve tüm aşındırıcı etkiler, devletlerin sınırlara ilişkin politikalarının gün geçtikçe daha da keskinleşmesine ve katlaşmasına neden olmaktadır. Sınırlar özelinde düşünüldüğünde, politik katlaşmanın sebebi; devletlerin çıkarlarına uygun olarak, fiili sınır kontrol uygulamalarını arttırabilme ya da azaltabilme inisiyatifine tek başına sahip olma istekleridir. Bu yönleriyle devletlerin, günümüzde artış gösteren ekonomik menşeli sınır geçirgenliğinin geldiği noktadan ziyade, durumun kendi kontrollerinin dışında gelişmesinden kaygı duydukları söylenebilir. Ancak sınırlar arasındaki bütünleşme imkan, olanak ve uygulamaların çok geliştiği coğrafyalarda bile, devlet sınırları somutluğunu ve işlevlerini korumakta, dolayısıyla küreselleşmenin akışkan doğasına engel oluşturmaya devam etmektedir [53]. Günümüz dünyasında, uluslararası ve-veya uluslar üstü manada pek çok alanda birbirine entegre politikalar üreten en gelişmiş örneğin Avrupa Birliği olduğu düşünüldüğünde, “sınırsız dünya” söylemlerinin en azından uzunca bir süre boyunca gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı öngörülebilir [54]. Bu açıdan değerlendirildiğine; modern dönemin yüzyıllardır

süregelen sınır anlayışı, hakkındaki tüm aksi söylemlere karşın, uzunca bir süre daha varlığını korumaya kararlı durumdadır.

#### **4. Geçmişten günümüze sınır-göç ilişkisi**

İnsan toplulukları tarihin her döneminde muhtelif sebeplerle göç etmişlerdir. Sebep yelpazesinin genişliği göz önünde bulundurulduğunda, aslında göç eylemi pragmatist karakterli bir olgudur. Tarih boyunca, insan topluluklarının hayatlarını idame ettirebilmek için ihtiyaç duydukları kaynaklar ve bu kaynakları kullanarak sürdürebilecekleri yaşam şartları neredeyse, göçler o bölgeye doğru yoğunlaşmıştır. Bir diğer ifadeyle göçler; toplumsal, ekonomik, güvenlik...vb. karakterli bir müşkülün, güvenli bir alan içinde giderilmesi amacıyla gerçekleştirilirler. Tüm bu ifadeler; göçün pragmatist yönünü ispatlar ve daha anlaşılır kılan niteliklerdir [55].

Göç kronolojik olarak devletlerin ortaya çıkışından çok daha eskiye dayanan bir olgudur [56]. Ancak devlet aygıtı ortaya çıktığı an itibarıyla göçün yoğunluğu ve akıbeti üzerinde, planlayıcı ve denetleyici rolüyle, doğrudan belirleyici hale gelmiştir. Siyasal, sosyal ya da ekonomik açıdan ideal yaşam şartlarına erişme ülküsü, tarih boyunca insanların bireysel ya da kitlesel göçlerindeki en önemli psikolojik motivasyon unsurunu oluşturmuştur [57].

Geleneksel dönemin esnek ve bölge görünümü sınırlarında yaşamakta olan insanlar; bir yanda içinde buldukları koşullarla uyumlu bir biçimde hayatlarını idame ettirirken, diğer yanda yaşam alanlarına coğrafi açıdan uzak hükümdarların tebaası olarak hayatlarını sürdürmekteydiler. Geleneksel sınır başlığında da ifade edildiği üzere, bu durum kendine has şartlara uygun bir merkez-çevre ilişkisinin varlığını gerekli kılmıştır. Geniş coğrafi alanlarda yayılım gösteren imparatorluklar; hükmettikleri farklı kültürel, dini ve etnik grupların psikolojik sadakatini çoğunlukla dini retoriklerle (örneğin bir dini ya da mezhebi yaymak gibi) sağlamaya çalışmışlar ve böylelikle sınır bölgelerindeki siyasi varlıklarına bir nevi kutsiyet atfetme çabası içinde olmuşlardır [58]. İmparatorluklar, genişlemeci doğalarını çoğunlukla dini retorikler üzerinden açıklamakla kalmamış, buna uygun fetih ve iskan politikaları da dizayn etmişlerdir. Ancak en başta ifade ettiğimiz pragmatist ilişki; -tüm motivasyon araçlarına rağmen- özellikle sınır bölgeleri arasındaki karşılıklı göç hareketliliğine mani olamamıştır [59].

Geleneksel dönemde, teknolojik gelişme ve ulaşım olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle, insan göçleri çoğunlukla belli bir coğrafi alan içinde gerçekleşebilmiştir [60]. Ekolojik engeller, göç hareketliliğinin oluşumunda olmasa bile nerede duracağı yada öbekleneceği konusunda doğrudan belirleyici olmuştur [61]. Buradan hareketle; psikolojik motivasyon unsurları yada ekonomik kaygıların geleneksel dönem göçlerinin temel sebeplerini oluşturduğunu, göçlerin yöneleceği alan açısından fiziki limitlerin ise çoğunlukla doğal şartlara bağlı olarak şekillendiğini belirtmek gerekmektedir.

İmparatorluk sınırlarının esnek yapısı ve geçirgenlik oranının yüksekliği, komşu devletlerin sınır bölgeleri arasında çok boyutlu karşılıklı etkileşimin korunmasına ve gelişmesine kaynaklık etmiştir. Bu durum her şeyden önce siyasi sınır ve kültürel sınır ayırımını doğurmuştur. Geleneksel devletlerin fiziki sınırları ile kültürel sınırlarının birbiriyle örtüşme oranı düştükçe, sınır bölgeleri arasındaki karşılıklı etkileşim ve bunun olağan bir uzantısı olarak da sınırlar arasındaki göç hareketliliği artmıştır. Tamamlayıcı ifadeyle; geleneksel dönem sınırlarının yapısal özellikleri göç hareketliliğini arttırıcı etki yaratmış ve sınır topluluklarının -çoğunlukla rutinleşmiş- karşılıklı gidiş gelişler üzerine kurulu ortak yaşam pratiklerinin, en azından barış zamanlarında, kısıtlayıcı bir engelle karşılaşmadan sürdürülmesini sağlamıştır [62].

Devletlerin yayılım ya da çözümlerinin başlangıç noktasının, geleneksel dönemde mutlak biçimde sınır bölgeleri olduğu yine geleneksel sınır başlığında üzerinde durulan diğer bir husustur. Devletlerin sınırları genişledikçe ve dolayısıyla sınır bölgeleri merkezden coğrafi olarak uzaklaştıkça, devlet egemenliğinin sürdürülebilirliği açısından, sınır bölgelerinde yaşamakta olan insan topluluklarının iradelerinin etki kapasitesi de artmıştır. Merkez ve çevre arasındaki karşılıklı ilişkiler dengesinin devlet aleyhine bozulması; sınır bölgelerinde yaşamakta olan insanların tebaası oldukları devlete karşı sadakat tutumları üzerinde doğrudan belirleyici olmuştur. Menfaat dengesinin bozulduğu ve sadakatın ortadan kalktığı zamanlarda; sınır bölgelerinde yaşayan insan topluluklarının, sınırın diğer yakasındaki devletin boyundurluğu altına girmek üzere topluluklar halinde göç etmeleri, örneklerine sıkça rastlanan bir durum olmuştur. Bu durum iki şekilde gerçekleşebilmiştir. İlk ihtimal; insanların gruplar halinde diğer devletin hüküm sürdüğü alana doğrudan göç etmeleri şeklindedir. İkinci ihtimal ise; özellikle sınır bölgesinin yönetiminden resmi olarak sorumlu kişilerin ya da kanaat önderlerinin nüfuzları nispetinde gelişen iradeleri ve sınır komşusu devletle işbirliği yapmalarıyla birlikte; sınır bölgesinde yaşamakta olan insanların yaşam alanlarıyla birlikte karşı devletin boyundurluğuna girdiklerini ilan etmesiyle olmuştur. Tarih boyunca, özellikle güçleri birbirine yakın rakip devletler arasında, savaşların haricinde bahsi geçen sebeplerden ötürü, sınırlardaki yerleşim alanları sıklıkla el değiştirmiştir [63]. Göçlerin şekil verdiği bu görünüm, bir süre korunabilirdiği gibi, sınır bölgelerinde yaşamakta olan insan topluluklarının menfaat döngüsünün değişmesiyle, bu defa da aynı senaryonun tersi yönde yaşanmasına sebep olmuştur. Bu noktada tamamlayıcı bilgi olarak bahsedilmesi gereken üçüncü bir ihtimal ise; sınır bölgelerinin komşu devletler arasında gerçekleşen bölgesel çatışma ya da savaşlar sonucunda el değiştirmesi durumudur. İmparatorluklar döneminde, bir toprak parçasının üzerindeki nüfusa birlikte el değiştirmesi şeklindeki teamülün varlığından ötürü, sınır bölgelerinin komşu devletin egemenlik alanına dahil olmasıyla birlikte, bölge halkı göçmen olarak değerlendirilmiyor, diğer devletin tebaasına geçmiş sayılıyordu [57].

Geleneksel dönemde, çoğunlukla dini ya da mezhebi gerekçeler sebebiyle tabiiyet değiştirme vakalarına da sıklıkla rastlanmıştır. Bu türden durumlarda insanlar sadece bir devletin tebaası olmayı reddetmiyor aynı zamanda din veya mezheplerini değiştirdiklerini de ilan edebiliyorlardı. Aynı şekilde ekonomik kaygılar, sınırdaş ülke hükümdar ya da yöneticilerinin vaatleri gibi sebeplerde bu türden göç hareketlerinin önünü açmıştır. Her ne kadar tabiiyet değiştirmek günümüzün şartlarıyla değerlendirildiğinde radikal bir kararımı gibi dursa da, netice de sınır bölgelerindeki insan topluluklarıyla, tebaası oldukları devlet arasındaki pragmatist ilişkinin doğası bu durumu mümkün kılmıştır. Böyle durumlarda; imparatorlukların politikalarını meşrulaştırma aracı olarak; dönem insanının üzerinde en çok etki yaratma kapasitesine sahip dini retorikleri kullanmasının, sınır bölgelerinde yaşamakta olan insan topluluklarının sadakatini sağlamak ve sınırlar arasındaki göç hareketliliğini engelleyebilmek için her zaman yeterli olmadığını da kanıttır. Özellikle; güç kapasitesi açısından birbirlerine yakın veya denk görünümü sınır komşuları arasında, bu türden vakalar ve sonucunda oluşan göç hareketlilikleri sıklıkla yaşanmıştır [64]. Söz konusu bilgilerden yola çıkarak, geleneksel dönemde, sınır bölgelerinde yaşayan insanların yarattığı –özellikle kitlesel- göç hareketliliklerinin, sınır bölgelerinin akıbeti üzerinde doğrudan etki yarattığı da söylenebilir.

Geleneksel dönemde sınır bölgeleri arasında, çeşitli sebeplerle gerçekleşen göç hareketlerinin yoğunluğu; sınır komşusu iki devletin, karşılıklı bağımlılık unsurları ve oranlarına bağlı olarak da şekillenmiştir. Karşılıklı bağımlılığı ekonomik ve toplumsal olmak üzere, iki temel kategori üzerinden değerlendirmek mümkündür. Ekonomik olarak düşünüldüğünde; sınır bölgelerindeki insan topluluklarının geçim kaynaklarının fiziki dağılımına odaklanmak gerekmektedir. Ekonomik sebeplerle gerçekleştirilen ve bugünden bakıldığında sınırlar arası göç olarak adlandırılan gidiş gelişler, genellikle karşılıklı mal alışverişi ya da sınırın diğer tarafında yürütülen ticari faaliyetler sebebiyle gerçekleşmekteydi. Bu türden göç hareketliliklerini sadece kısa süreli gidiş gelişler şeklinde de düşünmemek gerekmektedir. Örneğin; geçirgenliğin yüksek olduğu sınır bölgelerinde yaşayan insanlar, komşu devlete ait yerlerde tarımsal faaliyet yürütebiliyor ve bu amaçla kiralama ya da satın alımlar yapabiliyorlardı. Buna karşın kısa süreli göçlere ise; hayvan otlatma veya mevsimlik işlerde çalışmak için gerçekleştirilen göç hareketlilikleri örnek gösterilebilir [62].

Toplumsal boyut üzerinden değerlendirildiğinde ise; sınır bölgelerinde yaşayan insan topluluklarının nasıl bir sosyal örgütlenmeyle yaşamlarını idame ettirdiklerine odaklanmak gerekmektedir [63]. Özellikle; sınır komşusu devletlerin sınır bölgeleri üzerinde, her iki yakaya yayılmış ve aralarında kan bağı, dini ya da mezhebi ortaklık gibi unsurların bulunduğu topluluklar arasındaki yoğun sosyal etkileşim, geleneksel dönem sınır bölgeleri arasında, çoğunlukla rutinleşmiş göç hareketliliklerinin sosyal sebeplerini oluşturmuştur. Akriba ziyaretleri, evlilikler, ibadet amacıyla yapılan geçişler...vb. durumlar, değindiğimiz boyuta örnek olarak verilebilir [65]. Devlet egemenliğine gölge düşürmediği, kitlesellik arz etmediği ve sınır bölgelerinde yaşayan diğer toplulukların huzurlarına kast etmediği sürece, modern öncesi dönemde sınırlar arasındaki göç hareketliliklerinin devletler açısından doğrudan bir tehdit unsuru olarak görülmediği söylenebilir [57].

Tüm bu açıklamalar; geleneksel dönemde sınır bölgesindeki insan topluluklarının her zaman birbirleriyle uyum içinde ve herhangi bir asayiş olayına maruz kalmaksızın hayatlarını idame ettirdikleri yönünde bir algı da doğurmamalıdır. Karşılıklı sınır bölgelerindeki gruplar arasındaki ihtilaflar, baskınlar, rehin alma olayları, kız kaçırma, yaralama ya da cinayetler, hayvan ve mahsul hırsızlıkları, sınır bölgelerinde yaşanan mikro görünümü asayiş olaylarıdır. Böyle durumlarda suça sebep olan kişi ya da kişiler, çoğunlukla diğer devletin sınırlarına geçerek bir nevi kendilerini koruma altına almaya çalışmışlar ve ilgili devletleri konuya ilişkin kimi zaman sert tedbirler almaya sevk etmişlerdir [66]. Benzer şekilde; hükümdara isyan eden asiler ya da sürgüne gönderilen kişiler ve ailelerinin sınır komşusu devlete sığınması gibi durumlarda yine sınır bölgeleri üzerinde yaşanması muhtemel asayiş temelli vakalara örnek gösterilebilir. Tüm bu örnekler, olumsuz mahiyette olsa da, eylemin niteliği açısından sınırlar arası göç kapsamında değerlendirilmektedir [67].

Geleneksel sınır başlığı içinde tespit edilen hususlardan bir diğeri de imparatorlukların sınır bölgelerindeki demografik yapıyı her zaman kendi akışına bırakmadığı ve bölgeyi kendi lehine dizayn etme çabasına girişebileceği yönündeydi [68]. İmparatorlukların bu amaçla hayata geçirdikleri iskan faaliyetleri özünde üç aşamalı bir politikayı ifade etmektedir. “Uç, fetih, iskan” döngüsü şeklinde sıralı silsileyle yürütülen politikalarla, devletin uçları olan sınır bölgelerine; devletin mevcut egemenliğini güçlendirmek ve devlet lehine propaganda yaparak sınırın diğer yakasındaki insan topluluklarını etki altında bırakması amacıyla özel olarak seçilmiş kişi ve topluluklar yerleştirilirdi [69]. Böylelikle imparatorlukların bir sonraki fetih hamlesi için bölge halkı üzerinde psikolojik bir hazırlık süreci yürütülmesi amaçlanırdı. Bu politika, fethin gerçekleşmesinin ardından, elde edilen topraklarda yaşayan insanların yeni devletin varlığı ve politikalarını daha kolay kabul edip, rıza göstermeleri için de aracı olarak kullanılmaktaydı [70]. Söz konusu strateji; imparatorlukların hakimiyetlerini sadece askeri kapasiteleriyle değil, aynı zamanda sosyal rızaya dayalı şekilde güçlendirmeyi hedeflediklerinin de göstergesidir. Amacı ve yoğunluğu hangi yönde olursa olsun, iskan politikalarının sınır bölgelerindeki demografik yapıyı ve sınırlar arasındaki göç hareketliliğini belirleyen temel parametrelerden biri olduğunu belirtmek gerekmektedir [71].

Yukarıdaki paragraflar boyunca; geleneksel dönem sınır bölgeleri arasındaki göç hareketliliğinin temel özellikleri sebep-sonuç korelasyonu içinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada son olarak; özellikle karşılıklı sınır bölgeleri arasındaki geçişlerin dışında kalan bir boyuttan da bahsetmek gerekmektedir. Herhangi bir devletin egemenlik sahasına

özellikle üçüncü bir devlet ya da bölge üzerinden yönelen kitlesel göçler, tarih boyunca göçe maruz kalan devletler tarafından her zaman ve her durumda tehdit olarak algılanmıştır. Ancak geleneksel dönemde bu türden kitlesel göçler, günümüzle kıyaslandığında, görece daha az engele takılarak gerçekleşebilmekteydi. Göç eden kitlenin motivasyon kaynağı her ne olursa olsun, bir yerdeki demografik yığılmanın zaman içinde nüfus baskısı yaratacağı ve yığılmanın olduğu alanı dönüştürücü bir etki yaratacağı muhakkaktır. Kitlesel göçler zaman içinde öncelikle yeni yaşam alanlarındaki toplumsal ve ekonomik hayata nüfuz eder ve –eğer böyle bir misyonları varsa- bir sonraki aşamada bu durum siyasi bir kimlik kazanma ve devletleşme süreçlerine kadar uzanabilir [72]. Günümüzün modern devletleri bu tür durumlara karşı, hem hukuken hem de fiziken, oldukça katı görünümü, kısıtlayıcı mekanizmalar inşa etmişlerdir. Fakat tarihte kitlesel göçlerin çok daha etkili ve dönüştürücü sonuçları olmuştur. Türklerin Anadolu’ya gelişi sonrasında yaşanan süreçler ve Osmanlı İmparatorluğu’nun tarih sahnesine çıkışı, buna karşın Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunun yıkılışı tamda böyle bir sebep sonuç ilişkisinin ürünüdür [73]. Kitlesel göçlerin muhtemel dönüştürücü etkisi, tüm tedbir mekanizmalarına rağmen günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

1648 yılında başlayan ve günümüz modern devletine giden Westfalyen süreç, başlangıç noktası ve merkezi Avrupa olmak üzere, sınırların anlamını değiştirmiş ve ortaya çıkan bu yeni sınır anlayışı devletlerin göç olgusuna yaklaşımını da etkilemiştir [25],[26]. Bölge görünümü sınırların zaman içinde çizgi şeklindeki hatlara dönüşmesi, sadece sınırları keskinleştirmemiş, aynı zamanda göç hareketleri başta olmak üzere, sınır geçişlerine ilişkin tedbirlerinde giderek sertleşmesine sebep olmuştur.

Ulus devlet, sınır odaklı düşünüldüğünde, binlerce yıllık dünya tarihi içindeki en etkili ve baskın mekansal anlayışı ifade etmektedir. Bu yeni mekansal anlayış; geleneksel dönemin sınır bölgelerinde, yüzlerce yıl içinde kendi doğal akışı içinde oluşmuş ve göçlerle şekillenen ilişkiler ağını da travmatik biçimde dönüştürmüştür [74]. Günümüzün uluslararası göç terminolojisi dönüşüme maruz kalmış gerçekliklerin üzerine kurulmuştur [75]. Bu anlayış çerçevesinde ilk defa 17. yüzyılda sınır bölgelerinde yaşamakta olan toplulukların, sınır komşusu devletlerden birine tabi olmalarını zorunlu kılan uygulamalar ortaya çıkmıştır [25],[26]. Böylelikle sınır bölgelerinde yaşamakta olan insan toplulukları için sınırın diğer yakasındakiler “öteki” haline gelmiştir. Sınırlar arası göç ifadesinin yerini de uluslararası göç ifadesi almıştır.

Ortaya çıkan yeni terminoloji bağlamında değerlendirildiğinde; *“sınırlar (artık) sadece geçiş (veya ayırıcılık) noktaları değildir, aynı zamanda belirlediği alanların ayrımları göçü sonuçlandıran eylemlerdir. Ayırma kavramı göçün önemli noktasını oluşturur. Kişi belirlenen alanda evdedir, bir üyedir ve vatandaştır; diğer alanda o kişi “ecnebidir” ve ecnebiligi kavramak “göç eden” kavramının önemli bir parçasıdır...”* [76]. Özetle; devletlerin yasalarına uygun ya da aykırı biçimde, insanlar ister sınırın diğer tarafına geçsinler, isterlerse de kıtalar aşsınlar, alıntılanan cümlede de belirtildiği gibi, söz konusu kişilerin eylemi uluslararası göç, kendileri de artık göçmen statüsünde kabul edilir hale gelmişlerdir. Buradan hareketle uluslararası göç; *“Kişilerin geçici ya da daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere, menşe ülkelerinden veya mutad olarak ikamet ettikleri ülkeden ayrılmalarıdır...dolayısıyla uluslararası bir sınırın geçilmesi söz konusudur.”* şeklinde tanımlanmaya başlamıştır.

Oluşan yeni görünüm kapsamında; sınırlar arasındaki insan hareketliliklerinin kontrol ve kayıt altına alınması, modern dönemde göç olgusunu engellemeye ilişkin ulus devletlerin geliştirdiği ilk tedbir sahalarından biri olmuştur. Bu kapsamda ilk defa 1855 yılında İngiltere’de, günümüzdeki anlamıyla pasaport ve vize uygulamasına geçilmiştir. Avrupa kıtasında doğan bu uygulama zaman içinde tüm dünyaya yayılmıştır [77]. Bu uygulamalar vesilesiyle artık ister sınırın hemen diğer yakasından olsun, isterse de uzak coğrafyalardan olsun, ulus devletin sınırlarından içeri giren kişi ya da kişiler, giriş yaptıkları anda birer yabancıya dönüşmüşlerdir. Ulus devletlerin “öteki” olanı inşa ettiği söz konusu anlayış ve uygulamalar, günümüz göç terminolojisinin hangi mantık üzerine inşa edildiğinin tespiti açısından da önem taşımaktadır.

Modern dönem sınır uygulamalarının göç ve göçmenlerle mücadele aracına dönüşmesi ve öncesinde geleneksel devletlerin çözülerek dağılması, uzun süren çatışma ve kitlesel savaşların ardından ortaya çıkmıştır. Açıklayıcı ifadeyle; ulus devletin ortaya çıkışının ardından “öteki”nin inşasıyla başlayan sürecin, mücadele edilmesi gereken bir olguya dönüşmesi, kalabalık insan kitlelerinin göçmen durumuna düşmesinin ardından gerçekleşmiştir. Özellikle 18. ve 19. yüzyıl boyunca yaşanan uzun süreli savaşlar dolayısıyla, devletlerarasında yoğun kitlesel göç hareketlilikleri görülmüştür. Bunlar genelde imparatorlukların dağılma süreçlerinde, elden çıkan topraklarda yaşayan insan topluluklarının tebaası oldukları topraklara doğru gerçekleştirdikleri geri dönüş göçleridir [77]. Ayrıca sanayileşme sürecinde, Avrupa’da sanayisi gelişen ülkeler ekonomik gerekçelerle yoğun dış göçlere sahne olmuşlardır. Geri dönüş göçleri ana yaşam sahasına dönme olarak algılandığı, Avrupa’nın sanayileşmiş bölgelerine yönelen göçler ise o dönemde yoğun biçimde gereksinim duyulan iş gücünü sağladığı için, bu yüzyıllarda yaşanan kitlesel göçler, devletler tarafından çoğunlukla kronikleşmiş bir mücadele alanı şeklinde değerlendirilmemiştir. Bugün anladığımız manasıyla, 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyıl boyunca olgunlaşan uluslararası göç olgusu ve terminolojisi ancak 20. yüzyıl itibarıyla devletler tarafından kolektif bir mücadele alanına dönüşebilecektir [78]. Zaman içinde yeni olay örgüleri ortaya çıktıkça ve göç sebepleri çeşitlendikçe, devletler göç politikalarını çeşitlendirmiş ve farklı göçmen topluluklarını da içeren kapsayıcı politikalar üretmek zorunda kalmışlardır. Sınırlar arası ya da sınır aşan göçlerle fiziki bağlamda ilk mücadele sahası ise sınır hatları olmuştur [79].



Günümüzde göç olgusu, çok sayıda ülkenin doğrudan veya dolaylı şekilde mücadele ettiği bir alanı teşkil etse de, olguya ilişkin ana terminolojinin kaynağı, -önceki satırlarda da işaret edildiği üzere- ulus devletin de menşei kıtası olan Avrupa'dır. Bu durumun ortaya çıkma sebebi, sahip olduğu imkanlar dolayısıyla, göçlerin genelde doğudan batıya, Avrupa'ya doğru seyir izlemesidir [80]. Bu bakımdan 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, Avrupa'da sınırları katılaştıran ve hemen hemen tüm devletler için günümüz göç politikalarını şekillendiren birkaç tarihi kırılmadan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Bunlardan ilki 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın sonra ermesinin ardından ortaya çıkan görünümüdür. Savaş boyunca etnik temizlik girişimleri, yerinden edilme sorunları, yerinden edilen insanların ulusal kimlik problemleri, ülkelerin sınırlarında meydana gelen değişimler ve ekonomik sorunlar gibi bir dizi problem alanı, savaşın ardından Avrupa için göç olgusuyla ilgili çözmesi gereken bir dizi problem alanı yaratmıştır. Bu sebeple; göç ve göçmenlere ilişkin ülkeler arasında işbirliği modelleri ve uluslararası ortak bir hukuki terminoloji geliştirme yönünde somut adımlar atılmıştır. Avrupa merkezli ortaya çıkardığı sorunlarla birlikte uluslararası göç olgusu, ülkeler arasında gerçek manada bir uluslararası sorun olarak addedilmeye başlanmıştır [81]. Böylelikle sınır insanların rutin hareketliliğinin sorunsallaştırılmasıyla başlayan süreç, zaman içinde devletlerarası ilişkilerde, önem ve ağırlığı gittikçe artan bir işbirliği ve politika alanına dönüşmüştür.

Ulus devletin ortaya çıkışının ardından sınırların giderek katılaştığı ve keskinleştiği yine önceki sayfalarda belirtilen hususlar arasındaydı. Geçmiş dönemlerine kıyasla sınırların en fazla katılaştığı dönem ise İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden 1991 yılına kadar devam eden Soğuk Savaş yılları olmuştur. Bu yıllarda, Avrupa'daki devletler, vatandaşlarının üzerinde o güne değin oluşmamış nitelikte bir kontrol mekanizması inşa etmişlerdir. Soğuk Savaş dönemine kadar, görece kültürel ya da etnik ayrımların temsilcisi olan sınırlar, uluslararası manada en üst düzey rekabetin yaşandığı bloklar arasındaki ideolojik ayrımı daha da katılaştırıcı araçlar haline gelmişlerdir [82]. Böylelikle uluslararası göç olgusu; gittikçe siyasallaşan ve kronikleşen bir sorun alanı olma vasfını korumuştur [83].

20. yüzyılda yaşanan ve kitlesel göçlere sebep olan ikinci büyük dalga ise Soğuk Savaşın bitiminde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan süreçte gerçekleşmiştir. Mevcut gelişmeler yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına vesile oldu. Bu yeni devletlerin sınırları yeniden çizildi ve tanımlandı. Devletlerin birbiriyle çakışan egemenlik iddiaları ve yeni sınırların yarattığı bölünmeler, etnik gruplar arasındaki çatışmaların artmasına ve yeni göç dalgalarının oluşmasına neden oldu. Savaş ve çatışmalar nedeniyle milyonlarca insan evini terk etmek zorunda kaldı. Çoğunluğu sınır aşan nitelikteki göç dalgaları; daha iyi iş fırsatları, ekonomik istikrar veya daha yüksek yaşam standartları arayışıyla, özellikle doğu Avrupa'dan merkez Avrupa'ya doğru yönelen ve Avrupa'nın uluslararası göçlere karşı hassasiyetini tetikleyen bir görünüm yarattı [81]. Bu tecrübeler beraberinde, devletlerin sadece uluslararası bağlamda değil aynı zamanda bölgesel göç yönetimi bağlamındaki çabalarını da yoğunlaştırdı [84]. İdeolojik ayrım sembolü olmanın akabinde yüzyılımız içerisinde, 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de gerçekleştirilen terör saldırıları, bu defa da gelen asimetrik tehditler karşısında sınırların medeniyetlerin bekçisi misyonunu üstlenmesine neden olmuştur. Özellikle yasa dışı (düzensiz) göçlere karşı alınan tedbirleri sıkılaştıran bu olay, sınırlar ve sınır bölgelerindeki insanlar üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır ve arttırmaya devam etmektedir. Günümüzde geline nokta sınırlar; kimliğin teminatı olmaktan ziyade varlığıyla dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeyi emen ve özellikle göç hareketlerine karşı güvenlik boyutu gittikçe katılaşan ve birçok noktada katılığı duvarlarla somutlaşan görünüm taşımaktadırlar [52]. Tüm bu olay örgüleri nedeniyle, 20. yüzyıldan başlayarak zaman içinde uluslararası göçle mücadele edebilmek için ikili ve çoklu çok sayıda uluslararası antlaşma imzalanmış, göçmenler ve göçten etkilenen devletlerle ilgili uluslararası geçerliliğe sahip hukuki terminoloji türetilmiş ve uluslararası örgütler eliyle devletlerarasında konuya ilişkin işbirliğinin kapsamı gittikçe genişletilmeye ve derinleştirilmeye çalışılmıştır. Uluslararası göçler, günümüz ulus devlet sınırlarının seçici geçirgen olduğu alanların dışında kalan ve devletlerin sınır politikalarında şiddetini her geçen gün arttıran bir problem ve en temel mücadele alanıdır.

Yukarıdaki tanımlardan çıkarılması gereken en önemli sonuç; bir ülkenin uluslararası göç hareketleri ve göçmen tercihleri karşısındaki konumunun, göç politikasını belirlemedeki en önemli parametre olduğudur. Sınır-göç bağlamında düşünüldüğünde ise; göçlerden etkilenen devletlerin komşularının tutumu da göç politikasının oluşumunda ve devletlerin konuya ilişkin reflekslerini anlamlandırmakta önem taşır. Devletler buna bağlı olarak sorunla tek başlarına veya diğer komşu devletlerle birlikte yerel ya da bölgesel mücadelelere girişebilirler. İşbirliğinin oluşmadığı aksi durumlarda ise; özellikle birbirleriyle uyumlu politikalar üretmeyen ya da üretmeyen sınır komşuları arasında, göçmenleri birbirine itmekten, göçmenleri birbirlerine karşı koz olarak kullanmaya kadar bir dizi senaryo söz konusu olabilmektedir. Öyle ki bu durum iki devlet arasında lokal çatışmalara ve hatta savaşlara dahi kaynaklık edebilmektedir. Özetle; muhtelif işbirliği modellerinin geliştirilmesinden fiili çatışmalara kadar gidecek geniş bir yelpazede, devletler kendi önceliklerini de göz önünde bulundurarak değerlendirme yapar ve buna mukabil, dışarıdan gelen göçlere karşı bir sınır politikası oluştururlar. Netice de uluslararası göçler, günümüz modern ulus devletlerinin en önemli ulusal güvenlik sorunudur ve insanlık tarihi devam ettiği sürece, yoğunluğu farklılaşan şekilde, bir sorun alanı olarak kalmaya da devam edeceği öngörülmektedir. Buna paralel biçimde, günümüzün modern devletlerinin sınır algı ve uygulamaları da, ön görülebilir gelecek için, başlangıcı insanlık tarihi kadar eskiye dayandırılan göç olgusuyla mücadeleye devam etmekte kararlı gözükmektedir.

## 5. Sonuç

Sınır kavramı her canlının doğasından gelen reflekslere uygun biçimde oluşan antropolojik bir olgudur. Ancak insanların toplumsallaşma süreci ve akabinde devletlerin ortaya çıkması, sınır kavramını siyasallaştırmıştır. Buna karşın dünya tarihi içinde prototip bir devlet yapısından bahsedebilmek elbette mümkün değildir. Tarihsel tecrübelerinin de kılavuzluğuyla devletler, meşruiyet kaynaklarıyla birbirlerinden farklılaşan çeşitli siyasal sistemler inşa etmişlerdir. Her siyasal sistem beraberinde yeni bir sınır algısı ve buna uygun uygulama sahaları oluşturmuştur.

Sınırlar ile ilgili akademik literatür, farklı alt sınıflandırmalara sahip olsa dahi, iki ana kategori üzerinden incelenmektedir. Bunlar geleneksel sınırlar ve modern sınırlardır. Daha doğru ifadeyle; geleneksel ve modern ifadeleri devletlerin siyasal sistemlerini ifade etmek amacıyla kullanılan iki kavram olarak sınırların sınıflandırılmasında da kullanılmaktadır. Yüzyıllar içinde gerçekleşen iktidar dönüşümleri devletleri yapısal bağlamda dönüştürdüğü gibi sınırların anlam ve işlevlerini de farklılaştırmıştır.

Geleneksel dönem sınır uygulamaları, yoğunluklu olarak, milattan sonra 400'lü yıllarda ortaya çıkan imparatorluk tipi devlet yapıları üzerinden incelenmektedir. İmparatorlukların gelişmiş askeri sistemleri ve fetihçi karakterdeki siyasal zihniyetleri, sınır bölgelerini devletin potansiyel yayılım alanları olarak görmelerine vesile olmuştur. Konu çerçevesinde düşünüldüğünde ise; kitlelilik arz etmediği, asayiş sorunlarına yol açmadığı ve egemenlik ihlali yaratmadığı sürece komşu devletler arasındaki rutin ve olağan üstü göç hareketleri imparatorluklar açısından barış zamanlarında spesifik bir mücadele alanı olarak görülmemiştir. Bu durumu imparatorluk tipi devlet yapılarının kendi inisiyatifleriyle şekillenen bir sınır algısı olmasının yanı sıra, özü itibarıyla yüzlerce yıl içinde teamül halini almış sınır uygulamalarının bir yansıması olarak da değerlendirmek gerekmektedir. İmparatorlukların büyük coğrafi alanlara yayılmış olması, esnek ve geçirgenliği yüksek sınırları ortaya çıkarmakla kalmamış, geçmişten gelen ve zaman içinde gelenekselleşmiş sınır uygulamalarının da devamlılığını sağlamıştır.

1648 Westfalya Antlaşmaları, uluslararası ilişkiler disiplininin bugünkü görünümünü kazanmasındaki en temel referans noktasıdır. Devletler arasında ortaya çıkan yeni konjonktür zaman içinde seküler karakterli ulus devleti yaratmış ve meşruiyetini dini retoriklerle sağlayan ve farklı kimlik unsurlarını bünyesinde barındıran imparatorlukların dünya sahnesinden çekilmesine sebep olmuştur. İdeal devlet sistemi olarak kabul edilen ulus devletler ise, toprağa bağlılığı vatandaşlık olgusuyla sağlamaya çalışmış ve buna uygun kimlik politikaları geliştirmişlerdir. Söz konusu kimlik politikaları Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ulusçuluk ideolojisi etrafında şekillenirken, Sanayi devrimi sonrası dünya ticaretinin merkezini Akdeniz'den kuzeye yani Avrupa'ya kayması, ulus devletlerin kıta dışına ihracı sürecini de hızlandırmıştır.

Ulus devletlerin kimlik temelli politikası, yeni dönemin sınır uygulamalarındaki dönüşümünün en temel sebebidir. İçeride kalanın "biz", dışarıda kalanın ise "öteki" olarak nitelenebilmesi her şeyden önce kimlik bağlamında şekillendirilmeye çalışılan alanın sınırlarının net ve belirgin olmasını gerekli kılmıştır. Böylelikle zaman içinde devletlerin sistemsel doğaları değiştikçe, geçmişin belirsiz coğrafi uzamları olan sınır bölgeleri, katı ve mutlak hudut çizgilerine dönüşmüştür.

Sınırların fonksiyonlarındaki değişimden etkilenen en önemli olgu ise göç olgusudur. İnsanlık medeniyetinin akıbeti üzerinde doğrudan belirleyici etki yaratan sınırlar arası göç hareketlilikleri, ulus kimliğinin korunabilmesi ve sürdürülebilirliği açısından tedbir içeren politikalar üretilmesi zorunlu bir mücadele alanı haline gelmiştir. Diğer pek çok politik boyutta olduğu gibi, "sınırlar arası göç" kavramının, "uluslararası" göç kavramına dönüşmesi ve göçle ilgili uluslararası kabul görmüş jargonun ortaya çıkışı yeni sistem ve anlayışın bir ürünüdür.

Uluslararası göçler, ulus devletin olgunlaşma çağı olarak nitelendirilen 18. ve 19. yüzyıldan ziyade, yapısal kriz yaşadığı varsayılan 20 ve 21. yüzyılda ulus devletler açısından gittikçe katılan ve uluslararası ve hatta ulus üstü işbirliği arayışına girmelerine sebep olan bir politika alanıdır. Bir diğer ifadeyle, devletlerin uluslararası göçlerle ilgili günümüzde sahip olduğu refleksler 1900'lü yıllardan başlayarak yaşanan çok boyutlu gelişmelerin bir sonucudur.

Sebep-sonuç ilişkisi açısından her biri farklı oluşum ve gelişim setine sahip olan uluslararası göçlerle mücadelenin gerekçeleri, farklı tarihi referanslarla açıklanabilmekte ve bu yolla meşruiyet kazanabilmektedir. Ancak özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası uluslararası göçle mücadele yoğunluklu olarak güvenlik eksenine kaymıştır. Günümüzde de bu görünüm varlığını arttırarak devam ettirmektedir. Çalışma içinde de ifade edildiği gibi, uluslararası göçler, günümüz devletleri açısından şiddeti gittikçe artan, çoğu görüş tarafından da en önemli olarak nitelenen, bir ulusal güvenlik sorunudur.

Sonuç itibarıyla; dünya tarihi içinde iktidar dönüşümleri neticesinde devletler yapısal değişiklikler geçirdikçe, sınırların anlam ve işlevi değişmeye devam edecektir. Benzer şekilde göçlerde insan medeniyeti üzerindeki akıbet belirleyici misyonunu koruyacaktır. Günümüzün dünyasında, yöneltilen tüm eleştirilere rağmen, ulus devlet modeli sınır ve göç ilişkisi üzerinde mutlak belirleyicidir. Şüphesiz ulus devlet; tarih boyunca diğer siyasal yapılarda tecrübe edildiği gibi, mevcuttaki halini sonsuza değin koruyamayacak ve zaman gelip şartlar olgunlaştığında dönüşüme uğrayacaktır. Ancak günümüzdeki görünüm değişse ve yeni devlet sistemleri ortaya çıksa bile, sınır göç ilişkisi yeni duruma uygun bir forma bürünerek varlığını sürdürmeye devam edecektir.

## 6. Yazar katkı beyanı

Bu çalışmada Özden Zeynep OKTAV; araştırmaya ilişkin taslağının hazırlanması, araştırmanın yürütülmesi ve sonuçların değerlendirilmesi aşamasında, Feride YILMAZ ise; literatür taraması, hipotezin kurulması, çalışma sorularının belirlenmesi ve çalışmanın kaleme alınarak varılan sonuçların değerlendirilmesi aşamalarında katkıda bulunmuştur.

## 7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Çalışma için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Bu çalışmanın bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

## 8. Kaynaklar

- [1] Çadırga S. “Sınır Olgusu ve Evrimi Üzerine Tarihsel Bir Analiz”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 528-545, 2019.
- [2] Uygun O. *Devlet Teorisi*. İstanbul, Türkiye, On İki Levha Yayınları, 2015.
- [3] Karabağ S. *Jeopolitik Açından Sınırlar*. 3. baskı, Ankara, Türkiye, Pegem Akademi, 2014.
- [4] Hakyemez YŞ. *Egemenlik Kavramı ve Tarihsel Gelişimi*. Editörler: Okutan C. Küreselleşme ve Türkiye (Türkiye’de Devletin Gelişimi), Ankara, Türkiye, Seçkin Yayıncılık, 2007
- [5] Özkaya Ö. “Egemenlik Kavramının Gelişim Serüveni: Klasikten Küresele”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(1), 46-61, 2021.
- [6] Carniero RL. “A Theory of Origin Of The State”. *New Series*, 69(3947), 733-738, 1970.
- [7] Rousseau JJ. *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk*. Çeviri: Altınörs A. İstanbul, Türkiye, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2018.
- [8] Orhan B, Karabağ S, “Mülk ve Mülkiyet”. *Turkish Studies Social*, 16(4), 1601-1619, 2021.
- [9] Brown W. *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2011.
- [10] Abeles M. *Devletin Antropolojisi*. Çeviri: Ökten N. Ankara, Türkiye, Dipnot yayınları, 2012.
- [11] Yıldırım E. “Anthony Giddens’in Yapılanma Teorisi”. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 25-44, 1999.
- [12] Karabağ S. *Mekanın Siyasallaşması*. Ankara, Türkiye, Pegem Yayınları, 2014.
- [13] Marshall T. *Duvar Çağı –Neden Bölünmüş Bir Dünyada Yaşıyoruz*. İstanbul, Türkiye, Epsilon Yayıncılık, 2021.
- [14] Bauman Z. *Sosyolojik Düşünmek*. Çeviri: Yılmaz A. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- [15] Barth F. *Etnik Gruplar ve Sınırları*. Çeviri: Kaya A, Gürkan S. İstanbul, Türkiye, Bağlam Yayınları, 2001.
- [16] Newman D. “World Society, Globalization and a Borderless World: The Contemporary Significance of Border and Territory”. *World Society Focus Paper Series*, (2), 2005.
- [17] Diener AC, Joshua H. *Borders: A Very Short Introduction*, New york, USA, Oxford University Press, 2012.
- [18] Tagil S. *The Question of Border Regions in Western Europe: An Historical Background*. Editörler: Anderson M. Frontier Regions in Western Europe, 18-33, Londra, İngiltere, Routledge, 2013.
- [19] Wilson TM. *Borders: Cities, Boundaries, and Frontiers*. Editörler: Nonini DM. A companion to urban anthropology, 103-119, Chichester, İngiltere, John Wiley & Sons Ltd, 2014.
- [20] Lindholm C. *İslami Ortadoğu*. Çeviri: Şafak B. Ankara, Türkiye, İmge Yayınları, 2004.
- [21] Ünlü B. “İmparatorluk Fikrinin Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 238-266, 2010.
- [22] Guo R. *Cross-Border Management: Theory, Method and Application*. London, England, Springer, 2015.
- [23] Prescott JRV, Triggs GD. *International Frontiers and Boundaries: Law, Politics and Geography*. Boston, USA, Leiden, Martinus Nijhoff Publisher, 2008.
- [24] Gümüşçü O. “Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye’de Sınır Kavramı”. *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 79-104, 2010.
- [25] Tekin F. *Sınırın Sosyolojisi –Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*. İstanbul, Türkiye, Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- [26] Giddens A. *Ulus Devlet ve Şiddet*. Çeviri: Cumhur A. İstanbul, Türkiye, Kalkedon Yayınları, 2008.
- [27] Erözden O. *Ulus-Devlet*. Ankara, Türkiye, Dost Yayınevi, 1997.
- [28] Kasaba R. *The Changing Status of Tribes in the Ottoman Empire*. Editörler: Migdal JS. Boundaries and Belonging: States and Societies in the Struggle to Shape Identities and Local Practices, 27-49, Cambridge, England, Cambridge University Press, 2004.
- [29] Karabağ S. *Mekanın Siyasallaşması*. Ankara, Türkiye, Pegem Yayınları, 2014.
- [30] Jenkins R. *Bir Kavram Anatomisi: Sosyal Kimlik*. Çeviri: Bostancı G. İstanbul, Türkiye, Everest Yayınları, 2016.
- [31] Motly AJ. *Imperial Ends: The Decay, The Collapse and Revival of Empires*. Newyork, USA, Colombia University Press, 2001.
- [32] Özel Özcan MS. “Westphalian Devletler Sistemi ve Modernleşmenin Geleneksel Dünyanın Büyük Güçleri Olan İmparatorluklara Etkisi”. *Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(1), 49-62, 2019.
- [33] Çelik G. “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskan Politikası”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (6), 49-110, 1999.
- [34] Deniz T. ““Sınırsız Dünya” Söylemleri Altında Sınırlar, Sınır Güvenliği ve Sınır İnsanları”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 235-252, 2020.
- [35] Salihpaşaoğlu Y, Gümüş Boyacı ÖT. “Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(1), 191-224, 2020.

- [36] Saygılı A. “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59(1), 61-97, 2010.
- [37] Longo M. “From Sovereignty to Imperium: Border, Frontiers and the Specter Neo-Imperialism”. *Geopolitics*, 22(4), 757-777, 2017.
- [38] Lorasdağı Koyucu B. “Ulus Devlet”. Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. [https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ulus\\_devlet/](https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ulus_devlet/) (11.10.2023).
- [39] Parker BJ. “Toward an Understanding of Borderland Process”. *American Antiquity*, 71(1), 77-100, 2006.
- [40] Popescu G. *Bordering and Ordering the Twenty-First Century: Understanding borders*. Maryland, USA, Rowman&Littlefield Publishers, 2011.
- [41] Aydın R. “Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256, 2018.
- [42] Anderson M. *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge, England, Oxford Polity Press, 1996.
- [43] Akbulut İ. “Devlet, Unsurları ve Kişiliği”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 111(219), 159-177, 2015.
- [44] Alvarez RR. “The Mexican-US Border: The Making of an Anthropology of Borderlands”. *Annual Review of Anthropology*, 53, 447-470, 1995.
- [45] Curzon GN. *The Romanes Lecture 1907-Frontiers*. Boston, USA, Adamant Media Corporation, 2003.
- [46] Holdich TH. *Political Frontiers and Boundary Making (1916)*. Montana, USA, Kissenger Publishing, 2009.
- [47] Minghi V. *From Conflict to Harmony in Border Landscapes*. Editörler: Rumley D, Minghi D. The Geography of Border Landscapes, 15-30, London, England, Routledge, 1991.
- [48] Giddens A. *The Globalizing of Modernity-Modernitenin Küreselleşmesi*. Editörler: Bülbül K. Küreselleşme Temel Metinler: Ekonomik, Siyaset, Kimlik, Kültür, Medeniyet, 161-169, Ankara, Türkiye, Orion Kitabevi, 2010.
- [49] Wilson TM, Donnan H. *Nation, State and Identity at International Borders*. Editörler: Wilson TM, Donnan H. Border Identities: Nation and State at International Frontiers, 1-30, Cambridge, England, Cambridge University Press, 1998.
- [50] Hardt M, Negri A. *İmparatorluk*. Çeviri: Yılmaz A. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2003.
- [51] Ignatieff M. *Human Rights as Politics and Idolatry*. New Jersey, USA, Princeton University Press, 2001.
- [52] Arıboğan DÜ. *Duvar –Tarih Geri Dönüyor*, İstanbul, Türkiye, İnkilap Kitabevi, 2019.
- [53] Ohmae K. *The Borderless World: Power and Strategy in the Global Marketplace*. London, England, HarperCollins, 1990.
- [54] Kolosov V. “Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches”. *Geopolitics*, 10(4), 606-632, 2005.
- [55] Ekici S, Tuncel G. “Göç ve İnsan”. *Birey ve Toplum*, 5(9), 9-22, 2015.
- [56] Oppenheimer F. *Devlet*. Çeviri: Şenel A, Sabuncu Y. Ankara, Türkiye, Kaynak Yayınları, 1984.
- [57] Dündar F. *Hicret, Din ü Devlet-Osmanlı Göç Politikası (1856-1908)*. İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2021.
- [58] Akto A. *Hicret Olgusunu Değer Felsefesi Bağlamında Analiz Etmek*. Editörler: Karan C. Farklı Yönleriyle Hicret, 173-197, İstanbul, Türkiye, Siyer Akademi, 2022.
- [59] İnalçık H. *Fatih Sultan Mehmed Han*. İstanbul, Türkiye, İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- [60] Yiğittürk Ekiyor E. “Göç ve Kültürlerarası İletişim İlişkisi Üzerine Bir Alan Araştırması”. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 11(4), 819-843, 2021.
- [61] Gökmen G, Vermeulen WN, Vezina PL. “The Imperial Roots of Global Trade”. *Journal of Economic Growth*, 25(1), 87-145, 2020.
- [62] O’Connell M, Dursteller ER. *Akdeniz Medeniyetleri (Roma İmparatorluğu’nun Çöküşünden Napolyon’un Yükselişine)*. Çeviri: Leblebicioğlu B. İstanbul, Türkiye, Say Yayınları, 2019.
- [63] Lindner RP. *Göçebeler ve Osmanlılar*. Çeviri: Güney M. Ankara, Türkiye, İmge Kitabevi Yayınları, 2020.
- [64] Özler H. “Bir Siyasal Tasavvur Biçimi Olarak İmparatorluk ve Yansımaları”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 13(48), 221-240, 2016.
- [65] Akgündüz A. “Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler 1783-1922”. *Toplum ve Bilim*, 80, 144-170, 1999.
- [66] Uzun E. “Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkiyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme”. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (25), 185-214, 2009.
- [67] Taşbaş E. *Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçler ve Muhacirin-i İslamiye Komisyonu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye, 2011.
- [68] Kalaycı İ, Kızılkaya O. “Osmanlı Devleti’nin İskan Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 361-378, 2012.
- [69] Şahin H. *Osmanlı Devletinin Kuruluş Dönemlerinde Dini Zümreler (1299-1402)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2007.
- [70] Gümüşçü O. *Türk İskan Sistemi veya Uç-Fetih-İskan Döngüsü (XI-XVI Yüzyıl)*. İstanbul, Türkiye, Yeditepe Yayınları, 2019.
- [71] Korkmaz A. *Göç ve Din Sosyolojisi*. Editörler: Bayyığıt M. Konya, Türkiye, Palet Yayınları, 2013.
- [72] Şeriati A. *Medeniyet Tarihi*. Çeviri: Keskin İ. Ankara, Türkiye, Fecr Yayınları, 1998.

- [73] apan F, Güvenç B. “Kavimler Göçü ve Batı Roma İmparatorluğu’nun kş”. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 6(18), 629-640, 2017.
- [74] Agnew J, Crobridge S. *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*. London, England, Taylor&Francis, 1995.
- [75] Tekin F. “Modern Sınırlar ve Teritoryal Toplum”. *Sosyoloji Divanı*, 16, 117-132, 2020.
- [76] Cenk A. “Ulus-Devlet Fikri ve Ulus-Devletler”. *Memleket Siyaset Yönetim*, 5(13), 164-175, 2010.
- [77] Atas Topoğlu R. *Düzensiz Göç: Küreselleşmede Kısıtlanan İnsan Hareketliliği*. Derleyenler: İhlamur ner SG, şirin ner NA. Küreselleşme ağında G: Kavramlar, Tartışmalar, 501-518, İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2015.
- [78] İçduygu A, Erder S, Gençkaya F. *Türkiye’nin Uluslararası G Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus tesi Dönüşümlere*. İstanbul, Türkiye, Koç Üniversitesi G Araştırmaları Merkezi, 2015.
- [79] Barışık S. *G Kavramı, Tanımı ve Türleri*. Editörler: Barışık S. Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası G ve Türkiye’nin Suriye Deneyimi, 1-24, Ankara, Türkiye, Gazi Kitabevi, 2020.
- [80] Marsella AJ, Ring E. *Human Migration and Immigration: An Overview*. Editörler: Adler LL, Gielen UP. Migration: Immigration and Emigration in Interntional Perspective, 3-22, Michigan, USA, Praeger Publishers, 2003.
- [81] şener B. “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası G Olgusu ve Ulusal Güvenlik zerindeki Etkileri zerine Bir Değerlendirme”. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-31, 2017.
- [82] O’Down L. *The Changing Significance of European Borders*. Editörler: O’Down L, Anderson J, Wilson TM. New Borders For a Changing Europe: Cross-Border Cooperation and Governance, 13-36, London, England, Taylor&Francis, 2005.
- [83] Miller MJ, Castles S. *Gler ağı: Modern Dünyada Uluslararası G Hareketleri*. eviri: Bal BU, Akbulut İ. İstanbul, Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- [84] Trkdoğan MA. *G ve Uluslararası İşbirliği*. Editörler: Telatar G, Kedikli U. Uluslararası G ve Güvenlik, 157-180, İstanbul, Türkiye, Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.

## Erratum to: The importance of reading activities in reading comprehension

### *Düzeltilme: Okuduğunu anlamada okuma alıştırmalarının önemi*

Serda GÜZEL<sup>1\*</sup>

<sup>1</sup> English Language and Literature, Faculty of Arts and Sciences, Istanbul Arel University, Istanbul, Turkey.

[serdaguzel@arel.edu.tr](mailto:serdaguzel@arel.edu.tr)

Düzeltilme/Erratum

**Erratum:** The information in the *Ethics committee approval and conflict of interest statement* section of the article “Güzel S. “The importance of reading activities in reading comprehension”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 29-34, 2022.” which published in 1st issue and 2nd volume of the Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi in 2022 is amended. The corrected information is presented below.

#### 7. Ethics committee approval and conflict of interest statement

The data used in this study were collected in 2017. The informed consent was taken from the all attendees. Author declared that this article has no conflict of interest.

\* Yazışılan yazar/Corresponding author: Serda GÜZEL

<sup>1</sup> [orcid.org/0000-0001-5212-9891](https://orcid.org/0000-0001-5212-9891)

